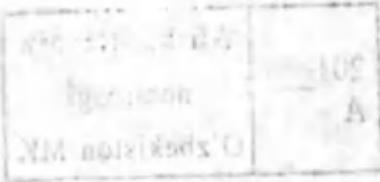

РЕСПУБЛИКА МАҶНАВИЯТ ВА МАҶРИФАТ КЕНГАШИ
МИЛЛИЙ ФОЯ ВА МАФКУРА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАРКАЗИ

МУҲАММАД ҚУРОНОВ

**БОЛАМ
БАХТЛИ БЎЛСИН,
ДЕСАНГИЗ...**

(ОТА-ОНАЛАР УЧУН)

ТОШКЕНТ «МАҶНАВИЯТ» 2013

УЎК: 37.018.1

КБК: 74.9 - *Оила тарбияси*

Қ-80

Мустақиллик йилларида фарзандларимизни ҳар жиҳатдан баркамол инсонлар этиб тарбиялаш, Президент Ислом Каримов ибораси билан айтганда, ёш авлодни кучли, билимли, доно ва албатта баҳтли бўлиб вояга етказиш учун барча шарт-шароитларни яратиш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

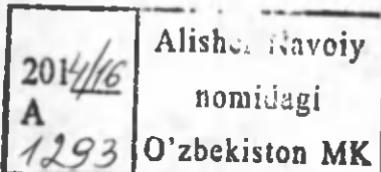
Кўп йиллик изланишлар маҳсули бўлган ушбу китобда муаллиф ана шу улуввор мақсадга эришишнинг айрим ижтимоий, маънавий-руҳий жиҳатлари хусусида атрофлича фикр юритади, бу ишга масъул соҳа вакиллари, айниқса, ота-она учун қўл келадиган амалий таклиф ва тавсияларини баён этади.

Рисола ота-оналар, маҳалла фаолларининг ёшлар тарбияси борасидаги билим ва малакаларини оширишда, ўқув-тренингларда фойдаланиш учун, шунингдек, кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Масъул мухаррир
социология фанлари доктори, профессор
A. Холбеков

Тақризчилар:

педагогика фанлари доктори, профессор **Н. Раҳмонқулов**,
педагогика фанлари номзоди **Ж. Фозилов**

10 42273
381

K 4702620204-16
M25(04)-13

ISBN 978-9943-04-221-6

© «Маънавият», 2013

*Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё ма-
мот, ё нажот – ё ҳалокат, ё сао-
гат – ё фалокат масаласидир.*

АБДУЛЛА АВЛОНИЙ

СҮЗБОШИ

Ассалому алайкум, ҳурматли китобхон!

Сизга бу китобни танлаганингиз учун раҳмат. Сабаби – сиз болаларингиз тарбияси ҳақида кўпроқ ўйлар экансиз. Замонасининг маърифатли одамлари шундай қилади. Шунинг учун ҳам уларнинг болалари муҳтарам Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаб айтганидек, ота-оналаридан кўра кучли, билимли, доно ва албатта баҳтли бўлиб вояга етади.

Ота-онанинг энг муқаддас орзуси – фарзандининг баҳту камолини кўриш. Бугунги кунда мамлакатимизда бу масала нафақат ота-оналар, балки давлатимиз, жамиятимизнинг устувор мақсадига айланди.

Ана шу мақсадни англаш қўлингиздаги китобни ёзишга даъват этди. Албатта, инсон тарбиясидек мураккаб мавзуда китоб ёзиш осон эмас. Бунинг учун йиллар, ўн йиллар керак бўлади. Ушбу китоб ҳам муаллифнинг кўп йиллик кузатишлари натижасидир.

Китобни ёзишда 9 талабга риоя қилинди

Дунёда китоб кўп. Лекин инсон учун энг азиз неъмат – фарзанд, унинг тарбияси ҳақида маҳсус китоблар кам. Борлари ҳам бугунги талабларга жавоб бериши қийин.

Мамлакатимизнинг турли вилоят, туман ва шаҳарларида хизмат сафарларида турли ёш ва касбу кордаги юртдошларимиз билан суҳбатлашамиз. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда амалга оширилаётган улкан ўзгаришлар, тинч-осойишта ҳаётимизнинг қадр-қиммати ҳақида сўзлашамиз. Бошқа мавзулар қатори, табиийки, ёшлар тарбияси ҳақида ҳам маърифий суҳбат-

лар қурамиз. Ўшанда ота-оналар: «Бизга 1) баёни содда; 2) тушунарли; 3) илмий; 4) замонавий; 5) ҳаммабоп; 6) ҳазми енгил, 7) бугунги замонга мос; 8) амалий; 9) кўргазмали қўлланма бўлса эди» деган гапни кўп айтишади.

2007 йил «Ўзбекистон» нашриётида тарбиянинг замонавий муаммоларига бағишлиган «Оталар китоби» номли китобимиз нашрдан чиқсан эди. Кўпчилик ўқиб, шу мавзуни давом эттиришимизни таклиф қилишди. Ниҳоят, олти йиллик изланишлардан сўнг, қўлингиздаги китоб дунёга келди.

Китобнинг асосий маъно-мазмуни

Китоб бола тарбиясига оид турли-туман саволлар ва уларга жавоблар, қизиқарли мисоллар, ҳикоя ва изоҳлардан иборат. Жумладан:

- Нима учун биз яшаётган даврга «мураккаб ва таҳликали», деб баҳо берилади?
- ХХI аср болангиздан қандай фазилатларга эга бўлишни талаб қилмоқда?
- Болангизга кўз тиккан таҳдидларни биласизми?
- Бола ўз-ўзидан соғлом ва баркамол бўлиб қоладими?
- Президентимиз Ислом Каримовнинг оила, таълимтарбия тўғрисидаги фикрларини биласизми?
- Болангизни диний экстремизм ва халқаро терроризм таъсиридан қандай ҳимоя қилишни биласизми?
- Болангизнинг «Инсон капитали» қай даражада?
- «Венчур мутахассис»лар кимлар?
- Болани ҳаёт қандай тарбиялайди?
- Бой оиласнинг ўқимаган болалари қандай бўлади?
- Қариндошлар қуда бўлса, оқибати қандай бўлади?
- Болангиз мустақил фикрлайдими?
- Болангизга нималар салбий таъсир қилаётганини биласизми? Ёхуд YouTube, Odnoklassniki.ru, Facebook, Twitter, Vkontakte.ru, WeChat, Whatsapp ҳақида эшитганмисиз?

- Фоявий билими паст бўлган ота-она боласида соғлом эътиқодни тарбиялай оладими?
- Японлар болаларини қандай тарбиялайди?
- Ўтмишда аждодларимиз қандай фазилатли фарзандни орзу қилишган?
- Миллий тарбиянинг 44 усулини биласизми?
- Батьзи ота-оналар кўзда ёш билан: «Болам, ахир сени оқ ювиб, оқ тараб бокдим, катта қилдим-ку?! Бирор нарсадан каминг бўлмади-ку! Нега юзимни ерга қаратдинг-а?!» деб афсус ва надоматлар чекишади. Улар қайси оддий ишларни ўз вақтида қилмагани учун фарёд чекмоқда?
- Фазилат нима?
- Одамнинг педагогик тарихи бўладими?
- Тўнғич фарзанд ақлли бўладими?
- «Ўғлим 16 ёшда. Сал нарсага ловуллаб кетади. Онасининг у билан гаплашишдан юраги безиллаб қолди. Нима қиласай?»
- Соҳибқирон Амир Темур қандай кишиларни қадрлаб, хизматига олган?
- «lost generation»(бой берилган авлод) нима дегани?
- Бола тарбиясидан вақтни аяш нималарга олиб келиши мумкин?
- Ривожланган давлатларда болалар тарбияси қандай йўлга қўйилган?
- 1991 ва 2011 йилдаги ўсмиirlар ўртасида қандай фарқлар бор?
- Оилангиз ҳамма нарсадан огоҳми?
- Эгоцентризм, диний экстремизм, гиёҳвандлик, миссионерлик, одам савдоси, киберлудомания, «эркинлик ва демократияни олға силжитиши», «оммавий маданият» каби заарали ғоя ва оқимлар болангизни йўлдан оздириши мумкинлигини биласизми?
- «Фарбга кўр-кўронна тақлид» касали қандай бўлади?
- Миллий тарбия нима?

- Жеки Чан пул ишлашни билмайдими?
- Ота-онанинг обрўси нима билан белгиланади?
- XIX асрда халқимизда қандай фазилатлар намоён бўлган?
- Инсоний фазилатларни қандай камол топтириш керак?
- Ўзингизни қандай тарбияляяпсиз?
- Бола нега эрка бўлади?
- Ота-оналарда учраётган 16 та хато нималардан иборат?
- Болангизнинг мактабда берилиб ўқишини истайсизми?
- Болангизнинг китобхон бўлишини истайсизми?
- Болани иш қилишга қандай ўргатса бўлади?
- «Оиланинг уйғун бахти» қандай тайёрланишини биласизми?
- Болангиз Интернетда: уни қандай фойдали томонга оғдириш ва зарар йўлларини қандай тўсиш мумкин?
- Болангизни ахборот хуружидан ҳимоя қилиш мумкинми?
- Болангиз фойдали web-сайтлар ҳақида билишини хоҳлайсизми?
- Тарбиянинг ҳеч қачон панд бермайдиган методикаси борми?
- Бола нега ёлғон гапиради?
- Фарзанд билан ОИТС ҳақида гаплашиш керакми?
- Қандай ота-она эканингизни ўзингиз баҳолашни истайсизми?
- Педагогик афоризмларни биласизми?...

Китоб иккита мақсадни амалга оширишга қартилган:

Биринчиси: ота-оналарни ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда фарзанд тарбияси тўғрисидаги билимлар билан қуроллантириш.

Иккинчиси: ота-оналарга шу билимлардан фойдаланиб, болаларини ҳаётга тайёрлашга, тарбиялашга ёрдам бериш. Чунки, илмий билимга таяниб қилинмаган ишнинг натижаси яхши бўлмайди. Бир оддий мисол: бозорда минглаб қовуналарнинг ичидан яххисини танлаб олиш учун ҳам билим керак. (Яххисининг кўриниши, ранги, оғирлиги қандай бўлишини билиш лозим.) Демак, ҳар бир ота-она болани қандай тарбиялашни педагогик билимлар асосида олиб бориши зарур. Шундай эмасми?

Китобдаги замонавий тушунчалар

Китобда сизга ҳали нотаниш, лекин замон талабларига мос масалаларга оид янги тушунчалар ҳам бўлиши мумкин. Бу муаллифнинг эмас, замоннинг талаби. Чунки, ота-она давр билан ҳамқадам бўлмаса, улгурмаса, ундан орқада қолади. Фақат ўзлари эмас, фарзандлари ҳам. Замондан орқада қолиб баҳтли бўлиш мумкинми? Йўқ. Чунки, орқада қолганлар – кечикканлар дейилади. Кечикканларга эса бошқалардан қолган бўш жойлар тегади.

Китобнинг услуги

Китоб «маслаҳатчининг ота-онага педагогик тавсиялари» услугида ёзилган. Нега десангиз, маслаҳатчи ўз номидан, худди сўзлашаётгандек ёзса, мулоқот самимий, амалий чиқади. Маслаҳатчи билан ота-она орасидаги масофа яқинлашади. Бундай самимий фикр алмашиш усули хорижлик педагог ҳамкасларимизнинг ота-оналар учун ёзган китобларида кўп учрайди.

Тарбия билимни талаб қиласди. Аммо...

Одамлар кўп нарсаларни бир-биридан сўраб билиб олишади. Боласи шамолласа, қандай компресс қилишни, болалар кийим-кечаклари сотиладиган дўконларни, репетиторларни, валюталар курсини бир-биридан сўра-

шади. Лекин негадир «Менга фарзанд тарбиясими ўргатинг» деган ота-она жуда кам. Борлари ҳам гап очилиб қолганда, эсига түшса, эринмаса, сўрайди. Лекин уйидан чиқиб, машинасига ўтириб ёки телефондан, Интернетдан фарзанд тарбиясига доир маълумот қидиряпман, деган кишини мен ҳали кўрмадим.

Тарбия – болани баҳтли бўлишга ўргатиш

Фарзандга олтин, кумуш, кўчмас мулк, иморат, хусусий корхона, қимматбаҳо автомобиль, акцияларни бериш мумкин. Лекин баҳтни бериб, нотариусда унинг номига расмийлаштириб, мерос қолдириб бўлмайди. Буни билган маърифатли, ақлли ота-оналар болаларини тўғри яшаб, баҳтли бўлишга ўргатишади. Эринмасдан, мақсадли, режали, худди спортчини олимпиадага тайёрлагандек. Натижада уларнинг болалари қуий лигадан ўртага, ўрта лигадан юқори лигага, юқоридан олий лигага кўтарилиб бораверади. Тарбияланмаётган, яъни тайёрланмаётган болалар худди спорт билан шуғулланмайдиган болаларга ўхшайди. Улар ҳаёт лигаларининг пиллапояларига чиқа олмасдан, қуида қолиб кетади.

Бола ўз-ўзидан тарбияли бўлиб қоладими?

Кимdir «Тарбия ҳаммага маълум нарса-ку. Вақти келса, Худо ҳоҳласа, ўз-ўзидан йўлини топиб кетади», дейиши мумкин. Собиқ шўро даврида момо-боболаримиз ўз болалари, набиралари ҳақида «Тиш берган ризқ ҳам берар. Очидан ўлмаса бўлди-да. Бир гап бўлар» деб хаёл қилишган. Лекин мен шунча яшаб, бирор яхши ишнинг ўз-ўзидан амалга ошганини кўрмадим. Сиз-чи? Бу гапни сиз эмас, ялқовлар, боласига бефарқлар, «бизга бўлаверади», дейдиган кишилар айтишади. Ўзлари қилишлари керак бўлган ишни Худога ташлашади.

Оддий бир мисол: тайёрланмаган йигит тест варақасини қандай тўлдирсинг? Ўрганмаган қиз инглиз ти-

лида қандай сўзласин? Оқибат нималиги кўрсатилмаган, ўргатилмаган фарзанд қандай қилиб оқибатли бўлсин? Оқибатсиз ўғил айборми? Ёки унга оқибатни ўргатмасдан, меҳр кутаётган ота-онами?

Нима ўришни истасангиз, шуни экинг

«Нима эксанг, шуни ўрасан», дейди халқимиз. Кeling, бу мақолни «Нима ўришни истасанг, шуни эк», деб айтиб кўрайлик. Ана шунда китобимизни нега «Болам баҳтли бўлсин, десангиз...» деб атаганимизнинг сабаби аён бўлади. Бу нима дегани?

Ўғлингиз, қизингиз ҳақида маҳалладошларингиз нима дейишларини истардингиз?

Фараз қилинг: 2028 йил. Ўтган ҳафта ўғлингиз Шерзодга яхши бир хонадоннинг қизини сўраб, совчи юборгансиз. Бугун маҳаллангизга бир нотаниш киши келиб: «Шерзод деган йигитни биласизларми? Жиянимизга совчи қўйдирибди. Сўраганинг айби йўқ, дейдилар. Маҳалласидан сўраб билайлик, деб келган эдик. Илтимос, бу – умр савдоси. Алданиб қолмайлик, ростини айтинг, Шерзод қанақа йигит?» деб одамлардан сўраб юрган эмиш.

Маҳалладошлар нима десин? Ўғлингизнинг қайси сифатларини айтсин? Бўйи баланд (ёки паст) десинми? Зўр кийинади (ё кийинмайди) десинми? Математика, чет тилини яхши билади (ё билмайди) десинми? Чиройли (ё хунук) десинми? Машинаси зўр (ёки ярамайди) десинми? Йўқ, сиз бундай жавобларни зинҳор истамайсиз.

Аксинча, сиз Шерзод ҳақида мана бу хусусиятларни айтишларини истайсиз:

- 1) ичмайди, чекмайди, спорт билан шуғулланади;
- 2) ўз касбининг устаси;
- 3) меҳнатсевар, тиришқоқ;

-
- 4) ёлғон гапирмайди (ростгўй);
 - 5) бироннинг ҳақини емайди, биронга ҳақини едирмайди;
 - 6) ота-онаси, қариндошлари, маҳалла-кўйга меҳрибон, хушмуомала.

Яна «Нима ўришни истасангиз, шуни экинг» деган гапимизга қайтамиз. Сиз ўғлингизда мана шу б фазилатни, таъбир жоиз бўлса, экиб, «ўриш»ни истадингиз. Шерзод 8 ёшда. Демак, ҳали вақт бор. Энди ана шу фазилатларни экинг. Суборинг, парвариш қилинг. Ахир, «Нима эксанг, шуни ўрасан», дейдилар.

Қўлингиздаги китоб бу борада сизга ёрдам беради, деган умиддамиз. Китоб ҳақидаги фикр-мулоҳазаларингизни мана бу манзилга юборишингиз мумкин:

murabbiy@olam.uz

Биринчи боб
**ЎФИЛ-ҚИЗИНГИЗ ТАРБИЯСИДА
ДАВЛАТ СИЗГА МАДАДКОР**

Биринчи сұхбат

СУХБАТИМИЗ МАВЗУЛАРИ

1. Конституциямиз оила ва тарбия ҳақида.
2. Президент Ислом Каримов оила ва тарбия ҳақида.
3. Донишмандлар тарбия ҳақида.
4. Педагогик афоризмлар.

**1. КОНСТИТУЦИЯМIZ ОИЛА ВА
ТАРБИЯ ҲАҚИДА**

Конституциямизнинг XIV боби оиласында багишилган. Бу боб 4 моддадан иборат. Булар қуйидагилардир:

63-модда. Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга.

Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади.

64-модда. Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқишиш ва тарбиялашга мажбурилар.

Давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқишиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга багишилган хайрия фаолиятларини рафбатлантиради.

65-модда. Фарзандлар ота-оналарнинг насл-насабидан ва фуқаролик ҳолатидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар.

Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади.

66-модда. Вояга етган, меҳнатта лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида ғамхўрлик қилишга мажбурдирлар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги «Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармонида хотин-қизларнинг жамиятда тутадиган ўрни ҳақида қуидаги фикрлар баён қилинган: «Жойларда (оила, маҳаллалар, меҳнат жамоалари, таълим муассасаларида) миллий-диний анъаналарни тушунтириш ва уларга риоя қилиш, хотин-қизларнинг конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш, бузгунчи кучларнинг хотин-қизлар онгига таъсир ўтказиши, уларни экстремистик ва террористик фаолиятига жалб этиш йўлидаги уринишларига қарши қаратилган ишларни самарали ташкил қилиш керак».

Фарзандининг тарбияси билан қизиқмаган, унга етарлича ғамхўрлик қўрсатмаган ота-оналар Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 47-моддаси билан айланади.

2. ПРЕЗИДЕНТ ИСЛОМ КАРИМОВ ОИЛА ВА ТАРБИЯ ҲАҚИДА

Маънавиятни мустаҳкамлаш учун меҳнат ва мабланни аяш ўз келажагига болта уриш демакдир.

Ватан ва жаҳон маданиятининг, адабиёт ва санъатнинг ютуқлари ҳар бир оиласига етиб бориши учун оиласининг моддий таъминланганлигидан қатъи назар, қулай шароитлар яратиш талаб этилади.

*Танланган асарлар,
1-жилд, 81-бет*

Бир нарсани асло эсдан чиқармайлик: бугунги ёруғ кунларимизни кўролмайдиган фитначи ва извогарлар ҳали кўп. Бу ичиқора мансабпаст кимсалар турли фис-қу фасод гапларни тарқатиб, элимизнинг жипслигини бузишга, ватандошлар орасига низо ва адоват уруфини сепишга ҳаракат қилганлар ва бундан кейин ҳам қила-дилар.

Ғанимлар нималар деб сафсата сотмасин, Ўзбекистон раҳбарияти ва халқининг тутган йўли қатъий ва мустаҳкам: биз доимо меҳр-мурувват, меҳр-оқибат, юртимиизда тинчлик-тотувлик, хотиржамликни сақдашга содик бўлиб қолаверамиз.

2-жилд, 27-бет

Маънавият жуда нозик тарбиявий соҳа. Буни ўзи-бўларчиликка ташлаб қўйиб бўлмайди.

3-жилд, 36-бет

Миллий мафкурани онгимизга сингдирувчи амалий тарбияни йўлга қўйиш жамиятимиизда соғлом муҳитни сақлаш билан баробар эканини англашимиз даркор.

3-жилд, 37-бет

Маънавият тарбиянинг энг таъсирчан қуроли экан, ундан оқилона фойдаланиш, болаларимизни ватан-парварлик, ростгўйлик, ҳақсеварликка ўргатиш керак бўлади...

Қадимги аждодларимиз комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан муросасиз исён бўлиши керак.

3-жилд, 39-бет

Хозирги дунёда давлат барқарорлигини таъминлаш жамиятнинг ижтимоий-руҳий, маънавий ва ахлоқий, маданий ва тарихий илдизларига таянади. Давлат мустаҳкамлиги ва қудрати унинг жаҳон жамоатчилиги олдиғаги маънавий-ахлоқий қиёфаси ва нуфузи билан ҳам аниқланади. Айни шу боис ҳалқимизнинг, миллатимизнинг маънавий жиҳатдан уйғониши мустақиллигимиз, миллий хавфсизлигимиз гаровидир.

3-жилд, 53-бет

Одамларимиз, жамиятимиз мағкурасида Ватан, юрт ғояси устувор бўлмоғи керак. Миллий фурур, миллий ифтихор ҳар қандай ишимизнинг пойдевори бўлмоғи керак.

4-жилд, 13-бет

Жамиятда ҳаётга, ўзгаришларга бефарқ қарайдиган лоқайд кимсалар бўлмаслиги керак. Бу тараққиётимизни орқага суриб юборади.

Инсон буюк, эзгу орзулар билан яшасин. Уни нафакат мамлакат, балки жаҳонда рўй беряётган ҳодисалар қизиқтиурсин. Дунёқарashi, онги чегараланиб бир қолипда қолмасин. Миллий фурур, истиқдол мағкураси ғояла-ри унга доимо ҳамроҳ бўлсин.

5-жилд, 148–149-бетлар

Бизда азалдан ота-онага ҳурмат, эҳтиром кўрсатиш қарор топган. Ҳар бир фарзанд ўз ота-онаси билан фахрланиши лозим. Ота-она ҳам фарзандлар ифтихор қилишига лойиқ кишилар бўлиши тақозо этилади.

5-жилд, 259-бет

Ҳимоя дегани нима? Ҳимоя дегани – аввало, огоҳ бўлиш дегани. Бемаъни ишларни, қабиҳ ниятларни сездингми, ёвуз кучларнинг хатти-ҳаракатини, башарасини кўрдингми, бепарво бўлма! Нимага деганда, эртага шулар туфайли сенинг бошингга кулфат тушиши мумкин.

8-жилд, 7-бет

Мен фақатгина бир фикр аҳолимизнинг доимий диққат-эътиборида бўлишини истардим: агар биз бугунги ҳаётимизга, бунёдкорлик ишларимизга, эришаётган ютуқларимизга тўғри баҳо бермасак, уларнинг қадрига етмасак, ўз ҳушёргимизни йўқотиб, бизни ҳар қадамда кутаётган таҳдидларни, тинч турмушимизга, ҳавфсизлигимизга раҳна солаётган, оёқ остидан чиқаётган ҳар хил бало-қазоларни ҳам пайқамай-сезмай қолишимиз мумкин.

8-жилд, 20-бет

Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз – жамиятимиз аъзоларини, аввалимбор, вояга етиб келаётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг қалбида миллий ғоя, миллий мафкура, ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, уларни ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборатдир.

Албатта, биз фикрлар ва қарашлар ранг-баранглиги принципига тарафдормиз. Аммо бу фикр ва қарашларни бирлаштирадиган, уларнинг муштарак жиҳатларини уйғунлаштирадиган ягона мезон борки, бу миллий ғоя ва миллий мафкурадир.

Миллий ғоя ва миллий манфаатга зид, ёт ҳаракат ва интилишларни биз асло қабул қилмаймиз.

8-жилд, 24–25-бетлар

Илгари ҳам кўп бора айтганман, яна бир марта таъкидламоқчиман: мамлакатимиз сарҳадларини қўриқлаш, дахлсизлигини таъминлаш, фуқароларимизнинг тинч ва осойишта ҳаётини ҳимоя қилишга армиямизнинг салоҳияти, давлатимизнинг куч-қудрати етарли. Лекин мени ҳали суюги қотмаган, онги эндиғина шаклланиб келаётган фарзандларимизнинг ёт ғоялар таъсирига тушиб қолиш эҳтимоли кўпроқ хавотирга солади. Ёшларимизнинг баъзан сохта ғоялар орқасидан эргашиб кетаётгани биз учун энг катта хавф, десам муболага бўлмайди.

Миллий ғоянинг яна бир муҳим аҳамияти шундан иборатки, у миллатимизнинг, ҳалқимизнинг ўзлигини англашига, ўзининг миллий қадриятларини, урф-одатларини йўқотмасдан, уларни тиклаб, авайлаб, эъзозлаб, янги, ўсиб келаётган авлодга етказиб бериш учун хизмат қилиши керак.

8-жилд, 466-бет

Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар ер куррасини бир неча бор яксон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катга хавф – инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик лозим.

Агар тарихга назар солсак, илгари кучли давлатлар заиф мамлакатларни очиқдан-очиқ босиб олиб, уларга ўз ҳукмини ўтказган бўлса, XX асрнинг охирига келиб, бундай сиёsat янги бир шакл касб этди. Ҳозирги вақтда қудратли давлатлар ва муайян сиёсий марказлар ўз мақсадларига эришиш учун аввало забт этмоқчи, ўз таъсир доирасига олмоқчи бўлган мамлакатларнинг аҳолиси онгини ўзига қарам қилингига читилади.

Албатта, таълим-тарбия — онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган, яъни, ҳалқ маънавиятини шакллантирадиган ва бойитадиган энг муҳим омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ва шу асосда онгни ўзгартирмасдан туриб, маънавиятни ривожлантириб бўлмайди.

Шу боис бу соҳада юзаки, расмий ёндашувларга, пухта ўйланмаган ишларга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди. Мактаб, таълим-тарбия масаласи давлат ва жамият назоратида бўлиши Асосий қонунимизда белгилаб қўйилган. Шу билан бирга, бу кенг жамоатчилик, бутун ҳалқимизнинг иштироки ва қўллаб-қувватлашини талаб қиласидиган умуммиллий масаладир.

* * *

Ватанимизнинг келажаги, ҳалқимизнинг эртанги куни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори авваламбор фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улфайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўткир ҳақиқатни ҳеч қачон унумаслигимиз керак.

«Юксак маънавият — енгилмас куч»

XXI асрда қайси давлат қудратли, қайси давлат кучли бўлади? Бу саволга, аҳолиси интеллектуал нуқтаи назардан баркамол, ёшлари билимли, орномусли, ватанпарвар бўлиб, униб-ўсаётган давлат, деб жавоб қайтариш мумкин.

«Ўзбекистон буюк келажак сари»

3. ДОНИШМАНДЛАР ТАРБИЯ ҲАҚИДА

ҲАДИС

Бола тарбиясига лоқайдлик, бепарволик ислом дини томонидан қаттиқ қораланади. Муборак ҳадислардан бирида бундай дейилади: «*Кишининг ўз қарамоғигаги кимсаларга бепарво бўлиши унинг гуноҳкор эканига кифоядир*». Дарҳақиқат, бепарволик эртага жамият учун катта ва кичик иллатларнинг пайдо бўлиши, илдиз отишига сабабчи бўлиши мумкин.

Улуғ мутафаккир Абдурауф Фитрат оиласида оналарнинг тарбия борасидаги саводхонлиги юқори бўлиши лозимлигини таъкидлаб, бундай деган эди: «Ҳар бир бола гўдаклигидан онасининг тарбиясига маҳкум, бинобарин, биз дастлабки тарбияни ўз онамиздан оламиз. Шу сабабли оналаримиз билимли бўлсинлар».

Бола – ота-онанинг ойнаси.

Мақол

МУФТИЙ УСМОНХОН АЛИМОВ

Ўзбекистон Мусулмонлари идораси раиси, муфтий Усмонхон Алимов «Оила ва соғлом авлод – жамият таянчи» номли китобга ёзган сўзбошисида бундай деган эди:

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм! Оила қадриятлари ҳақидаги исломий мулоҳазаларнинг ёйилиши жамият ва миллатнинг ижобий равнақи йўриқларини енгиллаштиради....

Мен муфтий сифатига уламолар ва барча диний ходимларга аёлларга бу асосий ҳуқуқларни эгаллашларида кўмакдош бўлишларини тилаб мурожаат этаман. Чунки, улар ўз навбатига оила тинч-тотувлиги учун ўз улушларини қўшажаклар. Зеро, тинчлик, мувофиқлик ва баҳт, муҳаббат орқали ўзаро боғлиқлик, эр ва хотиннинг бир-бирларини ўзаро ҳурмат қилиш асносига эришила-

ди. Шу маънода исломнинг уқтиришича, эр ва хотин, гарчи оиласа эр оила боши бўлишига қарамасдан, масъ-улиятни бир хил ҳис этишлари лозим.

Бундан ташқари, аёллар исломнинг болага ғамхўр-лик қилиш, тарбиялаш ва билим беришга қодир бўлиш тўғрисидаги мувофиқ тамойилларини билишлари лозим».

ЛИ ЯКОККА ЎГИТИ

«Одамлар мендан: «Сиз катта муваффақиятларга эришгансиз. Бунинг имконини қандай топдингиз?» деб сўрашади. Мен ота-онамнинг ўргатганларини такрор-лайман: «Ўз олдингта мақсад қўй. Қўлингдан келадиган даражада билим ол, кейин, Худо хайрингни берсин, ни-мадир қил!

Нимадир ўз-ўзидан бўлади, деб кутма. Бу осон эмас, агар сен астойдил меҳнат қилсанг, озод жамиятда интил-ган нарсаларингнинг барчасига эришиш мумкинлигига ишонч ҳосил қиласан. Ва албатта, Худо сенга берган барча нарсалар учун шукур қилишни унутма!»

Америкаликларда шахсий қадр-қиммат, ўз-ўзига ҳур-мат ва мустақиллик туйфуси ўта ривожланган. Улар, энг аввало, ўзларини шахс сифатида ҳис қиладилар, кейин-чалик оила ёки ижтимоий грухга мансуб деб ҳисоблай-дилар. Болалар кичиклигидан мустақилликка, ўйлаш ва қарор қабул қилишга ўргатилади. Ёшларни ҳаётда ҳеч кимнинг ёрдамисиз, мустақил яшашга ўргатиш маориф соҳасида кенг қўлланади».

Ли Якокка – оддий ходимдан «Крайслер корпо-рейшн» автокомпанияси директорлар кенгаши раиси даражасига кўтарилиган, АҚШнинг энг машҳур киши-ларидан бири.

Ислом Каримов: «Фарзандларимиз тарбияси «қолдик принципи» асосида давом этиши мумкин эмас!»

Биз асрлар давомида фарзанд ҳақида гапирганда «яхши ўқиса, катта-кичикни ҳурмат қилса, ишдан қочмаса, имон-инсофли бўлса, яхши инсон бўлади. Олим бўлади ёки яхши, обрў-эътиборли одам бўлади» деган мезонларни асосий ўринга қўйғанмиз. XXI асрда мана шу сифатлар биргина ибора билан инсон капитали деб аталмоқда. Собиқ СССРда болаларни замон талаб қилаётган билимлар билан қуроллантириш, тарбиялашга пул ажратиш «фойда келтирмайдиган, кераксиз харажат», деб келинган. Шунинг учун ҳам Президент Ислом Каримов ўзининг ўша даврдаги фаолияти ҳақида «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобида шўроларнинг таълим-тарбия тизимига «қолдик принципи» асосида муносабатда бўлганини кескин танқид қилган эди.

Соҳибқирон Амир Темур «Инсон капитали» (Human Capital) ғоясининг асосчиси

«Темур тузуклари»да «Азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбirsiz ва лоқайди кишидан афзалдир» деган ғоят ибратли холоса бор. Бу ҳикмат Соҳибқирон Амир Темурнинг бундан қарийб 700 йил олдин, минглаб одамларни синааб кўриб, кейин айтган доно сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, маънавий, педагогик холосаси эди. Чунки билими, кўникумаю малакаси, маънавияти паст одам ўзига ҳам, халқига ҳам, ватанига ҳам заарар етказади ва аксинча.

Ҳозирги кунда ҳам бу ғоя долзарб. Халқимиз ўртасида тез-тез қулоққа чалиниб турадиган гаплар — «У ерда фалончи бор. Хотиржам бўлаверинг» ёки «Фалончими? Бир чақага ҳам арзимайди. Дардисар-ку» каби

баҳолар бунинг исботи. Демак, ҳар бир инсоннинг жамият биладиган, баҳолайдиган қадр-қиммати бўлар экан. Бу қадр-қиммат XXI асрда «инсон капитали» деб аталмоқда. *Инсон капитали – одамларнинг билим, кўникумга ва малакалари демакдир.* Одамлар унинг ёрдамида шахсий бойлик ва миллий бойликни яратади. Ўзини ва юртини фаровон қиласди.

Инсон капиталининг баҳоси

Инсон капитали ҳам ноёб бойлик сингари баҳола-нади. У одамнинг меҳнатга яроқлилик даврида кўрсата оладиган хизматлари, лаёқат, қобилият ва фазилатла-рининг баҳосига тенг бўлади. Демак, инсон (иқтисодий маънода) болалик, ёшлиқда ўрганган билим, кўникумларини ишлатиб, ўзига ва мамлакатига қўрсатадиган хизматлари туркумининг баҳосига тенг. Инсон капитали ибораси илк бор америкалик иқтисодчи, Нобель мукофоти совриндори Теодор Шульц томонидан 1950 – 1960 йилларда муомалага киритилди. Демак, ҳурматли ота-она, сұжбатимизнинг асосий мавзусини «Ўғил-қизларимизда инсон капиталини қандай кўпайтириш мумкин?» деб атасак ҳам бўлар экан.

АҚШ қандай қилиб бой мамлакатга айланган?

АҚШда ялпи капиталнинг шакланишини ўрганган олим Ж. Кендрик ушбу мамлакатни бой қилган асосий омил инсон капитали эканини аниқлаган. Инсон капитали нима? Бу – оила ва давлатнинг болалар вояга етгунича уларнинг таълим-тарбиясига, касб згаллашига, қайта тайёрланишига, малака оширишига, соғлигини сақлашига сарфланган харажатлар йиғиндиси. Мана шу ишларга маблағ қанча кўп ишлатилса, жамиятда фаровонлик шунча ошади. Аксинча, бу борадаги маблағ қанча ка-

майса, инсон капитали сусаяди. Оқибатда мамлакатда хаос ва қашшоқлик бошланади. Бундай салбий ҳолатни коррупционерлар, жиноятчилар, гиёхвандлар, ичкиликтозлар, дангасалар, текинхўрлар, фирибгар ва ўғрилар келтириб чиқаради.

Венчур одамлар

Венчур одамлар – мутахассис, менежер, ишбилармон ва тадбиркорлар. Улар – фавқулодда иқтидорли, юксак маҳоратли, истеъдодли одамлар. Улар дунёда шу қобилиятлари ва меҳнатларига мос ҳолда яшаб, қулай иш шароитида, энг юқори маош олиб ишлашади. Венчур мутахассислар, тадбиркорлар – камёб одамлар. Ҳозирги глобаллашув ва очиқ чегаралар шароитида улар қаерда кўп пул тўлашса, ўша ёқса интилади. Агар уларда ватан туйфуси мустаҳкам шакллантирилса, бор билим, куч ва ғайратларини ўз Ватанига, ҳалқига, оиласига, ота-онасига бағишлади. Сизнинг фарзандингиз ана шундай дунёга машҳур ва ватанпарвар венчур йигит-қизи бўлиб етишиши мумкин. Бунинг учун факат ҳар куни ҳаракат қилиш керак, холос.

Ижобий ва салбий инсон капитали

Инсон капитали, ишлаб чиқариш омили сифатидаги самарадорлиги бўйича, салбий (вайронкор) ва ижобий (бунёдкор) бўлиши мумкин. Ана шу икки қўриниш ўртасидаги инсон капитали ҳам бўлади.

Салбий ИК, яъни инсон капитали – миллий ИКнинг бир қисми. У ўзига сарфланган инвестициялардан ўз жамияти, мамлакати иқтисодиётига бирор фойда келтирмайди. Аксинча, жамиятнинг иқтисодий ва бошқа соҳаларига зарар келтиради. Салбий ИК матьнавият ва маданияти тубан, ишбилармонлик, тадбиркорлик қўллаб-қувватланмайдиган шаклланади. Шунинг-

дек, фуқаролик жамияти шаклланмаган, инвестициялар илмий-педагогик асосланимасдан сарфланган шароитда ҳам шундай бўлади. Шунингдек, сохта тарбия, сохта таълим, юзаки билим, сохта илм-фан ва маданият амалда бўлган жойларда ҳам шундай бўлади. Ашаддий жиноятчи, ёлланма қотил — булар самарали фойдаланилмагани учун зое кетган инвестициялар, демакдир.

Ижобий ИКни — меҳнаткаш, юксак маҳорат соҳиблари, жаҳон миқёсида тан олинган мутахассислар, профессионаллар, ватанпарварлар, фидойилар, даҳлдорлар ташкил қиласди. ИКни ривожлантиришда жамиятнинг фаол кишилари — олим ва зиёлиларнинг ҳиссаси бекиёсдир.

Болангизни ким тарбияламоқда?

Ўзбекистонда ҳозирги кунда 7,5 миллиондан ортиқ оила бор. Бу —

7,5 миллиондан ортиқ ота,

7,5 миллиондан ортиқ она,

7,5 миллиондан ортиқ тарбия муҳити демакдир.

Ота-оналарнинг бола тарбияси борасидаги билим ва малакаси ҳар хил. Мисолларга эътибор берайлик:

Абдушукур aka: «Мен болаларимни яхши едириб, ичирсан бўлди. Мактаб бор-ку, тарбиялайди-да».

Санобар опа: «Боламни ҳаёт тарбиялайди. Вақти-соати келса, ўзи одам бўлиб кетади».

Орамизда «Бола ҳам, унинг тарбияси ҳам меники, ҳеч кимнинг иши бўлмасин», дейдиганлар ҳам, афсуски, учраб туради.

Шўрчида топилган бир сурат

Ҳозирги Шўрчи тумани бир пайтлар қадимий Кушон империясининг пойтахти бўлган. Шаҳар ибодатхоналаридан бирининг деворига бундан 2000 йил олдин бир сурат чизилган. Манзара мана бундай: оқ кийим кийган

3 яшар гўдак, 12 яшар ўсмир ва уларнинг ўртасида ота турибди. У гўдакни елкасига миндириб олган. Боланинг букилган тирсаклари учишга чоғланган бургут қанотларини эслатади. Отанинг катта-катта кўзлари олдинга, баландаги маррага тикилган. Ишонч, қатъиятга тўла. Гўдакнинг кўзлари ҳам ўша нуқтага тикилган. Отанинг ўнг томонида гулдор гўппи кийган(!) ўсмир бола турибди. Гўдакнинг ҳам, ўсмирнинг ҳам нигоҳи оталини тикилган олдиндаги баланд маррага.

Ўзингизга маълум, ибодатхона, сарой деворларига тўғри келган сурат чизилавермаган. Маслаҳатлашиб, кенгашиб чизилган. Уларда ўша давлатнинг ўз олдига кўйган эзгу foялари акс эттан. Демак, бу сурат милоднинг I аслида аждодларимиз учун ёшлар тарбияси устувор масала бўлганини кўрсатиб турибди. Ота болаларига: «Сизлар биздан кўра юқорироқ маррага тезроқ чиқишингиз керак», деяётгандек. Бу қимматли топилма илдизларимиз нақадар теран бўлгани, хусусан, аждодларимиз гуллаб-яшнаган давлат барпо этгани, унинг foялари мақсад-муддаоларимиз билан муштарак эканидан далолат беради.

4. ПЕДАГОГИК АФОРИЗМЛАР

Менинг таълимотим — чин дилдан чиқсан бўлиб, ёнидаги кишини худди ўзини севгандек севишдан иборат, холос.

Конфуций

* * *

Фазилатлилик – маънавий саломатлик белгиси.

Ж. Жубер

* * *

Зигур толасини оловдан, ёшликини эса қимордан асранг.

Б. Франклин

* * *

Таълимнинг мақсади – болани келгусида устознинг ёрдамисиз мустақил ривожланишга лаёқатли қилиб тарбиялашдан иборат.

Э. Хаббард

* * *

Келажак – бизнинг орзу-истакларимизнинг ифодаси.

Ш. Ражнеш

* * *

Келажакни олдиндан кўриб бўлмайди, аммо уни ихтиро қилиш мумкин.

Д. Габор

* * *

Тарбияда аҳамиятсиз нарсанинг ўзи йўқ,

Н. Пирогов

* * *

Тарбияни бешикдан бошлаган афзал, барча мутафаккирлар шу холосага келишган.

Н. Пирогов

* * *

Ҳар қандай тарбия тизими – бу жамиятнинг нусхаси.

Р. Арон

* * *

Бошқаларни тарбиялаш орқали биз аввало ўзимизни тарбиялаймиз.

А. Острогорский

* * *

*Тарбиянинг қуроли ва воситачиси муҳаббат, мақса-
гу – инсонийлик бўлмоғи лозим.*

В. Белинский

* * *

*Тарбияда ҳамма нарса тарбиячининг кимлигига боғ-
лиқ.*

Д. Писарев

* * *

*Тарбиячи амалдор эмас, агар амалдор бўлса, у тар-
биячи эмас.*

К. Ушинский

* * *

*Ҳар бир бола қисман даҳо, ҳар бир даҳо эса қисман
боладигар.*

А. Шопенгауэр

* * *

*Фараз бу – ўқитувчи, ўқувчиларни тебратадиган
бешик.*

И. Гёте

* * *

*Айрим ишларнинг улуғворлиги уларнинг кўламида
эмас, балки ўз вақтида амалга оширилгани билан бел-
гиланади.*

Сенека

* * *

*Ўз ишини севиб бажармоқ учун унинг моҳиятига
ишонмоқ ҳам лозим.*

Я. Колас

* * *

Болалар йўқ, инсонлар бор.

Я. Корчак

* * *

Болалардаги шумтакаликни йўқ қилисангиз, ҳеч қачон донишманларни яратса олмайсиз.

Ж.Ж. Руссо

* * *

Меҳр кўрмаган болалар сужа олмайдиган катталарга айланишади.

П. Бак

* * *

Суюкли болалар етим бўлишмайди.

В. Астафьев

* * *

Болалар ва катталар ўртасидаги фарқ улар ўйнаётган ўйинчоқларнинг нархида кўринади.

Р. Фрост

* * *

Болалик – бу кўплаб саволлар, имкониятлар ва оқибатлар даври.

А. Адлер

* * *

Тарбияси оғир болалик ҳеч қачон тугамайди.

Е. Урбан

* * *

Болаларни ҳаёт муаммоларидан ҳадеб ҳимоя қила-верманг. Чунки улар ҳам келгусида яаша учун курашиб, муваффақиятга эришиш учун ҳаётий тажриба орттиришлари керак.

Э. Кюблер-Рос

* * *

Яхшилик орқали зиён етказиш мумкин. Шундай экан, яхшилик қилишдан олдин ҳамма томонини обдан ўйлаб кўр.

Хун Цзи Чен

* * *

Ишлатилмасдан ётадиган хазиналар бор, юрадиган хазиналар ҳам бор.

Л. Леонов

* * *

Биз одатда ҳаётда эътибор қилмайдиган нарсала-римизни китоблардан ютоқиб ўқиймиз.

Э. Кроткий

* * *

Қашшоқликда яхши хулқ-авторни сақлаб қолиш мушкул.

Л. Хеллман

* * *

Инсониятни азалдан бир оғир касаллик қийнаб келади. Бу – бир-бирини тушунмаслик.

Б. Даёве

* * *

Инсоннинг ахлоқи унинг ниятларида мужассам.

В. Виндельбанд

* * *

Ахлоқ баҳтли бўлишга эмас, балки қандай қилиб баҳтга муносиб бўлишга ўргатади.

И. Кант

* * *

Чинакам илмга мустақил ўқиши орқали эришилади.

Э. Берк

* * *

Ўқимишли одам – билмаган нарсасини қаердан то-пишни биладиган кишиидир.

Г. Зиммель

* * *

Ўн хил турли-туман предметни бир томондан қараб ўргатгандан кўра, биргина предметга ўн томондан қараб ўргатишнинг фойдаси кўпроқ.

А. Дистерверг

* * *

Агар хатоларингиздан сабоқ чиқармасангиз, унда хато қилишдан маъно қолмайди.

Л. Питер

* * *

Ҳеч нарса қилмаган одамгина хато қилмайди. Хато қилишдан эмас, уни тақрорлашдан кўрқинг.

Т. Рузвельт

* * *

Хатонинг сабаби ёмон нарсалар орасидаги яхшироғини билмасликда.

Демокрит

* * *

Катта ватанпарварлик кичик жойлардан, яъни ўзинг яшаётган жойга муҳаббатдан бошланади.

Л. Леонов

* * *

Болага сифинманг, акс ҳолда улғайгач, қурбонлик талаб қиласди.

П. Буаст

* * *

Бола муҳаббатга нолойиқ бўлган пайтида сизнинг муҳаббатингизга кўпроқ муҳтож бўлади.

Э. Бомбек

* * *

Меҳнатсиз истеъдод отилган мушакка ўхшайди. Бир лаҳза кўзни қамаштиради, сўнгра ундан ҳеч вақо қолмайди.

Р. Мартен дю Гар

* * *

*Мехнат одамни уч балодан – зерикишдан, иллатдан
ва муҳтожлиқдан қутқазади.*

Вольтер

* * *

Саккиз яшар болага ўзининг нима билан шуғуланишини тушунтириб беролмайдиган олим лўттибоздир.

К. Воннер

* * *

Ёмон ўқитувчи ҳақиқатни тақдим этади, яхши ўқитувчи эса ҳақиқатни топишга ўргатади.

А. Дистерверг

* * *

Ўртамиёна ўқитувчи баён қиласди. Яхши ўқитувчи тушунтиради. Атоқли ўқитувчи кўрсатади. Буюк ўқитувчи руҳлантиради.

У. Уорд

* * *

Илм олишда мисол қоидадан фойдалироқ.

Исаак Ньютон

Инсоннинг ҳаёт даврлари

Инсон ҳаётининг барча даврларини яхлит тарзда қамраб олган классификациялардан бири бутун жаҳон олимларининг қарорига кўра, 1965 йил Халқаро фанлар академиясининг маҳсус симпозиумида қабул қилинган қуйидаги схема ҳисобланади.

Ёш даврлари	Эркакларда	Аёлларда
1	2	3
Чақалоқлик	1 – 10 кун	1 – 10 кун
Эмизиклик даври	10 кундан 1 ёшгача	10 кундан 1 ёшгача
Илк болалик	1 – 2 ёш	1 – 2 ёш
Болаликнинг 1-даври	3 – 7 ёш	3 – 7 ёш
Болаликнинг 2-даври	8 – 12 ёш	8 – 11 ёш
Ўсмирилик даври	13 – 16 ёш	12 – 15 ёш
Ўспириинлик даври	17 – 21 ёш	16 – 20 ёш
Ўрта етуклик даври		
Биринчи босқич	22 – 35 ёш	21 – 35 ёш
Иккинчи босқич	36 – 60 ёш	36 – 60 ёш
Кексалик даври	61 – 75 ёш	56 – 75 ёш
Қариллик даври	76 – 90 ёш	76 – 90 ёш
Узоқ умр кўрувчилар	90 ёшдан ортиқ	90 ёшдан ортиқ

Ота-оналарнинг бола тарбиясига эътибори қандай?

Педагог олим Ҳусниддин Норқулов билан биргалиқда (2005 йил): «Бугунги ўзбек оиласарида педагогик муҳит қандай? Оиласарда гоявий тарбия жараёни қандай олиб борилмоқда?» деган масала бўйича ота-оналарнинг муносабатини ўргандик. Самарқанд, Фарғона вилоятларида 261 нафар она ва 213 нафар ота билан ўтказилган сўровлар, суҳбатларда уларнинг бир кунда болалари билан махсус суҳбатга ажрататдан вақтлари 7 дақиқани, якшанба кунлари эса 9 дақиқани ташкил этиши аниқланди.

Ота-оналар бўш вақтларини томорқа ишлари, дам олиш, тўй, маърака, гап, меҳмондорчиликка бориш, телевизор кўриш билан ўтказади. Оталарнинг бола тарбия-

сига ажратган вақти яна ҳам кам. Сўралган ота-оналарнинг атиги 10 фоизи болалари билан бирга дам олиш, театр, майдонча, хиёбонларга боришар экан.

Ота-оналар (айниқса, оталар)нинг ўсмиirlар билан мулоқотдан қочиши ҳам бир муаммо. Оталар болалари билан кўпроқ дастурхон устида гаплашади, овқат еб ўтириб, уларнинг ўқиши, ишлари ҳақида тергаб қўяди. Афсуски, бундай «тарбиявий суҳбат»ларда кўпроқ ўсмиirlар томонидан содир қилинган (она томонидан эслатилган) қусурларни гапириш ва танбеҳ бериб қўйишдан нарига ўтилмайди.

Болалар билан эркин, teng мулоқот, уларнинг келажагини бирга, дилкаш муҳокама қилиш жуда кам учрайдиган ноёб ҳолдир. Ота (баъзан она)ларнинг болаларининг кўзи олдида спиртли ичимликлар истеъмол қилиши оила тарбиясига зарар етказмоқда.

Оила муҳитида китоб, журнал ва газеталарни бирга мутолаа қилиш деярли учрамайди. Бу муаммолар сизнинг оиласизда йўқлиги қандай яхши.

Фарзанд нега севилади?

Икки ёш расман никоҳдан ўтган кундан бошлаб кутганимиз – фарзанд¹. Йигит (хотин олиб, уйланиб) – эрга, қиз (эрга тегиб, турмушга чиқиб) – хотинга айланди. Ҳадемай эр – ота, хотин – она бўлади. Аслида, йигит ва қизнинг бир-бирига қилган севги изҳорларидан мақсад, муддао – фарзанд экан. Қураётган уйларимизга, қилаётган тўйларимизга, ифтихоримизга сабаб ҳам фарзанд.

Сочимизга оқ тушиб, суюнаётганимиз – фарзанд. У дунёга хотиржам кетишимизга сабаб ҳам – фарзанд. У дунёда ётиб, бизни бир дуода эсласайди, деб умидвор кутадиганимиз – фарзанд. Хуллас, ҳамма иш, ташвишларимиз фарзандларимизни баҳтли қилишга воси-

¹ Фарзанд сўзи аёлнинг баҳти деган маънони билдиради.

та, имконият экан. Бош мақсад — ўғил-қизларимизнинг бахти экан. Президент Ислом Каримовнинг «Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта, бахтли бўлишлари шарт!» деган даъвати ҳар бир ота-онанинг энг эзгу муддаосини ифода этади.

Болани боқиши осон, тарбиялаш қийин

Биз ош қилишни, СМС ёзишни, машина ҳайдашни, намоз ўқиши, пул топишни, компьютерда ишлашни яхши билармиз.

Тарбияни-чи? Боламизни биз боқмасак, бирор боқади. Биз тарбияламасак, кўча, бошқалар тарбиялади. Ким тарбияласа, бола ўшаники. Туғдирган, туқсан, боқсан эмас, тарбиялаган оқибат кўради. Режани тузиб, уйқуни бузиб кузатганга, тузатганга, қараганга, тараганга, кўрсатганга, ўргатганга, машқ қилдирганга, чиниктирганга бола оқибат кўрсатади.

Кўнглингиздан: «Фалончи ака боласини тарбиялаш билан алоҳида шуғулланмаган. Лекин болалари жуда яхши чиқди-ку. Болани ҳаётнинг ўзи тарбиялади», деган ўй ўтгандир. Тўғри, ҳаёт тарбиялади. Лекин, бу кафолатга эмас, таваккалга таяниш.

Ҳаёт тарбияси нима?

Бу — ҳозирги мураккаб ва таҳдиқали даврда кўчанинг, сиз танийдиган, танимайдиган одамларнинг болангизга берадиган намунаси. Уларнинг ҳам ўз болалари бор. Улар сизнинг болангизга ўз фарзандидек қарашига, жон куйдиришига ишонасизми? Сиз ўзингиз қачон, қаерда бирорининг боласини нотўғри иш қилаётганида тўхтатиб, танишиб, тўғри йўлга солиб, ота-онасига бу ҳақда хабар бериб қўйгансиз?

Иккинчидан, сиз машинангиз, кредит картангизни, кафолат хатини бегона кишига ишониб бериб қўясизми? «Йўқ», дедингиз, шекилли? Бу матоҳлар фарзанд

деган мўъжизангиз олдида ҳеч нима эмас. Унда нега Оллоҳнинг сизга ато этган неъматининг тақдирини, ўзингизнинг кексайганда мадорингиз, суюнчингиз ма-саласини бировларга ишонмоқчисиз? Таваккал қилмоқ-чисиз? Мураккаб ва таҳликали даврда?

Бола ҳаётда ижтимоийлашади. Ижтимоийлашув бу — болангиз мактабга бориб келгунча дуч келадиган минглаб ўткинчи, таниш-нотаниш одамлар, вазиятлар, воқеалар дегани. Болангиз зартага мактабга боришда ёки қайтишда кимларга, қандай яхши-ёмон вазиятларга дуч келишини биласизми? Йўқ, албатта. Ҳаёт тарбиялайди, деб болангизни тақдир измига ташлаб қўясизми? Йўқ. Чунки бу — тарбия дегани эмас. Тарбия — аниқ фази-латларни бола хулқида кўриш мақсадини кўзлаб, муайян вақт давомида, ишончли, билимли одамлар томонидан амалга ошириладиган иш.

Махсус тарбия — сувориладиган ерда, ҳаёт тарбияси — лалми ерда дехқончилик қилишга ўхшайди. Суво-риладиган ерда дехқончилик ҳосилининг 90 фоизи Сизга боғлиқ. Чунки вазиятни Сиз назорат қиласиз, бошқа-расиз. Лалми ердаги дехқончилик эса 90 фоиз об-ҳавога боғлиқ. Сизга 10 фоизи боғлиқ. Сиз бир марта бериладиган ҳаётингиз ҳосилини — болангиз тақдирини об-ҳавога ишониб қўядиган ота-онамисиз? Албатта, йўқ!

«Вақтим йўқ»

«Вақтим йўқ», деб бу ишни ота-она қиласа, болани уларнинг ўрнига кўча, ўткинчи одамлар, тасодифий воқеалар тарбиялайди. Бунинг натижаси қандай бўлиб чиқишини ҳеч ким билмайди. Сиз шундай таваккал қила оласизми?

Яхши ота-оналар фарзандларининг баҳтли бўлишини астайдил истайди. Пайғамбаримиз Мұҳаммад (САВ) ота-она фарзандига яхши хулқдан зиёд мерос қолдира олмайди, деган экан. Демак, болаларимизни яхшилаб боқ-сак-у, тарбияламасак, на бу, на у дунёмиз обод бўлади.

Адиб Абдуқаҳдор Иброҳимовдан икки ҳикоя

1. БОЙ ОИЛАНИНГ ЎҚИМАГАН БОЛАЛАРИ ҚИСМАТИ

Бундан анча йиллар олдин икки бой-бадавлат ҳаммаҳалламиз қуда-андә бўлиши: бири ўн саккиз яшар ўғлини уйлантирди, иккинчиси ўн етти яшар қизини узатди. Катта тўю томошалар бўлиб, бир неча кун давом этди. Бир неча йил мобайнида келин-куёвлар иззатда бўлиши: гўё жаннатдагидек яшаши, ҳеч бир нарсадан камчилик йўқ. Келин институтга киритилиб қўйилди-ю, лекин ўқишга бормади – оғироёқ бўлиб қолган эди. Куёв ҳам университетдаги ўқишини ташлаб юборди. На касб орттириди, на ҳунарли бўлди. Бой отаю бадавлат қайнотанинг даврида чет эл русумидаги қора енгил машинасини миниб, даврон суриб юраверди. Бу орада беш йилда тўрт фарзандли – икки ўғил, икки қизлик бўлиши – келин бир йилда икки марта январда ва декабрда фарзанд кўрди. Гўдаклар она сутига тўймагани сабабли нимжон, касалманд; келиннинг ҳуснига ҳам путур етди, юзларига билинап-билинмас ажинлар тушди, ўттизга етмай «үтин» бўпқолди. Қаримсиқ бўлиб қолаётган хотинидан куёвнинг кўнгли совиб, кимгадир илакишаётгани ҳақида кўча-кўйда гап тарқалди...

Вақти-соати етгач, балогардон ота дунёдан ўтди, тоғдек суюнчиқ бўлиб юрган қайнота ҳам бандаликни бажо келтириди. Ётиб еганга тоғ ҳам чидамас, деганлариdek, оила моддий жиҳатдан қийналиб қолди, бунинг устига, тўртала фарзанд касал, еган-ичганга қараганда доридармонга кўп маблағ кетади. Келин аввалига ўзи аъло баҳолар билан битирган мактабига фаррош бўлиб ишга кирди. Лекин орадан кўп ўтмай, фаррошликнинг ойлиги камлик қилди, шекилли, ўз аризасига биноан мактабдан бўшаб кетди. Дунёда раҳмдил одамлар ҳам бор. Дугонасининг аянчли аҳволидан хабар топган асли шу

маҳаллалик, қўшни маҳаллага келин бўлиб тушган, институту аспирантураларни битириб, номзодлик диссертациясини ҳимоя қилиб, эндиликда доцент лавозимида ишлаётган дугонаси уни уй хизматчиси, яъни оқсочликка ёллади. Бир пайтлар кимсан фалончи бойвучча келин эрталаб дугонасиникига уларга нонушта тайёрлагани шошилади, пешинда у ердан у-бу олиб, касалманд болаларидан хабар олиб кетади. Шомдан кейин елим халта кўтариб уйига қайтади. Собиқ бойвачча куёв аввалига унча-бунча ишга бўйни ёр бермади. Кейинча, рўзғорнинг олахуржуни бўйнига тушгач, шахсий машинасида киракашлик қилди. Бир марта ҳам таъмиранмаган машина тез орада шалоги чиқиб, минишга яроқсиз бўлиб қолди. Яқинда Эски шаҳардаги бензин қуйиш шохобчаларидан бирида машина бакларига ёнилғи қуиб, харидорларга ойна артадиган дока матоларни таклиф қилаётганига кўзим тушди.

2. ТОҒАСИГА КЕЛИН БЎЛГАН ҚИЗ ВА АММАСИГА КУЁВ ЙИГИТНИНГ ҚИСМАТИ

Бундан чорак аср аввал ўз даври учун жуда катта тўй бўлди. Катта дўконнинг директори Шофайзқулоқ маҳалласида яшовчи синглисининг қизини келин қилди, яъни қиз тоғасига келин бўлди, йигит аммасига куёв бўлди — «қўйнидан тўкилса — қўнжига» қабилида иш тутилди. Ёш оила бешта фарзанд кўришди, тўрт қизу бир ўғил. Аввалига ака-сингил қудалар «яқин қариндошлараро никоҳдан соғлом фарзандлар туғилаверар экан, мана исботи», деб ўз қилмишларини оқлашади. Лекин, орадан йиллар ўтгач, қон яқинлиги ўзининг салбий натижасини кўрсатди. Тўнгич қизда сувак мўртлиги касаллиги авж олиб, юролмай тўшакка михланиб қолди. Иккинчи қизни қарши қуда бўлиб, аммасининг ўғлига узатишган эди, икки-уч йилдан бери фарзандлик бўлмагани учун ака-сингил ўртасида совуқчилик тушибди, деб эшийтдик. Учинчи фарзанд — ўғилни уйлантирмоқчи

эдилар-у, лекин келин топилмаяпти, тушунган ота-оналар бу хонадонга қиз беришга чўчишияпти, сабаби – оиласдаги бешинчи фарзанд – кенжা қизнинг оёғи қийшайиб бораётган экан...

Озод ва обод Ватан ёшлари қандай бўлишлари керак?

Бу саволга Президентимизнинг халқимиз ўртасида машҳур бўлиб кетган «Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта баҳтли бўлишлари шарт!» деган даъваткор сўзлари жавоб. Марра жуда-жуда баланд қўйилди. Шу боис натижалари ҳар биримизни қувонтироқда.

Собиқ совет мактаби амалда ёшларни баҳтли ҳаётга тайёрламас эди. Даили: 100 та мактаб битирувчисидан 90 таси мактабни тутатиб, ҳунарсиз, бекорчи, кўчабезори бўларди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури бунга чек қўйди. Бугунги битирувчилар сентябрь ойида ё биринчи маошини, ёки биринчи стипендиясини олади.

Одамнинг шакли ўзгармайди, моҳияти-чи

Антрапологларнинг гувоҳлик беришича, одамнинг ташқи кўриниши кейинги 40000 йилдан буён ўзгармасдан келмоқда¹. Инсоннинг биологик эволюцияси тугади. Лекин унинг маънавий эволюцияси чексиз. Энди тарбия инсонни камолотнинг янги мэрраларига кўтариб, ўзгартира боради. Чунки, педагогик нуқтаи назардан ҳар бир инсон – ўз ҳаёти давомида олган тарбиянинг маҳсули. Демак, тарбия фарзандимизнинг, оиласизнинг, Ўзбекистонимизнинг, инсониятнинг келажагини ҳал қилувчи омилдир.

¹ Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер. с англ. И. Франц, /Сост. А. И. Васильенко и В. Е. Ермолаева. Вводн. Ст. Ю.А. Шрейдера. – М., «Прогресс», 1990, 495-б.

Тарбиянинг макони ва замони

Макон. Тарбиянинг макони бўлади. Ал-адаба китобларида ҳам улар ёзилган макон «кўриниб» туради. Бутабиий, чунки қўлингиздаги китобни ўқиган, ушбу китоб асосида ўтказиладиган тренингларда иштирок этган ота-оналар реал макон – туман, шаҳар ёки вилоятда яшайдилар. Ана шу маҳаллий хусусият акс этмаса, берилаётган тавсияларни қўллаш қийинлашади.

Шундай бўлмаслиги учун китобни XXI асрдаги, мустақил Ўзбекистондаги ҳаёт талабларидан келиб чиқиб ёзишга ҳаракат қилдик. Ҳозирги замон – сокин йиллар эмас. Глобаллашув, ҳаёт ўта тезлашган, таҳликали, мурраккаб замон.

Замон. XXI аср илгари бобо-момоларимиз дуч келмаган тарбиявий вазифаларни, талабларни олдимизга қўймоқда. Замон талабларини сезмасдан, нуқул бобо-момоларимиз билган нарсаларни такрорлаб яшайверсак, тарбиямиз замондан орқада қолади. Масалан, боламизга Интернетдан фойдаланишни ўргатиш учун уни аввал ўзимиз билишимиз керак. Ўзимиз билмасак, Poliglot, Skype дастурларидан фойдаланишга боламизни қандай қизиқтирамиз? Янги замон, глобаллашув бобо-момоларимиз билган удумларни ҳам, улар билмаган янги, замонавий тарбиявий билим ва технологияларни ҳам қўллашимизни талаб қилмоқда. Бунинг учун замонавий ота, замонавий она бўлишимиз талаб этилмоқда. Демак, модернизация ҳар биримизга, ҳар куни керак.

Эътибор – тарбияга пойdevор

Баъзи ота-оналарнинг эътиборсизлиги туфайли фарзандлари улардан олган пулларини интернет клубларда бефойда ўйинларга тўлаб, ўзларига зарар сотиб олмоқда.

Эътиборли ва педагогик билимга эга бўлган ота-она-ларнинг фарзандлари эса шу вақтини фойдали ишга сарфлаб, ўзбек тилини тушунадиган роботлар яратди; жаҳоннинг манаман деган компьютер технологиялари корпорацияларининг (масалан, Apple) илтимосларига кўра, улардан буюртма олиб, компьютер дастурларини ишлаб чиқмоқда.

Соҳибқирон Амир Темур қандай кишиларни қадрлаган?

Соҳибқирон Амир Темур «Тузуклар» китобига «Азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шиҷоатли бир киши мингта тадбирсиз ва лоқайд қишидан афзалдир» деган хulosани муҳрлади. Бу ҳикмат Буюк инсон, саркарда, давлат раҳбарининг минглаб одамларни энг қийин вазиятларда синааб кўриб, айтган доно педагогик хulosаси эди. Чунки, билими паст одам эртага ўзига, маънавияти паст одам эса халқи, ватанига зарар етказади ва аксинча.

Амир Темур ўз атрофига ана шу 5 фазилат соҳибларини тўплаб, уларга раҳбарлик қилиб, улуғ мақсадларига эришиди. Буюк, адолатли салтанат яратди. Шу сабабли, нафақат фарзанду набираларини, балки қудратли давлатининг ҳар бир фуқаросини қатъиятли, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шиҷоатли кўришни истади. Бу хulosасини «Темур тузуклари»га киритди.

Оталиқ ким эди?

Миллий тарихимизга мурожаат этсак, ҳукмдорларимиз ўз фарзандлари тарбиясини оталиқларга¹, устоз-мураббийларга, замонасининг пешқадам, зукко кишиларига юклатишганини кўрамиз. Темурийлар тарбиясида ана шу фазилатларга устувор аҳамият берилиб, уларнинг феъл-авторида қатъиятсизлик, тадбирсизлик, лоқайдлик, номардлик ва журъатсизлик каби иллатларнинг пайдо бўлишининг олди олиб борилган.

Фарзандингиз минг кишидан афзал бўлишини истайсизми?

Афзал кишиларни тарбиялаш – бир кишида минг кишининг имкониятини мужассам қилишга қаратилган эди. Бунинг аҳамияти XXI асрда яна ҳам ошди. Уни темурий одамларни ёки «Афзал киши»ларни тарбиялашнинг ўзига хос концепцияси деса бўлади. Бу концепциянинг моҳияти:

*Беш фазилатни эгаллаган бир киши шу беш фазилати йўқ минг кишидан афзал.
Булар: қатъиятлилик, тадбиркорлик,
ҳушёрлик, мардлик ва шижоатдир.*

Бунга Соҳибқирон ва унинг баҳодирлари, бошқарувчилари мисол. «Афзал киши»дан ҳозирги кино, комикслардаги довдирлик, афсонавий полвонлик, елкасига ракета боғлаб учиш, трансформерлик, сехргарлик, суперменлик талаб қилинмайди.

«Афзал киши» – реал педагогик натижа. Ундан ҳар бир йигит-қизда тарбияласа бўладиган беш маънавий фазилат кутилади. Мана шу беш фазилат оддий одамни

¹ Қадимда хоқон, подшоҳ, хонларимиз ўз фарзандлари тарбиясини замонасининг энг маърифатли, обруйи кишиларига ишониб топширишган. Уларни «оталиқ», деб аташган. Оталиққа жуда катта эътибор ва имтиёзлар берилган.

ҳам ғайратли, шиддатли одамга айлантиради. Ана шундай одамлар Амир Темур атрофида бирлашиб, кеча-кундуз қилган омилкор меҳнатлари билан адолат ва бунёдкорликнинг қандай бўлишини оламга кўрсатиб кетдилар.

Масалага бошқа нуқтаи назардан қараб кўрайлик:

$$1000 : 5 = 200$$

Демак, бир фазилат хосияти 200 бехислат одамга тенг деса ҳам бўлар экан. Дарҳақиқат, «Юксак маънавият – енгилмас куч» экани қайси нуқтаи назардан олиб қарасангиз ҳам тўғри чиқаверади. Шундай эмасми?

Нима учун юксак маънавият – енгилмас куч?

Президент Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» китоби миллий маънавиятимиз тарихида улкан воқеа бўлди. Бунга унинг нафақат тегран мазмунни, балки номи ҳам сабабдир. Китоб номига икки тушунча асос қилиб олинган. Булар: *маънавият* ва *куч*. Уларга икки сифат – *юксак* ва *енгилмас* қўлланган. Китоб номидаги сифатлар олиб ташланса, «маънавият = куч» деган формула ҳосил бўлади. Табиийки, муаллифни оддий маънавият, оддий куч қониқтирмайди.

Шу сабабли китоб номида ҳар иккала от(маънавият ва куч)нинг энг юқори мэрралари белгилаб берилган. Яъни, маънавиятнинг энг баланд мэрраси – «юксак», кучнинг максимуми – «енгилмас», деб белгиланган. Шунинг учун ҳам ишонч ва ихлос билан: «**Юксак маънавият – енгилмас куч**», деганингизда кўксингиз тоғдек кўтарилади.

Бу рақобатли дунёда енгилмаслик учун кучли бўлишнинг ўзи кам. Бунинг учун енгилмас кучга эга бўлмоқ керак. Енгилмас кучни қаердан олиш мумкин? Маънавиятдан. Қандай маънавиятдан? Юксак маънавиятдан. Юксак маънавиятни-чи? Тарбиядан. Чунки «... таълимтарбия тизимини ва шу асосда онгни ўзгартирмасдан туриб, маънавиятни ривожлантириб бўлмайди» (Ислом Каримов).

Нима учун «Юксак маънавият — енгилмас куч» китобини кўпчилик катта қизиқиш билан ўқимоқда? Чунки, бу китоб умуминсоний аҳамиятга эга. Бу холоса китобнинг турли тилларга таржималарида ўз исботини кўрсатиб турибди. Энди бу китоб фақат ўзбекларники эмас, ҳамманини.

Мақсадни имконият белгилайди

Имконият яратилмаса, баркамол авлодни тарбиялаш баъзи давлатлардаги каби қумга чизилган режа бўлиб қолаверади. Бизда эса аввало ана шу имкониятлар муҳайё қилинди. Албатта, бунинг ўзи бўлмади. Аввало, қонунлар шу буюк мақсадга йўналтирилди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ишлаб чиқилиб, жорий этилди. Бюджет маблағларининг энг катта қисми энг яхши инвестицияга — инсон капиталига, баркамол авлод тарбиясига ажратилмоқда.

Юртимиизда 2008 йил «Ёшлиар йили», 2010 йил «Баркамол авлод йили», 2012 йил «Мустаҳкам оила йили» деб эълон қилингани, янги қурилган мактаблар, лицей, коллеж, мусиқа мактаблари, таълим инфратузилмаси ислоҳоти, ўқитувчиларнинг малакасини ошириш, ўқув-методик база деган, оддий одамларга сезилмайдиган, лекин самараси бебаҳо юзлаб тадбирлар амалга оширилди.

Дунёда рўй берган, юз бераётган ҳар бир нотинчлик, низо, баҳтсиз воқеа, бузилган оила, синган тақдир тарихи «лента»сини орқага қайтарсак, тарбияга бориб

тақалади. «Олдин пул, кейин маънавият» йўлини тутиш бўлиб чиқади.

Уларнинг бу хатоси дунёда «бой берилган авлод» – «*Lost generation*»¹ иборасини пайдо қилди.

«LOST GENERATION»

Бутун бошли оиласлар моддий бойлик ортидан қувиб кетишди. Фарзандлар тарбиясини эса бегоналарнинг кўлига топшириб қўйишиди. Тарбиядан(!) вақтларини тежаб, 100 пул фойда топищди ҳам. Бугун эса... жонсарак бўлиб, болаларини қайта тарбиялашга 1000 пул сарфлашмоқда. Лекин самара 10 пуллик бўлаётир. Чунки вақт бой берилган. Мана, сизга «олдин моддий ҳаёт, кейин маънавият» деб яшашнинг аянчли оқибати. «Бой берилган авлод» муаммосининг педагогик маҳсули.

«Одноклассники»

«Бой берилган авлод»ни кўрган айрим сиёсий-мoliaвий гурухларнинг иштаҳаси очилиб кетди. Улар ёшлар қалбининг «параболик антенналари»ни ўzlарига қаратиб олишиди. «Одноклассники», «Фейсбуқ», Wi-Fi, «В контакте», «Твиттер» каби ижтимоий тармоқлар ёшларга идеал «улашмоқда». Энди улар ўз ватанига эмас, ижтимоий тармоқлар, хориж ҳаётига кўпроқ маҳлиё бўлиб қолмоқда. Улар ўз халқининг қаҳрамонларига эмас, «оммавий маданият»нинг қаҳрамонларига тақлид қилишмоқда. Шунинг учун бу бой берилган авлодни «ушлаб туриш», ўз Ватанига, миллатига, ота-онасига «қайтариш» энди жуда кўп маблағ, вақтни талаб қилмоқда. Чунки, бу авлодни қайта тарбиялаш жамиятга қимматга тушмоқда.

¹ Ингл. «*Lost generation*» – бекарорлик, депрессия шаропитида туғилган, худбин, лоқайд, жамиятта фойдаси тегмайдиган, шафқатсиз, аламзада, ичкиликбозликка берилган, жиноий ишларга қўл урган, қўлидан иш келмайдиган, ахлоқсиз кишилар тоифаси. Французча: *generation perdue*.

XXI аср рақобат асри

Болангизни рақобатларга тұла ҳаёт күтмөқда. Рақобатда енгиш учун фарзандингизни ҳар томонлама барка-мол қилиб тарбиялаш зарур. Яғни, фарзандингиз:

- *XXI аср талаб қылаётган фазилатларнинг маъносини чукур англаб олиши;*
- *уларни тұлық әгаллашга интилиши;*
- *энг мұхими, уларга амал қилиб яшаши керак.*

Фарзандларимиз ҳақида устозлари німа дейишияпты?

Андижонлик педагог Арофатхон Исманованинг сўзларини эксперт фикри сифатида қабул қиласақ бўлар:

«Фарзандларимиз биздан кўра кучли! Чунки ҳам жисмоний, ҳам интеллектуал кучли фарзандларимиз Ватанимизни жаҳонга машҳур қилишмоқда. Манаман деган мамлакатларнинг спортчиларини енгиб, Ўзбекистон байробини баланд кўтаришияпти. Чунки, уч босқичдан иборат узлуксиз спорт мусобақалари тизими ишлаб турибди. Уларнинг бўйлари ҳам, ирода, кучлари ҳам бизниandan ортиқ. Бу – уларнинг биздан кўра кучли бўлаётгани эмасми?!

Фарзандларимиз биздан кўра билимли! Чунки улар мураккаб технологияларни бошқармоқдалар. Бир неча тилларда бийрон сўзлашишмоқда. Дунёнинг энг ривожланган мамлакатларидағи тенгдошлари билан бемалол мулоқот юритмоқда. Ўзбек тилини тушунувчи роботлар яратмоқда. Биз буларни орзу ҳам қилолмасдик. Чунки, одам бирор нарсани орзу қилиши учун аввало ўша нарсани ҳаётда кўриши керак-да! Яқинда бўлиб ўтган Менделеев халқаро олимпиадасида болаларимиз қўлга киритган 2 та олтин, 5 та кумуш ва 8 та бронза медали бунинг тасдиғи эмасми? Қачон шундай бўлган?!

Фарзандларимиз биздан кўра доно! Улар огох, ҳушёр, сезгир. Чунки, буюк боболари меросидан баҳра-

манд. Аждодларининг ўгитлари улар учун дастуриламал. Улар ҳозирни эмас, эртани, истиқболни ўйлаб, ўзлари мустақил режалар тузиб, ўқиб, ишлашмоқда. Ўзи ёш-у, Давлат мукофотлари совриндорлари бўлишияпти. Бу до-нолик эмасми?

Фарзандларимиз биздан кўра баҳтли! Чунки, жа-хоннинг камдан-кам мамлакатларида бўладиган 12 йил-лик бепул таълимни 7 тилда олишияпти. Коллежларни бир эмас, бир неча касбни эгаллаб битиришмоқда. Хоҳ-ласа – ўқиш, хоҳласа – иш тайёр. Оила қурса, янги, замонавий уй-жойлар билан имтиёзли таъминланяпти. Бундай ёшлар баҳтли эмасми??

Ўзбекистон ёшларини **Менинг фарзандларим** деб, бағрига босган, уларнинг кўзларига шуъла ёққан Юрт-бошимиз омон бўлсинлар!»

Андижон тумани,
2013 йил 15 апрель

Комил инсон ким?

Комиллик. Камолот. Барка-мол. Комил инсон. Пири комил... Бу сўз, ибораларни кўп эшитамиз, айтамиз, ўқиймиз. Луғатларда комил сўзи – тўлиқ, етуқ, муқаммал маъноларини, баркамол эса етукликка зришган, муқаммал, камол топган, бекаму кўст маъноларини билдириши айтилади. Янада аникроқ айтсак, бекам – бирор жиҳатдан ками, кемтиги йўқ; бекўст – бирор эгри ёки ортиқча жойи йўқ, бенуқсон дегани.

Комил инсон ғояси турли ҳалқларнинг эртак, достонларида, миллий қадриятларида, ривояту ҳикоятларида,

китобларида, урф-одатларида тажассум топган. Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Имом Бухорий, Алишер Навоий каби алломаларимиз асарларида, миллий тарбиямизнинг бош ғояси бўлиб келди.

Жаҳон сайёҳларини мафтун қилаётган меъморий обидалар, қасрлар, мадрасалар пештоқларидаги ёзувларда, ҳайкал, деворий суратларда ҳам боболаримизнинг (бугунги тилда айтсан) ғоялари битилган. Уларда ҳам комил инсон ғоясининг турли шакл ва тасвиirlари бисёр. Шунинг учун ҳақли равишда Ўзбекистон – оламга комил инсон ғоясини берган буюк цивилизация марказларидан бири, дея оламиз.

Ҳа, комил инсон ғояси биз учун бугун кўтарилган ғоя эмас. Бу ҳақиқат миллий тарбиямизнинг туб негизларидан давом этиб келмоқда.

Ривожланган давлатларда болаларга қандай фазилатлар сингдирилмоқда?

Энг ривожланган давлатлар юксалиш арафасида тарбия масаласини биринчи ўринга қўйишган. Улар ўз ёшлигини эртанги куннинг юксак талабларига пухта тайёрлаб кириб боришган. Чунки, бу рақобатли дунёда эртанинг талаблари янгича, мураккаброқ, қийинроқ бўлган.

ЖАНУБИЙ КОРЕЯ

Жанубий Кореяда юксалиш арафасида «табиий ресурслар чекланган, ижодга эса чегара йўқ» деган шиор кўтарилган экан. Бу – юксак ақл-заковатни комил инсон фазилатларининг гултожига айлантиришга даъват эди. Шунга амал қилиб, кам бўлишмади.

Тарбияга амалий, прагматик ёндалигдан давлатлар тезда назарий қоидалардан бугунги ва эртанги кун учун «фойда» чиқариб олди. Тарбиянинг кўзга кўринмайдиган назарий тушунчаларини кўринадиган нарсаларга – образларга, замонавий технологияларга айлантиришиди.

Ҳал қилувчи омилларга эътиборни кучайтириб, бошқалардан ўсиб кетиши. Ўша синалган фазилатлар янги хислатлар билан бойитилиб, шакллантирилмоқда.

АҚШ

«Америка – 2000: таълимни ривожлантириш стратегияси(1991)» дастурида етук шахсга хос фазилатлар сифатида ростгўйлик, мақсадда событқадамлик, тўғрилик(рўй-ростлик), пухталик ва шахсий масъулиятга устуворлик берилди. Шунингдек, ёш америкаликларда жасурлик, фидойилик, барқарорлик, қатъийлик, тиришқоқлик, ҳамдардлик, бағрикенглик сингари асосий фазилатларни шакллантириш кўзда тутилган.

БУЮК БРИТАНИЯ, ФРАНЦИЯ

Буюк Британияда таълим бўйича Миллий комиссия (1993) мактабга: ёшларда ҳақиқатпарварлик, бошқаларга ҳурмат, жамият олдида бурчга содиқлик, одамларга ғамхўрлик, маданий меросга ҳурматни шакллантириш, демократик эркин жамият фуқаролари бўлиш, бағрикенглик фазилатларини сингдириш, ахлоқан ва маънан кучли шахслар қилиб етиштириш вазифаларини юклиди.

Франция таълим вазирлиги кўрсатмаларида (1995) масъулиятли, фурурли, ўзгаларни ҳурмат қилувчи, бошқалар билан ҳамкорликка тайёр, ирқчиликка муросасиз маданий турфа хилликка мойил қилувчи, Францияга муҳаббатини Озодлик, Тенглик, Қардошлик foялари билан уйғун ривожлантирган демократик жамият кишиси фазилатларига эга шахсни тарбиялаш назарда тутилган.

ЯПОНИЯ

«Таълим тўғрисида»ги Қонунда мактабга тинчлик ва инсонийлик идеалларига амал қилувчи миллатни шакллантириш вазифаси юклатилган. Яъни: шахс сифатларини тўлик, ривожлантириш; тинчликпарвар давлат ва

жамият қурувчиларини тарбиялаш, ҳақиқатпарварлик ва адолатлилик; шахсий эркинлик; меҳнатсеварлик; масъулиятилик; мустақил фикрлилик; ўзгалар билан ҳамкорлик; анъанавийлик билан замонавийликни англаш; ҳалқаро ҳамкорликка тайёрлик; кундалик турмуш малакаларига эгалик; руҳан ва жисмонан кучлилик; ўзини баҳтли ва бошқалар билан уйғун қила олиш фазилатлари шакллантирилмоқда.

«*Идеал японнинг фазилатлари*» деб номланган ҳужжатда япон ёшларида 16 та фазилатни шакллантириш белгилаб берилган. 16 фазилат 4 та гурухга бўлинади. Булар: 1) шахсий сифатлар: эркинлик, ўзига хосликни ривожлантириш, мустақил бўлиш, ўз ҳоҳишларини идора қила олиш, пиетет (эҳтиром) туйғусига эгалик; 2) оила бошлиғига хос сифатлар: ўз уйини меҳр-муҳаббат, ҳаловат ва тарбия масканига айлантира олиш; 3) ижтимоий сифатлар: ўз ишига садоқат, жамият фаровонлигига ҳисса қўшиш, ижодкорлик, миллий (ижтимоий) қадриятларни ҳурмат қилиш; 4) фуқаролик сифатлари: ватанга содик бўлиш, давлат рамзларини қадрлаш, ижтимоий фаоллик, энг яхши миллий фазилатлар соҳиби бўлишни ўргатади.

Рим клуби

Клуб аъзолари бугунги авлодлар тарбиясида инсониятни ташвишга солаётган муаммолар: экологик инқизорз, бедаво касалликлар, диний-этник низолар, урушлар, фавқулодда вазиятларнинг олдини олишни тавсия этмоқда.

Юксак технологиялар глобал ривожланаётган XXI асрда Президент Ислом Каримов таъкидлаган интеллектуал бойлик етакчилик қиласиди. Шунинг учун бугуннинг комил инсонларига Ўзбекистон қўяётган талаблар бир томондан юксак ривожланган давлатлар билан ҳамоҳанг экани, иккинчи томондан, маънавият, интеллект устуворлиги билан ажralиб туради.

Булар: интеллектуал ривожланганлик, юксак маънавият, ахлоқий соғломлик, жисмоний чиниққанлик, мустақиллик идеалларига чексиз садоқат, Ватани ва халқига содик, миллий ўзлигимизга ёт фоя, қарашларга муросасизликни мужассам этиш тақозо этилмоқда.

Мана шу фазилатларнинг бирортаси кам бўлса-чи?

Бу фазилатларнинг бирортаси суст бўлса, уйғунлик бузилади. Масалан, ахлоқан пок, жисмонан кучли бўлса-ю, интеллектуал ривожланмаган бўлса; ёки интеллектуал, жисмонан кучли бўлса-ю, мустақиллик идеалларига содик бўймаса, бундай шахсни комил инсон деб бўладими? Асло.

Биз комил инсонларни «ҳозир ва шу ерда», маънавий тарбиявий ишларни илмий асосга қуриб этиштириш имкониятига, қудратига ва тизимига эгамиз.

Ўзбекистон – комил инсонларни тарбиялаб, вояга етказаётган мамлакат

Соҳибқирон Амир Темур тузуклари, Алпомиш, Гўрўғли достонлари, Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Имом Бухорий, Алишер Навоий девонларида мужассам этилган комил инсон фояси бугун тарбиявий иш дастуризмизга айланди.

Бир неча йилларимиз номи ёшларимизнинг маънавий ва жисмоний саломатлигига бағишиланди. Бу йиллардан улкан натижалар қолди. 2008 йил – «Ёшлар йили», 2010 йил – «Барқамол авлод йили»... Янги қурилган мактаблар, лицей, коллеж, мусиқа мактаблари, таълим инфратузилмасини тубдан ислоҳ қилиш, ўқитувчилар малакасини ошириш, таълим масканларининг ўқув-методик асосларини мустаҳкамлаш каби оддий инсонларга сезилмайдиган, лекин улкан самара бераётган юзлаб тадбирлар амалга оширилди. «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати фаолият юритмоқда.

Юртимизда дунёning энг нуфузли институт ва университетларининг филиалари ташкил этилди. Мустақилликдан илгари биз Вестминстер, Турин, Сингапур сервис институтларининг борлигини ҳам билмасдик. Комил инсонларни етиштириш тизимини ишга тушириш осон бўлмади. Вужудга келган талай мураккаб муаммоларни ҳал этишга тўғри келди.

Юзлаб танлов, кўрик, соврин, имтиёзлар тизими, кредит линиялари, имкониятлар, моддий ва маънавий рағбат шакллари, олимпиадалар, кўкрак нишонлари — барчабарчаси ёшларимиздаги иқтидорни ривожлантириш, уларни комил инсон этиб тарбиялашга қаратилди.

Ўнлаб давлат ва жамоатчилик ташкилотлари бу ишга камарбаста. Кўчаларимиздаги шиорлар ҳам «Ўғил-қизингинг комили — тараққиёт омили» деб даъват қилмоқда. Истеъдодли ёшларни рағбатлантириш тизими йўлга қўйилди.

Бугун Ўзбекистон нафақат рақобатбардош автомобиллар, саноат маҳсулотлари, илм-фан ютуқларини, балки ҳеч кимдан кам бўлмаган, баркамол инсонларни тарбиялаб вояга етказаётган мамлакатга айланди. Яна ҳам соддароқ айтганда, юксак сифатли ғалла, автомобиль, пахта етиштириш учун қандай тизим, шарт-шароит яратилган бўлса, комил инсонни тарбиялаш учун ҳам шундай тизим, зарур шарт-шароит муҳайё этилди.

Аброр Мақсталиев: «Жамоамиз Ватан учун, деб ўйинга кирди...»

Спорт ва ёшларимиз мамлакатимизни тез машхур қилмоқда. Истиқолодан олдин «Ўзбекистон» сўзи хорижликларда таажжуб уйғотар эди. Бугун эса ҳурмат уйғотмоқда, ҳайратга солмоқда. Бу борада ҳам ёшларимиз Ўзбекистонни «Оlamни маҳлиё айлаган диёр»га айлантиришга муносиб ҳисса қўшиб келмоқда.

«Тахлилнома»нинг 2011 йил 18 июль сони ёдингиздами? Ўша кеч юртдошларимиз муҳтарам Президентимизнинг *«Ишонаман: ... фарзандларимиз, Қувончим, ифтихорим, гурурим – Ўзбекистон!»* дегя курашга тушади ва шу замин номини оқладайди, мардлик ва шиҷоат кўрсатади», деган орзулари рўёбга чиқаётганига яна бир ишонч ҳосил қилган бўлса, ажаб эмас. Футбол бўйича жаҳон чемпионатида «Биз Ватан учун деб ўйинга кирдик. Жамоавий ўйин қилганимиз бизнинг энг катта устунилигимиз бўлди», – деди ўсмиirlар миллий терма жамоа сардори Аброр Мақсталиев. Демак, уларни фақат спорт техникаси, маҳорат эмас, Ватанга садоқат, фарзандлик бурчи, жамоавийлик руҳи қўшқанот бўлиб ғалаба сари етаклагани шубҳасиздир. Бу ўсмиirlаримизнинг Ватанга садоқат ва жамоавийлик фазилатларининг маъносини англаб, уларга амал қилиб яшаётганидан далолат беради. Мана бу суратга қаранг. Бунга яна бир бор амин бўласиз.

1991 ва 2011 йил болалари

1991 йилнинг ўсмиirlари Мексикани харитадан зўрға топарди. 2011 йилнинг ўсмиirlари Мексикани ҳайратга солиб қайтишиди.

Мексикаликларнинг «Ким билан ўйнашни истардингиз? деган саволига болаларимиз жилмайиб: «Бизга бунинг аҳамияти йўқ», деб жавоб беришди. Бундай метин

ишончни, бирликни кўрган мағур мексикаликлар ўзбек болакайларини севиб қолишиди. Буни билдириш учун байроғимизнинг кўк-яшил рангларини юзларига чизиб, стадионга киришиди. Ёш спортчиларимиз жаҳон футбол шарҳловчиларини Ўзбекистонни шарафлашга мажбур қилишиди. 15 ёшида «Ўзбекистон мустақиллигининг 20 йиллиги» кўкрак нишонига, енгил автомобиль соврасига муносаб иш қилдилар.

Терма жамоа аъзоси, сирдарёлик 15 ёшли Бобур Давлатовга ҳам «Спарк» совға қилишиди. У ажойиб бола экан. Калитни олгач, «ва-у-у-у», деб кучаниб, жазавага тушмади. Ўзини кўз-кўз ҳам қилмади. Ўзбекона бир одоб билан: «Мен Президентимизнинг оддий қишлоқ болаларига яратиб берган шароит ва ғамхўрликлари туфайли шу кунга етдим. Жуда баҳтлиман. Бугун отам Баҳодир Давлатовнинг тувиљган кунлари. Машинамни у кишига совға қиласман», — деди.

Бу гапларни ким гапирди? Бобурми? Ёки «ҳам маънан, ҳам жисмонан баркамол авлод»нинг ёнимиздаги бир вакилими? Бизнингча, комил инсон фояси 15 ёшли Бобурнинг тилидан сўзлади.

Уларга миллионлаб ўсмирларимиз ҳавас билан тикилишди. Ўзларига «Мен-чи?» деб савол беришди. Бу ҳавас эртага 17 эмас, 170, 1700 ғолибни жаҳон шоҳсупаларига кўтаради. Улардан бири – Сизнинг болангиз бўлади. Биз бунга ишонамиз.

Бугунги ёшлар: дилдан тилга кўчган сўзлар

Нилуфар Расулова – иқтисодчи талаба: «Муҳтарам Юртбошимизнинг биз ёшларга яратиб берган имкониятларидан унумли фойдаланишга интиляпман. «Ўзбекистон Республикасида уй хўжаликлари иқтисодиётининг ҳозирги ҳолати ва уни таомиллаштириш йўналишлари» мавзусига илмий изланяпман. Мақсадим – оиласлар бюджетини янада таомиллаштиришда томорқадан ва қўшимча меҳнатдан самарали фойдаланиш йўлмарини илмий жиҳатдан асослаш. Бундан ҳалқимиз фаровонлиги янада ортади».

Саиджалол Ҳасанов – лицей ўқувчиси: «Юртимиздаги компьютерларнинг барчаси чет элларда яратилган дастурлар асосига ишламоқда. Мен «Нега шу дастурлар ўзимизда тузылмайди?» деб ўйлаб қоламан. Мен ўзбек дастурчилик мактабини яратмоқчиман. Ўзбекистонимизни энг зўр компьютер дастурлари яратиладиган давлатга айланишига ўз ҳиссамни қўшмоқчиман».

Зиёвуддин Юсупов – биолог талаба: «Ғўза генетикаси соҳасига изланяпман. Мақсадим – пахтамизнинг толасини 3,5–5 миллиметрга узайтириш. Бундан унинг сифати, баҳоси ошади. Ватан равнақига озгинча бўлса-да, ҳиссам қўшилса дейман».

Мехриноз Аббосова – Зулфия номидаги давлат мукофоти совриндори: «2010 йилда «Истеъод мактаби» 1-республика ёш ижодкорлар кўрик-танловига муваффақият қозондим. Биринчи китобим давлат ҳисобидан бепул чоп этилмоқда. Юртбошимизнинг биз ёш ижодкорларга алоҳига эътиборларидан беҳад мамнунман».

Дунё қадамимдан гул бўлиб кетгай,
Ёмонлик минори кул бўлиб кетгай.
Юрагимдан қуёш чиқиб келяпти,
Тирнокларимгача нур бўлиб кетгай».

Катталар-чи? Улар нима дейишияпти? Мустақиллигимизнинг йигирма йиллигига бағишлиган тарғибот сафарларида турли худудларда юртдошларимиз билан сұхбатлар қурдик. Гап орасида «Бугунги ёшлар қанақа?» деган савол билан мурожаат қилдик. Жавобларни сиз билан баҳам кўрмоқчимиз.

Бахтиёр – ҳарбий, 52 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан соғлом. Чунки бўйи бизларниидан баланд. Кўкрак қафаси кенг».

Ғуломжон – ўқитувчи, 47 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан билимили. Бугун набираси билган нарсаларни бобоси билмайди».

Маҳфузा – ҳамшира, 39 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан кўп тил билади. Бир неча тилларда иш битиради».

Жумабой – ҳайдовчи, 45 ёш: «Бугунги ёшлар – кўшни давлатлар болаларининг ҳавасини келтиришмоқда. 5–6 йил бурун қўшни давлатнинг ўқувчи болалари автобусларда келиб кетишаётганини кўрганман. Ўқитувчилари уларга: «Келажакда биз баҳтли бўламиз. Ўшанда бизнинг йўллар, коллекциялар, шифохоналар Ўзбекистондагидек бўлади», деб тағдир ўтказди. Бизнинг лицей, коллекцияларни томоша қилишди. Буни улар «Келажакка саёҳат» деб аташар экан. Нимадандир юрагим ҳапқириб,... қувониб кетдим».

Мансур – ҳисобчи, 58 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан уқувли, фаол. Ахборот технологиялари билан қуролланган. Гаплари – уяли телефонда гаплашаётгандек қисқа, аниқ. Ўзи – ишчан».

Жамшид – менежер, 44 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан дадил, ғурурли. Улар «номукаммаллик комплекси» нималигини билмайди. Чет эмлик тенгдошлари билан худди

ҳамқишилогидек тиллашади. Ерга эмас, кўзга тўғри қарайди».

Ферузахон – ахборот-ресурс маркази ходимаси, 48 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан доно. Чунки, биз ўз тарихимизни ўзгалар ёзган китоблардан ўқидик. Уларда ўзгалар учун фойдали хуносалар ёзилган эди. Болаларимиз шонли тарихимизни ўзимиз ёзган китоблардан ўқиб билишиди».

Улуғбек – қурувчи, 51 ёш: «Бугунги ёшлар – баҳти кафолатланган авлог. Давлат бизларни мустақил ҳаётга тайёрламас эди. Мактабнинг юзта битирувчисидан ўнтамиз ўқишга кирадик. Қолган тўқсонтамиз ҳунарсиз бекорчига айланардик. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»миз бунга чек қўйди. Ҳозир ҳар сентябрь ойига битирувчиларнинг 10 фоизи – биринчи стипендиясини, 90 фоизи – биринчи маошини ола бошлиайди».

Илҳомжон – журналист, 41 ёш: «Бугунги ёшлар – муносиб ворислар. Чунки улар ҳароб ва муте Ўзбекистонни 20 йилда кимлар, қандай қилиб оёққа турғизганини, ҳимоя қилганини, буюк, муқаддас, мустақил Ватанга айлантирганини ўз кўзлари билан кўриб ўсишмоқда. Ибрат олишмоқда».

Мардон – маҳалла фаоли, 51 ёш: «Бугунги ёшлар – ақлли. Ҳисоб-китобли. Аниқ фикрлайди. Қисқаси, истиклол ниҳоллари бугун истикбол дарахтларига айланди, деса бўлади».

Дилором – ўқитувчи, 49 ёш: «Бугунги ёшлар – биздан кўра кучли. Мана, Учқўрғоннинг Яшиқ қишилогидан чиқкан оғир, ибо-ҳаёли, камгар, 18 ёшли полвон қиз Гулнора. Мен яқинда унга ўғил болалар тегажоқлик қилганида «Иккалангни ҳам кўтариб отаман», деганини кўрдим. Оғир атлетика бўйича Ўзбекистон чемпиони. Октябрь ойига Таиландга кетаёттир. Жаҳон чемпионатига. Бунақаси бўлмаган-ку!»

Жаҳонгир – талаба, 20 ёш: «Бугунги ёшлар – баҳтли йигит-қизлар. Менимча, давлатимиз ёшларни отоналаридан ҳам яхши кўради. Интилиб, ўқиб, тиришиб,

маънавиятини юксалтириб баҳтли бўлаётган ёшларга ҳавас қиласман. Интиляпман ва мен албатта баҳтли бўламан. Чунки, мен ҳеч кимдан кам эмасман».

Сиз ҳам ичингида бу фикрларга қўшилаётгандирсиз. Чунки ҳаммамиз боламида, ё унинг дўст-дугоналарида, маҳаллада ана шундай ёшларни кўряпмиз-да. Булар – ўз ёшига мос комил инсонлар эмасми? Бундай ўғил-қизларни кўриш аждодларимизга армон эди. Бизга эса уларни кўзларимиз билан кўриб, гапларини эшишиб, бағрилизга босиб, пешаналаридан ўпиш баҳти муюссар бўлди.

Болам, деб яшайди ўзбек

Ўзбек фарзандларини чексиз меҳр билан суйиб-эркалади. Кўпинча буни у очиқ гапирмайди. Туяди. Ичичдан, меҳри тошиб сужди. Назаримда, давлат сиёсати даражасидаги фарзандсеварлик камайиб бораётгандек. Тобора «Бизни ҳеч ким қўллаб-қувватламаган. Ҳар бир авлод ўз муаммоларини ўзи ҳал қилсин», деганга ўхшашиб хулоса чиқади, уларнинг амалларидан.

Бизда болаларга ўзбекона муносабат устувор. Ўзимизнинг ейиш-ичишимиз, зарузебардан тежаб бўлса ҳам болаларимга бўлсин, деймиз. Болам, деб яшайди ўзбек, деган сатрлар бор. Мана шу ёш авлодга чексиз меҳр мустақил давлатимизнинг устувор сиёсатига айланган.

Инсон омили

Бу тамойил замон илмида «тараққиётнинг инсон омили», «инсон ресурслари» тўғрисидаги иборалар талабларига тўлиқ мос келади. Демак, ўзбек азалдан ўз тараққиётининг «инсон омили», «инсон ресурслари» тўғрисида қайфуриб келар экан-да. Бошқаларга бу урф бўлганига 50–60 йил бўлган бўлса, ўзбекларда бу 3000 йиллик анъана экан-да. Ким кимдан ўргансин?

Кореяда «табиий ресурслар чекланган, ижодга эса чегара йўқ» деган шиор кўтарилган экан. XX асрда шунга амал қилиб, кам бўлишмади. Биз эса интеллек-

туал ижодда жаҳонга ибрат бўлган миллатлардан биримиз. Дунёга медицинани, алгебрани берган, уйида ўтириб Американи қашф қилган, ислом динини мукарраму мушарраф қилган, қоғоз ясашни, от минишни, дехқончиликни ўргатган миллатмиз.

Биз миллий юксалишни оқ қоғоздан бошлаётган миллат эмасмиз. Интеллектуал ижод ғалабалари билан оламни обод қилган, ҳам дунёвий, ҳам диний цивилизацияларга ривож берган миллатмиз. Пайғамбаримиз «умматим илгари нимаси билан машҳур бўлган бўлса, шуниси билан машҳур бўлади» деган экан. Қайта юксалиш даври келибди, бошланибди. Муборак бўлсин.

Компьютер = дастур + қути

XXI аср нанатехнологиялар асри. Суперкомпьютерлар даврида яшайпмиз. Компьютер нима? Шартли равишда уни икки қисм – жисм(металл, пластмасса)дан ва ақл (дастурлар)дан иборат, деса бўлар. Олимларнинг фикрича, компьютернинг дастурлари унинг «қутиси»га қараганда 20 марта қиммат турар экан. Чунки «қути»ларни саноат йўли билан бир кунда ўн минглаб чиқарса бўлади. Бироқ, дастур – бошқа нарса. У конвойерларда ҳар куни ясалмайди. У инсоннинг миёсида «ясалади». Ҳамма бошларда эмас, билимли бошларда.

Биз дастурий таъминот, технологияларнинг истеъмолчиларига эмас, уларнинг ижодкорларига, ишлаб чиқарувчиларига, сотувчиларига айланишимиз керак. Акс ҳолда биз бошқаларга илмий-назарий, дастурий, технологик муте бўлиб қолишимиз мумкин. Президентимиз XXI асрни интеллектуал ёшлар асри, деб атадилар. Чунки дунёда, демак, Ўзбекистонда ҳам табиий ресурслар кўпаймайди. Камая боради. Интеллектуал ресурсни эса чексиз ривожлантириш мумкин. Бу ҳаёт қураш майдони. Бу қурашда ақдиллар кучлиларни енгади.

Халқимизда «Бола азиз, одоби ундан-да азиз» деган мақол бор. Бу ҳам одам эмас, унинг маънавияти қим-

мат эканини эслатади. Барча тилларда «келажак», «орзуумид», «эртанги кунга ишонч», «ният», «режа», «мақсад» деган сўзлар бор. Бу сўзлар ўз-ўзидан ўша «дастур»ларни эслатади. Бизни ёшларимиз билан, умидларимиз билан боғлади.

Жаҳонга ўзини, Ўзбекистонни машҳур қилаётган спортчи, билимдон, санъаткор ёшларимиз сони йилдан-йилга ортиб бораётир. Жаҳонга машҳур ўзбек ёшларини санашга бармоқларингиз етмайди. Қўлга қалам, қоғоз олмасангиз саноқда адашиб кетасиз.

Ўзаро гап-у....

Корея «табиий ресурслар чекланган, ижод чекланмаган» деган тамойилга амал қилиб, бугун жаҳоннинг манаман деган давлатларидан бирига айланди. Ўзаро гап-у, бир нарса кишини масрур қиласди: Ўзбекистоннинг ер ости, ер усти ресурсларининг аксар қисмига ҳали қўл тегмаган. Энди очилаётир. Ўзимизга. Бизга, фарзандларимизга. Интеллектуал ижодга киришиб боряпмиз.

Демак, бизга ҳозирнинг ўзида Жанубий Корея дарражасига етиш учун икки карра кўп имконият бор. Уларда табиий ресурс чекланган, инсон ресурси чекланмаган эди. Бизда табиий ресурс ҳам интеллектуал ижод ресурслари ҳам чекланмаган. Мана шу эмасми, буюк келажакнинг нақд заҳираси! Мана шундай имкониятлар билан бирорта давлатдан кам бўлиш мумкинми?! Асло.

«Ўзбекистонга саёҳат – келажакка саёҳат»

Кўпинча, ватандошларимизнинг ўзаро сухбатларида гўзал бир ифтихор туйгуларини эшишиб қоламиз. Баъзи қўшни давлатлар аҳолиси ўз буюк келажаклари деганда бугунги Ўзбекистондаги шароитни орзу қилишар

экан. Мактаб ўқувчилари автобусларда «Келажакка саёҳат» деб, Ўзбекистон болалари ўқиб таълим олаётган коллежларга экскурсияларга келиб кетишмоқда. «Қачонлардир бизда ҳам Ўзбекистондагидек йўллар, коллежлар, шифохоналар бўлади», деб орзу қилишаёттанини мен ҳам бир неча марта эшиздим. Ниятларига ижобат тиладим. Тўлқинланиб кетаркан киши...

Куч – билим ва тафаккурда

Бухоролик темирчи усталарнинг бир мақоли бор: «Болға урувчига – бир танга, «мана бу ерга ур», дегувчига – икки танга», – деган. Демак, фаровонлик азалдан мушакларга эмас, билим ва тафаккурга боғлиқ эканда? Бу мақол ХХI аср – интеллектуал асрда том маъно касб этмоқда.

Бугунги 6-синф ўқувчиси билган нарсаларни биз билмаймиз. Масалан, VIII – IX асрларда Хитой императорлари саройлари Самарқанд шишаси билан безатилганини, цивилизациялар тарихида буюк боболаримизнинг хизматини болаларимиз ифтихор билан айтиб берадилар.

Шу эмасмикан, Президентимизнинг фарзандларимиз биздан кўра ақлли, доно, билимли бўлиши керак, деган тоя рўёбининг нишоналари. Куч билим ва тафаккурда экан, улар бугуноқ кучли ва баҳтиёр. Демак, эртага ҳам албатта баҳтли бўладилар.

Фидойилик нима?

Фақат билимнинг ўзи бизни юксак мэрраларга олиб чиқа олмайди. Яхши тарбия кўрмаса, одам билимни ватани, миллатининг зарарига ишлатипни ҳам мумкин. Шунинг учун донолар: «Тарбияламай берилган билим – телбанинг қўлидаги қилич», дейдилар. Шунинг учун бизда азалдан тарбия устувор бўлган. Айниқса, фидойилик тарбияси. *Фидойи* сўзи – содик; кўнгилли; *фидокорлик* –

ўз ихтиёри билан, ўзидан кечиб, жонбозлик ва садоқат билан, берилиб ишламоқ каби маъноларни англатар экан. Шунинг учун ҳам ҳар биримиз болалаларимиз – 14 ёшли ўсмирни, 20 ёшли талабани оддий бола, ўспирин даражасидан фидокор даражасига кўтаришимиз керак.

Фидокорлик – тарбия натижаси

Энди педагогик мақсад одамларга фидокорликни тушунириш эмас, фидокорликни ўргатиш, кўрсатиш, деб белгиланиши керак. Чунки бизга фидокорлик ҳақида чиройли, ёддан гапириб берувчилар эмас, вазият тақозо қилган заҳоти (ўқишида бўладими, ишда бўладими, жамоат ишларида бўладими) фидокорликка тайёр йигит-қизлар керак. Демак, фидокорларни уларнинг кўнгилли, ўз ихтиёри билан, ўзидан кечиб, жонбозлик ва садоқат билан берилиб ишлашлари бошқалардан ажralиб турар экан.

Бугун фидойилик учун жондан кечишга зарурат йўқ. Чунки давлатимиз Ватан, фуқаро тинчлиги ҳимоясини миллий ва замонавий армиямиз билан кафолатли таъминлаб қўйибди. Мамлакат тинч, барқарор юксалаёт-тир. Демак, бизга тинчлик шароитида, меҳнатда, ўз иш жойида кўрсатиладиган фидойилик, яъни фидокорлик керак. Булар – Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фарвонлиги учун, бузғунчи foялар, информацион хуружларга қарши кўнгилли, ўз ихтиёри билан, ўзидан кечиб, жонбозлик ва садоқат билан, берилиб ишлаш тақозо этилмоқда. Ана шунда инсон омилининг бор куч-қудрати намоён бўлади.

Бизга бўлаверадими? Йўқ!

«Бизга бўлаверади», деб яшаш иллати бор. Бу иллат юқумли. Ундан ёшларимизни асраримиз зарур. Аввало икки оғиз «бизга бўлаверади», деб ўйловчилар тўғрисида. Улар кимлар? Улар ҳам ўзимизнинг жигарбанд-

ларимиз. Улар ҳамма нарса, соҳада «минимум»дан қониқиб яшайдилар. Агар миллат бу эпидемияга учраса, урди Худо. «Бизга Нексия эмас, Москвич ҳам бўлаверади»; электр лампочка бўлмаса, бўлмас, қора чироқ ҳам бўлаверади; асфалт эмас, шагал йўл ҳам бўлаверади; «аъло» бўлмаса, «қониқарли» ҳам бўлаверади; маҳсулот сифати жаҳон талаблари даражасида бўлмаса ҳам майли – бизга бўлаверади; болаларимиз 2–3 тилни эмас, бир тилни билсаям бўлаверади; газ трубаси ўрнига шланг улаб ёқса ҳам бўлаверади...»

Қарашлари ўзгармагунча одам ўзгармайди. Ҳар биримиз фарзандларимизда лоқайдликка қарши маънавий иммунитет ҳосил қилишимиз зарур. Бунинг учун уларга ўз характеристири, иродаси, қарашларига танқидий муносабатни, ўз-ўзини тарбиялаш, такомиллаштиришни ўргатишимиз керак.

Шукронали Шокиржонга ҳасад қилманг

«2013 йилнинг 14 июни. Соат 14:22. Сурхондарё вилоят Термиз туман Янгиобод маҳалласидаги янги намунавий уй-жой қурилган Лимонзор деган қишлоқдамиз. Ҳаво иссиқ. Афон шамоли эсаётир. Оқ Нексияда ҳайдовчи, маҳалла раиси Ўрол aka ва мен ичкарига кириб кетган шеригимизни кутяпмиз. Қаршимизда намунавий лойиҳа асосида қурилган хонадоннинг очиқ дарвозаси. Олдига ҳар хил гуллар экиб, ораста парвариш қилинибди. Қараганни яна қаратади. Айвон тагида – Матиз турибди. Жимлик. Бир оздан кейин Нексия ҳайдовчиси билан Ўрол aka орасида шундай савол-жавоб бўлди:

Ҳайдовчи ҳовлини кўрсатиб: Даҳшат-ку. Кимнику бу ўй?

Ўрол aka: Ҳа, буми? Шокиржонники.

Ҳайдовчи: Бойвачча экан-а, эгаси?

Ўрол aka: Ҳа. Ўзимизнинг коллежни битирган. Яхши йигит.

Ҳайдовчи: *Унда отаси бақувват одам бўлса керак-да.*
Ўрол ака: *Отаси ёшлигида вафот этган. Онаси – нафақада.*

Ҳайдовчи: *Унда акаси зўр бизнесмен. Шундайми?!*
Ўрол ака: *Йўқ. Шокиржон тўнғич фарзанд.*
Ҳайдовчи: *Унда қайнатадан Hugo берган экан. Топдимми?*

Ўрол ака: *Ҳа. Қайнатаси Нормурод ака яхши одам. Лекин қайнагаларини Шокиржон қўллаб-қувватлайди. Қайноғаси Давронни Россиянинг Самара шаҳрига олган билетини шу (2013)йил 12 май куни қайтариб топширитди. Ўзига ишга олиб қолди.*

Ҳайдовчи: *Йўқ, тўхтанг. Бу ёш йигит қанақасига олади бундай уйни?!*

Ўрол ака: *Коллежда яхши ўқиган. Вилоятимиздаги «Уйжойсаноатсувқурилиш» лойиҳалаш хусусий корхонада компютер ишларини бажарди. Бухгалтериясини қилди. Ўзини кўрсатди. Ҳозир корхонанинг хўжалик мудири. Ўзининг қандолат цехи, мини футбол стадиони бор. Қариндошларини ҳам тадбиркорликка ўргатаяпти. Шокир (шукур қилиб яшовчи, дегани), ақлинини ишлатиб, ҳалол яшагани учун иши ҳам, топиши ҳам зўр.*

– Ҳайдовчи: (...)»

И к к и н ч и б о б
МУРАККАБ ВА ТАҲЛИКАЛИ ДАВРНИНГ
ТАҲДИДЛАРИ

Иккинчи сұхбат

СУҲБАТИМИЗ МАВЗУЛАРИ:

1. «Қүш уясида кўрганини қиласди».
2. Оиласиз оғоҳми?
3. Маънавий таҳдид турлари.
4. Болангизни қандай аврашади?
5. Фарзандингизни ҳимоя қилинг: тавсияларимиз Сиз – ота-оналарга.

Бугунги замон воқеликка очиқ кўз билан, реал ва ҳушёр қарашни, жаҳонда ва ён-атрофимиизда мавжуд бўлган, тобора кучайиб бораётган маънавий таҳдис ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқариб яшашни талаб этмоқда.

Ислом Каримов

1. «ҚҮШ УЯСИДА КЎРГАНИНИ ҚИЛАДИ»

Мамлакатимиз ҳудудлардан, ҳудудларимиз туманлардан, туманларимиз маҳаллалардан, маҳаллаларимиз оиласардан, оиласаримиз ота-она, фарзандлардан иборат. Демак, аввало ҳар бир ота-онанинг мафкураси мустаҳкам бўлса, оила, туман, шаҳар, ҳудудлар, яъни бутун мамлакат аҳолиси, Ўзбекистон халқининг мафкураси мустаҳкам бўлади. Бунинг учун ҳар биримиз фарзандларимизни ўз домига илинтиришга интилаётган бузғунчи ғояларнинг мазмун-моҳияти ва мақсад-муд-

даосини теран билиб қўйишимиз шарт. Бироқ, ўткази-лаётган тадқиқотлар ота-оналарнинг дунёдаги маънавий таҳдидлар ҳақида билимлари замон талаблари даражасида эмаслигини кўрсатмоқда. Шу боис ота-оналар билан дунёнинг мафкуравий манзараси тўғрисида суҳбатлапшишга эҳтиёж туғилади.

Чунки, «Қуш уясида кўрганини қиласди». Мафкура, ғоя масаласида ҳам.

2. ОИЛАНГИЗ ОГОҲМИ?

Ҳозирги вақтда миллат, Ватан ҳимояси барчамиздан ҳушёрлик, огоҳлик, курашчанликни талаб этмоқда. Демак, ҳар биримиз ана шу хислатларни намоён қилишга тайёр бўлмоғимиз керак. Бу ўринда оиласарда мафкуравий тарбиянинг йўлга қўйилиши муҳим аҳамият касб этади. Масалан, ҳар бир йигит-қиз «дини исломни ўргатаман» деган кишининг асл ниятини биринчи мулоқотдаёқ англаб, танишиб, бу даъватга қандай жавоб қайтаришни билиши керак. «Мафкураси мустаҳкам ўзбек» сифатидаги вазифамизни намоён эта олишимииз душманнинг ниятларини армонларга айлантиради. Умидсиз, ниятсиз, дастурсиз душман эса бизга таҳдид сола олмайди. Мафкураси заиф, тарқоқ миллатларни, фўр ёшлари кўп мамлакатларни излаб кетади.

Ҳар қандай нохуш ҳаракат ва муаммонинг оддини олишимиз зарур

Бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларидан ҳам кўпроқ кучга эга. Мафкуравий кураш тобора кескин тус олмоқда. Унинг янги ва янги усуслари ўйлаб топилмоқда. Ҳозирги кунда бу таҳдид ва таъсирларга фақат кучли ғоя, соғлом мафкурага эга бўлган оиласина қарши тура олиши мумкин. Бугунги таҳликали давр оиласарда миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий тарбия самарадорлигини тинимсиз ошириб

боришини талаб қилмоқда. Зеро, Юртбошимиз таъкидлаганидек, «Биз ўзимизнинг пировард мақсадимизга эришиш учун замон қандай тез ва шиддат билан ўзгараётганини ҳисобга олган ҳолда, воқеликнинг ортида эмас, балки унинг олдида юришимиз, ҳар қандай нохуш ҳаракат ва муаммоларнинг олдини олишимиз зарурдир».

3. МАЊНАВИЙ ТАҲДИД ТУРЛАРИ

Бу тушунчанинг моҳияти «Юксак мањнавият енгилмас куч» китобида батафсил очиб берилган. Яъни, «мањнавий таҳдиғ деганда, аввало, тили, дини, эътиқодиган қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том мањнодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион хуружларни назарда тутиш лозим».

Эгоцентризм

XXI аср бошини янги мафкуравий таҳдид ва илмий-технологик асосга қурилган тарғиботлар кураши даври, деб ҳам аташ мумкин. Бу борада М. Сайдов: «Бу Farb оламида кенг тарқалган эгоцентризм ва эркинлик ниқобидаги ахлоқсизлик фалсафасидир. Эгоцентризм худбинликнинг бир кўриниши бўлиб, фақат ўзини, ўз манфаатларини ўйлаб яшаш, бошқа ҳеч нарсани тан олмасликни билдиради. Инсониятга етказадиган зарари нуқтаи назаридан бу иллат жаҳолат ва ақидапарастликдан асло қолишмайди. Ҳозирги кунда Farb дунёсида эркинликни ниқоб қилиб олган айрим кимсалар нафақат бизнинг миллий анъаналаримизни, балки барча халқлар учун қадрли бўлган инсонийлик ақидаларига тўғри келмайдиган турли бузғунчиликларни оммавий ахборот во-ситалари орқали очиқдан-очиқ кенг тарғиб этаётганини кўриб турибмиз», — дейди.

Гиёҳвандлик

Гиёҳвандлик сигаретнинг биринчи тортиимидан бошланади. Ундан аста-секин ичкиликбозлик, ундан сўнг эса ахлоқий бузуқлик оқибатида наша чекишга ўтилади. Нашага кучли тобелик юзага келади. Аста-секин одам хуморини наша билан қондиролмай қолади. Оқибатда, қўлига шприц олади, гиёҳванд моддани томирига уради.

Гиёҳвандлик таҳдиди четдан туриб, онгли равища ўзига ёшлиарни тортишга ҳаракат қилмоқда. Чунки ёшлиар қизиқувчан, ҳаёт неъматларини татиб кўришга интилевчан, аммо оқибатларини ўйлашга киришмаган бўлишади.

Гиёҳвандликнинг шаклари:

1. *Кашандалик.* Дастрлаб сигаретга ўргатиш ва унинг воситасида гиёҳванд модда чекишга кўнитириш.

2. *Ичкиликбозлик.* Дастрлаб спиртли ичимликларга, кейин эса унинг воситасида гиёҳванд модданинг суюлтирилган кўринишига ўргатиш.

3. *Таксикомания.* Кашандалик ва ичкиликбозлик босқичидаги ўсмиirlарни суюлтирилган шаклдаги заҳарли (бензин, керосин, дихлофос, бўёқлар ва ҳ.к.) ва гиёҳванд моддаларни ҳидлаш воситасида сархуш бўлишга ўргатиш.

4. *Наркомания.* Гиёҳвандлик таҳдидининг энг хатарли кўриниши, маҳсус даволаш йўли билангина бартараф қилиниши мумкин бўлган иллат. Аммо бу одамдан жуда катта куч ва иродани талаб қиласи.

Гиёҳвандликка қарши курашиш ҳар бир ота-онанинг маънавий бурчи бўлиши лозим.

Гиёҳвандликни болангизга кимлар, нега ўргатишади?

Айрим жиноятчи шахслар одинданд режа тузиб, ўзига тўқ оиласарнинг пулларини шилиш учун уларнинг мафкуравий иммунитети паст бўлган болаларини нишонга олади. Аста-секин, алдов йўли билан уларни гиёҳвандлик комига торта бошлайди. Бунинг оқибатида:

1. Лоқайд ота-онанинг боласи гиёхвандлар таъсир доирасига тушиб қолади.
2. Оила бахтсиз бўлади.
3. Жамиятда жиноятчилик кўпаяди.
4. Миллатнинг генофонди бузилади.
5. Давлатнинг иқтисодий қурратига катта зарар етади.

4. БОЛАНГИЗНИ ҚАНДАЙ АВРАШАДИ?

1. «Мана бу{наркотик модда}ни бир татиб кўр. Қўркма. Ҳеч нарса бўлмайди. Ёқмаса, хоҳлаган вақтда ташлайсан», деб ишонтиришади.

2. Болангизни: «Агар мана буни бир татиб кўрсанг, шунаقا маза қиласанки....», деб аврашади.

3. Аввало, болангизни ўз тузогига илинтиргунча қасдан гиёхвандликка ўргатиш учун турли ўйин-кулги, майшатли давраларга (ўзининг ҳисобидан) таклиф этади.

Оқибат:

1. Гиёхванд модда бола организмини заҳарлайди. Тана ва бош мия фаолиятини бузиб, қайта тикланмайдиган ўзгаришларни юзага келтиради.

2. Боланинг ақли заифлашади, хотираси саёзлашиб, билим ва маълумотлар қабул қилиш қобилияти пасаяди.

3. Боланинг ҳаётга қизиқиши сусаяди. Бирон касб эгаллаш лаёқати йўқолади.

4. Руҳий-маънавий ва жисмоний жиҳатдан емирилади.

5. Иродасиз, ўзини бошқара олмай, наркотик сотувчиларга тобе бўлиб қолади.

6. Ахлоқ, меҳнатсеварлик, даҳлдорлик ва ижтимоий фаолиятдан, одамгарчиликдан чиқиб қолади.

7. Бор будини сотиб, қашшоқ бўлган одамни ўғирлик, талончилик, босқинчилик каби жиноятларга бошлайди.

8. Гиёхванд одамдан ақли заиф, майиб ва мажруҳ болалар туғилади.

Оилага гиёҳвандликка қарши маънавий-мафкуравий курашнинг турли шакл ва воситалари:

1. Гиёҳвандликнинг аянчли оқибатлари ҳақида ҳар бир оила аъзосини, қўшниларни огоҳлантириш.
2. Гиёҳвандликка қарши буклет, видео-роликларни кўриб, болаларга кўрсатиб, тушунтириб бориши.
3. Гиёҳвандларнинг пушаймонли сўзлари ёзилган видеофильмларни оила аъзолари билан бирга кўриш, муҳокама қилиш.
4. Ўсмирларни мактабдан ташқари таълим муассасалари, тўғарак, спорт клубларига кенг жалб қилиш.
6. Ҳар бир фарзанднинг бўш вақтини тўғри ташкил қилиш, токи ёшларимизнинг бўш вақти душманларнинг иш вақтига айланиб қолмасин.

Одам савдоси

Ўзбекистон Республикасининг «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида»ги Қонунида «одам савдоси» тушунчаси «ёллаш», «ташиб», «топшириш», «қабул қилиш» қилмишлари маъносида берилган.

Мақсади: жиноятчининг бошқа шахслар орқали пул ёки бошқа моддий бойликларга эга бўлиш.

Усуllари:

- а) одамлардан фойдаланиш мақсадида уларни жисмоний куч ишлатиш, руҳий таъсир кўрсатиш, алдаш, фирибгарлик қилиш йўли билан ўғирлаш;
- б) ўғирланган ёхуд адданган одамларни ёллаш, ташиб, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш;
- в) шахснинг моддий қийин аҳволга тушиб қолганидан фойдаланган ҳолда уни моддий манфаатдор қилиш йўли билан ўзига оғдириб олиш;
- г) одам савдосига қулай шарт-шароит яратиш мақсадида ҳокимият ваколатини суистеъмол қилиш;
- д) одам савдосини амалга ошириш учун фоҳишалардан фойдаланиш;

е) болалар ва аёллардан одам савдосида фойдаланиш учун уларнинг яқинларини (ота-онаси, ҳомий ёки васийлари, эри ёхуд хотини ёки бошқа яқин қариндошларини пул эвазига оғдириб олиш;

ж) инсон органлари ёки тўқималарини ажратиб олиш;

з) инсонни эрксиз ёки қуллик ҳолатига туширадиган хатти-ҳаракатларни содир қилиш тушунилади.

Мазкур жиноятнинг яна бир хавфли жиҳати шундаки, ҳозирги даврда бутун дунёда, жумладан, Бирлашган Араб Амирликлари, Туркия, Малайзия, Баҳрайн, Таиланд, Хитой, Истроил, ҳатто, океан ортидаги давлатларда ҳам одам савдоси билан шуғулланадиган уюшмалар ёки гурухларнинг жиноий фаолиятини амалга ошириш учун қулай йўллар мавжуд. Жиноий уюшма ва жиноий гурухлар ўз олдига алдаш йўли билан ёлланган, кейинчалик сотиб юборилган ва сотиб олинган инсонларни шаҳвоний хизматлар қўрсатишда, оғир ишлаб чиқаришларда, қишлоқ хўжалигида текинга ишлатишга мажбур қилишни мақсад қилиб қўяди¹.

Ўзбекистон Республикасида одам савдоси жиноятидан жабр кўрганлар 2005 йилда 393 кишини, 2006 йилда 584 кишини, 2007 йилда ушбу кўрсаткич 1124 кишини ташкил этган. 2008 йилда эса бу кўрсаткич 2941 кишини, яъни бир йилда 100 фоиздан ошганини кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тергов тизимларида икки йил (2006 – 2007 йиллар) мобайнида Жиноят кодексининг 135-моддаси асосида, 543 та айбланувчига нисбатан 515 та жиноят ишлари тергов қилиниб, улар бўйича 1708 та шахс жабрланувчи сифатида қайд этилган².

¹ В. С. Овчинский. Основы международного сотрудничества в борьбе с организованной преступностью. Следователь. №9. 1999, 44 – 47-бетлар.

² Ўзбекистон Республикаси ИИВ ахборот Маркази маълумотлари. – Т., 2008 й.

Оммавий маданият

«Оммавий маданият» — поп-маданият — жамиятда аҳолининг кенг қатламлари орасида ёйилиб, устувор бўлган маданият. У ўз ичига майший ҳаёт, қизиқишлир (спорт, поп-музыка), оммавий ахборот воситалари кабиларни олади. Оммавий маданият моҳиятига кўра аҳоли аксарият қисмининг ҳаётини ташкил этган воқеа-ҳодисалар, интилишлар ва эҳтиёжлар билан тўлиб тошган. Оммавий маданият кўпчилик эҳтиёжига мўлжалланган бўлиб, бу шакл ва мазмуннинг стандартлашгани, шунингдек, тижорат нуқтаи назаридан муваффақиятга қаратилганликни тақозо этади.

«Оммавий маданият» XIX аср охири – XX аср бошида шаклланди. Оммавий ахборот ва коммуникация (радио, кино, телевидение, кўп нусхали газеталар, суратли журналлар, кейинчалик Интернет)нинг жадал ривожи бунга сабаб бўлди. Маънавий, маданий товарларни ишлаб чиқариш индустряси пайдо бўлди. Бироқ, аҳолининг функционал билимларида – кўтарилиш, маънавиятида эса – пасайиш кузатила бошлади.

Ҳаёга қарши «маданият»

«Оммавий маданият» аёлнинг оналик баҳтини, юксак инсоний туйғуларни мадҳ этмайди. Унинг журнал, «кўпик опералар», прайм-тайм телекўрсатувларида бемаъни ишқий саргузаштлари, ёш аёллар мустақиллиги (ёлғизлиги) мадҳ этилади. Нима қилиш мумкин?

Барча динлар, миллий маданиятлар ўсмир қизларга «Ўзингни бокира тут, асра», деб келди. Оммавий маданият эса шахсий манфаатларнинг устуворлиги, ахлоқсизлик, худбинликни тарғиб этмоқда, ёшларимизни ҳам йўлдан уришга уринмоқда.

Беихтиёр XV асрда яшаб ижод этган нотик ва олим Ҳусайн Воиз Кошифийнинг ҳаё ва андиша ҳақидаги фикрлари ёдга келади. Ана шунда бу хислатлар қиз-

аёлларни безайдиган нафис туйғулар эмас, балки муҳим мағкуравий, ижтимоий-сиёсий, маданий омиллар экани аён бўлади. «Ҳаё ва андиша, — деб ёзади аллома, — дунёда тартиб сақлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Ҳаё йўқолса ҳеч кимда виждан қолмайди, (у ҳолда) дунёда тартиб бузилади, кишилар бир-бирларига бефарқ қарайдиган бўладилар».

«Оммавий маданият»га нималарни қарши қўйса бўлади?

Миллий маданият, миллий тарбия, миллий маънавият, асрлар мобайнида аждодларимиз эъзозлаб келган қадриятларни «оммавий маданият»га қарши қўйса бўлади. Мустақил фикрловчи, талабчан дидли одамлар қанча кўп бўлса, оммавий маданиятнинг бозори шунча касод бўлади. Улар таклиф этилаётган bemaza, саёз, бетайин маданият ва санъат асар (товар)ларига қайрилиб ҳам қарамайди.

«Оммавий маданият»чилар уларни авраш учун «юлдуз»ларни, олимларни ёллайдилар. Ўртамиёна маҳсулотларни оммалаштириш учун аввало одамларнинг диidi ўлдирилиб, улар асл қадриятлардан бегоналаштирилади. «Бизга шу ҳам бўлаверади», — дейдиган авом харидорлар армиясини яратишади.

Ақдли, талабчан, зийрак одамлар ўзлари ейдиган, ичадиган, киядиган, эшитадиган, кўрадиган, ўқийдиган маҳсулотларига юксак талаб қўйишишади. Чунки яхши маҳсулот кўп маблағ, вақт, юксак ақд, технологияларни талаб қиласи.

5. ФАРЗАНДИНГИЗНИ ҲИМОЯ ҚИЛИНГ: ТАВСИЯЛАРИМИЗ СИЗ – ОТА-ОНАЛАРГА

Маънавий тарбия ҳақида

Атоқли олим Нажмиддин Комилов бу ҳақда шундай деб ёзган эди: «Маънавий тарбия деганда инсон иродаси, маънавий олами, тафаккури ва дунёқарашининг замон талаблари даражасида шаклланишини тушумиз».

Маънавий тарбия кенг кўламли чуқур маъноли тушунчадир. Бунда адабиёт, санъат турлари, тарихий анъаналар, қадимий мумтоз фалсафа, халқ ижоди, авлодлар тажрибаси, яхши удумлар, адабиётларнинг биргаликда иштироки назарда тутилади. Бу яна шунинг учун ҳам муҳимки, жамиятимиз тараққий этиб борган сари маънавий тарбияни издан чиқаришга уринишлар бўлмоқда. Бу ҳолатлар, бизнинг фикримизча, қуидаги кўринишларда намоён бўлмоқда:

Ёшлар дунёқарашини бузишга интилиш

Афсуски, дунёда ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган хатти-ҳаракатлар тобора авж олаётгани кўзга ташланмоқда. Ўз Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини сингдириш, давлат ва жамиятга, келажакка нисбатан ишончсизлик ҳиссини уйғотиш – ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган ғоялардир. Бунинг акси ўлароқ, Фарб ҳаёти худди жантадек кўкларга кўтариб мақталмоқда.

Биз ўзгалар турмуш тарзи, ахлоқини кўр-кўронга қабул қиломаймиз. Бу бизнинг асрий анъаналаримизга ёт. Шу каби ҳаддан ташқари индивидуализмга бериллиш, худбинлик, ўзибўларчилик, шахсий манфаат йўлида ҳеч нарсадан тап тортмай, босиб-янчиб кетиш каби иллатлар халқимиз табиатига тўғри келмайди.

Фарбдаги айрим «ўта либераллар» миллий урф-одат, анъаналар демократияга зид. Шунинг учун улардан ило-жи борича тезроқ воз кечиш керак, деган қарашни тарғиб этмоқда. Уларнинг назарида, демократия бу – ҳамманинг Америка ёки Европа турмуш тарзи, анъаналарини қабул қилишидир. Бунинг учун Шарқ мамлакатлари ўз миллий қиёфаси, маънавий-ахлоқий қадриятларидан воз кечиши, яъни ёппасига ғарбийлашув йўлидан бориши керак эмиш. Масалан, уларнинг назарида, фарзандлар вояга етгач, ота-она насиҳатларига қулоқ солиши, улар билан маслаҳатлашиши шарт эмас. Оилада ҳам ҳар ким ўзи учун яшashi, эр хотин ишларига, хотин эрининг ишларига аралашмаслиги керак.

Бундай вайронкор ғоялардан нафақат алоҳида кишилар азият чекади, балки бутун-бутун миллий маданиятлар емирилади. Одамлар аста-секин бу ғояларни олиб келиб сингдирганлар учун тайёр қуролга, «тараққий этган» қулларга айланади. Афсуски, шунга берилувчилар ҳам йўқ эмас.

Kўр-кўrona тақлииғ

Эркинлик – ўзбошимчалик, худбинлик эмас. Ўз йўлини ўзи белгилаб яшашдир. Яна ҳазрат Навоийга мурожаат қиласиз: «Ҳар кишиким бир қавмнинг сулук ва оҳангин тузар, тадрижи била ҳамул қавмнинг рангин тутар, ҳар кимгаким пайравлиқ этар, ул мутабаат хосиятидин ул етган ерга этар».

Яъни: тақлидчилик, кўр-кўrona эргашиш одамни аста-секин ўзлигини унутиш ва бошқа қавм (миллат) одатларию мафкурасига тобе қилиб қўяди, дейди Навоий. Бу нафақат XV аср кишиларини, балки бизни ҳам огохликка даъват этади. Ўз имонинг, маънавиятингдан воз кечма, акс ҳолда, хароб бўласан, дейди бобокалонимиз.

Кейинги пайтларда баъзи оммавий ахборот восита-ларида ёшларни маънавий жиҳатдан бузишга қаратил-

ган тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилаётгани маълум бўлиб қолмоқда. Ёшлар маънавиятини бузишга интилаётган кимсалар чет элдаги ҳомийларидан мадад олади. Илгари улар ашаддий «исломист» ҳомийлардан моддий ва маънавий мадад олган бўлса, энди эса «сарфиш инқилоб» ижодкорлари, «либерал» ғояларни тарқатувчи халқаро жамғармалар билан ҳам алоқа боғлашган. «Либерал» жаноблар эса ўт билан ўйнамоқда: диний экстремистларни ишга солиб, ўз мақсадларига эришиш, яъни ўзларига сўёзиз бўйсунадиган, чизган чизиқларидан чиқмайдиган ҳокимиятга эга бўлишни мақсад қилгандар.

Бу қора ниятли кучларнинг маҳв этилиши Ўзбекистонда тинчлик ва осойишталик, мустақиллик ва миллий хавфсизликни қўриқлаш учун тезкор кучли давлатнинг бўлиши зарурлигини исботлади. Кучли давлат бўлмаса, демократия ва тараққиётни сақлаш, ислоҳотларни муваффақиятли давом эттириш мумкин эмас. Биз фарзандларимизни истиқлонни кўз қорачиғидай асраш учун жонажон давлатимиз атрофида янада зичроқ уюшиб, ҳимояга шай туришга ўргатишимиз лозим.

Космополитизм, ватансизлик

«Яшаш қаерда яхши бўлса, шу ер мен учун Ватан» деб юрганлар ҳам топилади. Бундай қараща ватан туйғусининг мужассам эмаслигини кўрамиз. Чунки, биринчидан, «яшаш»дан маъно ва мақсад фақат яхши ебичиши, роҳат ва фарогатни ўйлаш, ўзи учун «барча қулайликларга» эга бўлган «ҳузур-ҳаловат»дангина иборат эмас. Ҳаётнинг маъно-мазмуни, яшашдан мақсад фақат шу билан белгиланмайди; иккинчидан, бундай тоифа одамлар ҳақиқий Ватан туйғусини англамайди ёки уни англашдан йироқ. Ўз шахсий манфаатларини ҳамма ҳам ўйлайди, лекин уни фақат ўз қобиғида «яланғоч» ҳолда тасаввур этиб, Ватан туйғусини идрок этмаслик, охир-

оқибатда бу одамни туғилган жой, улғайтириб ҳаётга йўлланма берган ота-она, жамоа, эл-юрт, халқ, миллатининг мақсад-муддаоларидан, орзу-истакларидан, тарихи, қадриятларидан ўзини айри тутишта олиб келади. Бундай одамда Ватанин англамаслик, юртдан бегоналиқ, ўзини ундан ташқарида кўриш ҳолати мужассам. Одам ўзлигини қандай англаса, Ватанини ҳам шундай англайди. Ўзлигини англамаган одам Ватанини ҳам англамайди. Уни Ватани, тарихи қизиқтирмайди. У ўзи учун яшашнинг маъносини қаерда бўлмасин, яхши яшаща деб билади. Шунингдек, у халқи, ота-онаси, миллати, мамлакати олдида ҳам фарзандлик, фуқаролик бурчини ҳис этмайди. Унинг мақсади нима қилиб бўлса ҳам «пул топиш», «яхши яшаш». Шу қоида унинг учун ота-онадан, эл-юртдан ҳам юқори, Ватанидан ҳам қиммат бўлиб кўринади.

Оммавий маданиятнинг аломатлари

Таксида

Балки, оммавий маданият «ясовчилар» савоб, улуғ ишлар қилаётгандир? Балки, биз ҳаётдан орқада қолиб, уларни тушунмаётгандирмиз?! Оммавий маданиятнинг миллатимизга, ёшларимизга таъсирини нималарда кўрса бўлади?

Тошкент шаҳар офицерлар уйи. 2007 йил 9 август. Соат 16³⁰га ўзбек миллий эстрада санъати муаммоларига бағишинган мажлислардан бири бошланди. Мажлисда «Ёшлар» радиоканали мухбiri:

— Яқинда бир воқеанинг гувоҳи бўлдим: 2007 йил июль ойи эди. Таксида Чорсу тарафга кетаётган эдик. Мен олдинга, орқада икки нафар замонавий кийинган қиз. ФМдан эстрада қўшиғи таралаёттир. Қўшиқ тутаб, реклама қўйилди. 50 ёшларга кирган ҳайдовчи бошқа тўлқинлардан яхши қўшиқ қидира бошлади. «Ушишоқ»ни қўйди. Шу пайт орқадан кулаги товуши эшишилди. Миллий қўшиқчилигимиздан роҳатланишни ҳали ўргана олмаган

Европа миллатларига мансуб қизларимиз бўлса керакга, деб ўксингим. Афсуски, улар ўзбек қизлари эди.

— Шахноз, қара, ў-ув! Санга, санга бақиряпти — деб, Юнус Ражабий айтаётган «Ушшоқ»ни масхара қила бошлишди. Ичимда нимадир узилиб кетди....

Ўн йил илгари биз «Ҳа, энди манави рок, блюзлар вақтингчалик нарсалар. Шамолдек келиб, шамолдек кетади», деб ҳисоблар эдик. 10 йил ўтиб кетибди-ю, рок, блюзлар ўтиб кетмабди. Улар яшаётган экан. Мана, уларнинг «иши», деди.

Тўйга

Худога шукур, Ўзбекистонда барқарорлик, тўкинчилик. Бироқ, кўп танқид қилинаётганига қарамай, тўйларимиз маънавий ибрат, ўрнак маросими бўла олмаётир. Тўйхоналар — тўйиб еб, тўйиб ичиладиган шовқинли майдонга айланиб бораётир.

Тўйда одамлар ёнма-ён ўтиради, лекин гаплаша олмайди. Уйланаётган йигит, келин бўлаётган қизнинг, уларнинг ота-оналарининг ҳаётидан ибратли, ёрқин лавҳаларни тингламайдилар. Ўзбеклар тўйга якка бормаганлар. Шерик билан бориб, уни тўй эгасига таништириб, дўстлаштирганлар. Нотанишлар танишишган. Ҳозир эса танишишлар нотаниш каби ўтиришади. Чунки, гаплашишиб бўлмайди. Бир ватандошимиз сўзлари:

2007 йилнинг 16 октябри. Соат 20 дан ўтган. Бир тўйдамиз. Куй, қўшиқ, табриқ, рақслар. Ўртага тўртта мусиқа карнайи устма-уст турибди. Бум-бумидан ер титраётир. Келин-кўёв — ўзбек қизи ва йигити инглизча қўшиқча намойишкор рақсга тушишди. Айтишларича, инглизча рақсга тушиб, «маганиятга» ўргатиш учун қудалар балетмейстерга 200 минг сўм тўлашибди.

Негадир меҳмон ҳайдовчилар тез-тез безовта бўлиб, чиқиб келишарди. Бизни олиб келган ҳайдовчи ҳам чиқиб келди. Сўраб билсак, автосигнал ўз-ўзидан чалиниб кетаётган экан.

- Шу болалар ҳам ёмон бўлиб кетди-га, деги Жўра ака буни билиб. Ҳайдовчи:
- Йўқ, болалар тегмаган экан.
- Унда ким тегибди?
- «Санъаткорлар», — деб кулиб, мусиқа карнайини кўрсатди ҳайдовчимиз. «Карнайнинг кучи кўчада турган машиналар сигналини чалдириб юборяпти».

Тўйхонадан чиқиб кетаётисб, мусиқа карнайидан машинамиз турган жойгача қадамладим. 48 қадам. Тўйхонада карнайлар атрофида ўтирган 300 нафарга яқин меҳмонларга раҳмим келди. Чунки уларнинг юраклари 3 соат давомига 3 киловатт шовқин зарбидан ҳапқириб турди-га. Кейинроқ бир кардиологдан сўрадим. У: «Бир киловаттдан ортиқ товуш инсон юрагига зарар», деги.

Шеригимиз тилшунос Жўра ака бир оз асабийлашди:

Яқинда кетма-кет учта тўйда бўлдим. Шу тўйларда жами элликтадан зиёд қўшиқ айтилган бўлса, шулардан ўнтачаси ўзбекча (ўзи ва сўзи ўзбекча). Қолганлари — ё бошқа тилдаги қўшиқлар, ё бошқа халқлар қўшиқлари куйларига ўзбекча «шеър» ўйниб ясалган, дурагай қўшиқлар эди.

Дарҳақиқат, баъзан тўйнинг мазмунини эмас, шаклини ўйлаймиз. Тўйнинг гуручи, тўйхонаси, оши, санъаткори тўғрисида қаттиқ қайфурамиз. Лекин тўйнинг маънавияти, маданияти ҳақида ўйлаб кўрмаймиз. Натижада одамлар тўйдан қорни тўқ, лекин қалби оч тарқаладилар. Мана шу эмасмикан, оммавий маданиятнинг ўзбек миллий маданиятига бошланаётган илк хуружлари. Бу хуружни биз — буюк ўзбек маданиятининг ворислари, аввало, отоналар бирлашиб тўссак, тўхтайди. Бир, ўн, юз киши уни тўхтата олмайди.

Сирдарёга

Сирдарёга меҳмонга бордик. Оғайнимиз Яхшибой аканинг гапини эшитиб ҳам хафа, ҳам хурсанд бўлдик. «Миша Абрамов деган синфдошим бор. Хорижда яшай-

ди. Ўтган йили келиб эски-туски грампластинкаларни териб олиб кетди. Нима қиласан, янгиларидан олмайсанми, дедим. «Эй Яхшибой, чет элда ўзбекларнинг мана шу эски қўшиқларини севиб эшитишади. Менинг Европадаги катта давлатим ана шу қадимги ўзбек қўшиқлари ёзилган грампластинкаларнинг орқасидан.

Хозир мен ҳар саҳар соат 4⁰⁰ дан 6⁰⁰ гача «Ўзбекистон» радиоканалини ёзиб оляпман. Чунки бу вақт фақат миллий қўшиқлар қўйилади. Олиб кетиб, сотаман. Ёшларнинг мумтоз мусиқага қизиқиши ортиб бораётгани яхши. Бироқ, айримлари ҳар хил дурагай қўшиқларни айтишяпти. Эсиз», деди». Дунёда ўзбек мумтоз қўшиқларига шунчалик ихлосдан биз фахрландик. Айрим ёшларимизнинг арабча, эронча, туркча, мексиканча оҳангларга ўзбекча сўзни йўниб, қўшиқ ясад айтишларидан хижолат қилдик.

«Зўр!» «Нимаси зўр?» «Билмайман!»

Ихтиёрини оммавий маданият олиб қўйган одамдан «Рўзи Чориевнинг «Тонг» асари қандай?» деб сўрасангиз у «Зўр» дейди. «Нимаси?» десангиз, елка қисиб қўяқолади. Нега деганда у картинага қарайди, лекин ҳеч нарсани сезмайди. Туймайди. Бошқалар нимани «зўр» деса, ўшани «зўр» деб юраверади. Шу тариқа оммавий маданият шахснинг дидини ўлдириб, миллионлаб одамларни мустақил фикрдан, шахсий муносабатдан, демак, ўзлигидан, «мен»идан жудо қиласиди.

«Оммавий маданият» бозоридаги товарлар оддий ва «қўча одами»га мўлжалланган. Шунинг учун ҳам «Оммавий маданият»нинг «энг қизиқарли» ва ҳаммага тушинарли мавзулари – севги, жиноятчилик ва хўрлаш, саргузашт, қўрқинчли ҳолатлар. Бундай тарғибот унинг эгаларига катта даромадлар келтирмоқда.

Аста-секин одамлар уларга кўнгилочар сюжетларга мойиллик билдиргандай эмас, ишониб қарай бошлай-

ди. Энди улар ўша күнгилочар күрсатувларда берилган маслақат, тавсияларга таяниб яшай бошлайди. Чунки ўқишигә, ўйлашга вақт, сўзлашишга ҳамдам йўқ. Миллионлаб одамлар орасида танҳо одам ўзи билмаган ҳикматларни болаларига қандай айтиб берсин? Ёш авлодларга момолари, боболари билган, қўллаган, табиатдан, тажрибадан фойдаланиб иш тутиш, чора кўриш ҳақидаги эмпирик билимлар етиб келмай қолади. Миллий донишмандлик ажододлардан авлодларга ўтмай қолади. Одамлар интернет, телевидение бўлмаса, ҳаётий вазиятларда мустақил қарор қабул қила олмай қолади.

Маңнавий савоғсизлик

Биз емоқчи, киймоқчи бўлган нарсаларимизни обдон текшириб, кейин оламиз. Лекин кўраётган, эшитаётган-
(истеъмол қилаётган) нарсаларимизга, очиғи, эътибор-
сизмиз. Ваҳоланки, глобаллашув «оммавий маданият»ни
ёймоқда. У ўзбекларнинг тафаккурига, мусиқасига, диди-
га, кийинишига, таомнома, иморат қуриш, ўзаро муомала,
оиласига, оилавий муносабатларига, ҳатто орзуларига ҳам
чанг солмоқда. Нафақат, ўзбеклар, балки МДҲнинг барча
миллатларига таъсир қилмоқда. Россия телевидениесида
СГУ ТВ деган канал бор. Унда атоқли олимлар маъруза
қилишади. Маърузалар сунъий йўлдош орқали дунёга
тарқатилади. 2007 йил 20 сентябрь куни ўша каналда
ёзувчи, олим Александр Владимиров «Бадиий ижоднинг
ғояси» ҳақида маъруза қилди. «Онгимиз пасайиб бор-
моқда», дейди олим ташвиш билан. «Яқинда бир тала-
бамдан: «Пушкинга замондош шоирлардан кимларни би-
ласиз?» деб сўрасам, «Дзержинскийни», дейди. Ҳамма
нарса пул билан баҳоланаверса, биз онгиз одамларга
айланамиз. Ана шунда бизни бошқариш осон бўлади»,
деди куюнчак олим. Бу афсусни бевосита оммавий ма-
даният етказган жароҳатлардан бири деса бўлади.

Бойликни кўз-кўз қилиш

Бойликни кўз-кўз қилиш (кийган кийимларини, еган овқатини, уйини, бойлигини кўз-кўз қилиш) – исрофгарчилик, ортиқча сарф-харажат орқали ўз бойлигини, даромадини намойиш қилиш. Буни жамиятда обўга эришиш ва уни сақлаб туриш воситаси деб билиш. Инглиз тилида «keeping up with the Joneses» (бирордан кам бўлмаслик) ибораси ишлатилади. Яна бир ибора *Invidious consumption*, одамларда ҳасадини келтириш учун, деган маънода қўлланилади.

Тушунча иқтисодчи ва социолог Торстейн Вебленнинг «Бойлар синфи назарияси» (Нью-Йорк, 1994 й.) китобида илк бор қўлланилган. Веблен бу тушунчани XIX асрда, Иккинчи саноат инқилоби даврида ўз қўлларига катта капитални тўплаб, бошқалардан бойиб, ажралган бадавлат кишиларнинг хулқ-атворини ифодалаш учун ишлатган.

Тадқиқотлар бу ҳодисанинг ривожланаётган мамлакатларнинг камбағал тоифалари орасида кўп учрашини кўрсатган. Қимматбаҳо нарсаларни намойишкорона сотиб олиш уларни одамлар назарида камбағал, даромади кам, деган қаращдан халос қиласи, деб ўйлашган.

Бу фикрни 1998 йил чоп этилган «Менинг қўшним – миллионер» (ингл. «The Millionaire Next Door») китоби ҳам тасдиқлайди. Унда бой америкаликлар тежамкор ва камтарона турмуш кечириши тасвиранади.

1950 йилларга келиб АҚШда катта иморатлар қуриш ва сотиб олиш одати пайдо бўлди. Ўйлар ҳажми 50 йилда икки баравар катталашди. Ўша даврга келиб қудратли жипларни сотиб олиш эпидемияси бошланди. Бу ҳам кўргазмали истеъмолнинг рамзига айланди. Одамлар жуда катта иморатларни сотиб ола бошладилар. Ишдан уйгача 2 соатлик йўл юриш керак бўлса-да, қасрларни сотиб ола бошладилар.

«Бойликни кўз-кўз қилиш» одати энди «бошқаларга ўхшамаслик учун тўлов» шаклини олди.

Дик Мейер CBS News кўрсатувида Бойликни кўз-кўз қилишни одамлар фаол алоқа, муносабатдан ажралиб қолганлик учун жамиятга қарши «агрессив мақтандоқлик, кўз-кўз қилиш» (ингл. «aggressive ostentation») деб атаган.

Бойликни кўз-кўз қилишни чеклаш учун иқтисодчи Роберт Франк (ингл. Robert H. Frank) йиллик харажатлар суммасига прогрессив солиқ солиш орқали кўргазмали истеъмол ҳажмини камайтириш таклифини киритган.

Эркинлик ва демократияни олға силжитиш

Бу ўринда Президентимизнинг «Бугунги кунда ҳалқаро майдонда турли сиёсий кучлар ўзининг миллий ва стратегик режаларига эришиш учун «Эркинлик ва демократияни олға силжитиш» ниқоби остида амалга ошираётган, узоқни кўзлаган сиёсатнинг асл моҳияти ва мақсадларини ўз вақтида сезиш, англаш катта аҳамият касб этади»¹. – деб айтган фикрларини алоҳида таъкидлаб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Мақсади:

биринчидан, айрим қудратли давлатларнинг муайян мамлакатларни иқтисодий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан ўзига тобе қилиш;

иккинчидан, муайян ривожланиб келаётган ёш давлатлар ва ҳудудларнинг ер ости ҳамда ер усти бойликларига эгалик қилиш;

учинчидан, айрим минтақалардаги тинч ҳаётни издан чиқариш;

тўртинчидан, ҳокимият тепасига айнан қудратли давлатларнинг манбаатларига хизмат қиладиган кучларни келтириш².

¹ Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., «Маънавият», 2008, 116-бет.

² Шу жойда.

Бир сўз билан айтганда, «Эркинлик ва демократияни олға силжитиш» ниқобидаги таҳдид мустақил давлатни ўзга бир давлатга қарам қилишдир.

Огоҳ бўлинг

«Эркинлик ва демократияни олға силжитиш» ғояси-нинг зарарли моҳиятини дарҳол англаб олиш қийин. Чунки, бу иш баландпарвоз ваъдалар ва жаннатий ҳаёт қуриб бериш иддаолари билан ниқобланиб амалга оширилади. Аниқроғи:

- 1) муайян давлат узлуксиз ва изчил равишда халқаро миқёсда йиллаб танқид қилиб борилади;
- 2) мустақил давлатнинг раҳбарияти асоссиз равишда демократияни хуш кўрмаслиқда айблаб борилади;
- 3) мустақил давлат фуқароларидан манфаатпаст, Ватан туйғусидан бебаҳра, унинг тақдирига даҳлдор бўлмаган кишилар топилиб, ўзларига тарафдор одамлар гуруҳи сифатида шакллантирилади;
- 4) бойликка ўч ва ҳокимиятпаст кимсалар бундай ғаразли сиёсий кучларга хизмат қила бошлайди, улар арзимас муаммоларни ҳам йирик муаммо сифатида кўрсатишиб, айюҳаннос солишади;
- 5) шароит етилгач, «рангли инқилоб» қилиниб, ҳокимиятга ўз манфаатларига хизмат қилувчи кимсалар келтирилади. Шундай қилиб, мустақил давлат мустамла-кага айлантирилади.

Уларга нимани қарши қўйса бўлади?

Бу саволга жавоб «Юксак маънавият енгилмас куч» китобида бор. Унда Президентимиз Ислом Каримов: «Агарки мендан, ҳозирги кунда маънавиятимизни асрараш учун нима қилиш лозим ва унга таҳдид соладиган хуружларга нимани қарши қўйиш керак, деб сўраса, мен авваламбор шу юртда яшаётган ҳар қайси инсон ўзлигини англаши, қадимий тарихимиз ва бой мадани-

ятимиз, улуғ аждодларимизнинг меросини чуқурроқ ўзлаштириши, бугунги тез ўзгараётган ҳаёт воқелигига онгли қараб, мустақил фикрлаши ва диёrimиздаги барча ўзгаришларга дахлдорлик туйфуси билан яшashi зарур, деб жавоб берган бўлардим», деган. (17-бет)

Вайронкор ғоя нима?

Вайронкор ғоя — бунёдкор ғояларга зид, ёвузлик ва жаҳолатта хизмат қиласидиган ғоя. У жамиятни тубанликка етаклайди. Одамларни ғаразли ва қабиҳ мақсадларга ундаиди. Халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳало-катга маҳкум этади: ўзининг шахсий ёки ижтимоий манфаатларини ўзгалар ҳисобига қондириш, босқинчилик, талончилик ва бошқалар. Вайронкор ғоя бир миллатни бошқасидан устун қўяди. Олий ирқ даъвосида бошқа халқларни қирғин қилишга чақиради. Жамиятни қарама-қарши қутбларга ажратиб, бўлиб ташлашга сабаб бўлади. Ақидапарастлик ва жангари ирқчилик, буюк давлатчилик шовинизми ва ашаддий миллатчилик, фашизм, большевизм, терроризм каби мафкуралар вайронкор ғоялар жумласига киради.

Инсон маънавиятига қандай таъсир кўрсатилмоқда?

- товуш билан таъсир кўрсатиш;
- нутқ билан таъсир кўрсатиш;
- маълумотни сохталаштириш;
- чалғитиш;
- манипуляция;
- миш-миш тарқатиш;
- мусиқа билан таъсир кўрсатиш;
- матн билан таъсир кўрсатиш;
- сурат, образ билан таъсир кўрсатиш;
- онгни нейролингвистик дастурлаштириш;
- шовқин-сурон билан таъсир кўрсатиш;
- токли таъсир кўрсатиш;

- электромагнит билан таъсир кўрсатиш;
- инфратовушлар билан ишлов бериш;
- психотроп моддалар қўллаш;
- физиологик таъсир кўрсатиш (парҳез, оздириш, семиртириш, ичкиликбозликка) ўргатиш;
- биоэнергия билан таъсир кўрсатиш (гипноз ва ҳ.к)

Булардан мақсад нима?

- итоат қилдириш;
- заифлаштириш;
- Ўз халқи, Ватанига лоқайд қилиш;
- эгаллаш;
- бошқариш.

Қандай натижаларни кўзда тутшишяпти?

Болангизнинг:

- хулқ-авторини бузиш;
- асаб касалига дучор қилиш;
- руҳий хасталикка олиб келиш;
- руҳиятини айнитиш;
- мақсадини ўзгартириш;
- мутаассиблаштириш.

МЕДИА НИМА?

XX аср охири – XXI аср боши оммавий ахборот воситаларининг жамиятимизга бекёёс таъсири билан ажраблиб туради. XXI аср глобал ахборот аспи деб юритила бошланди.

Медиа – лотинча *media, medium* – восита, ўртага турувчи, ахборот ташувчи, муҳит маъносини англатади. У анъанавий (босма, радио, овозли, кинематограф, телевидение) ҳамда замонавий (видео, мобиљ телефонлар, CD, DVD, компьютер, Интернет) оммавий ахборот воситаларини ўз ичига олади. Жамиятимизнинг бугунги ривожланиш даврида ушбу оммавий ахборот воситалари инсонлар ҳаётида муҳим ўрин эгаллайди.

Телетаҳдиғ

Энг кенг тарқалган оммавий ахборот воситаларидан бири – телевидение. Оиласарда оналарнинг энг севимли машғулотларидан бири – бу сериаллар томошаси. Албатта, улар орасида тарбиявий жиҳатдан қимматга эга фильмлар ҳам бор, лекин миллий қадриятларимиз ва анъаналаримизга мос келмайдиган, бизнинг ўзлигимизга тескарилари кўп.

Сунъий йўлдош ва кабель телевидениеси орқали на-мойиш этилаётган сериаллар гўёки оддий ҳаётй вази-ятлар асосига қурилган сюжет орқали телетомошибин-ларга зўравонлик, беҳаёлик ғояларини шунчаки оддий ҳолат, Фарб маданияти нормаси сифатида сингдирмоқда. Аслида, Фарб давлатларида ҳам бундай ахлоқий нормаларни қўллаб-қувватламайдиганлар оз эмас.

Мультфильмлар

Ёш бола атрофидаги оламни образлар орқали тасав-вур қилади ва англайди, улар асосида ўзининг шахсий дунёқарашиб моделини қуради. Ушбу моделнинг фиштча-си сифатида аёл образи намоён бўлади. Мультфильм-

лардаги аёл қаҳрамонларни томоша қиласар экан, фарзандларимиз келажак образларини яратади, уларга тақлид қилишга ҳаракат қиласиди.

Психологларнинг таъкидлашича, баъзи хорижий мультфильмларда аёл образидаги қаҳрамонлар шундай яратилганки, уни сурункали равишда томоша қилиш ёшларнинг онгида авлод ва насл қолдириш функцияларининг сўнишига олиб келар экан.

Қўшиқлар

Ҳозирги кунда кўплаб FM ҳамда телеканалларда қўшиқлар ва қўшиқларнинг видеоклиплари намойиш қилинади. Лекин мазкур каналларда берилаётган клиплар, ундаги ёшларнинг кийиниш одоби, қўшиқларнинг маъносизлиги, кўрсатувни олиб борувчиларнинг ўзини тутиши ва айтаётган сўзлари миллий қадриятларимизга зид келишини кузатиш мумкин.

Реклама

Инсон ўз ҳаёти давомида ўртача 3 миллиондан зиёдроқ рекламага дуч келар экан. Телевидение, радио, газета, журналлар, Интернет, билбордлардаги реклама бугунги кунда инсонлар онги учун курашнинг энг кучли воситасига айланди. Реклама саноати инсонлар онгини забт этиш ва бошқаришнинг ўта самарали усул ва воситаларидан фойдаланмоқда.

Масалан, Red Bull, Energizer каби ичимликларнинг рекламасини олайлик. Улар гўё мўъжизавий куч-қувват бағишлийдиган ичимлик сифатида зўр бериб тарғиб этилади. Бутун дунёда ушбу ичимликни истеъмол қилиувчиларнинг ўртача ёши 14–18 ни ташкил қиласар экан. Организми ҳали тўлиқ шаклланмаган айрим ўсмирларнинг ушбу ичимликларни меъёридан ортиқ истеъмол қилиши оқибатида турли касалликларга чалинаётгани ота-оналарни сергак бўлишга ундумайдими?

Дафтарлар

Ўтиш давридаги ўспириналар табиатан ўта таъсирчан бўлади. Бугунги кунда номақбул рекламаларни чет давлатларда ишлаб чиқарилган ўқувчиларнинг ёзув дафтарларида ҳам кўришимиз мумкин. Улардаги жозибадор, эҳтиросли суратлар ва турли жангари фильмларнинг «қаҳрамонлари» намуна ва ўрнак сифатида тарғиб қилиниши орқали ёшларимиз онгига, миллий қадриятларимизга зид ғоялар сингдирилаётгани сир эмас.

Сизнинг болангизнинг дафтарлари қанақа?

Кино

Кино бугунги кунда санъатдан даромад топишга қаратилган улкан индустряяга айланди. Кейинги йилларда фарб киночилари ўз фильмларида зўравонлик, бешафқатлик, беҳаёлик саҳналарини акс эттириб, шу йўл билан томошибинларни экранга жалб қилишга ҳаракат қилишмоқда. Бу ҳол кино санъатининг тобора тижоратлашиб бораётгани билан изоҳланади.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, юқори савияли, чуқур сюжетли, ижодий жиҳатдан кўп куч сарфланадиган, яъни чинакам санъат асари, бадиий жиҳатдан юқори мукаммал фильмларни яратиш кино ижодкорлари учун узоқ вақтни, машҳур актёрларни жалб этишини талаб қиласди. Албатта, бундай йўл юқори даромад топиш учун ҳаракат қилаётган киночиларга фойда келтирмаслиги аниқ. Унинг ўрнига жанг, уруш, отишув ва зўравонлик саҳналаридан иборат фильмлар билан бадиий ва ижтимоий диди ривожланмаган аудиториянинг эътиборини қаратиш орқали ўз мақсадларига эришиб келмоқда. Бунинг оқибатида ёшлар ўртасида жиноятчиликнинг ўсиши кузатилади. Бундай фильмлар ёшларимиз дийдасини қотириб, уларда шафқатсизлик, зўравонлик, ёвузлик туйғусини пайдо қиласди. Дунёнинг кўплаб давлатларида ёшлар ўртасида содир этилаётган

жиноятларнинг асосий сабабларидан бири – экранлардаги зўравонлик саҳналарининг кўпайиши ҳисобланади.

Фарзандингиз билан у кўрган кинофильмлар ҳақида сухбатлашиб кўринг.

Интернет

Интернет бугунги кунда улкан ахборот манбаига айланиб, билим эгаллашнинг энг самарали восита-ларидан бири ҳисобланади. Интернет тармоғи орқали ўқувчилар ўз билимларини ошириши, тенгдошлари билан мулоқот юритиши мумкин. Албатта, кундалик ҳаётимизда Интернетнинг муҳим ўрин тутмоқда. Шу билан бирга, унинг афзаллигини ҳар қанча таърифламайлик, Интернет айрим ёшлар маънавиятига салбий таъсир этаётганидан ҳам кўз юмиб бўлмайди.

Интернетнинг ота-оналар лоқайдлиги оқибатида ёшлар тарбиясига салбий таъсири қуидагиларда на-моён бўлади: порнографияга оид, пиротехника, суицид, наркотик моддаларни сунъий йўллар билан тайёрлаш

ва унинг инсон организмига таъсирига оид сайтлар ва уларда мазкур масалаларнинг муҳокама қилиниши ҳамда ёшларни қизиқтириш орқали уларнинг ҳаёти ва соғлиғига путур етказиш.

Ёшлар ўртасида Интернетнинг энг кўп тарқалган хизматларидан бири бу – чат, форум ва турли ижтимоий тармоқларда бегона одамлар билан мулоқот қилиш. Бунинг энг хавотирли жиҳати шундан иборатки, ёшлар билмасдан ғаразли мақсадларни кўзлаган, ҳатто жиноятчилар билан мулоқот ўрнатишлари мумкин. Чунки, виртуал тармоқда ҳар ким исми-шариfinи ошкор қилмасдан мулоқот юритиши мумкин ва бундай ҳолларда сухбатдош кимлигини аниқлаб бўлмайди. Оқибатда ўсмирлар турли радикал оқимлар ва диний секталар, фирибгарлар таъсирига тушиб қолиши эҳтимолдан холи эмас.

Видеоўйинлар

Ҳозирги вақтда Интернет тармоғида белул компьютер ўйинларини ўйнаш таклиф қилинмоқда. Видеоўйинларнинг зарарли оқибатлари ҳақида ОАВ орқали кўплаб маълумотлар бериб борилмоқда. Интернетомания касаллигига дучор бўлган ўсмир ёшлар кўп вақтини бехуда сарфлаш билан ўтказмоқда, оқибатда уларга ҳам маънавий-руҳий, ҳам жисмоний зарар етмоқда.

Кўп ҳолатларда виртуал олам ёшларнинг ижтимоий фаоллиги ўрнини қоплаб, реал воқеликдан ажратиб олиб, ўзига тобе этмоқда.

Глобаллашаётган даврда бутун дунё педагоглари аҳоли ўртасида медиасаводхонлик кўникмаларини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж тобора ошаётганини эътироф этмоқда. Шу сабабли, 2000 йиллар бошида кўплаб давлатлар ёшларда медиасаводхонлик кўникмаларини шакллантириш уларнинг ривожланишида муҳим омил эканини тан олган ҳолда медиатаълим йўналиши бўйича миллий стандарт ва дастурларини яратишга кириш-

гани бежиз эмас. Бундан кўзланган асосий мақсад медиатаълим йўналишини таълим тизими ва дастурига киритишдан иборат.

Медиасаводхонлик бугунги кунда ёшларнинг турли ахборот каналлари орқали тарқатилаётган хабарларни тушуниш ва улардан тўғри фойдаланишда энг самарали восита ҳисобланади.

Бугунги ёшларда медиаахборотларни тўлиқ ва тўғри тушунишлари учун ахборотларни таҳдил қилиш кўникмаларини шакллантириш керак. Жамиятда ўз ўрнини эгаллашда анъанавий саводхонлик (ўқиш, ёзиш, ҳисоблаш) етарли эмас. Шу нуқтаи назардан медиасаводхонлик мода эмас, балки ҳаётий эҳтиёжга айланди.

Ота-онанинг медиамаданияти

Медиасаводхонлик кўникмаларига эга бўлган инсон маълумотларни қабул қилиш, таҳдил қилиш, баҳолаш ва яратиш қобилиятига эга бўлади, улардаги ижтимоий-маданий ва сиёсий контекстни, яъни коса тагидаги нимкосани тушуна олади.

Медиасаводхонлик қўйидаги кўникмаларни шакллантиришни тақозо этади: матн мазмуни ва уларнинг таъсирини тушуниш ва фильтрлаш; медиаматнларда келтирилган эмоционал ва асосланган ахборотларни ажрата олиш; медиаматнлар ҳақида танқидий мулоҳаза юрита олиш; медиажанрларни фарқлаш.

Шундай қилиб, медиатаълим ҳар бир шахсда медиамаҳсулотлар ва ахборотлар билан ишлашда ижодий ёндашувни, мулоқот қилиш кўникмасини, танқидий фикрлашни, ахборотлар орқали узатилаётган ғояларни аниқлаш, медиамаҳсулотларни танқидий таҳдил қилиш ва баҳолаш, ахборотларни фильтрлаш каби кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришни назарда тутади.

Бугунги кунда Интернетни ёпиш ва тақиқлаш, экран орқали узатилаётган ахборот ва тасвиirlарни чек-

лаб қўйиш, яъни барча турдаги ахборотлар таъсиридан тўлиқ ҳимояланиш имкони йўқ. Ҳеч ким бундай ҳаёт кечиришга рози бўлмайди.

Оилада фарзандларимизни турли вайронкор ва ёвуз ғоялар билан сингдирилган ахборотлар таъсиридан ҳимоя қилганимиз билан, улар оила ташқарисида, хоҳ-лаймизми-йўқми, турли ахборот таъсирига учрайдилар. Айнан шу сабабли кўплаб хорижий давларда медиатаълим ёшлиарни тўлақонли жамият аъзоси сифатида тарбиялашда муҳим воситага айланган. Медиатаълим ёшлиаримизда бугунги кунда ўта муҳим аҳамият касб этиб бораётган «ғоявий иммунитет» ва шахсий ҳаётий позициясининг шаклланишига ёрдам беради.

Оилада мафкуравий бўшлиқ

Мафкуравий бўшлиқ – оилада вужудга келган вазият, тарбиявий ишнинг заифлашиб қолиши. Бундай шароитда оила аъзолари хатти-ҳаракатини бўшанглик, лоқайдлик, бефарқлик эгаллаб олади. Руҳиятда ҳеч нарсага аралаш-маслик кайфияти устун келади. Қайси оилада шундай ҳолат юз берса, ўша ерда мафкуравий бўшлиқ ҳукмрон бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов огоҳлантирганидек, «... шундай ҳолат юз берган тақдирда бўш қолган мафкура майдонидан бизга бегона, орзу-интилишларимизга мутлақо ёт ғоялар ўрин эгальашга уриниши шубҳасиз». Шунинг учун ҳам оилада мафкуравий бўшлиқнинг содир бўлишига йўл қўйиш асло мумкин эмас. Бутун ҳеч кимга сир эмас, фуқаролар хулқ-авторида, хатти-ҳаракатида «рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ножӯя хатти-ҳаракатлар, ёвуз ишлар, аввало, мафкуравий бўшлиқ туфайли содир бўлмоқда» (И. Каримов. Миллий истиқолол мафкураси – ҳалқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончdir. Тошкент, 2000, 8-бет).

Оила ва мафкуравий полигонлар

Тарих сабоқлари ўзга худудларни забт этиш мақсадида ишлатиладиган уруш қуролларининг узлуксиз тақомиллашиб борганини кўрсатади. У найзадан тортиб автоматик қуролгача, замбарақдан ер юзининг энг олис нуқтасига бехато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракетагача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олиниши керак бўлган худудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди.

Бугунги кунда эса ўзга худудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини жисман маҳв этиш шарт эмас. Зоро, турли мафкуравий таъсиrlар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари «маъқул» йўналишга ўзгартирилган маҳаллий аҳоли қўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин. Бу эса шу мамлакат аҳолисининг, демак, оиласарнинг ғоялар кураши майдонига айланганини билдиради. Бугунги кунда муайян гуруҳлар ва давлатлар ўзларининг ғаразли манфаатларини ифода этувчи турли тажовузкор ғояларни тарғиб қилмоқдалар. Уларнинг ортида кишиларни, энг аввало, ёшларни маънавий-мафкуравий тобе қилиш, пировард натижада эса буткул қарам қилиб олиш мақсади ётади. Чунки, яъни катта-катта худудларни, айниқса, бой табиий ресурсларга эга бўлган минтақаларни ўша ернинг ёшлари орқали эгаллаб олиш энг қулай, камхарж ва сердаромад усуладир.

Оилага мафкуравий таҳдид

Мафкуравий таҳдид бу – жамият, давлат ёки халқ, миллат ёки элат тақдирига хавф солиб турган, фожиали оқибатларга олиб келувчи мафкуравий хавф-хатарлар мажмуаси. Ўзбекистонда ҳозирги шароитда бу фуқаролар онги ва фаолиятига сиёсий экстремизм, диний фундаментализм, «оммавий маданият», этник ва миллатлараро зиддиятлар, коррупция ва жиноятчилик, ма-

халлийчилик ва уруғ-аймоқчилик, экологик муаммолар мафкуравий таҳдиғ шаклида намоён бўлаётир. Айниқса, халқаро террорчилик ва диний экстремизм марказлари орқали моддий-ғоявий таъминланаётган ақидапарастлик мафкураси бугун минтақамиздаги тинчлик ва барқарорлик учун катта хавф бўлиб турибди.

Ғоявий бўшлиқ

Оилада ғоявий бўшлиқ — муайян шароитда оила аъзолари онгида содир бўладиган ғоясизлик, мафкуравий вакуум ҳолатидир. Маълум ақидалар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганда ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганда, янги замон, давр талабларига жавоб берадиган ғоя ва мафкура шаклланмаган пайтда — жамиятда, демак, оиласларда ҳам ғоявий бўшлиқ вужудга келади. Оилада ғоявий бўшлиқнинг юзага келиши ундаги чукур ижтимоий-сиёсий, маънавий-психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ. Одатда, янги ғоялар турлича таъсир кучига эга бўлади. Айрим оилалар уларни жуда тез қабул қиласади, баъзи оилаларнинг эса аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши қийин кечади. Ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи — оилада ғоявий тарбиянинг етарли эмаслиги, оила маънавияти масаласи ота-она томонидан ўз ҳолига ташлаб қўйилгани бўлиши ҳам мумкин. Агар ота-она миллий ғоя, миллий манфаатларни, мамлакатнинг мақсад-муддаоларини аниқ-равshan қилиб болаларига мунтазам сингдирмаса, оилада ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади, ишонч-эътиқод сусаяди, мафкуравий таҳдидлар кучаяди. Ғояси йўқ, эътиқоди бўш, таъсирга тез бериувчан ёшлар эса ўз йўлини йўқотиб қўяди. Оиладаги ғоявий бўшлиқ, имонсизлик, манқуртлик жамият ҳаётига жиддий хавф солади, диний экстремизм, терроризм, миссионерлик учун қулай шароит яратиб беради.

Агар оилада ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, бу хона-донни ўз ҳалқининг табиатига ёт турли хил ғоявий қарашлар, одатлар, анъаналар эгаллаб олади. Шунинг учун ҳар бир ота-она оилада ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслиги, эскирган ақида ва бегона қарашларни остонодан киритмаслиги, миллий ғоямизни, унинг улуғвор мақсад ва эзгу орзуларини фарзандлари онги ва қалбига сингдириши лозим.

Ғоявий заифлик

Ғоявий заифлик – бир оила аъзоларининг мафку-равий масалаларда уюшмагани, маънавиятга етарли эътибор бермагани, тарбия соҳасида ўзибўларчиликка йўл қўйгани натижасида содир бўладиган ғоявий ожизлик ҳолати. Ғоявий заифлик оиланинг сўз ва иш бирлиги, оилавий орзу-интилишларни ифода этадиган, уни тараққиёт сари, улкан мақсадлар йўлида жипслаштира-диган ҳаққоний ва жозибали ғоянинг йўқлиги оқибатида ҳосил бўлади. У кўп ҳолларда маънавий бекарорлик ва парокандаликка олиб келади. Ғоявий заифлик ва мафкуравий бекарорлик оиланинг, миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказади, унинг тараққиётини орқага суриб юборади.

Ғоявий парокандалик

Ғоявий парокандалик – оиланинг ўз мақсадларини аниқ-равшан белгилаб олмагани, орзу-интилишлари ва манфаатларини ифода этадиган мафкура яратмагани са-бабли ижтимоий онгда ва маънавий ҳаётда юзага кела-диган ғоявий бошбошдоқлик, бекарорликдир. Оилада ғоявий парокандалик, одатда, оила аъзолари ўзларининг шахсий манфаатлари доирасида ўралашиб қолган вази-ятларда рўй беради. Бу ҳолат оилани бўлиб юбориши мумкин. Ғоявий парокандалик туфайли айрим оилалар қарамлика, иқтисодий ва мафкуравий исканжага тушиб

қоладилар. Таназзул ва тушкунликка йўлиқиб, уларнинг болалари турли ёт ғояларга адашиб эргашишади. Миллий мафкурагина жамиятда, оиласардаги ғоявий парокандаликка барҳам беради.

Фоявий саводсизлик

Фоявий саводсизлик – мафкуравий жиҳатдан етарли билим, малака, кўникмага эга бўлмаган инсонларга хос бўлган хусусият. Фоявий саводсизликнинг асосини мустақил фикрга, событ эътиқодга, мустаҳкам ирода ва дунё-қарашга эга бўлмаслик ташкил этади. Бундай киши жамиятда ўз ўрнига, ўзининг аниқ ҳаётий позициясига эга бўлмайди. Натижада у диний экстремизм, миссионерлик, терроризм, ноанъянавий диний оқимларга, турли зарарли ғоялар, ёт, бегона мафкуралар таъсирига тушиб қолади. Сўнгги йилларда айрим ғоявий саводсиз кишиларнинг турли хил мафкуравий тазииклар туфайли ёт, бегона ғоялар таъсирига тушиб қолгани кузатилади. Инсон узлуксиз равишда руҳий, маърифий озуқа олиб турмаса, унинг маънавий қашшоқланиши табиий. Демак, жамиятнинг тараққий этиши учун оиласарнинг ғоявий саводхонлигини ошириш зарур.

Фоявий тажовуз

Фоявий тажовуз – муайян оиласа ташқаридан ўтказиладиган мафкуравий таъсир, бегона ва ёт мақсад-манфаатларга хизмат қиласидиган ғоявий босқинчилик. Фоявий тажовузнинг муҳим хусусиятлари – ҳақиқатни соҳталаштириш, тарихни одамлар хотирасидан ўчириш, умуминсоний қадриятларни қадрсизлашдан иборат. Фоявий тажовуз алдаш ва макр билан ёшларни ўз отоналарига, жамиятга қарши қўйиш, хиёнат ва сотқинликни фидойилик деб кўрсатиш шаклида ҳам намоён бўлади. Ҳозирги замонда юз бераётган глобаллашув жараёнлари ғоявий тажовузнинг шакл ва йўналишларидан тажрибада.

рига ҳам ўзгартишлар киритмоқда. Ҳарбий қурол кучи билан ўз ғаразли мақсадларига етиша олмаган экстремист ва террорчи гуруҳлар оиласаларга қаратилган ғоявий тажовуз йўлига ўтмоқда. Унинг янги, янада хавфли усул ва воситаларидан фойдаланмоқда.

Мафкуравий иммунитет

Мафкуравий иммунитет – шахс, оиласи турли зарарли ғоявий таъсиrlардан ҳимоя қилишга хизмат қиласидиган ғоявий-назарий қарашлар ва қадриятлар тизими. Иммунитет (лат., *immunitas* – озод бўлиш, кутулиш) тиббий тушунча бўлиб, организмнинг доимий ички мувайянлигини сақлаши, ўзини турли таъсиrlардан, ташқи инфекциялар кириб келишидан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуи тушунилади. Содда қилиб айтганда, иммунитет – киши организмининг турли қасалликлардан ҳимоя қила олиш қобилиятидир. Мафкуравий иммунитет тизимининг биринчи элементи – бу билим. Аммо, билимларнинг тури кўп. Бузғунчи мафкуралар тарафдорлари ҳам муайян «билимларга» таянадилар. Шундай экан, мафкуравий иммунитет тизимидағи билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятини бойитиши ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Улар, ўз моҳият эътиборига кўра, Ватан ва миллат манфаатлари билан узвий борлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи элементи – билимлар замирида шаклланадиган баҳолар, қадриятлар тизимиdir. Билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган қадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, оиласавий қадриятлар тизими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради. Бу эса зарарли ғояларга қарши мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қиласиди.

Мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим элементи – мақсадлар тизими билан боғлиқ. Ана шундай аниқ мақсадлар тизими бўлмас экан, инсон, оила тоҳуру, тоҳуру пинҳона мафкуравий тазиикларга дучор бўлаверади.

Мафкуравий профилактика

Мафкуравий профилактика оиласарда ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликнинг олдини олиш, оила аъзоларини ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилишга хизмат қилади.

Ақидапарастлик

Динлараро бағрикенгликка қарши мафкуралардан бири – диний ақидапарастликдир. Афсуски, бу жаҳолат айрим шахсларнинг бузғунчи ғоялари сабабли бошқа динлар равнақига ҳам, илм-фан равнақига ҳам тўсиқ бўлиб келган. Шулардан бири ҳақида: Александрия архиепископи Кирилл 415 йили динни ниқоб қилиб, илм билан шуғулланган хотин-қизларни ўлдиришга фатво беради. Монах ва мутаассиб диндорларга машҳур математик файласуф аёл Гипатинияни ўлдиришни буюради. Қутурган мутаассиб ақидапарастлар жазавага тушиб, ўтиб кетаётган олим аёлнинг йўлини тўсишади. Уни черковга судраб келишади. Денгиз чиғаноқларининг косалари билан тирик аёлнинг сұякларидан гўштларини қириб олиб, ёқиб юборишади¹.

Миссионерлик ва прозелитизм

Миссионерлар маҳаллий халқлар ўртасида ерли халқнинг она тилида чоп этилган жозибадор китоб ва журнallарини ҳамда бошқа динларга киришга даъват этувчи лавҳалар акс этган видео-аудио кассеталарни бепул тарқатиб, улар орқали туб аҳолига мутлақо ёт бўлган ўзга дин ғояларини тарғиб қилмоқчи бўладилар.

¹ Психология религии. – М., «Мысль», 2000, 56-б.

Миссионерлик, прозелитизм, одамларни ўзга динга оғдириб олиш Ўзбекистон Республикасида қонун билан тақиқланган. Дунёнинг деярли барча мамлакатлари қонунларида бу қилмиш тақиқланади. Чунки, диний мазмундаги адабиётларни нотўғри тарғиб қилиш, уларни файриқонуний равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш фуқароларнинг виждан эркинликлари билан боғлиқ ҳуқуқларини эркин амалга оширишларига жиҳдий зарар етказади. Ноисломий диний секта ва ташкилотларнинг миссионерлик фаолияти билан шуғулланиши диний ва конституцион тамойилларга зид. Чунки, бу қилмишлар одамларда ўз диний эътиқодларига шубҳа, ишончсизлик уйғотади; бир диндаги одамлар ўртасида низоларни пайдо қиласи; оила, қариндош-уруглар ўртасидан оқибат кўтарилади; ҳар бир ҳалқ муқаддас билган, уни бирлаштириб келган маънавиятига путур етади; динларапо муносабатларни беқарор қилиб қўяди.

Масалан, йигит ва қиз бир миллат фарзандлари бўла туриб, икки динга имон келтирган бўлса, севишиб, турмуш қуришса, бу оиланинг мустаҳкам бўлишига ким кафолат бера олади? Ўғил туғилса, унинг хатнаси нима бўлади? «Собиқ мусулмон» бандаликни бажо келтирса, уни фонийдан боқийга қай манзилдаги қабристонга, қайси урфларга кўра кузатиб қўйилади?

Қонун нима дейди?

«Виждан эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун бизни ана шундай аросат чанглларидан ҳимоя қиласи. Яъни, «Давлат диний конфессиялар ўртасидаги тинчлик ва тотувликни қўллаб-қувватлайди. Бир диний конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек, бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади. Ушбу қоиданинг бузилишига айбдор бўлган шахслар қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка тортиладилар».

Кодекснинг 216¹-моддаси «*Файриқонуний жамоат ташкилотлари бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятига қатнашишга ундаш*», — деб номланиб, унда Ўзбекистон Республикасида файриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар, оқимлар, секталар фаолиятида қатнашиш, ундаш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам иш ҳақининг йигирма беш бараваридан эллик бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамоқ ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Мазкур кодекснинг 216²—моддасида «*Диний ташкилотлар тўғрисида*»ги Қонун ҳужжатларини бузиш» деб берилган. Ушбу модданинг 1-қисми: Нолегал диний фаолият билан шуғулланиш, диний ташкилотлар раҳбарларининг мазкур ташкилотлар уставини рўйхатдан ўтказишдан бош тортиши, руҳонийлар ва диний ташкилотлар аъзолари томонидан болалар ва ўсмирларнинг маҳсус йиғилишлари, шунингдек, диний маросимга алоқаси бўлмаган меҳнат, адабиёт ва турли хилдаги тўғараклар ҳамда гуруҳларни ташкил этиш ва ўтказиш, шундай қилмишлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши белгиланган.

Унинг 2-қисми: Бир конфессияга мансуб дингорларни бошқасига киритишга қаратилган ҳатти-ҳаракатлар (прозелитизм) ва бошқа миссионерлик фаолияти, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки олти ойгача қамоқ ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши белгиланган.

Ксенофобия

Ксенофобия (юонон, хепох – бегона, fobia – қўрқув) – иррационал қўрқув ва бегоналарга нафратни англатади. Ксенофобия бошқа дин, ирқ, қабила, миллат, маданият, худуд вакилларига, чет элликларга қаратилиши мумкин.

Одатда, одамлар ҳаёт ҳодисаларини, ўзгаларнинг урф-одатлари, хулқ-авторини ўз гурухларининг мезонлари билан ўлчашга мойил бўлишади. Урф-одатлар «бизники» ва «бегона(у)ларники» деб иккига ажратиб, қарши қўйилади. Бунинг оқибатида «бизлар»ники «бегона(у)лар»-никидан яхшироқ, деган хulosага борилади. Цивилизация тобора ривожланиб, глобаллашиб бораётганига қарамай, ксенофобия маънавияти суст жамият, шахсларда иллат сифатида сақланиб қолмоқда. Хуллас, ксенофобия – ирқчилик, антисемитизм, фашизм ва клерикал миллатчиликнинг бир қўринишидир. У жабрланувчиларга ҳам, ксенофобияни намоён этувчиларга ҳам бир хил зарар етказади. Жамиятдаги барқарорликни, мўътадил инсоний муносабатларни бузади.

Ксенофобияни енгиш учун ёшлиқдан болани бағри-кенглик(толерантлик) руҳида тарбиялаш талаб этилади. Миллий ғоя руҳида тарбияланаётган Ўзбекистон ёшлари ана шундай бағрикенг бўлиб етишмоқда. Бу эса жаҳоннинг турли минтақаларида учраётган маънавий иллатлардан холи, пок бўлиб вояга етишларини таъминламоқда.

Киберлудомания нима?

Болалар Интернет клубларда қандай ўйинлар ўйнаётганидан хабарингиз борми? Булар: Контра, Дота, Жета, «Контр страйлк», «Варкрафт», «Бой без правил» (Қоидасиз жанглар), «BloodRayne2» (Қонли ёмғир), «Left4Dead» (Ўлимга маҳкум этилган), «Farcry» (Узоқдан тараалган чинкириқ) ўйинларини ўйнашмоқда. Кўпчилигимиз бу беозор манзарага эътибор бермаймиз. Келинг, бир аҳамият берайлик.

Ҳозир «Бола – бола», «Команда – команда» эмас, «Бола – компьютер» ўйинлари етакчи. Бунда бола 2–3 соат «шутер» ўйнайди. Шунча вақт ҳаракатсиз ўтиради. Асаблари, кўзлари зўриқади. Бир соат ўзини киллердек тутади. Одам «ўлдиради». Диққинафас бўлади. Бир соатда 1000 сўмини сарфлаб, жисмонан ва руҳан зўриқиб чиқади. Голиб ё мағлуб бўлади.

«Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар»

Мунтазам равишда жангари ўйинларни ўйнаган ёшларимиз қалбида ёвузлик, шафқатсизлик, зўравонлик каби иллатлар илдиз отиши аниқ. Чунки, бу ўйинлар «қаҳрамонлари» фақатгина «кучлилар ғалаба қозониши», «ҳамма ишни куч билан ҳал қилиш мумкин»лиги, «зўравонлик, тажовузкорлик, кучлилик белгиси», деган хуласаларни тарғиб этади. Буни компютерхоналарда ўйнаётган ёшларимизнинг гап-сўzlари, ўзаро мулоқотларида фойдаланадиган сўzlари, аралаш тиллардаги қўпол сўzlари билдириб қўймоқда. Бу дағал сўzlар эртага отоналарига, ўқитувчиларига, синфдошларига қаратиласмикан?!

Ўйинга (болалар учун фойдалилари бундан мустасно) баҳони халқимизнинг ўзи бериб қўйган: «Ўйин туби – ўт бўлар»; «Ел сўнги – ёғиши, ўйин сўнги – уруш»; «Ўйиндан ўймоқ чиқар, қозондан қўймоқ (ўймоқ – ангишвона)»; «Ўлимнинг чачвоғи – ўйин»; «Ножӯя ўйин – синдирап бўйин»; «Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар»¹.

«Homo Ludens»

Лудомания – биз учун янги сўз. Олимлар бу сўзга «одамнинг кундалик ҳаётда жазавали ўйинларда кўп ўйнагани сабабли унинг ижтимоий, касбий моддий ва

¹ Ш. Шотурсунов, Ш. Шораҳмедов. Маънолар махзани. – Т., Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашри, 2001, 448-б. 399-б.

оилавий қадриятларининг қадрсизланиши, ушбу соҳалардаги мажбуриятларига эътиборининг пасайиши», деган маънони бермоқдалар. Дунёда «*Homo Ludens*» — «Ўйинбоз одам» ибораси қўллана бошлади.

«Оммавий маданият»: болалар ўйламасин, ўйнасин

Чунки ўйин индустряси уларга жуда катта даромад келтиради. Шунинг учун кейинги йилларда одамни жазавага туширувчи ўйинлар қўпайиб боряпти. Ўйинларни ташкил қилувчи ўз бизнесменлари бор. Ўйин автоматлари, казинолар — «оммавий маданият»нинг «кашфиётлари». Уларда иштирок этувчиларнинг нияти — тез, бир лаҳзада ютиб, бойиб олиш. Ишлаб эмас, «ютиб олиш». Ёки югуриб елиб, терлаб, зўр бериб эришиладиган ғалабага қимирламай ўтирган жойида «эришиш».

«Муаммоли гемблер»лар

АҚШлик тадқиқотчи Р. Фолбергнинг (Volberg, 1996) фикрича, ушбу мамлакатда «муаммоли гемблер»лар (ўйинбоз) аҳолининг 5 фоизини ташкил қилган. Канадада эса «муаммоли ўйинчилар» сони XX асрнинг биринчи ярмида 75 фоизга ошган (Ladouceur et al, 1999). Юқоридаги фактларга асосланиб, олимлар қимор ўйинларга берилиш ҳодисасини жамиятнинг ижтимоий-маънавий асосларига таҳдид солаётгани жиҳдий муаммо, деб эътироф қилмоқда.

Ўйинбозлик касалига чалинган ўсмир қанақа бўлади?

Олимлар И.П. Короленко ва Т.А. Донских ўйинбозлик аломатларини шундай таснифлашган:

- 1) ўсмирнинг ўйинда ўтказаётган вақти миқдорининг ошиб бориши;
- 2) олдинги одатлар, қизиқишлиар доираси торайиб, ўйин ҳақида кўпроқ ўйлай бориши;

3) ютса ҳам, ютқизса ҳам ўйиндан чиқа олмайди;

4) ўйин бошланишини орзиқиб кутади, ўйинсиз қолса, безовта бўлиб, асабийлашаверади;

5) тобора кўпроқ ўйнашни истайди, ўйинга тобора кўпроқ нарса тика боради;

6) ўйиндан ўзини тўхтата олмай қолади. «Бўлди, ўйинни ташладим», — дейди, бироқ олдин бирга ўйнаган шерикларни кўрса, ўйин ҳақида гап очилса, ўйингоҳнинг ёнидан ўтаётганда қароридан тезда айниб қолади;

7) ота-онасидан ўйинга пул олиш учун ёлғон гапиради, ўғирлик қиласди;

8) оила аъзоларидан, шифокорлардан ва бошқалардан ўзининг ўта ўйинпарастлигини яшириб, ёлғон гапиради. Бу белгилар ўсмирнинг ўйинпарастлигидан да-лолат беради.

Бугунги кунда ёшларнинг каттагина қисми бўш вақтларини интернет-клубларда ўтказяпти. Интернет фақат тижорат, иқтисодиёт, ҳордик, илмий маълумотлар олами эмас, балки ўйинлар ҳақидағи маълумотлар оламига ҳам айланди. Ўйинлар бозорларда миллионлаб дискларда со-тилмоқда.

Киберлудомания — касаллик

«Кибернетик лудомания» тушунчаси жаҳон медицина амалиётига расман киритилган касаллик номи. Киберлудомания — компьютер ўйинбозлиги. Компьютер ўйинларига ҳаддан ортиқ боғланиб қолишнинг асоратлари ёшларнинг ҳаёт тарзида, жисмоний ва маънавий соғлиғида намоён бўлади.

Лудомания — худди пиромания каби психик касаллиқdir. Россиядаги Бехтерев номидаги психиатрия институтида 7 йил давомида 16 – 57 ёшлар орасидаги 200 киши лудоманиядан даволаниб чиқсан. Беморларнинг 190 нафари – эркак, 10 нафари – аёллар бўлган.

Киберлудомания қандай даволанади?

Италияда лудомания синдромига чалинган беморларга ёрдам кўрсатиш расман йўлга қўйилди¹. 2005 йил Хитойда ҳам компьютерга боғланишдан даволовчи худди шундай клиника очилди. Пекин ҳарбий госпитали қошида очилган бу клиника, киберлудоманиядан даволовчи энг яхши касалхона ҳисобланади. Унда юзлаб беморлар кунинга 50 АҚШ доллари тўлаб, 14 кунда даволаниб чиқмоқда. Даволашда беморлар терапия, дорилар билан бирга сузиш ва баскетбол ўйинларига жалб қилинади. Голландияда «Smith@Jones Addiction Consultants» компаниясининг киберлудоманиядан даволовчи касалхонаси очилди. Касалхона бош врачи Кит Бэккер 2006 йилнинг январь ойида 13 ёшдан 30 ёшгacha бўлган 20 киши даволаниб чиққанини айтади. «Улар соғайиб чиқишгач, компьютерни кўриб қалтираб, терлаб кетишди», дейди у.

Ҳаммаси Game Boyдан бошланган эди...

Бэккернинг таъкидлашича, «Ота-оналар болаларини телевизорда бериладиган ёмон нарсалардан чалфитиши учун уларга Game Boy ўйин мосламасини олиб беришади. Бизнингча, боғланиш ана шундан бошланади. Киберлудомания ҳатто 8 ёшли болаларда ҳам кузатилмоқда».

Бэккер госпиталига тушган касалларидан бири – 28 ёшли Хан ван дер Хейден: «Мен 8 ёшимдан видеоўйинларига боғланиб қолганман. Бир кунда 14 соаттагача ўйнардим. Ўзимни тутиб туриш учун наркотик истеъмол қиласдим», деб таъкидлайди.

¹ Порецких Т. Лудомания. Неуемная жажда азарта. (Ссылки по теме: психология, мечты и желания, кризис, здоровье и медицина, досуг). 07.08.2009.

Ўсмир – лудомания қурбони

Маълумотларга қараганда, энг «геймерлашган» мамлакатлардан бири – Кореяда ҳар йили ўйинбозлиқдан 7 киши ҳалок бўлар экан. 38 ёшли бир киши ўн кун узлуксиз ўйнаган. Фақат ухлаб олишга танаффус қилган, холос. Врачлар уни юраги ёрилиб... ўлган ҳолда топишган.

Екатеринбурглик бир ўсмир 12 соатлик узлуксиз ўйиндан кейин мия инсультидан вафот этган. «Болаларда миянинг бундай жароҳатланиши камдан-кам учрайди. Ўйин пайтидаги узлуксиз руҳий зўриқишидан бола миясининг қон билан таъминланиши бузилган. Боши айланган. Бироқ, жазавага тушган ўсмир ўзини ўйиндан тўхтата олмаган. У ўзининг ўлаётганини билиб турса ҳам ўйинни тўхтатмаган. Зўриқишидан мия томирлари ёрилиб кетган. Мияга қон келмай қолган. Ўсмир ўлаётшиб ҳам ўйнайвергани кишини ҳайратлантиради, – деган Екатеринбург болалар касалхонасининг наркология бўлими мудири Алексей Сулимов.

Ёвуз қўйирчоқлар

Президентимиз Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» китобида ушбу муаммонинг ҳам ечими қўрсатиб берилиди: «Бир қараганда, бу муаммо арзимас нарса бўлиб туюлиши мумкин. Лекин ҳар қайси гўдак илк бор оламни ўз атрофидаги ашё ва буюмлар, жумладан, ўйинчоқлар орқали англашини инобатга оладиган бўлсан, уларнинг инсон тарбиясидаги ўрни бекиёс экани аён бўлади. Ўйинчоқлар образи боланинг мурғак тасаввурига бамисоли тошга ўйилган нақшдек муҳрланиб, унинг онгида бир умр сақланиб қолади. Гўдакнинг улғайиб, касб танлаши, келажакда қандай йўлдан бориши, ўзининг ҳаёт тарзини қандай ахлоқий-маънавий асосларга қуриши ҳам, ҳеч шубҳасиз, унинг болаликда қандай ўйинчоқлар билан ошно бўлиб ўстгани билан белгиланади».

Жангари ўйинлар

Жангари ўйинлар оламига боғланган ўсмирнинг қизиқиши доираси тораяди. Уни келажак, ҳаёт, Ватан, ўқиши, спорт, санъатнинг ранго-ранг олами эмас, жангари ўйинлар олами «ютиб юборади». У реал ҳаётга виртуал ҳаётдан олган хуносалари билан қарай бошлайди. Унинг ниятларида асоссиз жizzакилик, тундлик ғолиб бўла боради. Бу эса унинг синфдошлари, қўшнилари, тенгдошлари билан муносабатларини бузади. Бундай ёшлар атрофида бўлаётган ўзгаришларга, янгиликларга, ўзининг, оиласининг, халқининг, Ватанинг келажагига лоқайд бўлиб қолади.

Энг яхши ўйинлар – миллий ўйинлар

Миллий ўйинларимиз – болаларни ҳаётга тайёрловчи беназир мактаб. Болалар 6 – 7 ёшдан бошлаб тенгдош, тенгқурлари билан ҳаракатли ўйинлар ўйнайди. Ўйинлар давомида инсоний муносабатлар, атроф-муҳит ҳақида маълумот олади. Муносабатларнинг ўзига хос «мактаби»дан ўтади. Каттароқ болалардан ўзларини ўғил болача тутишни, қизчалар опаларидан у ёки бу вазиятларда ўзларини қандай тутишни ўрганишади. Кўплаб ижобий

фазилатларга ҳам, салбий қилиқларга ҳам дуч келади. Ёмонликнинг оқибатларини ҳам ўз даражаси ва даврасида кўради. Интизомлилик, уюшқоқлик, иродалилик, қийинчиликларга чидаб, енгиги ўтишни, бошлаган ишни охирига етказишни, мақсадга етиш учун бор кучини ишга солишни ўрганишади. «Команда руҳи»ни ҳис қилишади. Биргалашиб ҳаракат қилишни, курашишни, қийналиб бўлса-да, ғалаба қилишни машқ қилиб, чиникиб, тобланба боришади.

Булар болаларнинг ақдий, жисмоний, маънавий оламини бойитади. Миллий ўйинларимиз ота-боболаримизни абжир, чидамли, иродали, довюрак қилиб тарбиялаган. Чунки, ўйин орқали турли шартли ҳаётий тўсиқларни, «рақиблар»ни ўз кучи билан енгиги ўтишга ўргатган. Чиниқтирган. Ўйинларда мардлик мақталиб, фирромлик қораланган. Хуллас, ўйинлар болаларни катта ҳаётга тайёрлаш, курашишга, енгишга ўргатишнинг ўзига хос машқлари вазифасини ўтаган. Демак, миллий ўйинлар — болани миллат фарзандига айланишининг ажралмас шарти экан.

Шунинг учун бўлса керак, доно халқимиз болаларнинг ёшига, жинсига мос ўнлаб ўйин турларини яратган. Олимлар уларни буюмли ўйинлар, буюмсиз ўйинлар, доимий,

календарь ўйинларига бўлишади. «Яшин топалоқ», «Пакқа», «Қора кўрдим», «Кувлашмачоқ», «Яшинмачоқ», «Тўп отиш», «Лаппак», «Беш тош», «Хола-хола», «Бобо така», «Оқ тे-ракми, кўк терак», «Чори чамбар», «Шапалак» ва ҳ.к. Хоразм, Фарғона водийси, Самарқанду Сурхондарё, Қора-қалпоқ болаларининг ўзига хос ўйинлари бор. Улар болаларнинг характеристи, жисмоний ва маънавий шаклланиши учун ўзига хос «машқ майдони» вазифасини бажариб келган. Болаларимиз дўстлик, мардлик, қийналиб бўлса-да, ғалабага эришишнинг илк нашидаларини тушишган.

Собиқ тузум даврида кўплаб миллий қадриятларимиз қаторида болаларимизнинг миллий ўйинлари «эскилил сарқити» сифатида таҳқирланди. Мустақиллик туфайли болаларимиз ўйинлари тикланиб, ривожланмоқда.

Япон педагоглари Ўзбекистонда бойлик топишиди

Ўзлийка содиқликда гап кўп экан. Мустабид шўролар даврида ҳам ўзбек ўзининг миллий, инсонпарвар болалар ўйинларини сақлаб қолди. Бутун жаҳон уни ўрганишга келмоқда! Бир педагог айтиб берган мисол: япон педагоглари ўсмирларининг компьютер лудоманиясига берилиб, ҳаракатсизликдан соғлиқларини, маънавий таҳдидлардан ўзлигини йўқотаётганини кўриб, чора қидира бошлишибди. Чунки бу — миллат келажагини хавф остига қўйиши мумкин.

Улар ёш японлар авлоди соғлигини сақлаб қолиш да-восини қидириб-қидириб... Ўзбекистондан топишибди. Шаҳару қишлоқларимизни кезиб, жizzахлик, бухоролик, фарғоналик болаларимиз «замонавий эмас», деб ўйнамай қўйган ҳаракатли ўйинларни ўрганиб, тўплаб, олиб кетиб, ўзларининг суперзамонавий болаларига ўргатишаётган экан. Сабаби — замонавий болалар ўйинлари ҳаддан ортиқ технократлашиб кетган. Уларда ин-

соний рух, жозиба, завқ, туйғулар кам. Шунинг учун болалар ҳаракатли ўйинларга қизиқишишмайтири. Инсоний рух, жозиба, завқ, туйғуларнинг бариси ўзбек миллый болаларининг ўйинларида бор», – дебди япон педагоги.

Хурматли ота-оналар, болаларингизнинг қандай ўйинларга ошно эканини биласизми?

Кичкина хабарнинг катта офати

«Юксак маънавият – енгилмас куч» китобида: «Шуни унумтаслик керакки, бугунги кунда инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қараашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин», дейилган.

14 февраль. Болангизга мана бундай хабар келди. Нима қиласин?

«Авлиё Валентин байрами» анъанаси азалдан нишонлаб келинади. Севишганлар бу куни бир-бирларига «валентинки» деб аталадиган открыткалар ҳадя этишади. Валентин куни арафасига энг яхши анимацияли открыткаларни бизнинг сайтишимиздан сақлаб олишингиз мумкин....

«Валентин куни» энг севимли ва машҳур байрамлардан бири. Бу байрам календаримизда доим турса қанийди.

Таги чизилган сўзларга эътибор беринг. Улар болангизга нима қилишни ўргатаётир? Болангиз сиздан маслаҳат сўради. У «Севишганлар куни»ни ўз шахсий календарига киритсинми? Нима дейсиз?

Нима учун болаларга «I love» вояси тарқатилемоқда?

«Оммавий маданият» тарғиботчилари ёшларга ёқимли бўлган туйғуларини жунбушга келтириб, чўнтакларидаги пулларини шилиб олишади. Ана шундай мавзулардан

энг оммавийси – севги. I love ёзуви болалар, ёшлар кўзи тушадиган барча нарсаларни эгаллаб бормоқда. Қиз, аёл тимсоли, сурати, ишқи, васфи. Бу мавзуга аҳолининг энг тажрибасиз, пулини ўйламай, тез ишлатадиган қисми (бозор тилида айтсак, сегменти) ўч. Булар – ёшлар. Ана шунинг учун бўлса керак, мода, кинолар ёзилган миллионлаб DVD дисклар, SMS андазатабриклари, гламур журналлар муқоваларидағи суратлар, товар, концерт, косметика, спорт, парфюмерия, автомобиль, ресторонлар рекламаларида севги мавзуси етакчи. Ўн қўшиқнинг тўққизтаси – севги ҳақида.

«Шум бола» фильмидан бир кадр

«Оммавий маданият»нинг ўзбеклар онги ва қалбига тажовузи анча олдин бошланган. «Шум бола» фильмини бир эсланг. Унда бир жаноб Тошкент бозорида ўзбекларнинг бир тангасини олиб, эвазига «ойнаи жаҳони»дан аёлларнинг беҳаё суратларини кўрсатади. Ҳозир ўша жанобнинг неваралари боболари касбини давом эттириб, бу соҳани катта даромад келтирадиган, индустрি�яга айлантиришди. Унинг номи – «оммавий маданият».

Ўзбекнинг севгиси

Азалдан соғ, инсоний севги барча ҳалқларда олижаноб туйғу, мақсад ва масъулият билан безаб келинган. Унинг чегараси, меъёрлари, одоби ижтимоий фикр билан ҳимояланган.

Ўзбек учун севги – бошқаларга айтилмайдиган, кўрсатилмайдиган, кўз-кўз қилинмайдиган нозик туйғу. Ҳар биримиз ота-оналаримизнинг муносабатларини эсласак, дўстлик ва севгининг бетакрор тажассумларини кўрамиз. «Ўткан кунлар»даги Кумушнинг севгиси нақадар юксак инсоний ҳис-туйғуларга йўғрилган!

Ёри Иккинчи жаҳон урушидан қайтмаган, бироқ ёш бўлсада, турмуш қилмай, якка ўтган табаррук момоларимизни кўрганмиз. Улар ўзбекона вафо ва садоқат намуналарини сўнгги нафасларигача сақлаб, тарғиб этиб келганлар. Шунинг учун ҳам барчанинг юксак ҳурмат-эҳтиромига сазовор бўлганлар.

Вафо ва садоқатнинг чинакам тимсолига айланган ўзбек аёлларидан бири – машҳур шоира Зулфияхонимдир. Унинг табаррук номи «Юксак маънавият – енгилмас куч» китобидан жой олди.

Болангизни хотин-қизларни қадрлашга ўргатинг

Ўзбек аёли, қизи садоқат, қаноат рамзи. Дунёning энг кучли тафаккур соҳибларининг муҳаббат ҳақидаги фикрларини ўқисак, уларнинг барчаси ўзбек аёли ҳақида айтилгандек...

Севри – ахлоқнинг чечаклари. Соглом ахлоқий негизи йўқ одамда олижаноб севри ҳам бўлмайди.

В. Сухомлинский

* * *

Туйғулар оламида битта қонун бор. Бу – севган кишингни баҳтиёр қилиш.

Стендаль

* * *

Аёлнинг ҳусни қанча ошса, ҳаёси ҳам шунча ошиши керак.

Ф. Ницше

* * *

Яхши аёл турмуш қураётуб баҳт ваъда қиласи, ёмон аёл – баҳтни кутади.

В.О. Ключевский

* * *

Халқарнинг ахлоқи аёлга ҳурмати билан белгиланади.

В. Гумбольдт

«Севишганлар куни»

Қадимги Римда Авлиё Валентин куни Луперкалий байрами – эротик фестиваль сифатида нишонланган. Бу – аёл худо Жуно Фебруата билан худо Луперк ўтасидаги пўртанали ишқий муносабатлар билан боғланган. Христиан дини бу байрамга чек қўйган.

Рим императори Клавдий II уруш пайтида оиласиз, фарзандсиз эркак ватан учун яхши жанг қиласи, деб ёш йигитларга уйланишни, қизларга эса турмушга чиқишини тақиқлаб қўяди. Авлиё Валентин ўша пайтларда оддий роҳиб бўлган. У яширинча никоҳ ўқиб қўяверади. Никоҳни қонунга зид равишда ярим тунда гувоҳларсиз ўқииди.

Унинг бу қилмишлари тезда фош бўлади. Уни қамоқقا олиб, ўлим жазосини белгилашади. Қамоқда у турма нозирининг қизи Жулия билан танишади. Ўлими олдидан унга севги изҳори ёзилган юрак шаклидаги «валентинка»ни юборади. Уни 269 йил 14 февраль куни қатл этишади.

Католик черковнинг баъзи епархияларида бу кун байрам сифатида эмас, балки «Авлиё Валентинни хотирлаш куни» деб нишонлашади.

1000 оила тузилди, 800 таси бузилди. Нега?

Дунёда Авлиё Валентин кунини байрам қилишга тарафдорлар ҳам, қаршилар ҳам бор. Россия ижтимоий фикрни ўрганиш маркази (ВЦИОМ) ва Юрий Левада-нинг таҳдилий маркази маълумотларига кўра, мамлакат ёшлари орасида бу байрам кенг тарқалиб бормоқда.

«Севишганлар куни»ни байрам қилувчилар кўпайган сари оиласи муносабатларга дарз кетиб, ажралишлар сони кўпайиб бормоқда. Россиянинг «Известия» газетасида мамлакатда кейинги йилларда ҳар 1000 оиладан 800 таси ажрашаёттани эълон қилинди. Оқибатда 400000 нафар вояга етмаган болалар етимга айланмоқда. Турмуш қуриш ёшида, бироқ оила қурмаганлар сони 40 фоизга ошган¹.

Ёшларимиз «Севишганлар куни» ҳақида

(болангиз билан муҳокама қилинг):

Гулоро:

Ҳижрон ойларини алмашиб йилга,
Ҳавасга берилмай, қулф уриб дилга,
«Чидолмайман» демай, эрк бермай тилга,
Ориятни асраш – бу қандай юмуш,
«Севаман» демаган нимага Кумуш?

Қолоқ бўлганми ё – четда юрмаган,
Сериал кўрмаган, «чат»га кирмаган,
Интернет, «сотка»да кўнгил бермаган,
Кийиб жинси шим ё «мини», қўйиб «тушь» –
«Севаман» демаган нимага Кумуш?

Бобур Бобомурод

Сирожигдин: Бу ерда қандайдир мантиқий хато бор. Яхшилаб ўйлаб қўринг. Бироннинг ўлган кунини байрам қилиш тўғрими?

Фарруҳ: Аслида, бу бошқа эътиқод вакилларининг айёми. Биз уларни ҳурмат қиласиз ва ўз қадриятларимизни қадрлаймиз.

Солиҳа: Бу анъананинг томир отишига одамларнинг бефарқлиги «ёрдамлашиб» юборяпти. Интернетта кирсангиз, айrim «эстрада юлдузлари» шу кун баҳона-

¹ <http://www.vokrugnovostei.ru/news/>

сида концертлар бериб жарақ-жарақ пул ишлайяпти. Уларнинг атрофидагилар ҳам бу луқмадан қуруқ қолгани йўқ. Айрим ресторонлар эгалари ҳам пул дардида «Севишгандар куни»ни кўкларга кўттармоқда. Хуллас, ёшларни алдаб, пулинин шилмоқда. Қанийди, бундан кўрилаётган зарар фақатгина моддий бўлса...

А з и з: Нимагадир кейинги пайтда айрим ёшларимизда тақлид қилиш авж олди. «Севишгандар куни»ни нишонлаш ҳам айнан шунинг маҳсули деб ўйлайман. Аслида севган инсонимизга фақат «Севишгандар куни»да эмас, ҳар куни меҳр кўрсатишимиш даркор эмасмикан?!.

Ўткiр: Бу «Севишгандар куни»нинг тарқалишида миссионерларнинг қўли бор. Улар одамлар ҳаётига ҳар хил бўлмағур одатларни киритишга ҳаракат қилишади. Бунинг учун уларга «кимлардир» яхшигина пул тўлаб туради. Бу муаммо нафақат ислом мамлакатлари, балки Европанинг ҳам «бош оғриғи».

Шоҳруҳ: Умуман олганда – одамда доимо ақл бирламчи бўлиши керак, ҳиссиёт эмас! Ҳиссиёт ақлдан устун турса, буни ожизлик деб ўйлайман.

Юлдуз: Бу кунни байрам қилиш фоясини бизга четдан киритишга ҳаракат қилинмоқда. Эшитипимча, гул савдоси тижоратчилари, шоу бизнес билан шугулланадиганлар бунинг тарғиботчилари экан.

Хуршид: Авлиё Валентин бизга қандайдир авлиёлик кўрсатганми? Ёки бизнинг авлиё боболаримизданми? Бизнинг ўз боболаримиз, алломаларимиз камми?! Мен 14 февраль куни оиласиз кутубхонасига суратли «Бобурнома» китобини сотиб олмоқчиман. Чунки ул зот – менинг бобокалоним.

Жамила: Бу кунни Валентин куни эмас, Меҳр-муҳаббат куни, десак, ота-онамизга, турмуш ўртоғимизга, болаларимизга гуллар совға қилсак яхши бўларди.

Рустам: Бошқаларнинг боболарига чалғимай, ўз боболаримизни қадрлашимиз керак. 14 февраль – Заҳиридин Муҳаммад Бобур бобомизнинг таваллуд куни. У ки-

шининг таваллуди Интернетда дунёning буюк зотлари қаторида турибди. Ўша куни ҳар биримиз Бобурнинг лоақал битта ғазалини ёд айтсак, у кишининг руҳларини шод қилган бўлардик, деб ўйлайман.

«Севишганлар куни»: оиласарга тўрт таҳди

«Севишганлар куни». Қулоққа, юракка сариёғдек ёқимли, лекин оиласар маънавияти, ахлоқи, саломатлигига ҳалокатли «фестиваль». Бу «байрамда» тўрт таҳдид яши-ринган:

1. Ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик (аёлга соф инсоний мұхаббат билан эмас, жинсий севги обьекти сифатида қараш. Буни кўз-кўз қилиш. Ёшларнинг руҳий дунёсини издан чиқариш).

2. Индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатиш (билганингни қил, бир марта яшайсан, лаззатлан, бошқалар билан ишинг бўлмасин, улар ҳам билганини қилсин, деган қарашни урф қилиш).

3. Шунинг ҳисобидан бойлик орттириш (сон-саноқсиз диск, валентинкаларни чоп қилиб сотиш, шоу, концертлар ташкил қилиш ва бирданига мўмай даромад олиш).

4. Бошқа ҳалқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриялари, турмуш тарзининг маънавий негизларига белисандлик, уларни қўпориш (ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида минг йиллар давомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибо ва иффат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар, қадрияларини йўқ қилиш. Уларнинг ўрнига бирорта ҳалқ тан олмаган, кўп мамлакатларда тақиқланган ахлоқсизлик анъаналарига ёшлиаримизни ўргатиш, ёшлар маънавий оламининг дахлсизлигини бузиш).

Нима қилмоқ керак?

Ҳар йили «Севишганлар куни» ҳақида фикр кўтарилиганлаҳзада ёш йигит-қизнинг ўз фикр-муносабати уйғонади. Ана шунда сизнинг болангиз: «Ҳақиқий, пок, инсоний

муҳаббат одобини бой маънавий меросимиздан биламан. «Севишганлар куни»ни нишонлашни кимлар тарғиб қилаётир? Нега? Бундан кимга фойда, кимга зарар? Шулардан келиб чиқиб, мен ҳозир қандай йўл тутишим керак? – деган саволлар билан кутиб олса, адашмайди. Тенгдошларини ҳам огоҳлантирса – нур-устига нур.

Зеро, «Севишганлар куни» қип-қизил юракчаларга ўзгалар томонидан ёзилган чиройли «изҳор»лар болангизни адаштириши мумкин. Огоҳ бўлинг.

«Оммавий маданият» ҳақида болангиз билин сұхбатлар қуринг

«Юксак маънавият енгилмас куч» китобида: «Биз бутун юртимиизда янги ҳаёт барпо этар эканмиз, бир масала-га алоҳига эътибор беришимиш лозим. Яъни, коммунистик мафкура ва ахлоқ нормаларидан воз кечилгандан сўнг, жамиятда пайдо бўлган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб, четдан биз учун мутлақо ёт бўлган, маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган «оммавий маданият» ёпирилиб кириб келиши мумкинлиги барчамизга аён бўлиши керак», деган огоҳликка даъват битилган.

Эътибор беринг: «Четдан», «биз учун мутлақо ёт», «маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган» оммавий маданият ёпирилиб кириб келиши мумкин. Бу фикрда «оммавий маданият»нинг энг мукаммал, умуминсоний таърифи бор. Яъни, «оммавий маданият» бу – бизга четдан кириб келаётган, ўзбекона, оиласи қадриятларимизга мутлақо ёт маънавий ва ахлоқий тубан иллатларни ўз ичига олган хуружлар йифиндиси, деса бўлар экан.

Механик ва кварц соатлар фарқи

Соатлар ҳар хил бўлади – қуёш соати, сув, қум, меҳаник, электрон, кварц соатлар.... Қуёш соати – қуёшсиз, сув соати – сувсиз, қум соати – қумсиз, электрон

соат — электр токисиз, кварц соат — батареясиз ишламайди. Фақат механик соатнинг ишлаши эгасига боғлиқ. Қулогини бураб, «дам солса», юраверади.

Кварц соат — бошқача. «Аввал батареяниң пулини тўлаб қўйинг, хўжайин», дейди гўё. Батареясиз соат — бефойда матаҳ. Соат сизники, лекин унинг юриши сизга эмас, батареяга боғлиқ. Батарея эса уни ишлаб чиқарувчига боғлиқ. Мана энди сиз батарея ишлаб чиқарувчига муҳтож бўлиб қоласиз.

Кимлардир сизнинг компьютерингизга тушсин, деб «Чувалчанг», «Троян оти», «Почта жўнатмаси», «Эльвис Пресли» деган вирусларни тайёрлаб, тарқатмоқда. Вирус тушса, антивирусини топишга ҳам ўзлари ёрдам бериб юборишади. Ана шундай. ХХI асрда бир қўли билан касални, иккинчи қўли билан унинг дорисини сотаёттандар ҳам бор.

«Маданий товарлар» экспансияси

Разм солсак, нафақат батареяга, антивируста, балки улардан ҳам муҳимроқ эстетик, маданий эҳтиёжларимизни эгаллаб олган гурӯхлар борга ўхшайди. Улар анчагина ишни қилиб ҳам қўйишибди. Улар ким бўлди? Улар — «оммавий маданият маҳсулотлари»ни ясовчилар.

Президентимизнинг юқорида келтирилган огоҳлантирувчи фикри футболкалардаги ёзув, суратлардан, дисплей, экран, аудиоплеерлардан, қураётган хусусий бинолардан, сұхбатлардан, китоб, газета ва журналлардан бизга ёғилаётган балолар устидаги пинхонлик пардасини олиб ташлади. Энди биз илгаригидек: «Ҳа, энди ёшлар бошқача-да. Қўяверинг, ўйнаб-кулсин. Вақти-соати келиб, босилиб қолар. Ўзимизга қайтар. Қаёққа ҳам борарди», десак, бўлмас. Чунки, бугун бу бефарқлик масъулиятдан чекинишни англатади.

Шашмақом ва Бетховен

Уларни тушуниш учун одамдан юқори мусиқавий маданият талаб этилади. Ибтидоий, 2/4 ўлчовли куй-қўшиқ (масалан, «Қарғалар» қўшиғи)ни ҳамма тушунади. Биз: «Шашмақом, Бетховенни ўчир. Рокни, «Қарғалар»ни қўй» деймиз. Нега шундай деймиз? Сабаб – Шашмақом, Бетховеннинг ёмонлиги эмас, балки шўролар йилларида бизнинг мусиқий маданиятимизнинг аждодларимизни-кидан пасайтирилганида.

Хуллас, одамлардан пухта маданий билимни, дидни, тайёргарликни шарт қилиб, талаб қилувчи миллый маданиятни – маликага, бўяниб, пардозланиб, одамларнинг орқасидан эргашиб юрувчи «оммавий маданият»ни – хулқи номаъқул аёлга ўхшатиш мумкин.

Жеки Чан пул ишлашни билмайдими? Ёки...

Шўро даврининг ўз худудий оммавий-синфий маданияти – «советская культура»си бор эди. Совет маданияти назариясида миллый қадриятларга содик одамларни қолоқ, маданиятсиз, миллатчи қилиб кўрсатиб, репресия қилиш назарий асосланди. Афандинамо, калтабин ва ошхўр пахтакор Кўчқорбой образи яратилди. Ўзбеклар ана шундай қўчқорбойлар миллатига айланиши керак эди. Шундай «намуна»ни тарғиб қилувчи кинофильмлар суратга олинди.

Етакчи ролларни ўйнашга рози, юксак иқтидорли актёрлар ҳам топилди. (Шу топда хитойлик машҳур актёр Жеки Чан ҳақидаги бир мишиш эсга тушади. Унга Голливудда хитойликлар тўғрисида салбий тасаввур қолдирувчи ролни таклиф қилишибди. У кўнмабди. Шунда унга бир неча марта кўпроқ иш ҳақи ваъда қилишибди. У кесиб: «Мен Хитой, хитойликлар тўғрисида салбий фикр пайдо қилувчи ролни ўйнамайман», деган экан. Шунда режиссёrlар: «Жеки Чан яхши актёру, пул ишлашни билмайди-да», деб мийифида кулиб қўйишган экан).

Китч

«Оммавий маданият» маҳсулотлари «китч» маҳсулотлар дейилади. Китч (немисча) «арзонлаштириш», «арzon нарсага айлантириш» дегани. Социолог Герман Брохнинг фикрича, китч бу — «ўхшатиш, тақлид қилиш тизими»дир (1969 й.). Олим нимани нимага ўхшатиш ҳақида гапираётир? Албатта, қалбаки нарсани асл нарсага. Ёмон нарсани яхши нарсага. Хунук нарсани гўзал нарсага. Бу — уйида қўлбола усулда тиккан костюмга дунёдаги машҳур фирма, компаниянинг белгиларини ёпиштириб қўйишга ўхшайди. Демак, китч — асл нарса эмас, унинг нусхаси, қиммат нарсанинг арzonлаштирилган ясама нусхаси. Сунъий нарса яратиш, демакдир. Бу ахлоққа ҳам қўлланмоқда. Яъни, меҳрибон бўлиш эмас, меҳрибонга ўхшаб кўриниш, ҳақиқий дўст бўлиш эмас, ҳақиқий дўстга ўхшаш ва ҳ.к. Натижада ахлоқ — сохта ахлоқ билан алмашади. Яхшилик ўрнини «яхшилик» эгаллади. Шакл мазмунни сиқиб чиқаради.

Болангиз мустақил фикрлайдими?

Мустақил фикрга мустақил сўзининг (эркин, озод; тобе бўлмаган, алоҳида) — ихтиёри ўзида бўлган; тобе, қарам бўлмаган, каби маъноларидан келиб чиқиб қарайлик. Бунда ўзганинг ёрдамисиз ёки раҳбарлигисиз, ўзича фикр юритиш, яшаш тушунилади. Болангиз шунга қодирми? Шунга ўргатяпсизми?

Болангизга нималар таъсир қиляпти, биласизми? Ижтимоий тармоқлар ҳақида

Интернет YouTube, Odnoklassniki.ru, Facebook, Twitter, Vkontakte.ru, WeChat, Whatsapp каби ижтимоий тармоқлар болангизнинг сиз сингдираётган ҳаётий қарашларини ўзгартириб юбормоқда. Унга фақат кўрган нарсасигагина ишонишни, эзгулик, виждан, имон, инсоф каби тушунчалардан узоқлаштиришга уринмоқда.

Оммавий коммуникация воситалари бозорда, рақобатда ўз мавқеини сақлаб қолиш учун ёшларни ўзига ром қилувчи, жўн, тўпори, енгил-елли дастурларга зўр бермоқда. Одамлар шундай ахборотга кўнишиб улгурган.

Саноатнинг шиддатли тараққиёти натижасида вужудга келган урбанизация миллий маданиятимизнинг инқирозига сабаб бўлиши мумкин. Ўзгаришлар ёшлар руҳиятида ҳам акс этмай қолмади. Охир-оқибатда улар маънавий озуқа бериши мумкин бўлган маданиятдан кўра, кўпроқ ҳордиқ олишга кўмаклашадиган, оддий, жўн, ибтидоий маданиятга эҳтиёж сеза бошлади.

Э. Хайман сўзларига кўра, «оммавий санъат чарчаган мияни бўшаштириб, уни барча гумонлардан халос этишга» хизмат қиласи. Ҳақиқий санъат одамдан ўйлаб, маънавий озуқа олиш учун фикрлашни талаб этади. «Оммавий маданият эса ўйлаб, ҳаяжонланишдан кўра, «одамларни илиқ ваннага туширади ва роҳатланишдан бошқа нарсани талаб қилмайди» (В. Қаршибоева).

Ота-оналар зиммасида тарихий, миллий вазифа турибди. Бу – оиласи келажагини мустаҳкам, ишончли мафкуравий ҳимоясини таъминламоқдир. Бунда 1) ҳозир оила мафкурасида қандай муаммолар борлигини аниқлаш керак; 2) бу муаммоларни юзага келтирган сабаблар аниқланиши керак; 3) муаммони ижобий ҳал қилишнинг энг тўғри йўллари белгилаб олиниши керак.

Ахборот хуружлари

Мафкуравий объект хусусиятларини ҳисобга олиб таъсир кўрсатиш: душман ўзини ўрта ёшли ва маълумотли ўзбек дўсти билан гаплашаётгандек тутади. Ҳозир барча МДҲ мамлакатларида бўлган ўтиш даври иқтисодий муаммоларни «Ҳаммага келган тўй-да, деб эмас, балки, аксинча, фақат Ўзбекистонда бор» деб алдаяпти. Ўзбекистон тараққиётда МДҲнинг кўплаб давлатларидан устун эканини зинҳор-базинҳор айтмайди. Ана

шундай сохта ахборот воситасида мафкураси заиф айрим юртдошларимизда нотўри, ўткинчи муносабатни пайдо қилишга умид қолади.

Миш-мишлар

Ўзбекистон халқига, давлатига, миллатлараро тутувликка қарши ғанимларимиз мафкуравий курашнинг мишишлар тарқатиш усулидан кенг фойдаланишга ҳаракат қиласмоқда. Айниқса, XX асрга келиб, мишишлар тарқатиш мафкуравий курашнинг самарали қуролига айланди. Мишишларнинг ҳарбий, сиёсий, иқтисодий мазмундаги «шундай бўлар эмиш», «қўрқитувчи, ваҳимага солувчи», «тажовузкор», «жамиятни бўлиб ташловчи» турлари яхши ўрганилган. Масалан, варақа тарқатиш усули Иккинчи жаҳон урушида ҳам, АҚШ ва Вьетнам урушларида ҳам мафкуравий кураш қуроли сифатида қўлланилган эди. Ҳозир ҳам мишиш тарқатиш орқали тарғибот-ташвиқот радио, ТВ, газета-журналлар орқали тарғибот ва ташвиқот қилиш билан бир даражага қўйилади. Европа мамлакатларида бу соҳа бўйича махсус илмий-тадқиқот муассасалари фаолият юритади.

Диний ақидапарастлар ҳам бу усуллардан фойдаланишга уринаётгани барчамиздан огоҳ ва хушёр бўлишни, бундай хуружларга қарши муросасиз кураш олиб боришни талаб этади.

Лоқайдлик

Халқимиз орасида оғиздан-оғизга ўтиб юрган, ғанимларга хизмат қилувчи мишишларга лоқайдлик – хавфсизлигимизга лоқайдлик, душман халқимизни бўлиб ташлаётганини кўриб, индамасликдир. Зоро, душман тарқатаетгандан мишишлар жамиятда миллатни бир жону бир тан қилиб, мустақилликни ҳимоялашга сафарбар қилишдек муқаддас ишимизни чиппакка чиқаришга қаратилган. Бу каби тажовузлар одамлар орасида кела-

жакка ишончсизлик уйғотишига, давлат сиёсатини обўр-сизлантиришига, одамларнинг ўзини Ватан, миллат ҳимоясидан четга тортишига сабаб бўлиши мумкин. Шунингдек, душманларимиз мафкуравий объект хусусиятларини комплекс ўрганиш; хусусий фактни умумлаштириш (экстраполяция); ҳақиқатга ўхшатиш; кичик хатодан катта ёлғон ясаш; такрорлайвериш; туйғуни ақлдан устун қўйиш (шахс манфаатини биринчи ўринга қўйиш, дўст бўлиб кўриниши); ҳукуматни халққа ёмон кўрсатиш (сотқинларга раҳмдиллик); объектга таниш, қадрдан маълумотларни ишлатиш (фалон пайтда фалон воқеа бўлди) ва бошқа услубларни қўллашга уринмоқда. Биз бу усулларнинг мазмун-моҳиятини теран англашимиз, уларнинг вайронкор таъсиридан аҳолини, аввало, ёшларни ишончли ҳимоя қилиш чора-тадбирларини ишлаб чиқишимиз ва амалиётта жорий этишимиз зарур.

Ўзимиздан сотқин чиқмаса...

Ташқи мафкуравий таҳдидлар кўринади, сезилади, эшитилади. Шу сабабли улар билан курашиш ҳам нисбатан осон кечади. Лекин ичимиздан чиққан хоин, манфур кишилар қилмишини фош қилиш ҳам, уларга қарши курашиш ҳам қийин кечар экан. Шу боис Президентимизнинг 1994 йил ёзувчи-зиёлилар билан ўтказган учрашувда айтган «*ўзимиздан сотқин чиқмаса ўзбек халқини ҳеч ким енга олмайди*» деган башоратлари миллий бирлигимизни кўз қорачиғидек асраш борасидаги фаолиятимизда бош шиоримиз бўлиб қолмоғи керак.

Ҳозир ҳам танлаган йўлимизга, хавфсизлигимизга, тараққиётимизга таҳдидлар бор. Буларни қаердан қидирмоқ керак? Президентимиз асарларини ўқинг. Масалан, «Фидокор» газетасида эълон қилинган «Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман» деб номланган суҳбатни эслайлик. Ташқи ва ички мафкуравий таҳдидлар ўзаро боғлиқ. Ички мафкуравий

бўшлиқ ташқи мафкуравий таҳдида ёрдам беради. Президентимиз «Фидокор» газетасида айтганидек, «Хозирги пайтда рўй бераётган айрим салбий ҳолатлар, ножӯя хатти-ҳаракатлар, ёвуз ишлар аввало мафкуравий бўшлиқ туфайли содир бўлмоқда».

Бу фикр 2000 йилнинг 8 июнь ойида айтилган. Бирок, 2000 йилнинг августида содир бўлган воқеаларнинг мафкуравий сабабларини айтиб беради ва миллатни лоқайдлик уйқусидан уйғонишга, мафкура полигонларига ядро полигонларидан ҳам кучли эътибор қаратишга даъват этган эди. Бу таълим-тарбияда қандай намоён бўлади? Аввало, ҳалқимизни бўлувчи, бир-биридан ажратувчи совет давридан қолган иллатлар: маҳаллийчилик, танишибилишчилик, порахўрлик, уруғ-аймоқчилик, қўполлик, бефарқлик, ўзининг миллий, фуқаровий бурчини англамаслик, кўчада, маҳалла, қишлоқ, бозор ўқув юртларида миллий бирлигимизга зарар келтираётган нарсаларга фикр билан, сўз билан, қўл билан ҳар куни, Ўзбекистоннинг ҳар бир бурчагида қарши туришга ёшларимизни ўргата боришимизни талаб қилмоқда. Бу эса *ватанпарварлик* тушунчасини кенгроқ тушуниш ва тушунтиришни тақозо этади. Яъни, Ўзбекистонни севиш бу – унинг ерини, географик кенгликни севиш эмас. Ўзбекистонни севиш бу – Ўзбекистоннинг давлат чегараси ичидаги ҳамма нарсани:

– ҳавоси, суви, тупроғи, дарахти, чўли, боти ва энг муҳими – узоқ-яқинда турган, юрган ўзбекистонликларни амалда севишдир. Бу миллий мафкуравий бирлигимизни мустаҳкамлашнинг ахлоқий таянчи бўлади.

Учинчи боб
МИЛЛИЙ ТАРБИЯ
Учинчи сұхбат

СУХБАТИМИЗ МАВЗУЛАРИ:

1. Президентимиз Ислом Каримов миллий тарбия ҳақида.
2. Миллийликнинг сири нимада?
3. Боланғызның миллий роли.
4. Тарбияның физиологиясы.
5. «Фарбийлик» касали.
6. Ўтмишда аждодларимиз қандай фарзандни орзу қилишган?
7. Маънавиятимиз тарихидан.
8. Янги замоннинг янги түшүнчалари.
9. Тарбияның самараси.

**1. ПРЕЗИДЕНТИМИЗ ИСЛОМ КАРИМОВ
МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ҲАҚИДА**

Биз юз бераётган иқтисодий ислоҳотлар давлат томонидан амалга оширилиши, давлат бош ислоҳотчи эканини эътироф этдик. Демак, сиёсий-маънавий ислоҳотларда ҳам, миллий тарбияни юксалтиришда ҳам давлат бош ислоҳотчи бўлишини тан олишимиз керак ва тегишли қонуулар орқали маънавий йўналишларнинг пойдеворини асослаб беришимиш керак.

Ислом Каримов
Ўзбекистон Республикаси Олий
мажлисининг биринчи
мажлиси
(1995 йил 23 февраль)

Ўтган мураббий-устозларнинг руҳлари шод бўлсин!

Биз жуда бой маънавий-маърифий, адабий, илмий мерос эгасимиз¹. Ана шу мероснинг жуда кам ўрганилган бир қисми бор. У ал-адаба дейилади. Бу қисм буюк алломаларимизнинг одоб ахлоқ, фазилатлар, таълим тарбияга бағишланган асарларидан иборат. Бизларни комил инсонлар бўлсин, деб, кўз нурларини бериб, адаб дурларини териб, китоб қилиб қолдирган мураббийларимизнинг жойлари жаннатда бўлсин.

«Агар дунёга энг мураккаб, шу билан бирга, энг масъулиятли касб нима деб сўрашса, мен ота-оналик, мураббийлик, деб айтган бўлардим»².

Собиқ шўролар даврида миллий қадриятларни аждодлардан авлодларга бойитиб етказувчи жараён – миллий тарбия тобора заифлашди. Шунинг учун ҳам миллий мустақилликни қўлга киритган миллатларнинг ўз миллий-маънавий қадриятларини тиклашга бўлган эҳтиёжи табиий, қонунийдир. Бу эса миллий тарбияни умумисоний маърифий зарурат мақомига кўтарди.

Миллий тарбия тизими – бу ҳар бир халқнинг ўзига хос менталитети, феъл-атвори, ахлоқ-одоб қоидалари ва миллий ғоя тамойилларига асосланган педагогик жараёндир. Миллий тарбия ҳар бир халқда, шу жумладан, ўзбек халқида азалдан шаклланиб, сайқал топиб келган. Чунки ҳар бир халқнинг тарихи – ўша халқ қадриятларига асосланган миллий тарбия тарихи ҳамдир.

¹ Мустақиллик бу педагогик хазина эшикларини бизга лант очиб берди. Кайковус «Қобуснома»ни, Юсуф Ҳос Ҳожиб «Қутадғу билиг»ни, Имом Бухорий «Адаб ал-муфрәд»ни, Носир Ҳусрав «Саодатнома»ни, Саъдий «Гулистон»ни, Жомий «Баҳористон»ни, Навоий «Маҳбуб ул-қулуб»ни, Ян Амос Коменский «Буюк дидактика»ни, Аҳмад Дониш «Ўғилларга насиҳат»ни, Абдулла Авлоний «Туркий «Гулистон» ёхуд ахлоқ»ни ёздилар.

² Ислом Каримов. Оила фаровонлиги – миллат фаровонлиги// «Халқ сўзи», 1997 йил 8 декабрь.

Одам характери нега миллий?

Машҳур америкалик олима М. Мид ҳар бир кишининг хулқ-авторини тушунишда унинг болалиқдан муайян миллий тарбия тизими доирасида шаклланиб келгани фоят муҳимлигини, тарбиянинг миллий хусусият касб этишида авлоддан авлодга ўтиб келадиган анъана, маросим, удумлар, ривоят ва афсоналар, хулқ-автор шакллари, болаларга, ўсмирларга, қарияларга муносабатнинг ўзига хослиги катта ўрин тутишини таъкидлайди¹.

Миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик омили инсон характерининг миллийлигига ўз ифодасини топади. Миллий характер концепцияси америка этнопсихология мактабида яратилган бўлиб, унда ҳар бир этнос ўзигагина хос миллий характерга эга экани, шахснинг хулқ-авторида намоён бўлиши ва ана шу кўрсаткичларга таяниб, муайян миллатга мансуб кишилар характерининг моделини яратиш мумкин, деган фикрни илгари суради.

Бир миллатга мансуб кишилар учун умумий бўлган фазилатларни ўзида мужассам этган намунавий шахс сиймоси мавжудлигини биринчи бўлиб А. Кардинер қайд этган. У «миллий шахс»нинг шаклланишида энг аввало оиласнинг тарбиявий таъсирини ҳамда ташқи муҳит, жумладан, ижтимоий тарбия омилларининг етакчи ролини алоҳида таъкидлайди².

2. МИЛЛИЙЛИКНИНГ СИРИ НИМАДА?

Этнопсихологлар холосаларига кўра, миллий психологияни айнан ўша этнос вакилларининг фаолияти, хулқ-автори ва шахслараро мулоқот жараёnlари орқали ўрганиш мумкин. Бизнингча ҳам миллий тарбия жараёнининг педагогик-психологик хусусиятларини ўрганиш

¹ И. Жабборов. Ўзбек халқ этнографияси / Масъул маҳаррир: К.Н. Шониёзов / –Т., «Ўқитувчи», 1994, 320-б.

² М. Орипов. Инсонийлик моҳияти. / «Гулистон», 1990 йил 12-сон.

учун шу йўлдан бориш мақсадга мувофиқ. Зеро, бу жараён миллий ва миллатлараро муносабатларнинг мустаҳкамлигини таъминлашга хизмат қилади. Айнан миллий тарбия жараёнида миллий-маданий жипслик ва бирликни таъминлайдиган анъана ва қадриятлар авлоддан-авлодга узатилади.

Бошқача айтганда, муайян миллатга хос бўлган тарбиявий тизим унинг бошқа миллатлардан фарқ қилишини, ички яхлитлигини, ўзига хослигини таъминлайди. Агарда миллий тарбия эътиборсиз қолдирилса, стихияли тарзда кечса, ҳалқнинг миллий ўзлигини англаш даражаси, миллий фурури, маданияти, ватанпарварлик даражаси сусайиши мумкин. Чунки, ҳар бир индивид ўзига хос миллий-маданий анъана ва меъёрлар устувор бўлган жамиятда шакланади.

Мазкур урф-одат, меъёрлар, анъаналар негизида ижтимоийлашув жараёнида у ана шу маданий-тариҳий бирликнинг аъзосига айланади. Бу жараённи бошқача тарзда чақалоқнинг ё француз, ё ҳинд, ё ўзбек боласига, ўсмирга айланиш жараёни деб ҳам ифодалаш мумкин. Чақалоқнинг (миллий тарбия обьекти сифатида) ўзбек сифатида шакланиши биз учун одатий бўлгани туфайли кўзга ташланмайди.

Тадқиқотлар шуни қайд қилмоқдаки, шахс маданийлашиб (украинлаша, араблаша, ўзбеклаша...) борар экан, бу жараён миллий-ижтимоий роллар талабларидан келиб чиқиб, жамиятнинг узлуксиз назорати остида амалга ошади. «Миллий-ижтимоий роль» тушунчасини замонавий ижтимоий роллар социологик концепцияси ва И.С. Коннинг¹ таърифидан фойдаланган ҳолда муайян миллий бирлик доирасида анъанавий маъқулланган, шу миллатга мансуб аъзоларидан уларнинг ёши, жинси ва муайян вазиятдан келиб чиқиб кутиладиган хулқ-атвор намунаси, деб таърифлаш мумкин.

¹ И.С. Кон. Социология личности. — М., 1967, 132-б.

3. БОЛАНГИЗНИНГ МИЛЛИЙ РОЛИ

«Ўқувчининг миллий роли» тушунчаси миллий тарбияни таҳдил қилиш учун ўзига хос методологик вазифани ўтайди. Чунки, бу тушунчанинг кўп қирралиги миллий-замонавий ҳаёт жабҳаларини, миллий тарбия йўналишларини илғаб олиш имконини беради. Миллий тарбия тизимини «миллий роль» тушунчаси орқали ўрганиши фарзандларимизни ёшлигиданоқ «яхши бола», «яхши ака, ука, сингил, опа»; «яхши жиян, тога, бўла...»; «яхши меҳмон, мезбон»; «яхши дўст», «одобли бола» каби ижтимоий ролга тайёрлаш механизмини очиб беради. Кенг маънода эса, ўқувчи томонидан ўз миллий ролини ўзлаштиришини ҳалқимизга хос фазилатларни, ахлоқ-одоб меъёrlарини сингдириши, миллий-ижтимоий ҳаётга тайёргарлик жараёнини ҳам англатади.

«Ҳаёт – спектакль, одамлар унинг актёrlари», деган ибора тўғрига ўхшайди

Ҳаёти давомида одам кўп роллар – вазифаларни бажаришига тўғри келади. У туғилганидан бошлаб ёки ҳаётининг муайян босқичида ўзгармас: жинсий, диний, миллий, фуқаролик, гўдаклик, ўсмирлик, йигитлик, мўйсафидлик ҳамда ўзгарувчан ижтимоий вазифаларни бажаради. Масалан, муайян касбни эгаллаш бирор партияга, уюшмага, ижтимоий тармоқقا, клубга, жамиятга аъзо бўлиш ва ундан чиқиш, ўзгартириш, ҳатто фуқароликни ўзгартиришга сабаб бўлиши мумкин. Бироқ туғма миллий роллар (ўзбеклик, французлик ва ҳ.к.)дан чиқиб бўлмайди. Муайян вазиятдаги ижтимоий роллар – йўловчилик, харидорлик, меҳмонлик, мезбонлик ва ҳ.к. Бу гурӯҳ роллари ўзгарувчан роллар билан камроқ, туғма роллар билан кўпроқ алоқада бўлади. Муайян вазиятдаги роллар маҳсус ва шахсий аҳамиятга эгалиги туфайли кишини йўловчи, харидор, меҳмон, мезбонга «айлантирса», шахсий фазилатлари моҳиятидан келиб чиқиб

шахсни «дўст», «душман», «мехрибон киши», «тақвадор киши», «фидойи одам» ва бошқаларга айлантиради. Демак, шахс ташқи муҳит (табиат, жамият, шахслар) билан муносабатга киришганида миллий хусусият (ўзига хос бўлган «украинча», «хакасча», «грузинча» ёндашув) касб этади. Бу фикр илк бор немис социологи У. Герхард томонидан тұғма ижтимоий роль сифатида таклиф қилинган, кейинчалик Ю.А. Сорокин, Е.А. Тарасов, Н.В. Уфимцевалар томонидан ижтимоий фанлар истеъмолига киритган эди¹. Лекин назарий жиҳатдан асосланғаның қарамасдан, миллий ролнинг тұғма мерос, ворислик хусусиятини ўрганиш шүролар замонида «социалистик тамойилларга мос келмагани» туфайли ривожлантирилмади.

Дин ва тарбия

Диний таълимотларда инсон, унинг моҳияти, қарашлари, вазифалари, миссиясининг яхлит тажрибаси жамланган. Унинг вазифаси эътиқод орқали инсон, жамиятнинг руҳиятини уйғунлаштириш, тарбиялашдир. Шу маънода, ҳар бир дин – ўзига хос маънавий таълим ва ахлоқий тарбия тизимиدير. Бу, одатда, муайян динга мансуб ҳалқлар, миллатлар (масалан, ислом динига мансуб араб, татар, тоҷик, турк, қозоқ, ўзбек ва бошқалар)-нинг умумдиний ёки байналмилал маънавияти ва ахлоқини ҳосил қилиб келган.

Қуръони каримнинг Бақара, Юнус, Ҳуд, Наҳл сураларида одамларнинг дастлаб бир миллатта мансуб бўлгани, сўнг бўлинниб кетгани ҳақидаги фикр бир неча бор қайд қилинади. Қуръони карим ҳар бир мўмин кишини ўз миллий қадриятларини бойитишга, ўз миллатидан кечиб, бошқа миллатга сингиб кетмасликка чақи-

¹ Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева. «Культурный знак» А.Г. Выготского и гипотеза Селира – Уорфа // Национально-культурная специфика речевого общения народов. – М., 1982.

ради: «Ва сизлар бир миллат бошқа миллатдан (сон ё бойлик жиҳатидан) ортиқроқ бўлгани учун қасамларингизни (бузиб) алдов воситаси қилишингиз билан (яъни, бошқа бойроқ ва кучлироқ қавмни топсангиз, аввалги қасамларингиздан кечиб кетаверишингиз билан) худди ўзи тўқиган нарсасини пишиқ-пухта бўлганидан сўнг парча-парча бузиб-чуватиб ташлаган хотинга ўхшаб қолмангиз! Албатта, Оллоҳ бу (аҳдга вафо қилишга буюриш) билан сизларни имтиҳон қилур ва албатта Қиёмат кунида сизларга ихтилоф қилиб ўтган нарсаларингизни баён қилиб берур»¹. Миллий тарбия ёш авлодларда ўз халқи ҳаётининг барча жабҳаларидағи миллийлик, ўзига хос хусусиятларни, ўзга халқларга ҳурмат, миллий фуур, ватанпарварлик, миллий ва миллатлараро мулоқот одоби каби фазилатларни шакллантиради ва ўзбек халқини маънавий ва моддий жиҳатлардан бой миллатта айлантиришга хизмат қиласи.

«Мил» нима дегани?

Миллий тарбиянинг манбаи — миллийликдир! «Миллат», «миллийлик», «миллий фуур», «миллий одоб», «миллатлараро мулоқот маданияти» тушунчаларининг ўзагини арабча «мил» сўзи ташкил қиласи. Бу сўз арабчада «ўзак», «туб моҳият», «негиз» маъноларини англатади. «Миллат» сўзи эса бир неча маънони: 1) дин: мазҳаб; 2) уммат: бир мазҳабга мансуб аҳоли; 3) халқ маъноларини англатади. «Миллат», «миллийлик» тушунчаларининг талқини билан танишар эканмиз, уларнинг ғарбона ва шарқона тарзлари бор эканини кўрамиз. Аниқроғи, ғарбий талқин христиан, шарқий талқин эса исломий ўзакларга бориб туташади. Яъни, Оврупо халқлари тилларига «миллат» тушунчаси лотинча «natio» — қабила, халқ сифатида христиан дини билан бирга кириб кел-

¹ Куръони карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. — Т., «Чўлпон», 1992, 544-б.

ган бўлса, Осиёга эса ислом таълимоти орқали юқоридаги уч хил маънода кириб келиб сингди.

Тарбия

«Тарбия» сўзи «миллий тарбия» тушунчасининг таркибий қисми бўлгани туфайли бу тушунчага ҳам янгича ёндашган ҳолда, холис илмий-педагогик таъриф бермоқ керак. Арабча «тарбия», «тарбият» сўзлари 1) парвариш қилмоқ; таълим бермоқ; ўргатиш; одоб ўргатиш; 2) навозиш, меҳрибонлик кўрсатиш; кўз-қулоқ бўлиш; ҳимоя қилиш каби кўпқиррали мазмунга эга. «Тарбиячи» сўзи эса шу кўпқиррали тарбиявий фаолиятни амалга оширувчиdir. Демак, миллий тарбиянинг луғавий маъноси ни «ёш авлодларни ўз ҳалқига хос миллий фазилатлар намунасида шакллантириш, таълим бермоқ» сифатида таърифлаш мумкин.

Динларо тафовутга асос йўқ

Иудаизм, христиан, будда ва ислом динлари – бари ўзига хос тарбия манбаи. Шу нуқтаи назардан миллий тарбиянинг моҳиятини диний қадриятсиз тасаввур этиб бўлмайди. Чунки, ҳар бир дин, пайғамбарнинг вазифаси – одамларни тарбиялаш, баъзида эса, қайта тарбиялашдан иборат бўлиб келган. Масалан, христиан педагогик фалсафаси «диндан ажратилган таълим-тарбия маънавиятдан айрилишга, таълим-тарбиядан ажратилган дин эса хурофотга айланишга маҳкумдир» деб ҳисоблайди. Шу билан биргалиқда, христиан руҳонийлари ахлоқий қадриятларнинг эътиборсизлана бориши туфайли «ҳамма нарсани сотиш ва сотиб олиш мумкин» бўлиб қолгани, «менинг ватаним бошқа ерда» дегувчи ватан тақдирига бефарқлик намуналарини, порнография ташкилотчиларини танқид қилиб, Америка ҳукуматига маърифий ёрдам бериб келмоқда»¹.

¹ И. Валентинов. Современная христианская педагогика на Западе. // Педагогический вестник, 1992, № 2.

Будда таълимотида ҳам одамлар орасида ўзаро ҳамкорликка, миллийликка демократик, толерант ёндашувга амал қил, бошқаларнинг эътиқодларини қоралама, дейилади. Будда дини ўзига мансуб кишидан ўз қобилиятларини мутаносиблаштиришни, интизомлиликни, хотиржамликни, чиройли сўзлаб, чиройли хулқقا эга бўлишни, уйғунликни, ўзидағи Мара(салбий куч)ни чидам ва ҳамдардлик орқали бартараф қилишни, ўз-ўзини тарбиялапни талаб қиласди. Чунки, «Инсон яхшиликнинг моҳиятини чуқур тушуниб, ҳис қилсагина, у яхшиликка қодир бўла олади», — деб уқтиради буддизм фалсафаси¹.

4. ТАРБИЯНИНГ ФИЗИОЛОГИЯСИ

Миллий тарбия олий нерв фаолияти физиологиясига узвий боғлиқ. Чунки, «ҳар қандай тарбия ўзининг физиологик механизмига кўра, шартли реакция, организмнинг ташқи таъсирга жавоби, кўникма ва таассуротларни ҳосил қилиш жараёнидир».

Маълумки, биринчи сигнал системаси — ҳаёт, табиат. Булар инсоннинг иккинчи сигналлар системаси учун табиий манба бўлиб хизмат қиласди.

Иккинчи сигнал системаси эса — сўз. У бизга биринчи сигналлар системаси ҳақида хабар беради. Масалан, биз Соҳибқирон Амир Темурнинг исми-шарифларини эшитганимизда, у кишига ҳурмат ҳиссини туямиз; Орол сўзи эса «Орол муаммоси»ни эслатиб, ачиниш, уни сақлаб қолиш борасидаги саъй-ҳаракатларда иштирок этиш истагини пайдо қиласди.

1999 йил 16 февраль, 2001 йил 11 сентябрь ҳақида сўз кетганда террорчиларга нисбатан нафрат пайдо бўлади ва ҳ.к. Хуллас, сўз ёки рамз, тимсол орқали биринчи сигналлар ҳақида маълумот олгач, одамда ҳур-

¹ Е. И. Рерих. Основы буддизма. — Улан-Удэ, Бурят. Кн. изд-во, 2001, 96-б.

мат, ачиниш, раҳм-шафқат ёки аксинча, нафрат каби түйғулар ҳосил бўлади. Демак, биринчи сигналлар системаси орқали ҳосил қилиш мумкин бўлган хатти-ҳаракат, ҳис-түйғуларни иккинчи сигналлар системаси — сўзлар орқали ҳам ҳосил қилиш мумкин.

Сўз

Сўз миллий хусусиятга эга. Агар сўзниң маъноси тушунарсиз бўлса, у оддий товуш бўлиб қолаверади. Демак, иккинчи сигналлар системасининг сўзлар орқали намоён бўлишини; инсон миллийлигининг бош белгиси тилда, тил эса сўзлардан иборатлигини: юқорида келтирилган этнопсихологик ютуқларни умумлаштириш иккинчи сигналлар системаси миллий хусусиятга эга, деган илмий холосани ҳосил қиласди. Бу эса миллий тарбиянинг аниқ фан — олий нерв фаолияти физиологиясига таянувчи назарий асосини белгилайди.

Тил ва тарбия

Ўзбекларнинг ўзаро муносабатларида намоён қилиниши лозим бўлган инсоний фазилатларни ифодаловчи сўз — сигналлар мавжуд. Масалан, бир вақтлар «тавозе», «ҳаё», «виждон», «иймон» ва бошқа сўзлар бизда фаол қўлланилган. Бу миллий маънавиятимизнинг юксак чўққига кўтарилиганидан далолат беради. Лекин кейинчалик мустамлакачилик даврида миллий фазилатлар «қолоқлиқ», «маданиятсизлик», «эскилик сарқити» дея қадрсизлантирилди. Натижада миллий фазилатлар ўқувчиларнинг иккинчи сигналлар системасига киритилмагани туфайли бошқа тилдаги сўздек, тушунарсиз қолаверди. Ёзувчи Иброҳим Раҳимнинг кузатувларидан бир парча келтирамиз: «... Кўпгина ёшларимиз «инсоф» нималигини билиш у ёқда турсин, бу сўзниң ўзини ҳам эшитмагандек, тушунмайдилар.

Эски ҳовлимизнинг рўпарасигаги ўрта мактабнинг тўйполончи ўқувчиси ўзидан кичик болани дўппослага-нида қўлидан ушлаб, «инсофинг борми, ўзингдан кичик болани урасанми?» десам, «Инсоф» деганингиз нима?» деб анқайиб қолди. Шундан кейин бошқа бир неча бола-дан ҳам сўрадим. «Бунақа темани ўтганимиз йўқ, деб жавоб қилдилар. Шу воқеадан кейин мактабларда инсоф дарсини ўтиш керак, шекилли, деган холосага келдим.

Инсофли бўлиш ҳақида на уйда, на мактабда ва на атрофдагилардан таълим олмаган айрим ёшлар инсофсизлик қилиб қўйганини ўзлари англамаяптилар, англасалар ҳам унинг хунук оқибати – гуноҳи тўғрисига мутлақо ўйламаяптилар...»

Бу ҳолат ўзбек умумтаълим мактаби ўқувчиларини «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»дан жой олган, инсо-ний фазилатларни ифодаловчи 1,5 мингдан ортиқ сўзлар (масалан, «одамгарчилик», «инсоф», «виждонлилик», «мехрибонлик» ва ҳ.к.) билан таниширишни тақозо қиласди. Бироқ бу сўзлар маъносини тушунтириш билан юқоридаги фазилатларни ўқувчиларнинг одатига айлантириш мушкул. Бунинг учун миллий-инсоний фазилатларни маҳсус ташкил қилинадиган тарбиявий вазиятларда, тарбиявий соатларда ўқувчиларга намойиш қилиш (масалан, миллий одобнинг қандай намоён бўлишини нафақат тушунтириш, балки кўрсатиш) ва ўқувчилар билан миллий одоб машқларини ташкил қилиш талаб этилади. Тарбиявий таълим – муомала, одоб қоидаларини маҳсус ўргатиш жаҳон миқёсида янгилик эмас ва ўrnак олса арзигулик мисоллар бор.

Япон тарбияси

Япония оилаларида «япон хулқ-атвори» дарси маҳсус, мажбурий ўтилади. Бу дарсда муомала, одоб-ахлоқнинг энг нозик қирраларигача маҳсус ўргатилади, машқ қилдирилади. Жумладан, меҳмон келганда мезбон уни қан-

дай кутиб олиши, зшикни қандай очиши ва ҳ.к¹. Хуллас, миллий тарбиявий таълим миллий фазилатларни ўқувчиликнинг дастлаб биринчи, кейин эса иккинчи сигналлар системасига айлантиришга, пировард натижада эса ўқувчиларнинг шахсий хислатларига, одатларига айланнишида педагогик технология вазифасини ўтайди.

Фарб ва Шарқ ҳулқи

Фарбона ҳулқ-автор индивидуализмга йўғрилгани боис ижтимоий муҳит, ҳатто, макросоциумларни инкор қилиш орқали ўзлигини намоён қиласди. Шарқона ҳулқ-автор муҳитида тараққиёт ва ислоҳотлар тадрижий тарзда кечиб, бундай жамиятда қадриятларнинг кескин инқизози хавфи йўқ. Масалан, аждодларга ҳурмат – ижтимоий мўътадилликнинг ўзига хос кафолати бўлиб хизмат қиласди. Унинг педагогика учун муҳим томони шундаки, тарбиянинг миллийлиги ва ижтимоийликнинг силлиқ кечиши туфайли ўсмирлик – ўтиш даври енгил кечади.

Фарб ўсмирларида эса бу жараён ижтимоий муҳит, ҳалқ, миллатни инкор қилиш, жамиятда қабул қилинган ахлоқий, маънавий меъёрларга қарши туришда ўзлигини намоён қилиш орқали ўтади. Шарқ кишиси учун эл, уруғ, оила, маҳалланинг таъсири кучли. Фарб кишиси учун теварак-атрофдагиларнинг фикрларидан кўра, ўзининг «мен»ини намоён қилиш устувордир.

Англия. Жентльменлар тарбияси

Англияда ана шу ўзгариш жараёни ўз замонасининг янги аслзодаси – жентльменни тарбиялаш масаласини кун тартибига қўйди. Янги жентльмен амалий тажрибага эга, ишбилармон, ўз мулкини авайлаб асрорчи ва

¹ К. Преображенский. Как стать японцем. – М., 1988.

энг муҳими – ўзининг янги сифатларини ўтмиш анъаналари билан уйғуллаштира олмоғи керак эди. Янги жентльменларни тарбиялаш ғоясининг асосчиси Ж. Локк ёш жентльменлар ҳисоб-китоб илмини билиш билан бирга, анъанавий қиличбозлик санъатини ҳам яхши әгаллашлари керак, деб ҳисоблаган.

Англиядаги тарбиявий мақсад – жентльменни тарбиялаш ғояси Францияда ҳам қабул қилиниб, ўзига хос тарзда амалга оширилди. Бу қуйидагича таърифланган эди: «Францияда тарбиядан мақсад – ўзида юксак ахлоқий сифатлар, фазилатлар, зиёлилик, соғлом мушоҳадалик руҳида тарбияланган хүшхүлқ француздир»¹. Олмонияда маданий уйғониш даврида амалга оширилган ислоҳотлар мактаб, тарбия мақсадини белгилашга таъсир кўрсатиб, унинг миллий давлат сифатида ривожланишига катта туртки бўлиб хизмат қилди.

5. «ФАРБИЙЛИК» КАСАЛИ

XX асрнинг 60 – 70-йилларида Шарқ миллий-маданий ҳаётида ислоҳотлар ўтказишга эҳтиёж туғилиб, боши берк кўчадан чиқиши йўлларини излашга киришилди. Бу муаммо энг аввало ижод аҳли ва маориф ходимлари томонидан илгари сурилган эди. Айрим зиёлилар Фарбдаги ижтимоий-иктисодий ва маданий ривожланишга эътибор қаратиб, Шарқ миллий-маданий ҳаётининг бундан кейинги равнақини фарбона ҳаёт тарзи билан боғлаганлар. Маърифатпарвар ёзувчи ва педагог Жалол Али Аҳмад миллийликни унутиб, Фарбга кўр-кўрони сажда қилиш «фарбийлик» касалига олиб келишидан огоҳлантириб, «Фарбийлик» номли китобини ёзди. Бу китобда у миллийлигини йўқотган, бу касалга мубтало бўлган киши «портрет»ини чизади. «Бун-

¹ Величие здорового смысла: Человек эпохи Просвещения: Кн.для учителя /Сост. С.Я. Карц. – М., «Просвещение», 1992, 287-б.

дай киши,— деб ёзади Али Аҳмад,— миллатнинг ўтмиши, ҳозирги ҳаёти, келажаги ҳақида ҳатто тушунчага ҳам эга эмас. У тўлқин устидаги хасдек беқарор, оёғини қўйиб таянадиган ери йўқ. Шу сабабли воқеалар ривожига кўра ўзгариб туради. Унда мустақил фикрнинг ўзи йўқ... Дунёда ўз шахсий манфаатидан ташқари барча нарсага бефарқ қарайди. У мачитда ҳам, кинотеатрда ҳам, йиғилишларда ҳам худди футбол ўйини томошибинига ўхшайди. Унинг чуқур ўйга толганини ҳеч қачон кўрмайсиз. Ҳатто дўсти вафот этганда ҳам кўз ёш тўқмайди. У ҳар қандай кичик ўлжани қўлдан бермайди, жирканмай унга ўзини отади... У ўзига хосликдан маҳрум.

Ўзига ҳаддан ташқари оро беради, оёқ кийими, машинаси, уйи, кийимининг кўриниши устида тинмай ташвиш чекади. Уни мактаб, мачит, касалхона муаммолари эмас, энг аввало уйдаги электрли кир ювиш машинаси, озонаторларнинг яхши ишлаши қизиқтиради. Бинобарин, у узоқ Бендар Аббосдаги ҳамқишлоқларининг урф-одатлари ҳақида сўзлаб беришга ожиз. Аммо Буюк Британия лейбористлар партияси ўнг қанотида бўлиб ўтган сезилар-сезилмас ўзгаришларни қойилмақом қилиб айтиб беради...»

Али Аҳмад Farb зиёлилари Европа ҳаётидан безиб, меъморчилик соҳасида — Африка примитивизми, мусиқада — жазни, ақдий камолотда — упанишад, даосизм ва Будда, жисмоний камолотда — ҳинд йога санъатига берилган бир пайтда шарқ ёшларининг ўз миллийлигини унугиб, ғарбийлашиб бораётганини танқид қиласиди. Адид ёш авлодлар ўртасида «ғарбийлик» иллатининг олдини олишни мактабдан, оиласдан бошлаш зарурлигини уқтиради.

6. ЎТМИШДА АЖДОДЛАРИМИЗ ҚАНДАЙ ФАРЗАНДНИ ОРЗУ ҚИЛИШГАН?

Марказий Осиё халқлари, уларнинг турмуш тарзи, одатлари билан жаҳоннинг машҳур тарихчилари қизиқиб келишган. Буни тарихчи Страбоннинг асарларидағи массагетлар ахлоқий тасаввурлари ҳақидаги маълумотлардан ҳам кўриш мумкин. Унинг ёзишича, қадим замонларда аждодларимиз ўлкамиз худудида кўплаб қабилаларга бўлинниб яшаган. Улар учун ўзаро ҳалоллик, адолатлилик ҳамма нарсадан устун қадриятлар ҳисобланган.

Буни англаш учун халқимиз узоқ тарих давомида яратган афсона, эртаклар, достонларга мурожаат қилиш керак. Ўзбек халқ оғзаки ижодиёти намуналарида тараннум қилинган Ватанга муҳаббат, эркпарварлик, мағрурлик, ўз бурчини билиш, садоқат, мардлик, жасорат энг зарур фазилатлар бўлган. Ўзбек олимни, профессор Й. Жумабоевнинг қайд қилишича, « ... ўз бурчини адo этиш, душман устидан ғалаба қилиш йўлида қаҳрамонларча ўз жонларидан кечишга, ҳар қандай машаққатларга бардош беришга, севги, муҳаббатдан кечишга, ўз қабиладошларининг ор-номуси учун то охиригача курашишга шай» турганлар.

Широқ

Аждодларимизда ватанпарварлик қандай намоён бўлган? Буни Сак қабиласига мансуб чўпон Широқнинг эрамиздан аввалги 519 йилда кўрсатган жасоратида кўрамиз. Юнон тарихчиси Геродот шоҳ Доронинг Ўрта Осиёга қилган юриши ҳақида ҳикоя қила туриб, Широқнинг мингбоши Раносбатта қаратса айтган қуйидаги сўзларини келтиради: — Мен ғалаба қилдим, чунки юртдошларимни ҳимоя қилиш учун сизларни очлик ва чанқоқлик азобига мубтало этиб, ҳолдан тойдиришга муваффақ бўлдим».

Авесто

«Авесто»нинг энг эски қисмларидан бири «Ясна»да чорвадорнинг адолатли, оқил ва ҳурматга сазовор бўлиш foяси эътиқод даражасига кўтарилган. Лекин қўлида қурол билан, зўрлик ишлатиб, яйловларни ер билан яксон қилиб, мол-мулкни талон-торож қилувчи қўчманчилар манфур душман ҳисоблаган. Демак, қадимги аждодларимиз наздида «биз» — «улар» (босқинчилар) антитетаси пайдо бўлган. Бу эса ёп авлодларда ватанпарварлик, миллатпарварлик, фидоийлик каби фазилатларни шаклантиришни қабилавий тарбия вазифаларига айлантирган.

Яхши ўй, Яхши сўз ва Яхши иш

Аждодларимиз фарзанд тарбиясининг негизи сифатида ахлоқий учлик: ўй, ният — сўз — иш бирлигини яратишган. Мазкур учлик негизини кейинчалик луғатимизга кириб келган «виждан» сўзи билан ҳам ифодалаш мумкин. «Мен Яхши ўй, Яхши сўз ва Яхши ишга шон-шавкат бахш этаман. Мен яхшилиқдан иборат Мазда қонунига шон-шавкат бахш этаман», — деб ёзилган «Ясна»да. «Яхши фикр деганда... яқин кишисига меҳрибон бўлиш, муҳтоҷ ва хавф-хатар остида қолганда қўмаклашишга шайлик, ёвузликка қарши, кишилар баҳт-саодати учун фаол курашишга шайлик, ҳамма билан аҳил ва тотувлика, ўз маслақдош биродарлари билан дўстлик ва ҳамкорликда яшашга интилиш руҳидаги ниятлар ва фикрлар мусаффолиги тушунилади. Инсон ўз фикр-хаёлида бошқаларга ҳасад қилмаслиги лозим, яхши ниятли киши дарғазаб бўлмайди ва бошқа жаҳолатларга берилмайди, чунки бундай ҳолатида яхши ниятини йўқотади, бурч ва адолат ҳақида унутади ва ножӯя ҳаракатлар қиласи», — деб ҳисобланган.

Бу ахлоқий фазилатлар кишини элга қўшилишга, эл

билин бирга бўлишга, элнинг ташвиши билан яшашга тайёр турувчи халқарвар кишини тарбиялашга қаратилгани ўз-ўзидан кўриниб турибди. Замонлар ўтиб, одамлар орасидаги муносабатларнинг бойиши, савдосотиқнинг юзага келиши билан қабилавий тарбияга қўйиладиган талаблар ҳам ўзгариб, замонавийлаша борди. Аждодларимиз ўзларидаги хислатларнинг нафақат Худо томонидан ато қилинган, балки шакллантирилишини тобора чуқурроқ илғай бордилар. Жумладан, Яхши сўзлар – аҳдга вафодорлик, берилган ваъдани оқлаш, ҳамма олди-бердиларда ҳалол бўлиш, ўзгаларнинг ҳақини емаслик, бузуқликдан ўзини тўхтата билиш каби янги сифатлар билан бойий борди.

Аждодларимизнинг кўхна қабилавий-тарбиявий тизими ҳозирги кунларда биз тўқнашган ахлоқий, маданий, жисмоний, экологик муаммоларни бартарф қилиш нуқтаи назаридан бебаҳодир. Зороастризм ахлоқли кишининг соғ-саломат кучли бўлиши кераклигини уқтириш билан бирга унинг маънавиятига асосий эътиборни қаратган. Жумладан, аёл кишига ҳурмат, уни эъзозлаш, она сифатида қадрлаш ғоялари марказий ўринлардан бирини эгаллаган.

Ислом

Араблар VIII асрда ўлкамизга Ислом таълимоти – янги, диний тарбия мазмунини ҳам олиб келишди. Шунинг учун Қуръони карим ота-она, фарзандлик бурчи ҳақидаги суралари, пайғамбаримиз Мұҳаммад (САВ) ҳадислари катта тарбиявий аҳамиятга эга. Илмий маълумотларга қараганда ислом дини Арабистонда ёйилишидан илгари фарзандларнинг ота-оналарига бемеҳрлигидан, беоқибатлигидан кўплар жафо чекканлар. Бу ҳол ўша давр шоирлари ижодида ҳам акс этган. Қариганда фарзандлари томонидан каровсиз қолдирилган ота сўзи:

Қариган отангизни қилиб ёд нега күрмайсиз?
Ёки дўст пайғоми бирла хаста ҳолимни
сўрмайсиз?
Умидим қолмаги зарра нуронийликка етмакка,
Бориб айтинг, ажал келсин, олиб жонимни
кетмакка.

Қуръони карим сураларидағи, ҳадислардаги ота-она, фарзандларнинг ота-оналари олдидағи қарзлари ҳақидағи ибратлар барча мусулмонларга фарзандларини оқибатли қилиб тарбиялашни фарз қилди.

VIII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб мадраса ва мактабларга дунёвий билимлар кириб кела бошлади. Бунга Қуръони каримнинг «Ҳар бир мусулмон ва муслиманинг илм олиши фарздир», – деган ояти асос бўлди. Бунинг натижаси ўлароқ Абу Райҳон Беруний, Муҳаммад Ҳоразмий, Абу Наср Форобий, Ибн Сино каби алломалар қомусий билимларнинг юксак чўққиларини эгалладилар.

7. МАЪНВИЯТИМИЗ ТАРИХИДАН

Жавонмардлар

Мовароуннаҳр шаҳарларида X асрдан бошлаб янги маънавий-амалий ҳаракат – жавонмардлик (футувват-чилик) ҳаракати тарқалди. Жавонмардлар асосан оддий халқ, ичидан чиққан паҳлавонлар, қизиқчилар, ҳунарманделар, сипоҳийлар ва бошқалардан ташкил топган бўлиб, уларнинг ҳар бирининг жамоаси, пиру устози бўлган. Оддий йигит жавонмардлик тариқатига кириш учун пирга қўл бериб, устозга сидқидилдан аҳду паймон қилиб, мардлик белбогини боягамоқлиги керак бўлган. Барча жавонмардлар бир-бирига ақа-ука, биродар бўлишган. Беғараз яхшилик қилиш, борини ўзгалаар билан баҳам кўриш, муҳтожларга ёрдам бериш, пиру устозлар номусини пок тутиш, маънавий ва жисмоний

етукликка интилиш, мард ва олижаноб бўлиш, молдунёдан инсонни улуғ тутиш – ҳар бир жавонмард ана шу фазилатларни ўзига одат қилиб олган эди. Жавонмардлик тариқатининг тарбиявий таълимий моҳияти низоятда чуқур ва кўп қирралидир. Масалан, ҳар бир жавонмард кўзнинг, қулоқнинг, тилнинг одобларини, уларни нималардан, қандай сақлаш кераклигини билган: ота-она, қариндошлар, дўстлар, ошналар, қўшнилар, бегоналар билан одоб шартлари нечталигини (масалан, қўшнилар билан муомала-муносабат одоби) билиб, амал қилиши керак бўлган.

Жавонмардларга йўлда юриш, кийим кийиш, салом бериш ва саломга жавоб бериш, таъзияга бориш одоблари, касб-хунар ва савдо-тижорат одоби, маддоҳлик, ғазалхонлик, дорифурушлик, кураш тушиш, ҳаммоллик, дорбозлик, қўғирчоқбозлик, қиличбозлик, қассоблик каби касбларнинг хусусиятлари, бу касблар эгалари амал қилиши шарт бўлган амаллар барча тафсилотлари билан уқтирилган. Кўриниб турганидек, ушбу тариқатнинг миллий тарбиявий аҳамияти бекиёсdir. Чунки, собиқ совет мактаби тарбия тизимида ўқувчиларга миллий турмушнинг муайян вазиятларида ўзларини қандай тутишлари кераклиги, қандай ҳаракатларни қилмаслик лозимлиги мавҳум эди. Миллий тарбия муайян фазилатларга таяниши туфайли ўқувчиларга яхши ва ёмон сифатлар ҳақида, уларнинг намоён бўлиши ҳақида батафсил билимлар беришга асосланади ва бу орқали жавонмардлик тариқатининг энг яхши анъаналарини тиклашга хизмат қиласи.

Алишер Навоий

Темурийлар тарбиясини олган Мир Алишер Навоийнинг буюк даҳоси ҳар бир мўмин мусулмон кишига фарз бўлган фазилатларга муносабатида ҳам намоён бўлади. Улуғ мутафаккир ўз асарлари орқали айрим замондош-

ларига хос бўлган салбий сифатларни ҳам ғоят таъсирли тасвиirlаб, ундан қочишига, яхши сифатларни эгаллашга ундейди. Алишер Навоий тилга олган сифатларни икки гуруҳга – ижобий ва салбий сифатларга бўлиш мумкин: ижобий сифатлар – тавба, мурувват, вафо, ҳаё, иймон, ҳилм (мулойим табиатлилик), яқин дўст бўла олиш, сабрлилик, тавозе, одоб сақлаш, хоксорлик, қаноат ва бошқалар: салбий сифатлар – хасислик, нокаслик, бирорларни камситиш, енгилтаклик, разиллик, та-магирлик, такаббурлик, баднафслик, ўзига бино қўймоқ, шаҳвоний нафсга берилмоқ, худбинлик, ҳимматсизлик, мақтанчоқлик, исрофгарчилик, чақимчилик, иккиюзламачилик, тама, ҳасад, ичкиликбозлик, бангилик, нашавандлик, гийбатчилик, бачканалик ва ҳ.к.

Навоий «Маҳбуб ул-қулуб»да тавозе – одоб сақлаш, хоксор бўлиш тушунчасига алоҳида ўрин ажратади. Тавозе яхшиликнинг таркибий қисми ва такаббурлик, манманликнинг акси бўлгани туфайли Алишер Навоий одамларни тавозели бўлишга чақириб, ундей кишига ҳалқ меҳрининг ошиши, дўсти кўп бўлишини алоҳида таъкидлайди. Демак, хуштавозе киши бошқа миллатлар вакиллари билан ҳам ўз муносабатларини меҳрибонлик асосига қуриши туфайли самимий дўст бўла олади. Алишер Навоий «ҳамма таълимотларда ва ҳамма миллат кишилари қошида «яхшиликка яхшилиқдан зиёда мукофот йўқлиги исботланган»ини XV асрдаёқ зътироф этди. Чунки:

Кўнгилни олса малоҳат била тафовут йўқ,
Хитойи ўлсину, ё армани ва ё ҳингду.

Жалолиддин Довоний

Навоийнинг замондоши Жалолиддин Довоний (1427 – 1502) нинг «Психология ҳақида китоб», «Болаларни тарбиялаш усуслари», «Истаклар ахлоқи» асарлари илмий педагогика ривожига, Абдулла Авлоний, Абу Тоҳир Са-

марқандийлар педагогик қараашларининг шаклланишига самарали таъсир кўрсатди. Довоний бола тарбиясида мұхитнинг туттган ўрнини асослаб беради ва тарбиявий мұхитни ўзгартириш орқали бола феъл-авторини шакллантириш мүмкін, деган фикрни билдиради. Ҳайратланадиган жиҳати шундаки, Жалолиддин Довоний «бола қалби гўёки тоза пахта, унга тарбия ёрдамида исталган шаклни чизиш мүмкін», – деган методологик ғояни Жон Локкдан қарийб 200 йил илгари айтган эди.

Заҳириддин Мұхаммад Бобур

«Бобурнома» – йирик қомусий асар. Уни XVI асрдаги миллий тарбиямизнинг кўзгуси, деб аташ мүмкін. «Бобурнома»даги одамларга муаллиф томонидан берилмиш сифат ва таърифлар ўша замон туркий тарбиясидаги ютуқ ва камчиликларнинг рамзий ҳужжатидир. Келинг, уларни бирга ўқиймиз: ижобий сиғатлар – покиза эътиқодлилик, равон саводхонлик, саховатлилик, хушхулқылк, ширинзабонлик, шужоъ ва мардоналик, хушсуҳбатлик, мерғанлик, одиллик, ҳаёлилик, шатранжни яхши ўйнаш, құш илмини хўб билиш, мусиқий илмидин боҳабарлик, сахийлик, сиёқ илмини хўб билиш, одми ва асилик, толиби илмлик, луғати бойлик, адолатпешалик, хуштаъблик, фазилатлилик, шеърхонлик, ғижжакни покиза чалмоқ, қиличга мардоналик, ҳикояти ширинлик ва ҳ.к. Салбий сиғатлар – мушт занлик, пуршарулик (ғавғо чиқарувчилик), емоқда бетакаллуфлик, бенамозлик, рўза тутмаслик, золимлик, коғирвашлик, ичи торлик, кам ҳафсалалик, фитначилик, баҳиллик, совуқ юзилик,

қаттиқ сўзлилик, ўқимаганлик, омиллик, кўп ичиш, юраксизлик, бадкаломлик, шурб (ичкилиkbозлик) ва зино билан машғул бўлиш, бефаҳмлик, айшга машғуллик, падаркушлик, танбаллик, қажхулқлик, бераҳмлик, шарирлик (одамларга зарап етказиш), уйда bemажлислик, бесуҳбатлик ва х.к.

Турди Фароғий

XVII асрга келиб Марказий Осиёда кечган этник, сиёсий жараёнлар таъсирида ўзбеклар яхлит миллатга айланса бошлагач, уларнинг ўз ҳудуди – бўлажак Ўзбекистоннинг тахминий чегаралари маълум бўлиб қолган эди. Ана шу ижтимоий-сиёсий белгиларни илғаган ҳолда шоир Турди Фароғий «ўзбек», «ўзбек ўғли», «ўзбек юрти» истилоҳларини қўллади ва «Ўзбекистон» атамасини бадиий истеъмолга киритади.

Бу ўз навбатида миллий онгнинг шаклланишига, миллий онг орқали миллий тарбия тарихида катта аҳамиятга эга воқелик эди. Чунки, Турди Фароғий рўй бераётган ижтимоий-сиёсий янгилик – шаклланаётган миллатнинг ҳудудий бирлигини бадиий ифодалашга, кишиларни бирлашишига, маҳаллийчилик ва уруғчиликка берилмасликка, жипсласишига чақирап эди.

Унинг бу тараққийпарвар чақирифи «Насабнома»да (XVI – XVII асрлар) қайд этилган 92 ўзбек қабиласи – минг, юз, қирқ, ўнгажит, найман, қипчоқ, аргин, бурлоқ, буслоқ, чекмарчин, бўзай, катай (хитой), жит, жуют, салжовут, мангит, қангит, оймавут, улажи, гулеген, қишлиқ, томо, мечет, кирдери, рамадан, жуйрат, бўзажи, уйсун, татар, тилов, ширин, ағир (огиран), бузан, бузак, барин (баҳрин), мўғил, нукус, жалойир, сарой, ўнг, қўнғирот, олчин, чичиок, қалмок, ойрат, қорлуқ, турғавут, қатағон, килечи, кенагас, буйрак, қиёт, қангли, ужже, булужи, упулачи, ғулун, боёвут, ўтарчи, арлот, керайит, ўнгқут, қачат, меркат, буркут, қуралаш, қар-

лон, ўғлон, кудей, туркман, дўрмон, тобин, мўмин, адай, тўқсоба, қирғиз, уйружи, жўрга, баташ, қўйсин, судуз, тумай, қурлавут, жилкаш, югур, ёбу, мўйтан, мажор, кужалик, чуран, чурчут ва ўзбеклар келмасдан аввал Мовароуннаҳрда яшаб, сўнг уларга аралашиб кетган Барлос, Қовчин каби қабилалар вакилларида умуммиллий онгнинг ўсишига, маданий ва сиёсий бирликнинг ҳосил қилинишига туртки бўлди. Яъни: «Тўқсон икки бовли ўзбек юрти» бўлиб тенглик қилиш (Турди Фароғий); «Агар барлос, агар тархон, агар арлат, агар судуз» бўлсалар ҳам бир назар билан қарашиб, «на суд ондикӣ, агар у қўнғиротлиғ ё қиётиғдур», — дея ҳаммани ўртада кўришлиқ каби фикрларнинг кўтарилиб чиқиши катта воқеа бўлди. Натижада ўзбекона фурур, ўзликни англаш маънавият ва тарбияда ҳам акс эта бошлади.

Бобораҳим Машраб

XVII асрда отапинафас шоир Бобораҳим Машраб ижодида ҳам «На малакман, на фаришта, мен ҳам одам наслидин», — деган ноласини ва «миллат» истилоҳи пайдо бўлганини кўрамиз:

Йўл – хатар, манзил – узоқ тушти,
бу умрим кам мани,
Гоҳ мўмин, гоҳ ориф, гоҳ тарсоман букун.
Ҳеч билмасман ўзумни, қайси миллат ҳалқиман,
Гоҳ восил, гоҳ маҳжур, гоҳ гумроҳман бу кун.

Абулғози Баҳодирхон

Миллий тарбия тизимининг ўткир воситаларидан бири — ҳар бир кишининг ўз аждодлари тарихини билиши лозимлиги ва шунга илк ёшларданоқ болаларнинг ўргатила бориши эди. «Барча одам фарзанди ичинда расм турар, етти отани санад қилмоқ. Турк ҳалқи айтур, етти орқадан бери темурчиман ва ё айтурки, менинг етти

отам шу юртда ўтгандур», — деб ёзади «Шажараи турк» муаллифи Абулғози Баҳодирхон. Хоразм тарихининг 1644 – 1664 йиллар соҳиби бўлган ушбу аллома ўзидан бошлаб то Одам Сафиуллоҳгача «отасининг отаси фалонча», — дея номма-ном баён қиласди. Бу мисоддан илгари аждодларимиз етти ота наслини батафсил айтиб бера олганлари аён бўлади. Аждодлар ёди ҳар бир кишининг ўзлигини англатиб, аждодлар номига доғ туширувчи хатти-ҳаракатлардан сақлаб, яхшилик, олижанобликка чорлаб турган.

Абдулла Қодирий

Ўзбекона тарбиянинг турли қирралари улкан адабирамиз Абдулла Қодирий, Ойбек, Пиримқул Қодиров ва бошқаларнинг тарихий асарларида юксак бадиий маҳорат билан акс эттирилган. Абдулла Қодирий «Ўткан кунлар»ни «ўзбеклар турмушидан тарихий румон» дея таърифлашида миллий рух, таъбир жоиз бўлса, миллат қайфуси яққол ифодаланган. Асарнинг тарбиявий моҳиятини атоқли

олим М. Қўшжонов шундай баён қиласди: «... А. Қодирий ўзбекни ўзбекдай кўрсатди. Бир зум у яратган етакчи образлар – Отабек, Кумуш, Анвар ёки Раъно характерлари тасвирланган мұхитни ўзгартириб, уларни бошқа ном билан атаб кўринг. Биринчидан, мұхит ёт бўлиб, номлари мос тушмайди, Марғilonни Сибирь ёки Абдуллани Иван дегандек; иккинчидан, қандай мұхитда кўрсатманг ва қандай ном қўйманг, улар фақат Шарқ, яъни ўзбек фарзандлари экани кўриниб туради».

Туркистон мактаблари

Туркистон мактабларининг асосий жиҳати миллий тарбиявий хусусиятга эга эканида намоён бўлади. Яъни, улар болаларни Туркистон шароитида, уйда, жамоат жойлари, маҳалла ва қишлоқларда ахлоқ-одобга ўргатишга йўналтирилган эди. Ушбу мактабларда диний таълим билан бирга дунёвий фанлар ҳам ўргатилган. Ҳайит кунлари дарслар тўхтатилиб, ўқувчилар байрам маросимларида қатнашган. Барча мактабларда хушмуомалалик, хуштавозелик қоидалари маҳсус ўргатилган. Ўқувчиларда эътиқодни, иймонни шакллантириши мақсадида жаннат, дўзах ҳақида, ҳар бир ёмонликнинг бу дунёда бўлмаса, у дунёда албатта жазоланиши уқтирилган.

Мактаб муаллимида учта – узунлиги уч хил хивич бўлган. Совет педагогика дарсликларида бу хивичлар асосан болаларни уришга мўлжалланган қурол сифатида тавсифланар эди. Бироқ бу хивичлардан фойдаланишдан асосий мақсад бошқа бўлган: мактабларда таълим индивидуал – ҳар бир болага алоҳида ёндашув асосига қурилган. Яъни, синфда мактабда нечта бола ўқишидан қатъи назар, уларнинг ҳар бири алоҳида дастур асосида ўқитилган. Бу таълимнинг «оз ва соз»лиги унинг сифатини белгилаган.

Муаллим бирор ўқувчидан дарсни сўраса, у албатта ўзи ўрганаётган дастур бўйича жавоб берган. Ҳар бир ўқувчи баланд овоз чиқариб дарс тайёрлапши, тақрорлаши натижасида синфда доимо шовқин ҳукм сурган. Шунинг учун домла бирор ўқувчини чақириб, ундан дарсни сўрапши учун турли узунликдаги учта хивичдан фойдаланган: калта хивич учини биринчи, ўртача узунликдаги хивични учинчи, узун хивич учини эса охирги қаторда ўтирган исталган болага теккизиб, уни ёнига чорлаган.

Мактабларда ўқувчиларни тан жазоси билан қўрқитиши кенг тарқалган эди. Фавқулодда ҳоллардагина ўқув-

чини хивич билан уришган. Муаллим айбдор ўқувчини кўпинча ўзи жазоламаган. Бу ишни асосан бошқа ўқувчилар бажаришган. Оиласда ҳам оталар болаларини ўз қўллари билан урмасликка ҳаракат қилганлар. Бу камдан-кам учраб турувчи кўнгилсиз вазифани бойлар хизматкорларига топширганлар. Боланинг кўнглини совутмаслик ва шахсиятига ҳурмат туфайли шундай қилишган.

Марказий Осиё хонликларида ўғил болаларнинг бошланғич диний таълим олишлари мажбурий бўлган. Оллоҳ Каломи – Қуръони каримни ўқитгани учун пул олиш шариат томонидан тақиқланган. Демак, таълим бепул бўлиб, ҳар пайшанба куни нон, Ҳайит кунлари совғасалом улашиш одатга айланган.

Қизлар таълими

Масжид ва унинг қошидаги мактаблар эркакларга мўлжалланган. Шу билан бирга, шаҳар ва қишлоқларда отинби биларнинг қизларга таълим-тарбия беришга мўлжалланган мактаблари фаолият юритган. XX аср бошларига келиб, диний матнларни ўқиш билан бир қаторда, қизларга ибратли ахлоқий ҳикоялар, қиссанхонлик, уй ичида хотин-қизларнинг вазифалари, яъни одоб-ахлоқ, мушорат усуслари, поклик, бичиш-тикиш, овқат тайёрлаш, табобат, меҳмон кутишга оид адабиётлардан ҳам фойдаланилган.

Азалдан ўзбек қизлари тарбияси билан оналар шуғулланган. Фарғонада бундан бир аср илгари ўзбек қизлари тарбияси қандай йўлга қўйилгани ҳақида қизиқарли хотиралар бор. «Ўзбек қизлари илк ёшлардан бошлабоқ ўз хатти-ҳаракатларидан хабардор, ўз-ўзини назорат қила бошлайди. Гарчи у тез, елиб-югуришни истасада, диний адаблилик унга шаҳдам қадам ташлаш, қўлларини силтаб юришга йўл қўймайди... Ана шу сипойилик, вазминлик белгилари унинг ахлоқий «мен»ининг на-

моён бўлишида ҳам кўриниб туради. Кўпчилик қизларда ўз таассуротларини нафислаб ва қош ҳаракатлари орқали билдириш баъзи ҳолларда юксак мукаммаллик даражасига кўтарилиган» (И.С. Наливкин). Ўзбек оиласиданда қизларни миллий руҳда тарбиялашнинг чинакам тимсоли сифатида Абдулла Қодирий тавсиф этган Кумуш ва Раъноларни келтириш мумкин.

Ўтмиш жароҳатлари

Миллий-маданий, сиёсий, иқтисодий, педагогик турғунлик ўзбек миллати ҳаётида нималарда акс этди? Энг аввало, бу миллий ўзликни англаш, ташаббускорлик, халқимиз яратувчилик қувватининг анча сўндирилгани, илм-фан жабҳаларида орқада қолиш, хабарсизлиқда (Фитрат) намоён бўлди. Бу ҳақда Исҳоқхон тўра ибн Жунайдуллоҳ хўжа Ибрат (1862 – 1937) шундай ёзган эди: «...Илмия тўғрисида биз ҳалқда чандони аҳамияти йўқ, таназзулда туур, бўлак фирмаларни илмдан топган даражада маданиятларини кўруб туруб ҳеч ҳаракат қилмайдурлар. Илмни асоси майшат эканини таҳқиқ ила билгандарни йўқ! Бу сабабдин омиллари кўб, ишларида аҳамияти йўқ, таваккул ила қоринлари тўқ!... Авлодлари ўйин-кулгига машғул бўлиб, умрни арzon ўйунга сарф этуб, бовужуди бу мамлакатга жоидор, мусофир бўлмасалар ҳам мусофиirlаридан майшатда ноқисдурлар. Ва аксар аҳолиси қарз балосига мубталодурлар. Шояд мундин буён саодат ва фазилат қадрин билсалар!»

Истамбул, София, Афина, Рим, Кобул, Жидда, Бом-

бай, Калькутта шаҳарларига сафар қилган, араб, форс, инглиз, ҳинд, урду тилларини билган Исҳоқхон тўра Ибрат мавжуд аҳволни тузатиш мақсадида 1907 йилда Тўракўғонда янгича усуlda мактаб, босмахона очган эди. Араб, форс, ҳинд, турк, ўзбек ва рус сўзларидан таркиб топган «Луғати сittati алсина» (Олти тилли луғат, Тошкент, 1907) тузган. Лотин, юнон, славян, хитой, ҳинд, араб ёзувларининг келиб чиқиши ҳақида «Жомеъ ул-хутут», «Тарихи Фарғона» (1916), «Тарихий маданият» (1925) каби илмий асарларини чоп эттирган. Исҳоқхон Ибрат ўлкамиз тарихида ёрқин изқолдирган миллий озодлик, замонавийликни шиор қилиб олган жадидчилар вакили эди.

Бироқ, Туркистонда жадидчиликка барҳам берилди. Бу ҳол, биринчидан, уларнинг мақсадини тўғри тушуна олмаган Бухоро амирининг хавфсираши, иккинчидан, у рус амалдорлари томонидан инқилобий ҳаракат, дея баҳолангани, учинчидан, жадидчиликни исломга душман бир ҳаракат деб тушунган, унинг асл моҳиятини англашни истамаган мутаассиб диндорлар қаршилиги билан боғлиқ эди. Мутаассиб руҳонийлар ёшларни маърифат орқали мустамлакачиликдан озод қилиш мақсадига интилган жадидчилар — Мулла Нафас, Зинҳорий, Авлиёқули, Мискин, Ибрат, Муқимий, Фурқат, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Зоҳорий, Тавалло, Завқий, Чўлпон, Аваз Ўтар, Авлоний, Ҳамза, Айний, Абдулла Қодирий ва бошқа маърифатпарварларни кофир деб эълон қилди. Бу ҳақда Фитрат: «... Ё Раббий, қўлдан кетган маданиятимизни тиклашга ҳаракат қилган заҳотимиз уламоларимиз «кофир бўлдинг» деб, бизни йўқ қилиш пайига тушадилар», — деган эди.

8. ЯНГИ ЗАМОННИНГ ЯНГИ ТУШУНЧАЛАРИ

Тарбия назариясида янги тушунчаларнинг пайдо бўлиши ижтимоий, маданий, сиёсий, мафкуравий ҳаётда рўй берган ўзгаришлар билан белгиланади. Ўзбекистон қўлга киритган миллий мустақиллик педагогика – тарбия ҳақидаги фанда ҳам кескин ислоҳотлар заруратини пайдо қилди. Бу эса ўз навбатида совет тарбия назариясида ўрганилмаган «ўқувчининг миллий ғурури», «Ўзбекистон ўқувчисининг ватанпарварлиги», «ўқувчининг миллий одоби», «ўқувчи миллий виждани», «ўқувчининг миллатлараро мулоқот маданияти», «ўқувчининг миллий мафкуравий онглилиги» каби фазилатлар мезонларини илмий асослашни талаб қилди.

Миллий ғурур

Миллий ғурур – ўқувчининг ёшига мос равишда ўз халқининг қадр-қимматини билиши, иззатлаши; унинг маданияти, маънавияти, иқтисодиётида қўлга кириттан ютуқлари, хизматлари, бой меросини билиши ва ана шу юксак миллий маданий ютуқларга мос бўлишга, уларни бойитишига интилишини ўз ичига олади. Бироқ, миллий ғурур стихияли ривожланиб, ўз-ўзига танқидий қаращдан ажратилса, унда ўз миллатини бошқалардан устун қўйиш, миллий манманчилик каби салбий натижалар бериши мумкин. Шунинг учун ҳам миллий ғурурни маҳсус, яъни яратувчан мақсадларга қаратиб, танқидийликни камтарлик билан уйғунлаштирган ҳолда шакллантириш керак.

Ватанпарварлик

Ватанпарварлик – Ўзбекистонни ягона Ватаним деб билиш ва севиш; унинг манфаатларини ҳимоя қилишга тайёрлик; Ўзбекистон тарихини, маданий меросини ҳурмат қилиш, унга қизиқиши; истиқлолга ишонч; Ўзбекис-

тоннинг келажаги буюклигига эътиқод; Республика манфаатларини шахсий, гурухий, маҳаллий, ҳудудий манфаатлардан устунлигини англаш ва намоён қилиш.

Миллатлараро мулоқот маданияти

Миллатлараро мулоқот маданияти – ўқувчининг миллий ва байналмилал онгининг уйғунлик даражаси бўлиб, бошқа миллат болалари уларнинг маданияти билан бевосита ёки билвосита мулоқотларда намоён бўлади. Бу фазилат бошқа миллатларнинг анъаналари, тили, миллий туйғуларига, қадриятларига самимий ҳурмат, эъзозли муносабатда кўзга ташланади.

Пок виждонлилик

Пок виждонлилик – ўқувчи хатти-ҳаракатларининг ўзи томонидан ички назорат қилиниши; муайян вазиятда ўз бурч ва ҳуқуқларини ўзи белгилаб, ўзи бажаришга шахсий масъулият туйғуси; миллий фуур, миллатлараро мулоқот маданияти, Ўзбекистон ватанпарварлиги, миллий одоб, миллий истиқдолий мафкуравий онглиликни талаб қилувчи вазиятларда билим, сўз ва иш бирлигини таъминловчи ички маънавий назоратчидир.

Мафкуравий иммунитет

Мафкуравий иммунитет – ўқувчининг ёшига мосравишида унинг тафаккурида, хатти-ҳаракатларида, ҳаётий мақсадида, муносабатларида миллий мафкурамиз талабларига мослик, фаоллик даражасини кўрсатади.

**БОЛАНГИЗНИНГ МИЛЛИЙ ТАРБИЯЛАНГАНЛИК
МЕЗОНЛАРИНИ БАҲОЛАНГ**

I босқич (I—IV синфлар)

Ватанинги англаш

Юқори даражага

Ҳар бир киши ватани бўлишини ва ўзининг Ватани — Ўзбекистон эканини яхши билади; туғилиб ўсган Ватани Ўзбекистон ҳақида ифодали мисоллар билан фикр юрита олади. Ҳар бир ўқувчи Ўзбекистон, ўлка, тарих, ҳозирги ҳаёт, мустақиллик, ислоҳотлар ютуқлари ҳақида ёшига мос тушунчаларга эга; Ватанини ташки душманлардан ҳимоя қилган қаҳрамонлар жасорати ҳақида фаол ҳикоя қилиб бера олади; уларга ўхшашга ҳаракат қилади; Ўзбекистон давлат рамзлари, Президенти ҳақида ҳикоя қилиб бера олади.

Ўрта даражага

Ватани — Ўзбекистонлигини билади; ўлка тарихи, ҳозирги ҳаёти ҳақида тушунчалар беради. Ватанинг тарихи, ҳимоячиларининг жасоратидан хабардор; Ўзбекистон давлат рамзларини билади.

Паст даражага

Ватан ҳақидаги тушунчалари мавҳум; Ўзбекистон тарихи, ҳозирги ҳаёти ҳақида тушунчалари тўлиқ эмас; Ватан ҳимоячилари, уларнинг жасоратлари ҳақида билимлари даражаси паст; Ўзбекистон рамзлари ҳақида тасаввурлари хира.

Қониқарсиз даражага

Ватани — Ўзбекистон ҳақида тушунчаларга эга эмас; Ватан ҳимоячиларини, тарихини билмайди ва бефарқ; Ўзбекистон давлат рамзларини танимайди.

Миллий ғурур

Юқори даражага

Дунёда миллатлар кўплиги, ўзининг ана шулардан бири — ўзбек халқига мансублигини пухта, қониқиши

билин ижобий англайди; «Ўзбек халқи» тушунчасининг маданий моҳиятини яхши тушунади; ўзининг халқ ўғли, қизи сифатида бурчларини чуқур англайди; ўзбек тилида равон, тоза сўзлайди ва бунда бошқаларга ёрдам беради.

Ўрта даражага

Ўзининг ўзбек халқига мансублигини англайди; «ўзбек халқи» тушунчасини очиб бера олади; ундан ўз халқи нималарни кутаётганини билади; ўзбек тилида равон, тўғри сўзлайди.

Қониқарсиз даражага

Ўзининг қайси халқقا мансублигини англамайди; халқ олдидағи бурч тушунчасига эга эмас; она тилига лоқайд муносабатда.

Миллий одоб-ахлоқ

Юқори даражага

Доимо, ҳамма жойда атрофдагиларга «ассалому алайкүм» дейишни канда қилмайди; халқ ичида «яхши хулқ», «ёмон хулқ» деб баҳоланган хатти-ҳаракатларни жуда фаол фарқлади ва ўз муносабатини билдиради; барчани «сиз»лайди, ўзидан катта ва кичикни доимо иззатлайди; синфдаги, кўча, маҳалла, қишлоғидаги дўстларининг ўқиши, ишларидан доимо хабардор; муаллим-устозни самимий ҳурмат қиласи; уят сўз, сўкишни ҳатто уришган пайтида ҳам тилга олмайди; болаларни юқоридаги сифатларни эталлашга рағбатлантиради; ота-она, оила аъзоларига меҳрини сўзда ҳам, муомалада ҳам, амалда ҳам, улар борликларида ҳам, йўқликларида ҳам доимо намоён қилиб туради; барча қариндошларининг исмлари, яқинлик даражаларини мукаммал билади ва фахр билан айтиб юради; ака-опасини, ота-онасини севади; аждодлари ҳақида ҳикоя қилиб бера олади.

Ўрта даражা

Ўзидан катталарга «ассалому алайкум» деб салом беради; «яхши хулқ»ни «ёмон хулқ»дан ажратса олади; ўзидан катта ўқувчиларни ҳам «сиз»лайди; синфдошлари, дўстлари ҳаётидан хабардор, муаллимларни мактабда, синфда ҳурмат қиласи; ўғил ва қиз болаларга бир хил муносабат билдиради; сўкинмайди; ота-онасига сўзда, муомалада, амалда меҳрини намоён қилиб туради; барча қариндошларининг номлари, аждодларининг тарихини билади; ака-опаларини ҳурмат қиласи; бобо-бувилаини иззатлайди, хизматларини бажаради.

Паст даражা

Онда-сонда катталарга салом бериб туради; «яхши хулқ» ва «ёмон хулқ»ларнинг фарқини билмайди; дўстлиги манфаат асосига қурилган, ўткинчи; атрофдагиларга дағал, бефарқлик билан муносабатда бўлади; қизишган пайтида уят сўзларни ишлатади, сўкинади, ота-онасига меҳри паст; қариндошларининг кимликларига қизиқмайди, ака-опалари билан муносабати яхши эмас; бобо-бувилаининг иззатини жойига қўймайди.

Қониқарсиз даражা

Назорат қилинмаётган пайтида ҳеч кимга салом бермайди; ёмон хулқнинг ёмонлигини била туриб ёқлади, намоён қиласи; самимий дўсти йўқ; муаллимларни масхара қиласи; муомаласи қўпол, дилозор; уят сўз, сўкишларни кўп ишлатади; ота-онасига меҳрсиз; қариндошларини ҳурмат қилмайди; ака-опалари билан кўп уришади; бобо-бувилаини писанд қилмайди.

Вижданнийлик*Юқори даража*

Доимо ва ҳамма жойда рост гапиради; яхши хулқа ижобий, ёмон хулқа салбий муносабатини доимо амалда билдиради; кўнглидаги гапни, фикрни очиқ, мукаммал

ифодалай олади; айтган сўзи билан унинг амали доимо ва ҳамма жойда мос келади.

Ўрта даражা

Рост гапириши керак бўлган вазиятларда индамайди ёки ёлғон аралаштириб сўзлайди; яхши ва ёмон хулқ-ларни фарқламайди ва уларнинг намоён қилинишига бефарқлигини кўрсатади; айтган сўзи ва амали орасида тафовутлар кўп учрайди.

Қониқарсиз даража

Ўз фойдасини кўзлаб, онгли равишда ёлғон гапира-ди; ёмон хулқ намуналарини қўллаб-қувватлайди ва ўзида намоён қиласи; сўзи ва иши бир-бирига зид.

Мафкуравий онглилик даражаси

Юқори даража

Барчани тенг кўради; кўча, гузар, қишлоқ, маҳалла, миллат, қариндошлиликка қараб ажратиш, имтиёз бе-риш, чеклашга қарши туради; ўзбек халқ алломалари ҳаёти, хизматини яхши билади, ўрнакли мисоллар келтиради; Ўзбекистон барча ўзбекистонликларнинг ягона Ватани эканини тарғибот қиласи. Маънавий таҳдидларни, уларнинг тарихини, зарарини яхши билади. Уларга қарши курашга даъват этади.

Ўрта даража

Барчани тенг кўришни маъқуллайди; ўзбек халқи ал-ломалари ҳаёти, қилган хизматлари ҳақида тушунчаларга эга; ўз Ватани Ўзбекистон эканини англайди.

Паст даража

Маҳаллийчилик, қариндошлилик, ўғил ва қиз болага қараб ажратишни маъқул кўради; ўзбек халқи алломалари ҳаёти, хизматлари ҳақида билимлари юзаки.

Қониқарсиз даража

«Бошқа маҳалладан», «бошқа миллатдан», «қариндош, бегона» деб синф болаларини ажратади; бир-бирига

қарши қўяди; ўзбек ҳалқининг алломалари, уларнинг мероси билан қизиқмайди, «оммавий маданият», хорижий нарсаларга ўч ва уларни тарғиб қиласди.

II босқич (V–IX синфлар)

Ватанпарварлик

Юқори даража

Туркистон, Ўзбекистон ҳақида тасаввурлари кенг. Ёлгиз Ватани Ўзбекистон эканини эътиқодга айлантирган; Ўзбекистоннинг келажаги буюклигига сўзсиз ишонади; истиқлол тарихи, мамлакатимизда содир бўлаётган муҳим воқеаларни, ислоҳотлар ютуқларини яхши билади; Ўзбекистон ва унинг буюк фарзандлари билан фахрланаиди; Ўзбекистон ватанпарварлиги моҳиятига эга бўлган тадбирларда фаол иштирок этади; ўлка табиатини эъзозлайди, бу ишга бошқаларни ҳам чорлайди; ўзини Ўзбекистон ҳимоясига тайёрлай боради; фидойи; Ўзбекистон тарихи, келажагига бефарқлик, ёт ғоялар намуналарини учратса, муросасизлигини намоён қиласди.

Ўрта даража

Ўзбекистон тарихи, ҳозирги ҳаёти ҳақида тасаввурларга эга; Ўзбекистоннинг келажаги буюклигига ишонади; республикамиизда содир бўлган муҳим воқеалар, тарихий сиймолар хизматлари, миллат шонига шон қўшган кишилар ҳақида билимларга эга; ўлка табиатини авайлайди; ҳарбий-ватанпарварлик малакаларига эга; фаол; Ўзбекистонга бефарқлик, ватанга бефарқлик ҳолларини қоралайди; ўз келажагини Ўзбекистон келажаги билан бирлигини тушунади.

Паст даража

Ўзбекистоннинг тарихи, ҳозири ва келажаги ҳақида мустақил фикрга эга эмас; Республика ҳаётига оид муҳим воқеаларни билмайди; табиатни эъзозлайди; ижтимоий фаолиятда суст; Ватанга бефарқлик ҳолларини англамайди.

Қониқарсиз даража

Ўзбекистоннинг ҳәёти, тақдири билан қизиқмайди, бу ҳақда ўйламайди; табиатни, атроф-муҳитни бемалол ифлослаштираверади; ўзини Ватан ҳимоясига тайёрлашдан олиб қочади; ватанпарварликнинг намоён бўлиши намуналарини қабул қилмайди ёки истеҳзо билан муносабат билдиради.

Миллий ғурур

Юқори даража

Ўзининг етти пуштини, миллий фарзандлик бурчларини чуқур англайди; ўзбек халқига унинг санъати, анъаналари, тили, маданиятига ҳурматини доимо ва ҳамма ерда намоён қиласи; миллат тарихи, алломалари ҳақида чуқур билим ва миннатдорликни намоён қиласи; манқуртлик, миллий мажҳуллик, миллат тарихи ва тақдирига бефарқликни кўрганида миллатдошларини қайтаришга фаол ҳаракат қиласи; «ўзбекчилик»нинг барча илғор қирраларини тараққийпарварлик билан уйғуналаштиришни дастуриламалга айлантира боради.

Ўрта даража

Ўзининг ўзбек халқи олдида фарзандлик бурчи борлигини англайди; ўзбек халқини, тилини, маданиятини, санъатини ҳурмат қиласи; халқ тарихи, алломалар меросларини билади, ҳурмат қиласи; манқуртлик, миллий мажҳуллик, миллат тарихи ва тақдирига бефарқ; ўзбекчилик»нинг миллий масъулиятини англайди.

Паст даража

Ўз халқи олдидаги ҳар қандай бурч, масъулиятни ҳис қиласи; ўзбек санъати, тарихи, маданияти, тилига, алломалари меросига эътиборсиз; манқуртлик, миллий мажҳуллик, она халқи тарихи ва тақдирига бефарқ; «ўзбекчилик»нинг энг илғор қирраларидан бехабар ва қизиқмайди.

Қониқарсиз даража

Ўзбек халқи оддидаги ҳар қандай бурч, масъулиятни инкор қилади; ўзбек халқи тарихи, санъати, тили, алломалари меросига беписанд муносабатда бўлади; миллий мажхул, она халқи тарихи ва тақдирига бефарқликни, бошқа миллат миллийлигини ўз миллий қадриятларидан устун қўяди; «оммавий маданият»нинг салбий на-муналарига кўр-кўронга тақлид қилади.

Вижданнийлик**Юқори даража**

Доимо ва ҳамма жойда дахлдорликни, ростгўйликни намоён этади ва тарғиб қилади; айтган сўзи ва қилган иши доимо, ҳамма жойда бир хил; аъло ўқиши кераклигини билади ва аъло ўқийди; бурч, масъулиятини доимо, ҳамма жойда сифатли бажаради; вижданни соғ, пок; синф, мактаб, жамоа ҳаётидаги тадбирларда кўнгилли, фаол иштирок этади; ноҳақлик, адолатсизликка доимо ва ҳамма жойда муросасиз; ноинсофлик, виждансизликни кўрганида сўз ёки ёмон кўриш билан унга қаршилигини намоён қилади.

Ўрта даража

Ростгўй, сўзини амалда намоён қилишга ҳаракат қилади; аъло ўқиши кераклигини билади ва яхши ўқийди; бурч, масъулиятини яхши бажаради; вижданли, синф, мактаб, жамоа ҳаёти ва тадбирларида иштирок этади; ноҳақлик ва адолатсизликни ёмон кўради; ноинсофлик, виждансизликни ёқтирмаслигини намоён қилади.

Паст даража

Рост ва ёлғонни аралаш гапириб туради; сўзи ва амали орасида фарқ мавжуд; аъло ўқиши кераклигини билади, бироқ ўртача ўқийди(аъло ўқишига ҳаракат қилмайди), бурч, масъулиятни ҳис қилмайди; синф, мактаб, жамоа ҳаётидаги тадбирларда фақат талаб қилингандагина иштирок этади; ноҳақлик ва адолатсизликнинг моҳиятини

тушунмайди; ноинсофлик, виждонсизликни қўрганида лоқайдлигини намоён қиласди.

Қониқарсиз даража

Ёлғончи; ҳуда-бехуда қасам ичаверади; лоқайд; сўзи ва амали бир-бирига зид; аъло ўқиш кераклигини билади ва ёмон ўқийди; бурч, масъулиятини тан олмайди; фаол қатнашиши кераклигини била туриб, синф, жамоа ҳаётида тадбирлардан қочиб юради; ноҳақлик ва адолатсизликнинг моҳиятини била туриб, ўзида намоён қиласди; ноинсофлик, виждонсизликни рағбатлантиради, тарғибот қиласди.

Миллатлараро мулоқот маданияти

Юқори даража

Ватанининг гуллаб-яшнашининг шарти – барча миллатлар дўстлиги ва тотувлигига боғлиқлигини чуқур англаб етган; жаҳоннинг ҳар бир миллати ўзбек миллатидек гўзал анъана, маданият соҳиби эканига, миллатлар ўзаро фарқли ва тенглигини эътиқодга айлантириш; миллатлараро муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган тадбирларда фаоллик, ташаббускорлик кўрсатади; Ўзбекистонга садоқатли барча халқларга ҳурмат туйрсини билдиради; Ўзбекистон халқларининг ҳар бир вакилига ҳурмат билдиради; миллатлараро мулоқот, муносабатларни ёмонлаштирувчи фикр билдиргудек бўлса, унга дадил, асосли қарши туради.

Ўрта даража

Барча миллатлар ҳуқуқларининг тенглигини яхши англайди; бошқа миллатлар вакиллари билан мулоқотга кириша олади; миллатлараро муносабатларини такомиллаштиришга қаратилган тадбирларда қатнашади; Ўзбекистон халқларига ҳурмат ҳисси бор; миллатлараро муносабатларни ёмонлаштирувчи фикр билдирилганда бундай фикрга қўшилмайди.

Паст даражасы

Фақат ўз миллий анъаналарини қадрлайды; авайлаб асрайди; бошқа халқлар миллий анъаналарига эътиборсиз; бошқа миллатлар вакиллари билан мулоқотдан ўзини тортади; миллатлараро муносабатларни такомиллаштиришга қаратилган тадбирларда талаб қилинса, қатнашади; миллатлараро муносабатларни ёмонлаштирувчи фикр билдирилганида унинг зарарли эканини англамайди.

Қониқарсиз даражасы

Бошқа миллатлар маданияти, урф-одатларини камситади; бошқа миллат вакиллари билан ёмон муносабатда бўлади; ўз халқини бошқа халқлардан устун қўяди; миллатлараро муносабатларни ёмонлаштирувчи фикрлар билдиради ва шунга мос хатти-ҳаракатлар қиласи.

Миллий одоб-ахлоқ*Юқори даражасы*

Ота-онаға самимий, яқин, меҳрини доимо ва ҳамма жойда билдириб туради; ўзбекона ахлоқ меъёrlарига инсонийликни сақлаб қолиш кафолати сифатида онгли, эътиқод билан амал қиласи; аждодларга, ёши улуғларга ҳурмат-эҳтиромни доимо ва ҳамма жойда намоён қиласи; меҳмондўстликни сўз ва амалда намоён қиласи; ўзидан катта, ёшу қарини самимий ҳурмат қиласи; жаҳли чиққанида ўзини одоб меъёрида идора қила олади; шодлик ва мотам маданиятининг соҳиби (тўй, мотам маросимларида ўз ўрнини, хизматини билади ва фаол амалга оширади); миллий одобга зид хатти-ҳаракатларни доимо ва ҳамма жойда фаол қоралайди.

Ўрта даражасы

Ота-онасини ҳурматлайди; ўзбекона ахлоқ меъёrlарининг риоя қилинишига хайриҳоҳ; ёши улуғларни ҳурмат қиласи; меҳмондўст; жаҳли чиқса ўзини идора қила олади; маросимларда ўзини тута олади; миллий одобга зид хатти-ҳаракатларни ёқтиirmайди.

Паст даражаси

Ота-онасининг ҳурмат, иззатини жойига қўя олмайди; ўзбекона ахлоқ меъёрларига бефарқ муносабатда бўлади: манфаатли бўлса, бирор киши кўриб, кузатиб турганини, баҳолашини сезса, ёши улуғларни ҳурмат қиласи; меҳмондўстлик маданиятини тушунмайди; тенг-қурларини «сен»лайди; қизишса, ўзини идора қила олмайди; маросимларда ўзини тута олмайди; миллий одобга зид хатти-ҳаракатларни бефарқ, бемалол кузатади.

Қониқарсиз даражаси

Ота-онасини хўрлайди; қакшатади; дилозорлик қиласи; ўзбекона ахлоқ меъёрларига эскилик сарқитлари, «маданиятсизлик» дея муносабатда бўлади; ёшу қариларни ҳурмат қилмайди; сўкинади, барчани сенсирашга мойил; жоҳил; маросимларда бузғунчилик қиласи; миллий одоб меъёрларини сурункали бузиб юради.

Мафкуравий онглилик даражаси

Юқори даражаси

Жонажон Ватан – Ўзбекистоннинг жаҳон ва Марказий Осиёда тутган мавқеини, бир ва бутунлигини чукур, асосли англайди; Ўзбекистон ҳукумати ва Президенти ички ва ташқи сиёсати ҳақида ёшига мос даражада хабардор; миллий давлат манфаатларининг гурухий, фирмавий, маҳаллий, қон-қариндошлий манфаатларидан устунилигини теран англайди, далиллар билан асослайди; Ўзбекистон халқининг мафкуравий бирлигига зид ташқи (бошқа давлатлардан) ва ички (миллатчилик, маҳаллийчилик гуруҳбозчилик ва бошқа) бўлиннишларга қарши тура олади.

Ўрта даражаси

Ўзбекистоннинг мустақиллиги, тараққиёт йўли, ички ва ташқи сиёсатидан хабардор; миллий давлат манфаатларининг гурухий, фирмавий, диний, маҳаллий, қон-

қариндошчилик манфаатларидан устунлигини тушуна-ди; миллий истиқол мафкурасига зид ташқи ёки ички ҳаракатларнинг зарарини англайди.

Паст даражаси

Ўзбекистонда содир бўлган ва бўлаётган ислоҳотлар ҳақида тушунчалари саёз, юзаки; миллий давлат манфаатларининг устун туриши шартлигини англамайди; миллий истиқол мафкурасининг можиятини тушунмайди.

Қониқарсиз даражаси

Ўзбекистоннинг жаҳон ва Марказий Осиёдаги ўрни, мавқеи билан қизиқмайди; шахсий, гурухий, диний, мажаллийчилик манфаатларини миллий давлат манфаатларидан устун қўяди; миллий истиқол мафкурасига зид хатти-ҳаракатларни ёқлади.

Миллий тарбия услублари

Миллий тарбиямиз ўзининг бой услугбий хазинасига эга. Масалан, «кечирмоқ» – тарбияланувчига тарбиявий таъсир ўтказиш мақсадида у йўл қўйган хато, гуноҳни афв этмоқ усули; «ўйнамоқ» атамаси – бу бола билан унда ижобий сифатларни ривожлантириш, салбий сифатларни камайтириш мақсадига йўналтирилган, маълум қоида ва усуллар билан ижро этиладиган ўйинлар билан ўйнаш усули ва ҳ.к. Булар ўзбек халқининг ўз фарзандларида ижобий фазилатларни ривожлантириш, салбий хулқ-атворларни бартараф қилиш мақсадида қўллаган ва қўллаётган йўл-йўриқлар, ҳаракат тартиблари, тарзлари тизимиdir.

Бунда қўйигаги 44 усулни қўлланг:

1. Айбламоқ – болани қилган гуноҳи, хатоси учун адолатли равишда айбдор деб топмоқ, айб қўймоқ ва боланинг буни англашига эришмоқ.
2. Аразламоқ – қилган салбий қилиғи учун болани

айбситиб, ундан ўпка қилиб юрмоқ ёки тарбиявий мақсадда вақтинга юз ўгирмоқ.

3. *Баҳоламоқ* – бола хулқига унинг аҳамияти, қадркиммати ҳақида ижобий ёки салбий фикр билдиримоқ.

4. *Баҳлашмоқ* – ўқувчи билан (мактабда), ўғил-қиз (фарзанд) билан мактабда, уйда илмий, адабий, ахлоқий, миллий-мафкуравий мазмунда мунозара қилмоқ.

5. *Бегона қилмоқ* – боланинг ёлғон гапиргани аниқланаб, қўполлиги муҳокама қилингач, ундаги виждонни жунбушга келтириш, қилган ишига пушаймон қилиши учун ўқитувчи, ота-она ёки она уни ўзидан вақтинга узоқ тутиб юриши.

6. *Биректирмоқ* – одоб-ахлоқда, бирор ҳунарда қўпчиликка намуна бўлган устоз тарбиясига бермоқ. Ўтмишда қўшни кўрган ота-оналар фарзандларининг ҳаётини, одамлар, бегоналар билан муомала қилишни ўргансинлар, деб ўғилларини чойхоначига хизматкорликка беришган экан.

7. *Битим* – боланинг ҳаётига, ўқишига, келажагига оид жиiddий масалани унинг ўзи билан муҳокама қилиб, ўзаро ижобий келишув, тўхтам, қарорга келмоқ.

8. *Буюрмоқ* – вазиятнинг тақозоси билан тарбиявий мақсаддан келиб чиқсан ҳолда боланинг ўзи учун, жамоа, миллат, Ватан манфаатларини кўзлаб буйруқ бермоқ.

9. *Ваъда олмоқ* – боланинг ўз сўзига содиқлигини, сўзи ва иши бирлигини синаш мақсадида ундан бирор ишнинг, мажбуриятнинг бажарилиши ҳақида сўз олмоқ.

10. *Гиргиттон бўлмоқ* – меҳрибонлик билан, «айланай», «ўргилай» сўzlарини ишлатиб, исмига «жон», «хон» қўшиб болани эркалаш.

11. *Ёршмоқ* – боланинг ноўрин хафалигини билгач, танҳо қолдириб, асл мақсад – унинг муваффақияти эканини айтиш. Хайриҳоҳлик, самимийлик бу усулга муваффақият келтиради.

12. *Иноқлашмоқ* – бола билан яқин, дүстона муносабат боғламоқ, аҳиллашиб кетмоқ.

13. *Кафил бўлмоқ* – бола билмай, адашиб хатога йўл қўйган чоқда унинг яхшилиги ҳақида бошқалар (ўқитувчи, ўқувчилар)ни ишонтириб, бола учун масъулиятни ўз устига олмоқ.

14. *Кенгашмоқ* – бола синф жамоаси олдида турган муаммони биргаликда муҳокама қилмоқ.

15. *Койимоқ* – жазо беришнинг енгил тури. Болага танбеҳдовчи сўз айтмоқ, танбеҳ бермоқ, уришиб қўймоқ.

16. *Кузатмоқ* – синф аҳдининг, ҳар бир боланинг хулқ-авторини зимдан қараб, текшириб турмоқ, кўздан кечирмоқ, қайд қилмоқ.

17. *Кўрсатмоқ* – болага, болаларга ўrnак ёки ибрат олишлари ёки уларда янги тушунча, билим ҳосил қилиш мақсадида бирор нарсага диққат-эътиборларини жалб қилиш.

18. *Мақтамоқ* – болани унинг ўзига ёки бошқалар олдида яхши томонларини кўрсатиб гапирмоқ, яхши қилиб кўрсатмоқ.

19. *Насиҳат* – сокин, хайриҳоҳлик вазиятда болани яхши йўлга солиш, таълим бериш мақсадида айтилган гап, маслаҳат, панд, ўгит.

20. *Овутмоқ* – боланинг, унинг оиласининг бошига бирор кулфат тушганда унга тасалли бериб юпатмоқ, овунтирмоқ, йиглашдан тўхтатмоқ.

21. *Одамлантирмоқ* – одоб меъёrlарини машқ қилдириш. Масалан, саломлашиш, мурожаат қилиш, меҳрибонлик кўрсатиш ва ҳоказоларга одат пайдо қилмоқ, ўргатмоқ.

22. *Оқламоқ* – шундай вазиятлар бўладики, бола йил бўйи ажойиб хулқ-автор, ўгит намуналарини кўрсатиб келади-ю, билиб-билмай бир хатога йўл қўяди. Масалан, бирор билан уришиб қолади; ҳашарга келмай қолади ва ҳ.к. Шундай ҳолда ўқитувчи – синф тарбиячиси уни (олдинги намунали хулқи ҳурмати) оқламоғи керак.

23. *Сўрамоқ* – боланинг илмий ва ахлоқий билимлари ҳақида маълумот олмоқ, текширмок, норасмий имтиҳон қилмоқ.

24. *Талаб қилмоқ* – тарбиялаш мақсадида боладан бирор нарсани қатъият билан сўраб туриш.

25. *Тасалли бермоқ* – муваффақиятсизликка учраган болани юпатиш, кўнгил кўтариш учун гапирмок, ишҳаракат қилмоқ.

26. *Таъбирламоқ* – болада, синф, жамоат аҳлида учраб турувчи хатти-ҳаракатларни сифатламоқ.

27. *Таъкидламоқ* – болалар билан ўтказилган ҳар бир вазиятда, уларга малол келмайдиган ахлоқий мазмунни уқтириб, тайинлаб бермоқ.

28. *Тақдирламоқ* – ўқувчини, фарзандни қадрламоқ, муносиб баҳоламоқ, болага унинг қадри бор эканини сездирмоқ.

29. *Тақиқламоқ* – тарбиявий мақсадда болага, ўқувчига бирон нарсани ман этмоқ.

30. *Таҳсилламоқ* – ўқувчини, фарзандни «балли», «оғарин» каби сўзлар билан қарши олмоқ, юксак баҳоламоқ.

31. *Тенглашмоқ* – бола, ўқувчи бирор таҳсинга сазовор иш қилганда унинг хатти-ҳаракатини энг ҳурматли, азиз кишилар хулқига қиёслаш, ёмон иш қилганида эса ўз қишлоғи, маҳалласи ҳудудидаги «ёмон» деб ном қозонгган шахс хулқига ўхшатмоқ, таққосламоқ.

32. *Тергамоқ* – вақти-вақти билан болага етарли давражада қаттиққўлликни намоён қилиб, текшириб, ножӯя хатти-ҳаракатлари учун койиб «йўли»дан қайтариб туриш.

33. *Уялтирмоқ* – номаъқул қилифи учун болага ўта ноқулайлик туғдириш, хижолат, андиша, номус қилдирмоқ.

34. *Шавқлантирмоқ* – боланинг хулқи, ўқишидаги муваффақиятлари. Келажагига ғоят мамнунлик ҳисси билан берилмоқ, руҳий кўтаринкилик билан қизиқмоқ, завқланмоқ ва завқлантирмоқ, қаноатлантирмоқ.

35. Эркалатмоқ – ўғил болани қўзичогим, шерим, тойчогим, қиз болани эса оппоғим, онажоним дея си-лаб-сийпаламоқ, сўймоқ.

36. Ялинмоқ – агарда бошқа хил усул кор қиласли-гига кўз етса, бола қалбидан меҳрни янгилаш, уйғотиш мақсадида уни бирор нарсага кўндириш учун илтимос қиласмоқ; ўтиниб сўрамоқ.

37. Яраштириш – оилада, синфда баъзан учрайди-ган ўзаро уруш-жанжални тўхтатиш, урушиласликка аҳд қиласмироқ, муносабатни яхшиламоқ, тутувлаштироқ.

38. Ўйнамоқ – бола билан унда ижобий сифатларни ривожлантириш, салбий сифатларни йўқотиш мақса-дига йўналтирилган маълум қоида ва усуллар билан ижро этиладиган ўйинларни бирга ўйнани усули.

39. Ўргатмоқ – болага бирор иш-ҳаракат (масалан, чой дамлашни, турли жой, вазиятларда ўзини тутишни, гапиришни ва ҳ.к.) бажариш усулини, йўл-йўригини ту-шунтироқ, билдиримоқ ва шу ишни мустақил бажара оладиган қиласмоқ.

40. Ўқитмоқ – ёзилган нарсанни ёки матнни ундаги белгилар, ҳарфлар воситасида айнан айтиб, эшилтиро-моқ.

41. Қайтармоқ – бола, ўқувчи жаҳли чиқиб, қизишиб бирор кор-ҳол, ёмонлик қилишга қарор қиласа ёки ва-жоҳати шуни кўрсатса, уни бундай номақбул, ножӯя иш-дан, хатти-ҳаракатдан ўзини тутишга ундармоқ, тиймоқ.

42. Қизиқчилик қиласмоқ – ўқувчи, бола билан муносабатда расмиятчиликни, психологик тангликин бартараф қилиш мақсадида мавзуни буриб юбориш, эрмак, ҳазил қилиш, болани кулдириш.

43. Соғға бериш – болага байрам, ҳайитлар муносабати билан имкон даражасида тұхфалар қилиб, унинг меҳрини янгилаб, ошириб туриш.

44. Ҳомийлик қилиш – болага бирор соҳага қизиқиб, берилиб шуғулланса, бу ишда унга ёрдам, мадад бе-риш, мухофаза этиш.

Мана бу 12 усулни эса қўлламанг:

Шу билан биргаликда ўқувчи, болага тарбиявий таъсир ўтказишнинг салбий усуллари мавжудлиги ва уларга барҳам бериш учун улардан намуналар келтирилди:

1. *Алдамоқ* – ёлғон-яшиқ гаплар билан, ваъдалар билан аврамоқ, лақиллатмоқ.

2. *Бачканалашмоқ* – ўқитувчи, ота-онанинг катталарга, улуғларга номуносиб қиликлар, хатти-ҳаракатлар қилмоқ.

3. *Вайсамоқ* – болаларни, ўқувчиларни томонларга бўлиб, бир-бирига қарши оёқлантириб, тезлаб, улар орасидаги зиддиятни кучайтирмоқ; низони авж олдирмоқ, олқишиламоқ.

4. *Гина қилмоқ* – ўқувчига, болага нисбатан дилда хафалик, кек сақдамоқ.

5. *Ёмонламоқ* – боланинг олдида ёки орқасидан уни ёмонлаб, ёмонга чиқариб, қоралаб гапирмоқ.

6. *Зарда қилмоқ* – болага, ўқувчига ҳадеб зарда, жаҳл қиласвериши.

7. *Зорланмоқ* – болалар қошида бирор нарсадан, вазиятдан нолимоқ, шикоят қилмоқ, ҳасад қилмоқ, но-чорликни намоён қилмоқ.

8. *Мажбур қилмоқ* – ҳеч бир асоссиз ўқувчининг, синфнинг муносабати билан ҳисоблашмай, амр, зўрлик билан ёки бирор нарса тақозоси билан бир ишни қилишни буюриш, кўр-кўронга талаб.

9. *Низо* – ўқитувчи ва ўқувчи, бола ва ота-она орасида ўзаро келишмовчилик ёки қарама-қаршилик, душманлик, адоватли муносабат, ихтилоф, нифоқ ҳосил қилиш.

10. *Сўклимоқ* – болани ёмон, уят сўзлар билан уришмоқ, ҳақорат қилмоқ (одатда, бу усул сўкилувчининг сўкувчига бемехрлигига олиб боради).

11. *Хўмраймоқ* – фарзандга, ўқувчига, қовоини солиб тикилмоқ, ёмон кўз билан қарамоқ.

12. *Қарғамоқ* – фарзандга ёмонлик, баҳтсизлик ёки ўлим тилаб койимоқ; ёмон ният тиламоқ.

Ўсмир

Ўсмирларда: давра, гурӯҳий ўйинлар, тенгқурлар билан мулоқотга киришиш учун боланинг ўз устида турли ижтимоий ролларни синаб кўриши; хаёлотининг ўсиши; виждонийлик туйғуси; майлининг намоён бўла бошлиши; миллий ўзлигини англашнинг ривожлана бориши; бошқа миллатлар ҳақидаги тасаввурларнинг кенгая бориши, Ватан тушунчасини англай бориши рўй беради.

Психология фанида ўсмирлик даврини ўтиш даври, «пубертал ёки пубертат ёш», «жинсий етилиш даври», «ўтиш даври», «қийин давр» каби иборалар билан аталади. Мазкур тушунчаларнинг ҳар бири ўз хусусиятига эга ва ўсмир шахсини у ёки бу жиҳатини акс эттиради.

Ўсмирилик даври тахминан уч босқичга бўлинади. Биринчи босқич бу – болалиқдан ўсмириликка ўтишга тайёргарлик даври; иккинчи босқич – бевосита ўсмирилик даври; учинчи босқич – ўтиш давридан кейинги (постпубертал) давр. Бу давр ўсмирнинг биологик ва физиологик шаклланиши яқунланишини ўз ичига олади. Шу сабабли ўсмириликнинг биринчи босқичини кичик ўсмир ёши, иккинчи босқични ўсмирилик ва учинчи босқични ўспириинлик даври дейиш мумкин.

Ўсмир деганда «Нима учун?» деган саволни бераётган, ўзаро қизғин баҳслашаётган, тортишаётган болалар кўз олдимизга келади. Бу давр янги тушунчаларнинг ўсмир дунёқарашида асосан, мустақил фикрнинг алоҳида намоён бўлиши билан ҳам тавсифланади. Ўсмирилар ҳаётида одамлар орасидаги ўзаро муносабатлар ҳақида хулосалар аста-секин хулққа айлана бошлайди. Инсоннинг фикр ва қарашлари, эътиқодлари ҳаёт давомида ўзгариб туради, бироқ уларнинг пойдевори ўсмирилик даврида қўйилади.

Ўсмирилик шахснинг «Мен кимман?», «Мен нима қила

оламан?», «Келажакда мен ким бўла оламан?» деган саволларга фаол жавоб қидириш даври. Ўсмирнинг туйфулар олами жуда сезгир, таъсирчан бўлади. Эҳтиётсиз айтилган ҳар бир сўз-ибора, баҳо, ҳатто кулги ҳам унинг қалбини яралаши мумкин.

Ўсмирик даврида бунёдкорлик ва вайронкорлик йўналишларига тортувчи кучлар таъсири ошади. Қайси йўналишга тортилса, ўша йўналиш унинг кейинги ҳаётини белгилаши мумкин.

Масалан, ўсмирнинг онги ва қалби ҳар бир янги нарса, воқеа учун очиқ бўлади. Шунинг учун бу даврда уларни бунёдкор ғоялар, ҳақиқий маданият ва санъат асарлари оламига олиб киришга, онги ва қалбида доимо эзгу ғояларни сингдиришга ҳаракат қилиш лозим бўлади.

Агарда 11 ёшгача бола уйда тинч ўтириб, телевизор кўриб, китоб ўқиб ўтирган бўлса, 11 ёшидан кейин унинг феълида ўзгаришлар кўрина боради. Энди у уйда ўтира олмайди. Ота-она қанчалик яхши бўлишмасин, у ўртоқларига интилади. Ўртоқлар давраси, референт гурӯҳи ўсмир мустақил ҳаётининг энг биринчи ижтимоий тажрибаси сифатида унинг қадриятлар тизимиға кучли таъсир кўрсата бошлайди. Илгари ўсмирнинг тенгқурлари орасидаги мақоми юқоридан, ўқитувчилар, ота-оналар томонидан белгиланган бўлса, энди ўртоқлари берган баҳо етакчилик қила бошлайди.

Ўсмир доим ўзига идеал дўст қидиради. Унинг дўсттга талаблари қатъий бўлади. Яъни, дўст уни тушуниши, ҳозиржавоб бўлиши, содик, ростгўй бўлиши керак. Ўсмир қабул қиласиган қарорларнинг аксариятида рационал асослар эмас, туйфулар мотиви етакчилик қиласи.

Ўсмирларга ғоялар кучли таъсир қиласи. У ўзига боғлиқ бўлган у ёки бу масалани ишонч билан ҳал қилиши мумкин. Бироқ, бошқалар билан ҳар куни ва узоқ муддат такрорланадиган ишларни қилиш билан боғлиқ қарорлари кўпинча бажарилмасдан қолиши мумкин.

Үсмир турли гурухлар таъсирида яшайди. Оила, мактаб, кўчага хос талаблар, таъсиrlар ҳамма вақт ҳам бирбирига мос келавермайди. Баъзида ўсмирлар кўчадаги гурухлардан ўзларига «кўумир», идеалларни кўрадилар. Натижада ўсмирлар норасмий гурухларда миллий қадриятларимизга ёт, бегона қадриятларга дуч келадилар. Ўзларининг мустақил танлаган хулқ-атворларини ана шу қадриятлар асосида намоён қиладилар. Демак, қаровсиз қолдирилган ўсмир ана шу хулқ-атвор тажрибасини тўплаши мумкин. Ўз муаммоларини ўқитувчilари, ота-оналари билан эмас, ўша гурухлардаги танишлари билан муҳокама қилиши унинг маънавий изоляцияда қолиш хавфини пайдо қиласди.

Ўсмирилик даври ҳозир психологлар томонидан «борлиқни иллюзор идрок қилиш синдроми» даври деб баҳоланмоқда. Яъни, ўсмир оламни, ҳаётни ҳақиқий эмас, балки компьютер ўйинлари каби истаган пайтда «перезагрузить» қилиш мумкин бўлган воқелик тариқасида идрок қиласди. Баъзи ўсмирлар илгари мумкин бўлмаган иш, қилиқларни қилиш, экстремал вазиятларга тушиш, тартибсиз турмуш тарзини татиб кўриш кабиларга қўл уришмоқда. Ота-она, ўқитувчи, синф раҳбарларининг эътиборсизлиги бу синдром даврини узайтириши мумкин.

Миллий тарбия нуқтаи-назаридан қаралганда ўсмирилик ёши (11 – 14 ёшлар) миллий онгнинг, тушунчаларнинг, эътиқоднинг шакланиши, ижтимоий муносабатларни баҳолаш тизимини қўллай бошлиши билан муҳимдир. Миллатлараро мулоқот маданияти учун муҳим бўлган, бегона кишилар маънавий дунёсини ҳис қилиш, уларнинг қайғусига ҳамдард, қувончидан шодлана олиш (эмпатия) қобилияти ҳам айни шу даврда яққол намоён бўлади. Бундан ташқари, ўсмирилик даври яна шуниси билан характерлики, жамият учун фойдали ишнинг мотивлари ўсмирларнинг ижтимоий-психологик эҳтиёжларига мос келади (Э.Д. Фельдштейн). Бу эса, ўз навба-

тида ўсмирларни Ўзбекистон ватанпарварлиги, миллий истиқол мафкураси руҳи билан суориилган ижтимоий фойдали фаолиятга жалб қилиш имконини беради. Бундай фаолиятда ўсмирлар миллий тарбиявий фазилатларни амалда намоён қилиш имконига зга бўладилар.

Миллий истиқол ҳақидаги билимлар, миллий қадриятни тиклаш ҳаракати, турли миллатларга мансуб кишилар билан бўлган мулоқот таъсирида ўсмирнинг миллий-мафкуравий дунёқараси шакллана боради. Ўсмир бошқалар билан фаол мулоқотда бўлишни, ўз ҳис-туйгуларини бошқаларнинг тушунишларини, қалбидағи ҳис-туйгуларини айтишни, ўртоқлашишни истайди. Аммо, бу эҳтиёжларни қондириш учун унда ҳаётий тажриба етмайди. Ана шу иштиёқ, интилиш, ўсмирнинг ўзига дўст излашидан миллий тарбия мақсадларида унумли фойдаланиш керак.

Ўсмирлик даври Шарқ мұхитида кескин зиддиятлардан холи кечса-да, бу даврнинг баъзи хусусиятлари миллий тарбия жараёнини мураккаблаштириши ҳам мумкин. Ўсмирларга хос теварак-атрофни, ижтимоий, мафкуравий, миллий-маданий соҳаларга даҳлдор воқеаларга баҳо беришда ўта ошириб ёки камайтириб юбориш, ўжарлик, туйгуларнинг бекорлигига, бу эса баъзи ҳолларда маҳаллийчилик, миллий худбинлик, нигилизм, мақтанчоқлик, эгоцентризм, этноцентризм кайфиятларининг намоён бўлишига олиб келиши ҳам мумкин. Ана шу салбий оғишларнинг олдини олиш учун ўсмирлар миллий туйгуларини қаровсиз қолдирмаслик керак, балки ўз вақтида миллий-мафкуравий онглилик, Ўзбекистон ватанпарварлиги фазилатлари билан омухталаштириш даркор. Бунинг учун Ўзбекистон барча фуқаролар – турли миллат вакилларининг ягона, ёлғиз Ватани эканини, Ўзбекистон байроғи – барчамизнинг байроғимиз эканини, демак, Ўзбекистонда истиқомат қилаётган барча халқлар: рус, қозок, туркман, арман, озарбойжон – барчанинг мақсади ана шу ягона Ватани гуллатиш, эка-

нини ва тоабад шундай бўлиб қолиши кераклигини; Ўзбекистоннинг қуввати, обрўси, бойлиги – миллатидан қатъи назар ҳар бир фуқаронинг қуввати, обрўси, бойлиги, фаровонлиги экани; Ватан, эл бошига иш тушгандада иқтисодий қийинчилик пайдо бўлганида миллатдан, Ватандан нолиш, уни ташлаб енгил ҳаёт излаган киши, одам деган номга лойиқ эмаслиги, қайси миллат ўз Ватанини севмаса, ўша Ватанинг, миллатнинг келажаги йўқлигини; Ўзбекистонимизнинг келажаги буюклиги ва бунинг ҳар бир ўқувчига боғлиқлиги уқтириб борилмоғи керак.

Фазилат нима?

Ҳар бир фазилатни шакллантиришнинг асосий шартларидан бири – дастлаб ана шу фазилат, сифат ҳақида ўқитувчиларда, кейин ўқувчиларда тушунча, билимнинг мавжудлигига боғлиқ. Акс ҳолда бу фазилат шахс хулқатворида намоён бўлмайди, намоён бўлса-да, англанмагани туфайли ўткинчи характерга эга бўлиб қолади. Иккинчидан, фазилат, сифат ҳақида тушунча, билимнинг тарбияланувчи онгидаги даражасини қайд қилиш лозим. Чунки, биз кўрсатаётган тарбиявий таъсир, миллий таълим мазмуни ўқувчилар томонидан қандай ва қай даражада қабул қилинаётгани, бу ишда нималар такомиллаштирилиши ва нималар тузатилиши кераклиги аниқланади. Дарҳақиқат, шахснинг ҳар бир сифати, шу сифатнинг таркибий қисмлари бўлмиш интеллектуал, эмоционал-иродавий ва амалий фаолиятнинг шаклланганига ва улар орасидаги уйғунликка боғлиқ. Шу туфайли миллий тарбияланганликнинг ҳар бир фазилати қандай ривожланганини аниқлашда дастлаб ўқувчининг ўз ёшига мос равишда мазкур фазилат ҳақидағи тасаввурлари, тушунчалари, билимлари ўрганилади.

Савоб

Ота-она: «Ота-боболаримиз ҳам бир вактлар худди сизлардек ёш болалар бўлган. Ўша пайтларда ўзбек шаҳар-қишлоқларида бир одат бўлган: айрим уй, ҳовлиларнинг кўча эшиги олдида бўш кўза, чelакни кўриш мумкин зди. Бу нимани англатган? Бу – «ушбу хонадонда қариялар (ёки беморлар) яшайди. Сувимиз тугади. Сувни келтиришга қувватимиз етмаяпти» деган маънони англатган. Бу ердан ўтиб кетаётган ўсмирлар (ҳозирги боболаримиз) қанчалик шошилишмасинлар, қанчалик ўйинни севмасинлар, «бечора кампир (ёки чол), бемор киши сувсиз қолишибди», деб кўза, чelакни олиб, қудук ёки ҳовуздан сувга тўлдириб, ўша муҳтож киши яшайдиган эшик тагига келтириб қўйиб, эшикнинг ҳалқасини бир-икки қоқиб кетишар эканлар. Ота-боболаримиз бу ишни «савоб, хайрли иш» деб билганлар.

Боболаримиз одамларга ёрдам беришга доимо тайёр бўлган, ариқлардан, йўллардан ахлатларни, тошларни четга олиб ташлаганлар, катталарга, аёлларга қўлидан келгунча ёрдам беришга ҳаракат қилганлар».

«Боболар одати» сухбатида ўртага ташланган саволлар:

– Нима учун айрим ҳовлилар эшигида бўш кўза, чelак турган?

– Ўша пайтлар ёш бола бўлган боболаримиз нима учун бўш кўза, чelакни кўриб, ўтиб кетавермаганлар? Ахир касал кишилар сувни ким келтирганини билмаганлар-ку?

– Сиз боболарингизга ўхшаб савоб иш, яхшилик қилган кишиларни кўрганмисиз? Ўзингиз-чи? Мисол келтиринглар-чи?

– Имконияти бўла туриб савоб иш қилмаганларни-чи? Мисоллар борми?

– Бу масалага муносабатимиз қандай? Биз қандай болалар, кишилар бўлмоғимиз керак? Нима учун?

Саломлашиш

Миллий одоб туркумига саломлашиш маданиятини шакллантириш ҳам маҳсус вазифа сифатида киритилган эди. Дастваб, ўқувчиларга саломлашишнинг маъноси, мақсади, ҳикмати ва унинг маданий кўринишлари ҳақида билимлар берилди. Кейин саломлашиш одоби, ҳатти-ҳаракатлари кўрсатилди. Билимларни мустаҳкамлаш, ҳаёт билан боғлаш мақсадида ўқувчиларга турли вазиятларда: биринчи бўлиб салом бериш; қучоқ очиб кўришиш; қўл бериб кўришишнинг имкони бўлмагандা; йиғин ўтаётган хонага кирганда; телефонда; оиласда; маросимларда; транспортда; йўлда, пиёда кетаётган пайтлардаги саломлашиш қоидалари, меъёрлари, табассум қилиш уқтирилди, кўрсатилди ва машқ қилинди.

Дастваб, ўқувчилар буни ўзларига хос шўхлик билан енгил қабул қилдилар. Бироқ, кейинчалик уларнинг муносабатлари ўзгариб, жиддийлаша борди. Чунки ушбу кўникма – саломлашиш одоби уларга сингдирилаётган миллий тарбиявий таъсир тизимининг таркибий қисми эди. Иссиқ, самимий ва табассум билан саломлашиш улар илгари ўйлаганидек оддий, эътиборсиз нарса эмас, балки кишига гўзал ва самимий муносабатни ва бу орқали бошқа кишиларда ўзига салом берувчига гўзал ва самимий муносабатни ҳосил қилиши, бу эса ўқувчилар учун, яъни бўлажак шифокор, фермер, тижоратчи, менежерлар учун қанчалик муҳимлигини тушунтириш уларда қизиқиши, маънавий ва моддий манфаатдорлик ҳисларини қўзғатди. Бу чоралар омухталалиб, пировард натижада ўқувчиларда миллий одоб туркумини тарбиялашнинг муваффақиятини таъминлади.

Япон қизлари

Япон миллий характеристи – мақсадга интиувчанлик, дунёни шоирона идрок этиш, миллийликка ҳурмат-эътиқодга айланган. Япон миллати, тарихи ва маданияти

ҳар бир япониялик учун, ҳар бир япон қизи учун мўътабар саналади. Қизларнинг маҳсус байрами бўлиб, у «Хина матсури» дейиларкан. Бу байрам ҳар йили 2 майда нишонланар экан. 15 ноябрда эса, 3, 5, 7 ёшга кирган қизлар байрам қилишар экан. «Хина матсури»да қизлар бирбириникига меҳмонга боришади. Шу куни маҳсус шеър, қўшиқларни куйлаб, маҳсус таомлар билан сийланадилар. Қиз бола 7 ёшга етганида ота-онаси уларга япон аёли киядиган миллий, қадимий ва замонавий либос – кимоно ҳадя қилинади. Шу кундан бошлаб қизлар ўз оналаридан япон аёллари билиши, қила олиши керак бўлган урф-одатларни ўрганишга киришади.

Қизларжон, биласизми? Бизнинг ўзбек халқимизда ҳам шундай байрам бор. Айтинг-чи, ким билади? Билмайсизми? Бу байрам – мучал тўйи деб аталади. Илгари 12 ёшга тўлаётган барча ўғил-қизлар олдиндан маҳсус тикиб, тайёрлаб қўйилган оқ либосни кийишган. Бу ранг мустақил республикамизнинг байроғида ҳам акс этган. Чунки, оқ ранг тозалик ва покликнинг рамзиdir. Наврўз сайлида мучал ёшига тўлган ўғил ва қиз болалар бирбиirlариникига кириб дўст, дугоналарини қутлашган, сўнgra белгиланган жойга тўпланишган. Одатда, «Оқ либосли ёшлар» Наврўз ўтказаётган жойга ташриф буюришганда барча уларни қутлаб, яхши ниятлар билдиришган. Ҳали мучал ёшига тўлмаган болалар уларга баҳор чечакларини ҳадя қилишган. Хонадонларда отоналар мучали тўлган болаларга атаб зиёфатлар беришган. Тарозининг бир палласига мучали нишонланаётган бола, иккинчи палласига новвот, каллақанд солинган. Каллақанд оғирлиги мучали нишонланаётган ўғил ва қиз бола оғирлигини босгач, уни тушириб, дастурхон тўрига ўтқазишган. Каллақандни кулча устига қўйиб, ҳаммасини меҳмонларга улашганлар.

Ҳар бир қиз 12 ёшга етгач, ўсмир дейилади. Ўсмирлик эса болалик эмас, қиз боланинг орасталиги, юриш-

туриши, муомалада эътиборли, ота-онасига сирдош, ёрдамчи бўлиши кераклигини англатади. Қарант-а! Жаҳоннинг энг илфор мamlакатларидан бири – Японияда миллий урф-одатларини шунчалик эъзозлар экан-у, биз шўролар даврида ўзимизнинг ўзбекона, гўзал анъана-ларимизни қарийб унутаёшибиз. Сизларга насиҳатим, оиласиздаги кишиларнинг туғилган кунлари нишонланга-нида уларни «мучал тўйларингиз муборак», дея чиройли, ёқимли қилиб табриклаб, эслатиб қўйишни унутманг. Қачон биз ўз қадриятларимизни, маданиятимизни қадр-ласак, тинмай Ватанимиз учун ўқиб, ишласак, яқин йил-ларда миллатимизни – Ўзбекистонимизни бутун жаҳон тилларида достонга айлантира оламиз, турмушимиз фар-ровон, ўзимиз баҳтиёр бўламиз.

Ота-она обрўси

Ота-она обрўси миллий тарбиянинг асосидир. Ай-нан шу омил орқали улар фарзандларининг онигига, хулқ атворига маънавий таъсир қиладилар. Ота-она обрўси баланд бўлган оиласарда болаларнинг ҳурмат-иззати, эътибори, муштипар она маслаҳат сўраб қилган муносабатларидан ҳам билиш мумкин. Хуллас, ота-онанинг оиласидаги ҳурмати, обрўси, мавқеи уларнинг бола тарбияси билан маҳсус шуғулланаётгани ёки шуғулланмаётганиларига боғлиқ. Ота-она обрўсини уларнинг фарзандлари шахси билан қизиқишилари, ўқувчи фарзандларининг ривожлана бораётган эҳтиёжларини ўрганиб, бошқариб, қондириб боришлари оширади. Олиб борган кузатувларимиз ҳаётда ота-онанинг тарбиячилар сифатидаги обрўларини туширувчи сабаблари ҳам мавжудлигини кўрсатди. Булар:

- ота-онанинг ўзларини фарзандларининг боқувчилар сифатида англаб, тарбиячилари эканликларини чуқур англамасликлари;

- оиласарда учровчи ахлоқсиз турмуш тарзи;
- ота-онанинг болаларга айтган сўзлари, панд-насиҳатлари ва амалдаги хатти-ҳаракатлари орасидаги тафовут;
- ота-оналарнинг фарзандларига қилган хизматларини миннат қиласверишлари, улар билан асосан, буйруқ, хукм орқали гапиришлари;
- ота-онанинг ўқувчи фарзандларининг ҳаёти, қизиқишларига эътиборсизликлари, уларга вақт ва эътибор ажратмасликлари.

Болангизга бефарқ бўлманг

Болаларни кичик ёшдан меҳнатга ўргатиб бориш ҳар бир ота-онанинг бурчи ҳисобланади. Бундай меҳнат кундалик турмушда бўладиган оила юмушлариdir. Бола кичик ёшдан ўз ўрнини йигиштириб, ҳар кунги но нушта, тушлик ва кечки овқатда ўз ҳиссасини қўшиб боришига катталар масъул. Айниқса, ота-она фарзандларига ўсмир ёшида бефарқ бўлмасликлари, уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатларини кузатиб бориши лозим. Бефарқлик ота-она ва ўсмир орасида совуқлик туширади:

— ўқувчи фарзандлар билан муносабатда уларнинг ёш хусусиятларини билмаслик ота-она ва фарзандлар ўртасида турли хил зиддиятлар, тушунмовчиликлар келтириб чиқаради. 7—11 ёшдаги болалар ота-онага тақлид қилиб келса, 12—17 ёшда эса болаларда кескин ўзгариш — ўтиш даври бошланади. Бу давр ота-оналардан алоҳида диққат-эътиборни талаб қиласи. Ота-оналар ва болалар орасидаги зиддиятларнинг асосий қисми шу даврга тўғри келишининг боиси ҳам шундан. Ота-онанинг ўз фарзандларига хос ёш хусусиятларини билмасликларининг оқибати ўсмирларнинг ота-онадан (кўпчилик ҳолларда отадан) қалбан узоқлашувига олиб келади;

— ота-она фарзандлари учун ҳар куни, ҳар соат, ҳар дақиқада шахсий намуна эканликларини антлай билмасликлари;

— ота-она, оила аъзолари томонидан ўқувчи фарзандларига қўйиладиган тарбиявий талабларда яқдилликнинг етишмаслиги;

— ўқувчининг кундалик ҳаётидаги режасизлик, тартибсизлик, аниқ мақсадга йўналтирилмаганлик;

— рағбатлантириш ва жазолашда тарбиявий мақсад устуворлигини таъминлай билмаслик;

— миллий қадриятларга ҳурмат ҳиссини шакллантиришда изчилликнинг етишмаслиги;

— тан жазоси билан қўрқитиш;

— ота-онанинг фарзандлар кўз ўнгидага жанжал қилиб туришлари;

— уйда ошкора ичкиликбозлик қилиниши;

— беҳаё сўзлар, қарғишлар, сўқинишлар;

— ўз фарзандини «энг яхши» деб ҳисоблаш;

— «биз қийналганмиз, болаларимиз роҳат қилсин», — дея фарзандларини эркалатиб юбориш;

— ясантиришга ҳирс қўйиш;

— «бала қийналиб катта бўлса, ота-онанинг, меҳнатнинг, ҳаётнинг қадрига етади», — дея кўр-кўронада қаттиқ-қўллик, зарда қилавериш;

- ўқувчи-фарзандига ваъда бериб бажармаслик;
- мактаб билан таълим-тарбиявий ҳамкорликдан ўзини четта олиш;
- болаларини ўз аждодлари, шажаралари билан танишитирмаслик ва ҳ.к.

Ота

Ўзбек оиласида юқорида келтирилган камчиликларни барта-раф қилишда оталарнинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Зоро, мақолларимизда қайта-қайта такрорланиб келинаётганидек, «Отанинг очтан йўли бор, она-нинг бичган тўни бор», «Отаси борнинг унуми бор, онаси борнинг тиними бор», «Ота-оламнинг фахри», «Эрта тур, отангни кўр, отангдан сўнг отингни кўр», «Отангни кўрсанг, отдан туш», «Ота бўлиш осон, оталик қилиш қийин», «Ота болага синчи», «Ўғлингни севсанг қулингдай ишлат», «Отапар сўзи хитоб бўлур, ани йиғсанг китоб бўлур»...

Она

Онанинг ўзбек оиласидаги ҳурмати, ўрни алоҳида, жипслаштирувчи аҳамиятга эга. Чунки, «Онага бўлган муҳаббат – Ватанга бўлган муҳаббатнинг куртаги», «Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада», «Онанг ўгай бўлса, отанг ўзингники эмас», «Бола – лой, она – кулол», «Бола ҳам она дейди, она ҳам она дейди», «Онанг-

нинг яхшилигини бемор бўлсанг биларсан» ва ҳ.к. Бу эса ўзбек қизларини оналикка тайёрлаш: уларда меҳрибонлик, ғамхўрлик, майинлик, яқин кишиларини қадрлашига, ҳимоя қилишга, эҳтиёжни шакллантиришга алоҳида эътибор беришни тақозо қиласди. Ота-онанинг изчил тарбиячилик меҳнати уларни яхши фарзандларнинг ота-оналари бўлиш шарафига мұяссар қиласди. Ўз тарбиячилик бурчларини бажармасликлари ёки бажара олмасликлари натижасида улар «ёмон» деб ном чиқарган ўғил-қизларнинг ота-оналарига айланадилар. Чунки, ўғил-қизларнинг ёмон бўлиб туғилмасликлари бундан қарийб 1300 йил илгари Юсуф Ҳожиб томонидан «ўғил-қизнинг феъли-хулқи яхши ёки ёмон бўлса, унинг сабабчиси ота ва онадир» тарзида ифодаланган эди.

Қабристон обод – руҳлар шод

Ўқувчи-ёшларда аждодлар ёди, руҳи-покига ҳурмат, садоқатни тарбиялашга мазкур тадқиқотда иштирок этган масканлардан бири – Самарқанд шаҳар Дамариқ маҳалласида алоҳида аҳамият берилмоқда. Маҳалла қўмитаси раиси собиқ ўқитувчи нафақахўр Ф. Нарзиев ва қўмита фаоллари Н. Ёқубов, Х. Болтаевлар хонадонларда бўлишиб, қабристоннинг атрофини тозалаш ҳашарига маҳалла аҳлини даъват этдилар. Ҳар йилгидан фарқли ўлароқ, ҳашарга ўқувчи-ёшларни ҳам таклиф қилиш кераклиги, бунинг аҳамияти ота-оналарга тушунирилди.

4 апрель куни ҳашарчилар орасида ўспириналар ҳам учради. 11 апрель куни 12 та, 18 апрель куни эса уларнинг сони 23 тага етди. Яъни, 4, 11 апрель кунлари ўз ўғилларини ҳашарга олиб чиқмаган оталар қўйидаги ўрнакли ҳолатни кузатдилар; ҳашарнинг буюк миллий тарбиявий аҳамиятини англаб етган, болаларни тарбиясига ҳафсалали ёш, ўрта ёшли оталар ўз ўғилларига марҳум бобо, буви, қариндошларининг қабрларини

кўрсатдилар. Ўсмирлар 18 апрелдаги ҳашарда ўзларини қандай тутдилар? Уларнинг бир қисмигина (5 таси) офтобдан пана жойда белкуракларини бошқаларга бериб ўтирилар; 7 нафар ўсмир катталардан кўрсатма кутиб, айтилган юмушларни бажариб турди. Лекин уларнинг кўпчилиги (11 таси) фаоллик кўрсатди; шох-шаббаларни, темир-терсакларни териш, ер ағдариш, тошларни териб, белгиланган жойга элтиб ташлаш, дараҳтларнинг қуриган шохларини кесиб, ёқиш каби ишлар билан ихтиёрий машғул бўлдилар. Энг муҳими, улар ўзларининг аждоллар олдидаги бурчларини меҳнат билан оқлаётганликларини илк бор амалда туйдилар.

Ҳашар тугади. Махалла қўмитаси раиси Ф. Нарзиев ҳашарчилар қаршисида ваъз қилиб, шундай деди: «Азизлар! Бугун сиз ва биз марҳум бобо-бувиляримиз, ота-она-ларимиз руҳларини шод қилдик. Уларнинг мозорларини хас-ҳашаклардан покладик. Баъзи одамлар ота-оналарининг қадрларига улар тирикликларида етмайдилар. Насиҳат қилсалар: «Қарисиз, нимани ҳам тушунардингиз» дегандек беписанд қиласидилар. Булар ота-оналари мар-

ҳум бўлганларидан кейин ҳам уларни иззатламайдилар. Марҳумларнинг қабрларидан хабар олмайдилар. Ўз бобо-бувиларининг қабрларини танимайдиган ёшларни ҳам кўрмоқдамиз. Худога шукурки, халқимизга имон, инсоф қайтмоқда. Имоним комил, сизлар, айниқса, бугун ҳашарга келган ёшлар келажақда ўз ота-оналарингизга меҳрли бўласизлар. Чунки, сизлар бугун инсон умри абадий эмаслиги, ҳар бир киши – ота ҳам, она ҳам вақти келиб вафот этиши мумкин, шунинг учун уларни тирикликларида иззат қилиш лозимлиги ҳақида дарс олдингиз». Барчангизга раҳмат. Илоҳим тупроқда ётган ото-бобо, она-бувиларимизни Худо раҳмат қилсин».

Шундан сўнг маҳалла масжиди имоми Низом бобо дуои фотиха қилдилар. Шу билан ҳашарга якун ясалди. Ҳашардан қайтаётган ўспириналарнинг қиёфаларида ажиб бир жиддийликни, аждодлар тарихига дахлдорлик туйғусини ҳис этаётганликларини сезиш мумкин эди.

Устоз ва шогирд

Исломдан аввалги (VIII асрдан) даврларда бизда мафкуравий тарбия билан она ёки маҳсус тайинланган устоз («Билга») шуғулланар зди. Она фарзанднинг дастлабки мураббийи сифатида уни ўз даврига муносиб килиб ҳаётга тайёрлаган. Тахминан 8 – 9 ёшлардан бола устоз қўлига топширилган. Энди устоз қўлида у ақлий ва ахлоқий та-комиллашади. Чунки исломдан аввал бизда балоғат ёши 15 ёш зди. Бу ёшдан кейин фарзанд мустақил ҳаёт кечиради ва имкон қадар устози («Билга») кузатувида бўлган. Борди-ю 15 ёшдан кейин киши хатога ёки гуноҳга йўл қўйса, бунинг учун аввал она, кейин устоз жавоб берган. Шу сабабли жамиятда она ва устознинг роли юқори зди. Оналик – шараф, устозлик – шатель ҳисобланган. Қадимда она ва устоз жиноий жазодан озод қилинган. Чунки улар ёш авлод тарбияси билан шуғулланишган.

Ислом даврида (VIII – XIX асрлар) ҳам тарбияда она ва устоз роли сақланиб қолди. Фақат ақлий ва ахлоқий тарбияга эътиқод тарбияси ҳам қўшилди. Ўзгача айтганда, инсон диний эътиқодли қилиб тарбиялана бошлади. Унга кўра, кишининг ақлий ва ахлоқий етуклигига мезон унинг эътиқодидир. Ақлий ва ахлоқий шаклланган инсон эътиқодли бўлади ва ҳар бир ишда, сўзда ҳам, фаолиятида ҳам ўз эътиқодини намоён қиласди. Шундай қилиб, ислом даврида инсон ақл, ахлоқ ва этиқод устуворлигида тарбияланиб, вояга етказилган.

Тоталитар даврда (1917 – 1991 йиллар) шахс мафкуравий тарбиясида она ва устоз роли пасайтирилиб, бу ишга мутахассис кишилар жалб қилинди. Давр мафкураси якка ҳукмрон, тоталитар мафкура бўлгани учун мафкуравий тарбия сиёсийлаштирилиб юборилди. Энди шахсни ақлий, ахлоқий ва эътиқодий шакллантиришдан кўра социалистик маслакни шакллантиришга устуворлик берилди. Бу мафкуравий тарбиянинг энг салбий хусусияти фикрлашнинг умумийлиги бўлди. Тарбия «ўзиники», «ўзганики» категорияларига бўлиш социалистик «биз»ни ва «улар» (шўроларни тан олмаган жамиятлар)га қарши қўйиш натижасида тоталитар давр ва унинг мафкураси тарбияда чекланишларни келтириб чиқарди.

Оила ўғил-қизларда миллий феъл-атвор, ҳусни хулқ тарбияси манбаи бўлиб келди. Ота-оналар ҳар куни, ҳар соатда намуна бўлиб, яъни ўзлари билиб-бilmagan ҳолда тарбиявий таъсир кўрсатиб, болаларига хатти-ҳаракатлар, юриш-туриш, сўзлаш, кулиш, овқат ейиш, ювиниш, муомала қилиш, мезбон-меҳмон муносабати меъёрларини сингдириб келмоқдалар. Айниқса, ўғилни – оталикка, қизни – оналикка, уйbekалигига тайёрлаш миллий тарбиядаги икки йўналиш – ўғил ва қиз болалар тарбияси мавжудлигини кўрсатади.

Анъаналаримиз

Бошқа халқлар қатори ўзбекларда ҳам шундай анъаналар борки, уларни сақлаш, тиклаш, замонавийлаштириш оила ҳаётини маънан бойитади. Чунки, ҳар бир ёш йигит-қизнинг (демак, сизнинг болангизнинг ҳам) ўз халқи анъаналарини яхши билиши орқали давлат, халқ, миллатимизнинг тарихига, келажагига дахлдорлик эшиги очилади.

Миллий анъана, урф-одатлар болада миллий дунёқарашибни шакллантиради. Ҳаммамиз ҳам ўз ота-оналаримиздан ана шу миллий дунёқарашибни ўзлаштирганмиз. Энди уларни болаларимизга мерос тарзида беришимиз керак. Ана шунда анъаналар болаларимизни биз билан ҳамфирлигига, ўзаро ишончта, иззат-ҳурматга, мақсад бирлигига, ўзаро самимиятта хизмат қиласди.

Ўзбекистон биз учун нафақат ҳудудий Ватан, балки ўзбекона урф-одатлар, анъаналар ватани ҳам. Шу сабабли биз ўз давлатчилигимиз, тилимиз, маънавиятилиз, тарихимиз, истиқболимиз, миллий давлатимизнинг гуллаб-яшинашидан, урф-одатларимиз, бунёдкор ўзбекчиликнинг тикланишидан манфаатдормиз. Бу қадриятлар мустақил давлатимизда маънавият соҳасидаги сиёсатимизда ўз такомилини топмоқда.

Ҳозирги замонда юз берәётган глобаллашув жараёни ва уни одамларнинг онги ва кайфиятига бўлган таъсири комил инсонни тарбиялашга замонавий ёндашишни тақозо этмоқда. Бунда ўзлигимизни йўқотмаслигимиз, ўзбек халқининг миллий руҳиятини нафақат сақлаб қолишимиз, балки янада кучайтиришимиз учун миллий тарбиямизни маҳкам тутишимиз зарур.

Маросим ва болалар

Халқимиз узоқ тарихи давомида кўплаб маросимлар яратиб, уларни миллий одоб ва чиройли муомалалар майдонига айлантирган. Маросимлар маънавий меъёр ва

тамойиллар сифатида авлоддан-авлодга етказилиб, жамоатчилик фикри билан қўриқланиб, такомиллашиб келди. Суннат, никоҳ тўйлари, ҳашар, мотам маросимлари ва бошқа оиласвий тадбирлар болаларда ватанпарварлик, миллий одоб, виждонийлик, элсеварлик фазилатлари-нинг шакланишига, чиниқтирилишига кучли воситалар бўлиб келди.

Оиласвий маърака-маросимларнинг миллий тарбиявий имкониятлари кўп. Чунки уларда қатнашувчиларнинг турли ёшдаги ижтимоий, касбий гурухлардан ташкил топиши: мулоқотлардаги ихтиёрийлик (бир-бирига бевосита боғлиқ эмаслик); эркинлик; ёши улуғ кишиларга алоҳида ҳурматнинг яққол намоён бўлиши; одамлар қиласиган сұжбат мавзуларининг ранг-баранглиги ва буларнинг ёшлар хулқ-атворига таъсири намоён бўлади. Бу хусусиятлар авлодларнинг маънавий бирлигини мустаҳкамлайди. Болаларда ўз қишлоғи, маҳалласидаги кишилар тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтиради. Теварак атрофдаги одамларга диққат билан қарашга ўргатади.

Масалан, миллий маънавий маданият кўрсаткичларидан бири — мотам, таъзия маросимлари то шу пайтгача «реакцион диний маросим» деган даҳрий тамға туфайли тарбиячилар назаридан четда қолиб келди. Ўлим — ҳақ, мотам маросими ҳаётда бўладиган обектив воқелик экан, улардан тарбиявий мақсадларда унумли фойдаланиш керак. Чунки,

*Эй дўст, ибрат олувчи кўз бўлса сенда,
Кўшни ўлими ёрқин мисол-ку бунда.*

Ҳусайн Воиз Кошифий

Мотам маросимлари қатнашаётган ёшларга ота-она, қавму қариндошлар қадрига вақтни ўтказмасдан, тириклигида етиш кераклигига, уларни ранжитмасликка, қариганда таянч бўлишга, ўзининг ва бировлар умрининг қадрига етишга ўргатади. Қолаверса, ўсмирлар маросимларда қатнашар эканлар, таъзияга боришнинг миллий одоби: кам гапириш, ортиқча фарёд қилмаслик, бемаъни гаплар гапирмаслик, мотам згасига сабру қаноат тилаш, қўлидан келгунча ёрдам бериш; ибрат олишни кузатадилар, ўрганадилар.

Ижобий ва салбий урф-одатлар

Бугунги илмий-технологик тараққиёт биздан вақт ва маблағни бекорга совурмасликни, турмушимизни бугун — кечагидан, эртага — бугунгидан яхшироқ қилишни талаб қилмоқда. Тараққиёт талаби — шу. Агарда биз буни инкор қилиб, дабдабага ружу қўйсак, исрофгарчилик қилсак, болаларимизга билим ўрнига пул берсак, янглишамиз. Чунки маърифатли миллатлар ўз фарзандларини пул билан эмас, билим билан қуроллантириб, жуда тез ривожланмоқда. Улардан ўтиб кетишимиз учун ана шу мақсадимизга хизмат қилувчи анъаналаримизни тиклашимииз, янгиларини ижод қилишимиз керак.

Ҳашар

Оддийгина ҳашарни олайлик. Ҳашар мақсадми, во-
ситами? Агар биз уни шох-шаббаларни, темир-терсак-
ларни териш, ерни чопиш, тошларни териб, белгилан-
ган жойга элтиб ташлаш, дараҳтларнинг қуриган шох-
ларини кесиш каби юмушлар, деб тушунсак, у мақсад
бўлади. Агарда боламизни ҳашарларга жалб қилиб, уни
тарбиявий мақсад билан бойитсак, у боламизга ўзининг
оила, маҳалла, Ватан олдидағи бурчларини меҳнат би-
лан оқлаш қандай бўлишини амалда ҳис қилишига олиб
келади. Натижада битта ҳашар икки хил самара беради.
Бири ободончилик, иккинчиси даҳлдорлик тарбия-
сига хизмат қиласди.

Азалий халқ анъаналарини ўрганиш, тарғиб қилиш
билан бир қаторда бу борада вужудга келаётган муаммо-
ларни бартараф этиш йўлларига ҳам алоҳида эътибор
бериш зарур. Жумладан, маҳаллаларда тўй, маросим ва
байрамларни ўтказиш кенгашлари ишини мавсумий
эмас, доимий бўлишини таъминлаш; тўй-маъракаларни

ихчамлаштириш, камхаражат қилиш; пайшанбалик, якшанбалик, учлик, еттилик, йигирмалик, қирқлик каби ислом шариатида бўлмаган удумларни ихчамлаштириш; тўй маросимларининг моддий томонларига эмас, балки маънавий томонига алоҳида эътибор бериш лозим.

Миллийлик – ўзликни сақлаш воситаси

Бугун ўзбекчиликни сақлаш, такомиллаштириш зарурати уч карра муҳим. *Бир томондан*, шўро даврида уларнинг шакл, моҳияти бузиб кўрсатилгани ва уларнинг аслини тиклаб, ривожлантириш.

Иккинчи томондан, уларни диний экстремизм мағкурасидан, учинчидан, «оммавий маданият» ниқобидағи ахлоқсизлик хуружидан ҳимоя қилишимиз керак.

Ўзбекона қадрият ва анъаналар илгари коммунистларнинг ўтакасини ёрап эди. Ҳозир эса ўзбекчилик диний экстремистларнинг ёвуз ниятларига ҳамда «оммавий маданият»га қарши қалқон.

Ўзлигига таянган миллатлар жаҳоннинг энг ривожланган давлатларини яратдилар. Шулардан бири АҚШ. Улар ҳам биздек ўз миллий ғуурларига таянишган. Бунга мисол қилиб, АҚШнинг президентларидан бири Жеймс Монронинг: «*Бизнинг энг катта бойлигимиз бу – миллий ғууримизdir. Шундай экан, келинг, ана шундай олий қадрият ила келажакка қарайлик*», деган даъватини эслаш мумкин.

Машъум васият оқибатлари

Шўролар доҳийиси Лениннинг «Агар социализм одамини ўз миллатидан ажратиб олиб, уни тўла ўз сафига оғдира олса, у ғалаба қилди, деяверинг... Лекин одамни миллат деган организм билан боғловчи қилдек бўлсада, ришталар сақланиб қолар экан, халқаро социализм ғалаба қила олмайди», деган бир машъум васияти бор эди.

Ана шу «васият»га амал қилган шўролар ҳар бир кишини ўз миллатидан ажратиб олиб, халқаро социализм фалабасига эришишни ўзларининг ҳаёт-мамот масаласига айлантиришди. Нафақат ўзбек халқининг, балки рус, озарбайжон, литва, бурят, украин, қўйингки, барча миллий маданиятларга қарши уруш очилди. Бунинг жароҳатларини даволаш қанчалик қийин бўлганини мустақиллик йиллари кўрдик. Кеча коммунистик мафкура милий ўзликни англатувчи ҳамма нарсага қарши курашган бўлса, бугун бу ишни маккор «оммавий маданият» давом эттироқда. Сиз болангизни миллий ўзлигимиз билан қуроллантиринг. У ҳимояланган бўлади.

«Биз киммиз?»: икки жавоб кураши

Диний экстремизм, терроризм балосига қарши курашиш зарурати – тарбиявий ишларимиз кун тартибининг биринчи масаласига айланди. Афсуски, ўзимиздан чиқиб, ўзимизга қўл кўтарган кимсалар ҳам бўлди. Улар энг аввало ўзлигини йўқотган, «Биз киммиз?» деган саволга жавоб топа олмаган кишилардир.

Чунки, диний экстремизм, терроризм ўз-ўзидан, эшикни очиб кириб келмайди. Аввало, уларнинг мафкураси, мафкурачилари кириб келади. Кўпинча, оила-лар эшигини очиб киришга интилаётир. Мафкураси бўш, билими паст кишиларнинг уйларига кириб, хона-вайрон қилаётир. «Мен – ўзбекман!», «Мен – жаҳон маданиятига, ислом маърифатига буюк ҳиссалар қўшган буюк инсонларнинг авлодиман!» деган жавобларни зар-писанд қилмайди. «Йўқ. Дунёда миллат, халқ йўқ. Ислом миллати бор. Ўзбеклик ҳам, ўзбекларнинг урфодатлари, анъаналари ҳам бўлмаган нарсалар» деган жавобларни қулоғига қўймоқчи. Улар миллат, халқларни Оллоҳнинг ўзи, бир-бирларингизни яхшироқ билишларингиз учун, деб бўлиб қўйганини тан олишмайди.

Урф-одат ва анъаналаримиз ҳар биримизда «Биз киммиз?» деган ички саволга буюк тарихимииздан яққол

жавобларни кўрсатади. Биз бир халқ фарзандлари, бир мероснинг ворислари, бир келажакнинг қурувчилари эканимизни эслатиб, бу бирликка куч беради. Миллий анъаналар терроризм мафкурасига қарши ғоя билан курashiшда ноёб восита бўлади.

Бола тарбиясида таъсирчан ўгитларнинг алоҳида ўрни бор. Ана шулардан бирини сизга тавсия қиласиз. Жумладан, Президентимизнинг Олий Мажлис сессиясида ҳаётга катта умидлар билан кириб келаётган ёшларга қарата айтган қўйидаги ўгитини фарзандларимизга отона ўгитига айлантириб, айтиб туринг:

«Эй, болам, сенинг Ватанинг битта – барчамизга азиз, бетакрор мана шу Ўзбекистон. Ота-боболарингнинг хоки шу ерга ётибди. Шу муқаддас замин сени дунёга келтирган, сен уни обод этишинг, ҳимоя қилишинг шарт. Нафақат сенинг ўз ҳаётинг, балки сенга умид кўзини тикиб турган ота-онанг, опа-сингилларинг, ёш гўдаклар, нуроний қарияларимизнинг ҳаёти ҳам ана шу бурчингни нечоғлиқ адо этишингга боғлиқ».

Ўзбек характери

Барча халқлардаги каби ўзбек халқининг асрлар давомида «яшаш дарси»дан тўпланган бой тажрибаси кўплаб мақолларда ўз аксини топган. «Ҳар гулнинг ўзи бор, ҳар элнинг ўз тузи бор» деганлариdek, мақолларимиз халқимизнинг турмуши, урф-одатлари, анъаналари ва энг муҳими – ўзбек боласининг қандай киши бўлиши ва қандай бўлмаслиги кераклиги ҳақида ибрат ва ўrnаклар жамланган тарбиявий меросдир.

Психолог олимларимиз X. Узоқов, Э. Фозиев, А. Тожиевлар ўзбек халқи руҳияти, феъл-авторидаги ўзига хослик деб қўйидаги сифатларни қайд қилишди: андешалик, хушмуомалалик, ширинсуханлик, меҳмон кутишдаги самимийлик, иноқлик, инсон қадрини юқори тутиш, иффатлилик, ўзаро ёрдам, виждонийлик ва бошқалар. Шунингдек, гўзалликни тушуниш, санъат, адаби-

ёт, тасвирий санъат турлари, тили, байрамлари, пазандалиги, мақоллари, қомат тутиши, кийиниши, ибоси, имо-ишоралари, табассуми, уйқуси, хаёлоти, таъзими, маросимлари, халқ ижодиёти, таъби, диди ва болиқаларда анъянавий «ўзбекчилик» акс этиб туради. Бунинг бош сабаби — тарбиянинг ана шу хусусиятлардан келиб чиқишида, демак шу хусусиятларни шакллантиришга қаратилгани, яъни — миллийлигидадир.

Ўткир Ҳошимов ўзбекона севги ҳақида

Оила — миллий характер нақшланадиган ўзига хос устахона. Ёзувчиларимиз, хусусан, Сайд Аҳмад асарлари бунга мисол. Бу ҳақда ёзувчи Ўткир Ҳошимов «Уфқ» мисолида шундай деб ёзди: «Азизхон ўт-олов йигит. Севиклиси Лутфинисони бировга узатилаётган пайтда, тўйхонадан обқочиб кетади. Бундай иш афсоналардаги мард қароқчилар ёки қилич чопмас баҳодирларнинггина қўлидан келиши мумкин. Бироқ шундай ақл бовар қилмас журъатга қўл урган Азизхон ҳали никоҳига ўтмаган қиз — Лутфинисонинг билагидан ушлашга ҳам журъат қилмайди. Буни нима деб атаса бўлади? Айнан ўзбек феъл-атвори шу эмасми?

Фармонбиини эсланг. Етти ўғил, етти келиннинг онаси, аллақанча невараларнинг бувиси. Бир қадар «эскича», аммо доно, бир қадар қўпол, аммо қаттиққўл, бир қадар камхарж, аммо сахий — хуллас, тадбирли кампир. Томоншабин унинг феълидан кулади. Кулади ва ... яхши кўриб қолади. Комил ишонч билан айтса бўладики, «Келинлар қўзғолони» нечта мамлакатда қўйилмасин, ҳеч бир халқ Фармонбиини ёмон демайди.

Бир қарашда тушунтириб бериш мушкул бўлган бундай чалкаш ҳолатларда ўзбек характерининг мураккаб жиҳатлари – соддалик, поклик, жўмардлик, олижаноблик, меҳрибонлик, донолик, борингки, яхши маънодаги зоҳидлик – ҳаммаси аралашиб кетгандек туюлади.

... Ўз маҳалласининг, ўз ҳалқининг кимлигини дунёга танита олган, дунёга севдира олган одамгина ҳақиқий ижодкор бўлади...

Бироқ, бу фазилатлар аксарият ҳолларда шахслараро муносабатларда кўринади-да!» (Ў. Ҳошимов. Ўзбекнинг рангин олами. «Саодат», 1990, 7-сон, 16-бет).

Миллий ўзликни чуқур англашда оиласининг беқиёс ҳиссаси бор. Чунки, ҳар бир ўзбекистонликнинг ўз ота-онаси, бобо-бувилиари, катта бобо ва катта буви ва ҳ.к.ларни яхши билиш орқали давлат, ҳалқ, миллатимизнинг тарихига даҳдорлик эшиги очилади. Натижада оиласи милий тарбия ҳаётийлик касб этади, таъсирчанлиги ошади.

XIX аср ўзбекларига хос ҳислатлар

XIX аср ўрталарида ҳалқимиз ҳаёти, феъл-авторини ўрганган можор олими Ҳ. Вамбери ўзбекларнинг тарбиясидаги умумийликнинг натижаси ўлароқ, феъл-автори билан бир хиллигини қайд этади. Ўша даврда ўзбекларнинг сони (Ҳ. Вамберининг ҳисоб-китобига кўра) икки миллионга тенг бўлган. Яъни, Бухоро ҳукмронлигига бир миллион, Хива ҳукмронлигига – 700 минг, Афғонистон ҳукмронлигига – 200 минг бўлган. XIX аср ўзбеклари ҳақида олим шундай дейди: «Олтин ўрдада «ўзбек» деган ном анча олдиндан маълуум бўлиб, «Мусулмонча тарбияланган» дегандек тушунилган. Яъни, улар «шафқатсиз одатлардан бош тортишиб, ўзбекхон муқаддаслаштирган мусулмон – Осиё маданиятига йўл очишган: ўтроқ ва ярим ўтроқ, асл деҳқон; ҳарбий миллат; савдоға оғир вазмин; саноатда мўътадил; очик кўнгил, мард; жиддий, ҳақиқий туркий ҳимматга эга;

маъюсликкача кам гап, оғир вазмин; совуққонлик одоб-
ахлоқ намунаси ҳисобланади; бир гапни ўйлаб оғзидан
чиқаргунча бир қанча дақиқалар ўтади; ўзбек ўйлаброқ
гапиришга мойил, у буни табиий деб билади; садоқатли
ва довюрак бўлиб, тўғри гапирадиган, тўғри ҳаракат
қиласидиган (Авестони эсланг. М. К.), кўзга тик қарайдиган
эркакни мукаммаллик намунаси деб билади. Давлат
ҳимоясини ўз зиммасига олган, ўзбекларнинг оилавий
муносабатларини асл намуна ҳисобласа бўлади – кўп
хотинлик фақат ҳукмронларга хос; ўрта ёшга бориб қол-
ган фарзандлар ўз ота-оналарига жуда ҳурмат ва эҳти-
ромли бўлишади. Ўзи 30 – 40 ёшларга бориб қолган ўғил
отасининг бир қарашидаёқ чўчиб кетади ва ҳеч қачон
отаси бор пайтда чилим чекмайди, биринчи ўтирамай-
ди ва биринчи гапирмайди; туркий шевада гапиради-
лар; ўзбеклар художўйдир ва болалардан қунт талаб
қилишади; муғамбирлик камдан-кам учрайди; ўзбек-
лар яхши мусулмондирлар; ашула ва мусиқани жон
дилидан севишади ва ҳ.к.»¹. Ушбу холосона тавсиф-
нинг ўзи ҳам XIX аср ўрталарига келиб, миллий тарби-
янинг мақсад ва вазифалари, услублари такомиллашга-
ни туфайли ўзбек миллий характеристери – ўзбекчилик
янгича маъно-мазмун касб этиб, сайқал топиб борга-
нини кўрсатади.

ҲАЁТ БОСҚИЧЛАРИ

Кечагина йигит ва қиз эдингиз

Сиз севги ҳақидаги китоб, фильм, қўшиқ, сайтлар
тавсияларини ёниб ўқирдингиз. Ўртоқларингиз билан
гапларингизнинг 70 фоизи севги ҳақида эди. Чунки Сиз
– келишган йигит эдингиз. Сиз – чиройли қиз эдин-
гиз. Кунларнинг бирида кўзлар кўзларга тушди. Ох, бу
қайноқ қарашлар эҳтиросли учрашувларда, тунги SMS-

¹ Ўзбегим. «Звезда Востока» журнали кутубхонаси. «Ватан» серияси.
– Т., 1992, 114 – 128-б.

лар, «Одноклассники»даги «чат»ларда текширилди. Синовдан ўтди. Дабдабали тўй шовқинлари ҳам бир кунда ўтди-кетди.

Эр-хотин бўлдингиз

ФХДЁ ходимаси сизларни эр-хотин деб эълон қилди. Сиз рўзгор тутиш, ҳар хил салатлар, тортлар пишириш ҳақидаги китоб, фильм, тавсияларни топиб ўқирдингиз. Ўртоқларингиз, ота-она, қайнона-қайнота билан гапларингизнинг 70 фоизи рўзгор тутиш ҳақида эди. Бир исмли, бир жисмли, бир жонли оила дарахти бўлиб чирманиб кетдингиз. Ўсдингиз. Орадан чамаси бир йил ўтди ва ...

Олманинг остига олма, ўрикнинг тагига ўрик тушади

Сарлавҳада келтирилган мақолни эшитмаган ёки ўқимаган одам бўлмаса керак. Бола ўз наслига тортади, ота-онадаги барча фазилату феъл-авторидаги камчилик-қусурларни фарзандларда намоён бўлади. Дарҳақиқат, ота-она қандай инсонлар бўлишса, фарзанд ҳам шунаقا инсон бўлиб вояга етади. Чунки, «Куш уясида кўрганини қиласди». Шунинг учун ҳам хонадонингизга келган «янги меҳмон»ни масъулиятни ҳис қилган ҳолда, гўдаклигиданоқ яхши фазилатлар эгаси қилиб тарбиялаш, албатта, биринчи навбатда сизнинг вазифангиз.

Фарзанд

Фарзанд бу – «аёлнинг баҳти», деган маъниони англатади. Ҳаётга қарасак, бунинг нақадар ҳаққонийлигига ишонч ҳосил қиласиз.

2007 йил 30 январь куни туғилган Исломбек Синдоров 2013 йилда 6 ёшда чемпион бўлди. Сизнинг фарзандингиз бошқа йўналишда чемпион бўлар. У балки 10, 15, 20, 30 ёшида ўзини кўрсатар. Балки, Зулфия номидаги Давлат мукофотига сазовор бўлар...

Агар ота-онага машина, уй-жой, пул, фарзанд, иш, мансаб каби қадриятларни қатор қилиб қўйиб, «Шулардан қайси бири учун қолган ҳаммасидан воз кеча оласиз?» дейишса, нима дердингиз? Албатта, фарзандни танлардингиз. Негалигини бўйдоқ, йигит-қизлар билолмас. Ота бўлган, она бўлганлар билади.

Болангиз ким? У сизнинг пуштипаноҳингиз! Янги замонда туғилган, яшаётган. Сизга ўхшашини ҳамма билади. Лекин ҳаммадан кўпроқ буни сиз биласиз. Ич-ичингиздан севинасиз. Кўнглингизни фахр-ифтихор туйфуси қуршаб олади.

Болангиз – 10, 12, 15, 18, 23 ёшдаги ўсаётган одам. Унга озгина ёрдам берилса, у кучли(баҳт шартларидан бири) бўлади.

Фазилат нима?

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да одамларга хос ижобий ва салбий сифатлардан 2500дан ортиғи келтирилган. Бу сўзларнинг борлигига сабаб нимада? Сабаб – ҳалқимизда шу сўзлар билан аталадиган инсоний сифатларнинг борлигига. Шунинг учун аввал фазилатлар, кейин уларнинг номлари – сўзлар пайдо бўлган. Йўқ нарсанинг номи ҳам бўлмайди. Тўғри эмасми?

Хушмуомала, фаросатли, киришимли, мард, тадбирли, қатъиятли деган сўзларни айтамиз, эшитамиз. Бу одамларнинг ўзаро муомаласи, муносабатига бериладиган баҳо. Буларни баъзилар бошқалар ҳақида айтади, мақтайди ва ишонади. Ҳамкорлик қиласи, шартномалар тузади. Қуда бўладилар.

Лекин баъзилар ўзгалар ҳақида «қўпол, бефаросат, одамови, ёлғончи, тадбирсиз, бетутуриқ» деган гапларни ҳам айтишади. Бундай баҳо ҳам ўзаро мулоқот негизида берилади. Одамнинг қандайлигини билмоқчи бўлсанг, ё бирга ишлаб кўр, ё яшаб кўр дейишади. Дарҳақиқат, айнан шундай ҳолатларда инсоннинг чинакам қиёфаси

намоён бўлади. Яна бунинг бошқача шакли ҳам бор: «Одамнинг қандайлигини билмоқчи бўлсанг, қарз олиб кўр». Бу ҳам юқоридаги фикримизни тасдиқлайди.

Фазилат деганда биз албатта ижобий маънодаги феъл-авторни тушунамиз. Яхши фазилатлар кишининг зийнати. Бундай фазилатли инсонлар халқимиз томонидан доимо эъзозланиб келинган.

9. ТАРБИЯНИНГ САМАРАСИ

Маълумки, ота-боболаримиз азалдан фарзанд тарбиясига катта эътибор қаратиб келган. Чунки, фарзандларимиз бизнинг келажагимиз. «Нима эксанг – шуни ўрасан», «Умид билан эксанг бир таёқ, чиқаради меваю япроқ», «Қуш уясида кўрганини қиласди» каби мақоллар бежизга айтилмаган. Соҳибқирон Амир Темурнинг «Тузуклар»и, Абдурауф Фитратнинг «Оила» асари, Абдулла Авлонийнинг бир қанча китобларида тарбия масаласига оид фалсафий жиҳатдан теран, чуқур маъноли сўзлар битилган. Бу асарлар ҳатто бугунги юксак технологиялар асрида ҳам ўз аҳамиятини заррача йўқотмаган.

«Парвариш» «тарбия» сўзининг маънодошларидан бири. Боғбон – деҳқон «тарбия»си маҳсули. Буни қандай изоҳлаш мумкин. Сиз фермер билан у яратадиган боғга эътибор қилинг. Йўловчи янги олмазорга томошибиндек, завқланиб қарайди. Фермернинг муносабати эса бошқача. Йўловчи минглаб олма ниҳолига бирдан қарайди. Фермер эса ҳар бир ниҳолга разм солади. Ҳар бирининг ҳолини тушунади. Ўтиб кетган йўловчидаги ёқимли хотиралар қолади. Фермерда эса янги вазифалар пайдо бўлади.

Тарбия ҳавога ўхшайди. Уни кўриб бўлмаса ҳам, таъсирини ҳар сонияда сезиш мумкин. Худди йўл четидаги боғдек. Йўловчи боғни тамоша қилиб, фермернинг шахсияти, маънавияти, бурчига садоқати, масъу-

лияти, мақсадга интилувчанлиги, ўз ишига муносабатига баҳо беради. Ўт босиб, қақраб ётган бор ношуд, тадбирсиз эгасидан «арз» қилса, гуллаб-яшнаб турган бор дәхқоннинг меҳнати, миришкорлигига берилган муносабиб баҳо.

Ўйлаб қаралса, биз тарбияда ҳам йўловчига, ҳам фермерга ўхшаймиз. Бошқаларнинг болаларини кузатиб, ўзимиз учун тегишли хулоса чиқарамиз. Экинлар йил охирида, дараҳтлар эса бир неча йилдан кейин ҳосилга киради. Инсоният авлоди 20 йилда ҳосил бера бошлайди. Ҳар йили 500000 нафар жажжи ўғил-қиз мактаб остонасига қадам қўяди. Бу фарзандларимизнинг ҳаётдаги илк қадамлари. Уларнинг покиза қалб дафтарига ҳали ҳеч нарса ёзилмаган. Уларнинг ёзув дафтарларига ёзилаётган нарсаларни кўриш мумкин, аммо қалбига битилаётган нарсалар кўринмайди. Шунинг учун ҳам сиз билан тарбия ҳақида жиддий ўйлашимиз, бош қотиришимиз зарур.

Абдували ака (зиёли): Ўғлим Эркинжон чет элда темир йўл соҳасига институтни битиряпти. Тунов куни бирга ўқиётган хорижлик ўртоқлари билан тушган суратини юборибди. Разм солиб қарадим. Ёнида малайзиялик, россиялик, германиялик ўртоқлари. Ўғлим энг норгули, қомати баланд, келишгани. Шунда 2001 йилда қилган бир ишимни эслаб хурсанд бўлдим.

Мен бўйим бир оз паст (166 см)лигидан ўқиниб ўсганман. Келинингиз билан болаларимнинг ўзимдан кучли, басавлат бўлишини орзу қиласарик. Эркин 5-синфда ўқир эди. (Мен «ўғлим – дўстим» деган қондага доим амал қиласман.) У билан кечқурунлари бирга сайд қилиб, эркин гаплашардик. Бир куни унга спорт, спортчилар, уларнинг кўринишлари ҳақида гар очдим. Кейин: «Эркин, сен бўйинг баланд, қоматинг келишган бўлишини истайсанми?» дедим. «Ҳа», деди у кўзлари порлаб. «Унда кел, бир иш қиласиз», деб режамни очдим. «Бўпти, гага»,

деги. Бирга киришиб кетдик. Ўйимиз ёнига бир турник солиб бердим. Ҳовлимизнинг деворига 2 метр баландликни чиройли қилиб чизиб қўйдим. «Турник билан шуғулланиб борсанг, бўйинг ўсар экан. Бир бола астойдил шуғулланиб, бўйини 23 смга ўстирибди», дедим. Эркинбой ишга киришиб кетдилар. Ҳар куни деворга бориб, «дада, қанча ўсибман», дейди. Рафбат бериб бордик. Ҳай-ҳай, ўзингни уринтириб қўйма», деб турдик. Хуллас, турникдан бошланган спортга ҳавас уни волейбол, теннис майдонларига олиб борди. Қомати чиройли бўлиб, бўйи ўса борди. Мана ҳозир 177 см. Чет эллик 5та курсдоши орасида энг норгули, барвастаси. Бунга биз иккى нарса туфайли эришдик. Биринчиси – «ота+бала = дўстлик», иккинчиси – ҳафсала. Бахтлимиз».

Жамиятнинг педагогик маданияти

Бугун ҳар бир ота-она педагог бўлиши керак. Бу педагогиканинг сир-асрорларини билиш, қўллай олиш дегани. Педагогика нима? Одамни инсонга айлантириш илми. Фанлар орасида энг қадимийси. Педагогиканинг тарихи ер юзида биринчи гўдак йифиси эштилган кундан бошланган. У фарзандларимизни ўқитади, тарбиялади, Ўзбекистонимизни – озод ва обод Ватан, ҳаётимизни – эркин ва фаровон қилишга ўргатади.

«Оммавий маданият» ёпи қиз-аёлларнинг онгиға: «Оила қурма. Оила нимага керак? Бола туғасан. У кечаси туриб йиглайди. Уст-бопини булгайди. Тўйиб ухлай олмайсан. Гўзал юзингга ажин тушади. Кўчада одамлар сенга ҳозиргидек суқланиб қарамайди», деган ғайри-инсоний ғояларни сингдирмоқда. Педагогика бузғунчи ғояларга қарши муросасиз курашади. Негаки, ядро бомбаси одамзодни бир зумда йўқ қиласа, «оммавий маданият» одамзодни демографик бомба билан аста-секин кириб юбориши мумкин. Кўриб турибсиз – натижада

бир хил. Шу топда муҳтарам Президентимизнинг «ядро полигонларидан мафкура полигонлари кучлироқ», деган ҳикматлари эсга тушади. Беихтиёр бу огоҳликка даъват фақат ўзбекистонликларни эмас, балки бутун инсониятнинг, болаларнинг ҳимоясига қаратилганига имон келтирасиз.

Болангизга ўтган ойда нималарни тушунтирган, кўрсатган, ўргатганингизни эслайсизми?

Тарбия кўпригида

Кўприкнинг ўнг томонидан анҳорга гул ташласангиз, бир неча сониядан сўнг сўл томондан қалқиб чиқади. Фижимланган қоғоз ташласангиз ҳам. Ҳеч нарса ташламасангиз, ҳеч нарса чиқмайди. Ёки хас-ҳашак оқиб келади. Демак, тарбия аниқ иш. Тарбия кўпригининг ўнг томонидан тушунтирган, кўрсатган, ўргатган нарсаларимизни ташлар эканмиз. Бир оз муддат ўтгач, кўприкнинг сўл томонидан (боламизнинг гапларида, муносабатларида, хулқида) биз тушунтирган, кўрсатган, ўргатган нарсалар қалқиб-қайтиб чиқаркан.

Боламизни едириб-ичирсак, бироқ ҳеч нарсани атай-лаб тушунтирасак, кўрсатмасак, ўргатмасак-чи? Биз кутган нарса чиқмас экан. Нима чиқаркан-а, деб сувга (фарзандга) термулиб ўтирган кишига ўхшаб қоларканмиз. Лекин сувда кимлардир ташлаган, лекин сиз кутмаган нарсалар (шох-шабба, елим идиш, қофозлар...) чиқаверади. Сиз уларни кўриб ранжийсиз.

Булар – болангизга сиз эмас, кўча ўргатган қилиқлар, қўполлик, иллатлар. Болангизга, оилангизга заарали нарсалар. Болангиз феъл-атвори, хатти-ҳаракатида пайдо бўлган иллатлар сизга қаттиқ озор беради, ташвишга солади.

Заарали оқимлар

Ота-она фарзандини заарали оқимлар гирдобига тушиб қолишини, ота-онаси, оиласи, эл-юртини мен-симиайдиган, куним ўтса бўлди, деб яшайдиган одам бўлишини истайдими? Асло. Лекин фақат ширин орзу, дуо билан фермер юқори ҳосил ололмаганидек, ота-она ҳам фарзанд тарбияси билан ҳар куни шуғулланмаса, ҳаётининг кузида уни пушаймон, армонлар хирмони кутади. Шунинг учун ҳам Президентимиз «Юксак мънавият — енгилмас куч»да бутун миллатнинг, жумладан, ота-оналарнинг баҳтини ўйлаб шундай ёзади: «Агарки биз бундай ҳатарларга қарши ўз вақтида қатъият ва изчиллик билан кураш олиб бормасак, турли заарали оқимлар бизнинг юртимизга ҳам шиддат билан ёпирилиб кириши, ёшларимизни ўз гирдобига тортиб кетишни, оқибатда уларнинг ота-она, оила, эл-юрт олдиғаги бурчи ва масъулиятини ўйламайдиган, фақат бир кунлик ҳаёт билан яшайдиган худписсанг кимсаларга айланиб қолиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин эмас. Мана шу аччиқ ҳақиқатни юртимиздаги ҳар бир инсон, ҳар қайси ота-она, энг муҳими, ҳар қайси йигит-қиз чуқур англаб олишини истардим.

Такрор айтишга тўғри келади — ота-оналар, устоз-мураббийлар бу масалага ҳушёрликни ўқотмаслигимиз, ёшлар тарбиясига асло бепарво бўлмаслигимиз зарур».

Дарҳақиқат, ёшлар тарбиясига бепарволик ҳалокатга олиб келиши мумкин. Бу «ҳаёт-мамот» (Абдулла Авлоний) масаласи ҳар бир ота-онанинг муайян режаси, принципи асосида келажакни олдиндан кўра олган ҳолда изчил ҳал этилиши зарур.

Нега бу масалани кўтаряпмиз? Чунки, Ўзбекистон ўзи кўзлаган юксак, нурли манзилга тез ва соз, соғ-омон элтувчи равон, мустаҳкам йўлдан кетмоқда. Ҳар бир авлод ана шу улуғ ишларга ўз ҳиссасини қўшиши, яна-да кучайтириши зарур. Ҳар бир оилада тарбиянинг олий

даражада бўлиши юксак ниятли, ғайратли миллатни яратади. Ният холис бўлса, ишлар ҳам улуғ бўлади.

Тарбиянинг меваси қачон кўринади?

Тарбиянинг меваси қачон кўринади? Баъзан икки тоифа ота-оналарнинг бир-бирига зид фикрни ёқлаб чиқаётгани қулогингизга чалиниб қолади. Бирлари – тарбиянинг мевасини бола катта бўлиб, ишларга кириб, 20 – 25 ёшларга етганда кўрамиз-да, «Худо хоҳласа», дейишса, бошқалари «Йў-ўқ, тарбиямизнинг мевасини ҳар куни кўряпмиз. Болаларимизнинг бизга, қўшиларга, ўз-ўзига, ўқишига, соғлиига, бурчларига муносабатида, гапларида, саъй-ҳаракатларида, бизга, қўшниларга, ўртоқларига муомаласида кўринади» дейишади.

Шарқни тараққиётдан орқага тортаётган сабаблар унинг тафаккур тарзи, ақлга эмас, кўпроқ туйгуларга таянишида бўлса керак.

Жадид боболаримизнинг бир армони бор эди: миллатни оқилона фикрлашга ўргатиш. Яъни, ҳамма нарсани ўз номи билан аташ, соғлом, мустақил фикрлашга ўрганиш.

Бизлар аждодлар ўгити, оталар сўзига амал қиласидиган миллатмиз. Шундай экан, буюк келажак чечакларини асрраб-авайлаб, уларни мевага айлантириш учун қаттиқ ишлашимиз керак. Биламизки, бир ғоя, бир мақсад учун жипслалишиб қилинган иш унади. Бунинг учун бизларни бир-биримиздан узоқлаштириб, бўлиб турган нафс, нуқсон, худбинлик, лоқайдлик, бефарқлиқдан озод бўлишимиз шарт.

Бу қандай бўлади, қандай бошланади, қандай кўринади?

Бу – нафсдан, нуқсонлардан, худбинлиқдан, лоқайдлигу бефарқлиқдан халос бўлган дақиқадан бошланади. Бежиз ҳазрат Навоий: «Озод бўлмоқ истасанг, ўзни озод

тут!» дея таъкидламаган. Ўзимизни амалда, ҳар куни ватанпарварлардек, фидойилардек, матонатли, эътиқодли боболаримиздек тутсак, бундан атрофдагилар ҳам, ўзимиз ҳам руҳланамиз. Куч оламиз. Файратимиз ошади.

Яхши ота-она бўлмоқчимизми? Келинг, ҳозирдан бошлаб ўзимизни Навоий бобомиз айтганидек, яъни яхши ота-онадек тутайлик! Шунда бирданига, кўп нарса ўзгариб кетади.

Бизлар аждодлари инсониятга энг пешқадам фикрларни берган, жаҳон маданият хазинасига улкан ҳисса кўшган миллатлардан биримиз. Бироқ, айрим ҳолларда биз – Шарқликларнинг туйфуга таяниб яшаётганимиз панд бермаётганимикин? Мисол: ўтган йили талабалар шаҳарчасида ҳар йили ёзда ташкил қилинадиган қовунтарвуз бозоридан бир қовун олдим. Сотувчи йигитдан: «Ука, яхши пишганмикан?» деб сўрадим. У: «Ака, олаверинг, Худо хоҳласа, пишган чиқади», – деди. Ҳазиллашиб, «Худо хоҳламаса-чи? – дедим. У: «Кўриниб турибди-ку, пишган» – деди. Лекин унинг фикрлаш тарзи қизиктириди. Саволга тутдим: «Хом чиқса, алмаштириб берасизми? У: «Ака, энди харажат қилиб қўйганмиз-да», – деди. Хулоса: сотувчи бизга «Худо хоҳласа» деган калиманинг сариёдай ёқинини жуда яхши билади. Ўзини художўй кўрсатиб, туйфуларимиздан фойдаланади. Динда молнинг айбини айтиб сотиш кераклиги «ёдидан чиқиб қолади». Сифати номаълум молини пуллайди. Пулини ўзига олиб, кафолат юкини Яратганга юклайди. Демак, қовун хом чиқса у айбдор эмас... Қайтариб олмайди...

Ота-она – педагог бўлсин

Характер – тарбия маҳсули. Болаларимизда кучли характерни шакллантириш масаласига катта масъулият билан қарашпимиз керак. Чунки, бу масала биздан бошқага керак эмас. Биздан бошқаларни ўйлатмайди. Бошқалар ўйласа ҳам, ўзининг ишларини битириб олиш-

нигина сўзлайди. Ўзимизни ўзимиз таомиллаштиришимиз, кучайтиришимиз керак. Бунинг учун эса тарбияни – аниқ ҳисоб-китобли иш, тарбиялашни – ёшларимиз, халқимизни мустақилликни мустаҳкамлашга ўргатиш, машқ қилдириш, чиниқтириш сифатида тушунишимиз лозим. Чунки, ҳақиқий тарбия – машқлардан иборат (Гельвеций).

Бу эса тарбия ҳақидаги маҳсус фан – педагогикани, унинг жамиятни тарбиялаш масалаларига бағишлиланган қисми – ижтимоий педагогикани ривожлантиришни тақозо қиласди. Нима учун? Гап шундаки, мамлакатимиздаги барча давлат ва нодавлат ташкилотлари низомларида жамиятни (фуқарони, аҳолини, ёшлар, хотин-қизлар, ногиронлар ва ҳ.к.), мустақилликни мустаҳкамлашга сафарбар қилиш, ватанга муҳаббат руҳида тарбиялаш каби тарбиявий, яъни ижтимоий педагогика вазифалари бор.

Миллатни тарбиялаш масаласи, айниқса, ҳозир Президентимиз Ислом Каримов томонидан асослаб берилган «Миллий истиқдол мағқураси Концепцияси»нинг механизмини ишга туширишда ўта муҳим амалий аҳамият касб этади. Чунки, гап миллатнинг суратини эмас, сийратини, характеристини, феъл-атворини, онгини ўзгартириш ҳақида кетмоқда.

Ўзгарган миллат

Одамнинг фикри, мақсади, орзу-ҳаваси ўзгариб туради. Миллий тарбия халқимиз онгига яратувчан мақсадни солиб, ҳаракатга келтиради. Миллатни янги, яхши мақсадга сафарбар қилишни формула орқали кўрсатиш мумкин. У назаримизда қуйидагича кўринади:

$$\text{ЎМ} = \text{ЎБ} + \text{ЎН} + \text{ЎФ}$$

яъни, ЎМ (ўзгарган миллат) = ЎБ (ўзгарган билимлар) + ЎН (ўзгарган ният) + ЎФ (ўзгарган фаолият);

Мисол: Куз. Телевидениедан эртага ёғиши ҳақида маълумот тарқатилди, дейлик. Бу боғбонларда кутилаётган майиз устини ёпиш керак, бўлмаса ҳосил нобуд бўлади, деган фикрни уйғотиб, ҳушёрикка чақиради. Демак, обҳаво маълумотини олгунга қадар мавжуд бўлган фикр, хотиржамлик ҳолати ўрнини ҳушёрик эгаллайди. Ўзгарган, янги маълумот ҳосилни сақлаш истагини – ниятни ЎН (ўзгарган ниятни) пайдо қиласди. Боғбон майиз устини ёпиш учун керакли ашёларни излайди, топади, ёпади. Ҳосил сақлаб қолинади. Бу (ЎФ) ўзгарган фаолият шарофати туфайли содир бўлади ва ҳ.к.

Тарбия миллатнинг туб манфаатларини ҳаётий, содда қилиб билимини, ниятини ўзгартириб, ўзгарган, янги, яратувчан фаолиятга ўзгармоғи, сафарбар қилмоғи зарур. Юқоридаги мисол ҳам мафкура (фикрлар мажмуаси)-нинг ижтимоий педагогика тарбия услублари, воситалари ва шакллари, механизмига қурилиши нақадар муҳимлигини кўрсатиб туради.

Ишонч тарбияси

Ишонч, эътиқод – халқнинг маънавий энергияси, қувватининг кўрсаткичлари. Савол туғилади: кимни нимага қандай ишонтириш керак? Тарбия назарияси, услубиятида «истиқболни кўрсатиб тарбиялаш» деган тушунча бор. Бу ёндашув хорижда синовлардан ўтганига қарамасдан шуни айтиш керакки, у ўзимизнинг миллий тарбиямиздаги «Яхши (фоя)нийт – ярим давлат»дан олинган. Хўш, халқимиз, ёшларимизнинг нимага ишонч, эътиқод қўйиши улар учун фойдали бўлади? Ўзбекистоннинг келажаги буюклигига. Бунинг учун «истиқболни кўрсатиб тарбиялаш», буюқ келажакни тасвирлаб тарбиялаш маънавий-маърифий ишларнинг тактикасига айланиши зарур. Демак, буюқ келажак аввал одамларнинг қалбларида, кейин ишларида бошланади. Президентимизнинг Ўзбекистоннинг асосий бойлиги «унинг одамлариидир» деган фикрларининг ҳикмати бу.

Йўқолаётган беш фазилат

Юқоридаги қонуният XXI асрда ҳам тарқалмоқда, бироқ бутунлай янги – технотрон компьютерлашган шароитда такрорлашмоқда. Ўттан асрларда кўп авлоди оиласарда болалар бувилари, оналаридан зартак, ота-боболаридан насиҳат эшишиб тарбияланган. Ҳозир ўзбек болаларининг «янги тарбиячилари» пайдо бўлди. Булар телевидение, видеофильмлар, реклама клиплари, болалар боғчаси, ота-оналарнинг бандлиги. Яхши ва ёмон намуналарни «ташувчи» рамзлар: бу «тарбиячилар»нинг шиддати, ҳатто миллий характери мустаҳкам японларни ҳам шошириб қўйди. 80-йилларда ота-оналар, ўқувчилар, бугун миллат болаларида беш фазилатнинг йўқолиб боришига қарши курашда бирлашди. Йўқолаётган беш фазилат:

- 1) болаларга хос жўшқинлик;
- 2) бошқаларга ҳамдардлик;
- 3) қизиқувчанлик;
- 4) масъулиятлик;
- 5) хулқ-атвор қоидаларига амал қилиш эди.

Бу ҳол миллатни сескантириди. Оммавий ахборот во-ситаларида «муз болалар» муаммоси ва уни ҳал этиш қизғин муҳокама қилина бошлади.

Французлар эса бу вазиятда «фаол бирлаштирувчи ижтимоийлашув» дастурини яратиб, амалиётга жорий этишди. Жумладан, дастурда илғор турмуш тарзи, қадриялар тизимини тарғиб этишга алоҳида эътибор қаратилди.

XX аср бошларида яшаб ижод этган маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлонийнинг: «Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат масаласидир», деган даъваткор сўзлари бугунги кунда ўз аҳамияти ва қимматини йўқотган эмас. Шу ўринда миллий мафкуранинг амалий механизмини ижтимоий-педагогик таъминлаш масаласи долзарб аҳамият касб этади. Бунинг учун:

- жамиятда ота-оналарнинг маънавий-маърифий фаолиятини мувофиқлаштириш;
- жамиятнинг барча тоифалари фикри, нияти ва ҳаракатини бирлаштиришнинг ижтимоий-педагогик услубиятини яратиш.
- ота-оналарнинг педагогик маданиятини объектив ўрганиш, мониторинг ва такомиллаштириш тизимини ишлаб чиқиши ва амалиётга изчил татбиқ этиши зарур.

Ҳар бир фарзанд – Ватан химоячиси

Сиз болангизнинг курашда тенгдошидан йиқилишини хоҳдайсизми? Бошқалардан билими кам бўлишини-чи? Бошқалардан камбағал бўлишини-чи? Бошқалардан кўра тарбиясиз, ожиз, гўл, нотавон бўлишини-чи? Албатта, бу саволларнинг барчасига «Йўқ!» деб жавоб беришимиш табиий.

«Болангиз» деган сўзни «миллатингиз, ҳалқингиз» деган сўзлар билан алмаштириб, сўрашса-чи? «Йўқ» дейсиз. Нега бундай ғалати саволларни берасиз дегандирсиз, ранжиб.

Ҳеч бир ота ўғлига: «Қўявер, маза қилиб дам ол. Менинг давлатим сенга ҳам, болаларингга ҳам етиб ортади. Ҳеч нарсани ўйлама» демайди. Аксинча, «Ўқи, одамларга қара, ўрган, эртага керак бўлади. Бозор иқти-содиёти шафқатсиз. Билимсиз, уқувсиз, иш билмас, бўш-баёв, муомаласи совуқ одамлардан бўлма. Спорт билан шуғуллан. Кучли бўласан» дейди.

Эртага Ватан тақдири, унинг истиқболи сиз ва сизга ўхшаган ёшларнинг қўлида бўлади. Ёт мафкура вакиллари сизни алдашга, мулкингизни эгаллашга ҳаракат қилишади. Ана шунда Ўзбекистонни ҳимоя қила оласизми, озод, обод, фаровон демократик Ватанни биздан ҳам обод, озод қила оласизми? Бу каби очиқ саволларни бугун кун тартибига қўйиб, жиддий муҳокама этмасак,

фарзандларимизни чинакам фидойи, Ватани, халқи, бебақо қадрият ва бой меросига садоқат руҳида тарбиялашга ҳаракат қилмасак эртага фурсатни бой бериб қўйишимиз мумкин.

Машқ қанча қийин бўлса...

Машҳур мақолни эслайлик: «Машқда қанча қийин бўлса, жангда шунчалик осон бўлади». Бу соғ амалий-педагогик мақол. Чунки ҳар қандай тўсиқни енгиги ўтишга тайёрланган зукко ёшлар ҳаётда дуч келган, ҳатто энг қийин муаммони ҳам ҳал этишига шубҳа йўқ. Ўшанда таълим-тарбия жараёнида уларнинг онги ва қалбига жо этилган эзгу ғоялар, юксак инсоний фазилатлар фарзандларимиз учун дастуриламал бўлади, фаровон ва бахтли ҳаётининг кафолатига айланади.

Шу ўринда, буюк Соҳибқироннинг «Менинг болаларим танбал бўлмас. Танбаллик одамни бўшаштиради», — деган ўгити эста тушади. Бугун айрим кишиларимиз ёшларимиз феъл-автори, хатти-ҳаракатида қўзга ташланаётган лоқайдлик, бепарволик, хафсаласизлик

иллатларига барҳам бериш, аввало, фарзандларимизни баркамол инсонлар этиб тарбиялаш тарбиячилар, ҳар бир ота-онанинг инсоний бурчимиздир. Ана шунда буюк бобомизнинг «Миллат дардига дармон бўлмоқ вазифангиздур!» деган васиятларига амал қилган бўламиз.

Нима қиласлигимиз керак?

Бир нарсадан кечмай, иккинчи нарсага етиб бўлмайди. Хўш, ана шу мақсадга эришиш учун нимадан воз кечишимиз зарур?! Ҳафсаласизликдан! Ҳа, болаларимизни курашchan, жўшқин, ғайратли, ватанпарвар қилиб тарбиялашга ҳафсаласизликдан, «бизга бўлаверади»дан, тўйлардаги исрофгарчиликдан; ўзининг ва қўшниларнинг болалари хулқига, тарбиясига лоқайдликдан.

Тұртқиңи бөб
ОТАЛАР, СИЗЛАР УЧУН
Тұғри ва нотұғри тарбия түғрисида

Дунёга келган ҳар бир инсон пок, ахлоқан баркамол бўлиш учун тенг имкониятга зга. Бироқ, оталарнинг тарбиялаш бобидаги билими, ҳафсала ва масъулияти ҳар хил. Шу сабабли уларнинг айримлари ўғилларини ўзлари, эл-юртимиз, давлатимиз кутганидек тарбиялай олмай, аччиқ надомат чекади. Бу эса ота-ўғил муносабатларида миллий тарбия анъаналарини тиклаш, замонавийлаштириш ва қўллашда оталарга педагогик ёрдам беришни тақозо этади.

2005 йил, сентябрь.

Телевизордан миллионлаб оталар Ватанига, миллатига қарши террористик хуружды айбланиб, судланаётган ўзбек йигитларини кўрдилар. Ўғлига яхши тарбия бермагани учун минг-минг пушаймон, қўни-қўшни, маҳалла, миллат олдида юзи шувут бўлган оталарнинг аҳволига гувоҳ, бўлишиди.

Агар 5 – 10 йил олдин уларга «Ўғлингизни қандай тарбияляйпсиз?», деб сўраганингизда, улар «Худога шукур, егани олдида, емагани ортида, ками йўқ. Яхши», деб жавоб берарди. Уларнинг кўнгли хотиржам эди. Лекин 2005 йилдаги ўша суд жараёни бу хотиржамлик асосиз эканини яққол намоён этди.

Шўролар даврида оталарнинг ўғил тарбиясидаги масъулияти сусайиб кетган эди. Бу иш асосан онанинг зиммасида бўлган. Ваҳоланки, аждодларимизнинг ўғилни тергашга тили, иллатларини кўришга кўзи ўткир бўлган. Ўғилнинг феъли-авторида қандайдир иллат сезилса,

пайсалга солмай, ўша заҳоти тузатилган. Кўриб-кўрмасликка, билиб-бимасликка олиш, «Бир гап бўлар, ақли кирса одам бўлар», дейиш ўзбекларга ёт бўлган. Миллий тарбиямиз шуни тақозо этган.

Бугун замон ўзгарди. Мураккаб ва таҳликали даврда яшаяпмиз. Ўғилни отасига, отани ўғилга қарши қайдиган мунофиқларни ҳам кўрдик. Улар ҳозир ҳам тарбияси бўш йигитларимизни қўлга тушириш учун изгиб юрибди. Бу эса фарзандга эътиборни автомобиль, ҳовли-жой, мол-мулкка қараганда баланд қўйишни, айниқса ўғил тарбиясини замон талаблари асосида ташкил этиш, уларни турли мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилишни, тарбияга онгли муносабатни, ён-атрофда юз берадиган воқеаларга даҳлорлик ҳиссини опиришни талаб қилмоқда.

Ушбу бобда миллий тарбия анъаналарини замонавий шароитда тиклаш, модернизациялаш юзасидан айrim мулоҳазаларимизни баён этишга уриниб кўрдик.

1. Ота бўлиш масъулияти

Ўғлим, сен бугун ота бўлдинг, келиним – она. Ўзингни ғалати ҳис қилаётгандирсан. Илгари сен ўзингни, рафиқангни, бизни ўйлар эдинг. Энди, мана шу болакай учун жавобгарсан. Ишда ҳам уни эслаб, кулимсирайсан. Уни ўйлайсан. Ишдан уйга шошиласан. Нега? Чунки сен отасан. Сенинг ўғлинг бор!

Хуллас, ўзингдан туғилган жажжи ўғил болани кўрдинг. Қувондинг. Табриклар ёғилди. Оталикнинг биринчи уйқусиз туни ҳам ўтди. Бу тун ҳали олдинда кўп иш турганини билдиргандир. Энди сенинг зиммангга оталик масъулияти юкланди. Сен неварамни тарбия қилишинг, унинг баҳтли бўлишига ҳаракат қилишинг лозим.

Менинг оталик насиҳатим ҳам, васиятим ҳам шу.

Сен яхши менежер, хотининг яхши окулист. Ўз соҳаларингнинг усталарисиз. Уйларингда чақалоқ йиғлаган

кундан бошлаб, янги, ўзларинг ҳам билмайдиган ишга – бола тарбиясига киришдинглар.

Келинимга – онаси маслаҳатчи. «Тез ёрдам»дек етиб келади. Лекин сенга ким ёрдамга елади? Мен – отанг. Шунинг учун кел, ота-ўғил бир ғойибона сұхбат қурайлиқ.

2. Тарбияга оид китоблар нега ёзилади?

Китоб нега ёзилади? Одамларга ёрдам учун. Уларни касал бўлмасин, адашмасин, ожиз бўлмасин, камбағал бўлмасин, қийналмасин деб. Яхши китобни киши анча кўп ўқиб, амал қилса бизнесда, океану саҳроларда адашмайди, бой, соғлом бўлади.

Ўғлим, бу китоб фақат сен учун эмас, «Болам баҳтли бўлсин», деб ният қилган ҳамма оталар учун ёзилди. Фақат бир тиласим: унда ёзилган фикрларга амал қил. Амал қилмасанг, тамаки чекиш заарлигини билатуриб, сиғарет тутатаётган кишига ўхшаб қоласан.

Амал қилинмаган билимнинг фойдаси йўқ. Билиб, амал қилмаслик билмаслик билан тенг. Қўлингдаги китобнинг ҳам. Агар амал қилмасанг, бу китобни олмaganман, десанг ҳам бўлади.

3. Келинни парвариш қил

Келинни туғуруқхонадан келтирдинг. Боёқиши, неварамни дунёга келтиргунча неча марта ўлиб-тирилди. Бугун у беҳол, кучсиз. Келинга эътиборли бўл. У соғлом бўлса, боланг ҳам соғ, кучли бўлади. У ўзига келгунча ҳар куни камида 1 – 2 соат келинга ёрдам бер. Вақт топ. Оғир ишларига кўмаклаш.

Бола ширин. У авлодимиз давомчиси. Шу сабабли унинг олдида авлодга, миллатга хизмат қилиш вазифалари турганини ҳеч унутма. Гўдаклар парвариши тўғрисидағи китобчаларни топ. Кутубхоналардан, телевидениедан, Интернетдан қидир. Келинга ҳам ўқиб бер. Биргалиқда ҳар куни бажариш шарт бўлган ишлар жадвалини бир

варақقا ёзиб, күринарли жойга, рангли ҳарфлар билан ёзиб қўй. Ҳафсаласизлик қилма.

«Оила даврасида», «Оила ва жамият» газеталарига, «Тарбия», «Маънавий ҳаёт», «Софлом авлод учун», «Оила», «Фунча» журналларига обуна бўл. Келин билан бирга ўқи. Унинг ҳам ташвиши кўп. Вақти кам.

Педиатрга болангни кўрсатиб, айтганларини ўз вақтида, пухта бажар. Ёқмаса ҳам. Қийин бўлса ҳам.

4. Ўрлим, эшит!

Эътибор қилинмаса, одам юраги ураётганини ҳам, нафас олаётганини ҳам сезмайди. Ахлоқдаги баъзи қусурларни ҳам.

Эътибор қилғанмисан, отасига, онасиға жаҳл қилаётган болалар бор. Ота-онаси билан мол-мулк талашиб судлашаётган, қариялар уйининг манзилини суриштираётган фарзандлар бор. Киндигини кўрсатиб, номаҳрамларни ўзига қаратадётган, ўзини, зурёдини касалликка маҳкум қилаётган айрим қизларимизни ҳам кўраётирмиз. Чекиб, ичиб, йўлдан озиб, бузилиб кетаётган айрим қизларни кўр. Илжайиб ё хўмрайиб қунларни бекор ўтказаётган танбал йигитларга қара. Булар бегона эмас. Балки, сенинг ёки ҳув ана, тарвуз кўтариб, мобиљникда сўзлашиб, машинаси томон бораётган ўзбегимизнинг болалари.

Интернет хоналарида фойдали билим олиш ўрнига, ўйин учун соатига отасининг минг сўмлаб пулини кетказаётган болалар ким бўлди? Беҳаё қизларга тақлид қилаётган жувонлар кимнинг қизи, опаси, онаси, холаси? Сўкинишлар, ёлғон, ўшқиришлар, бақиришлар, тилёфламачилик, фийбатлардан хulosалар қил.

Бу сўкиниш, ўшқиришлар ҳавони тебратган шунчаки физик тўлқиндек ўтиб кетмайди. Сенинг болаларингнинг ҳам кўзларидан, қулогидан ўтиб, миясига киради, чўкиб қолади. Ёмон таъсир қилади, бузади.

Иложинг борича болангни ёмон гап-сўзларни эшитишдан, ярамас иллатларни кўришдан асра.

5. Тарбия нима?

Ўғлим, бу сермаъно сўзнинг ўзбекона, амалий, фойдали мазмун-моҳиятини чукур англаб олишинг зарур. Сода қилиб айтганда, тарбия – яхши хулқ ўргатиш дегани. Бу жараёнда мақсад ҳам, натижа ҳам аниқ бўлади. Боламни, менинг неварамни баҳтли бўлишга ўргат.

Неварамга тўрт қаватли қаср қуришинг, автомобиль, хуллас, истаган нарсасини, истаган пайт, истаган жойда муҳайё қилишинг мумкинdir. Лекин баҳт олиб беролмайсан. Олиб берилган нарсаларнинг қадри бўлмайди. Уларни бир соат ё бир кунда бой бериши мумкин. Эрка ўғлинг сенинг пулингни совуриб, олиб берган машинангни ичиб ҳайдаши ва бирорни майиб қилиши, ҳатто умрини завол қилиши мумкин. Ўйламай пул тиккан акциялари бир кунда қадрсизланиши мумкин.

Фарзандга миллиард сўмлик шароит, қулайлик, кошона олиб бериш осон. Уни баҳтли бўлишга ўргатиш қийин.

6. Ўғлинг қандай одам бўлиши кимга боғлиқ?

Бу жуда кўхна савол. Баъзи эринчоқлар «Энди, пешонасига нима бўлса, шу бўлади-да» деб ғудраниб, эснайди. Гапни бошқа, ҳазми осон, саёз, ёқимли нарсаларга буришади. Лекин буюк бобомиз Жалолиддин Довоний ва ундан 200 йил кейин яшаган немис педагоги Адольф Дистервег «Бола қалби тоза ёзув тахтасига ўхшайди. Унга нима ёзилса (киритилса), шу унинг тақдирини яратади» дейишган.

XX асрда олимлар (социобиолог)лар таъкидлашича, оламда туғиладиган мавжудотлар икки хил бўлади. Бирини – тайёр, тұрма ҳаёт дастури билан туғилади. Туғилган кунидан бошлаб, у ишга тушади. Иккинчиси – ярим тайёр дастур билан туғилади. Яъни, ярми у билан бирга туғилган бўлади. Ярмини ҳаётдан олади. Одам ана шу иккинчи турга киради, дейишади.

Буни ўзбеклар минг йиллар олдин кашф қилиб

күйишган. «Олманинг остига олма тушади» деб тұрма дастурни, «Бир палакда ҳар хил қовун пишади», деб иккинчи дастурни тушунтирганлар. Яна бир гап бор: «Гар ҳаётдан олмаса таълим, унга ўргатолмас ҳеч бир муаллим». Бунга ҳам шубда билан қара. Фарзанд тарбияси учун жавобгарликни ким яхши, ким ёмонлигини билиб бўлмайдиган ҳаётга, яъни «ҳеч кимга» юклаб қўйиб бўлармикан? Айниқса, ҳозирги жаҳон миқёсида долғали даврда. Агар бу фикрга амал қиласак, болаларимизни кўча, яхши-ёмон, диний экстремист, «демократлар» каби фирибгарлар таъсирига топширишимиз керак бўлади. Сен шунга розимисан? Ўғлинг аввало сенга азиз, сенга керак. Уни кўчага бериб қўйма. Ўғлингнинг қандай одам бўлиши ҳозир ҳал бўляпти. Буни унинг тарбиясига бераётган, ё эриниб бермаётган эътиборинг ҳал қиласоқда. Кеча телевизорда кўрган кинога кетган вақтни ўғлинг билан гаплашишга сарфласанг яхшироқ бўлар эди. Бугун шундай қил.

Ўйла, кечаги кун сенинг фойдангга ишладими, ё зарарингга? Жавобинг йўқми? Эҳ, бўлмаса билки, зарарингга ишлабди.

7. Ўғлингнинг тили чиқди

Боланг айтаётган биринчи сўзларни дафтарга ёзиб бор. Йил, ой, кун ўтган сайин бу дафтарнинг қиммати ошиб боради.

Ўғлингнинг тили она тилида чиқсин. Унга янги сўзларни ўргат, маъносини тушунтир. Ана шунда унинг кўзи билан сўзи, фикри, нияти тўғри бўлади. Шундай қиласанг, у сўзларнинг маъносини англаб етмайди ёки уларни нотўғри ишлатади. Бир-икки жойда изза бўлади. Юрагини олдириб, уятchan, тортинчоқ, қўрқоқ, иккила-нувчан бўлиб қолади.

Мавхум сўзни ўргатма. Ё нотўғри тушунади, ё тушунмайди. Уни билиб олган сўзларини тўғри тушунишга, тўғри гапиришга, тўғри ишлатишга ўргат.

8. Тарбия гапириш эмас, ўргатиш дегани

Ўғлим, Президентимиз Ислом Каримовнинг ҳикматли фикрларидан бирида «Фарзандларимиз биздан кўра билими, кучли, доно ва албатта баҳтли бўлишлари шарт», дейилган. Ҳақиқатан ҳам, баҳтли бўлишлари шарт. Бироқ, бунга қандай эришса бўлади? Баҳт сотиладиган дўкон, супермаркет бирор жойда йўқ. Фақат баҳтлилар яшайдиган кўча, маҳалла ҳам йўқ. Демак, битта йўл қолади. Бу – Президентимиз ўғитига амал қилиш: болаларни баҳтли бўлишга ўргатиш. Шунинг учун бўлса керак, пайғамбаримиз Мұхаммад (САВ) ота-оналар фарзандларига яхши ахлоқ-одобдан яхшироқ мерос қолдира олмайди, деган.

Ҳаёт, унинг ҳар бир куни турли вазият, воқеа-ҳодисалардан, ёзилмаган сценарийлардан иборат. Турли вазиятлар турли фазилатларни талаб қиласди. Энди ана шу фазилатларнинг баъзиларига тўхталсак.

9. Хушмуомалалик

«Хуш» – ёқимли, муомала – амал қилишни англатади, яъни гап-сўzlари, хатти-ҳаракати ёқимли; хушфетъл дегани. Фикрни чиройли, ёқимли баён қилиш осон эмас. Қўпол, тўмтоқ муомала ҳал бўладиган ишни ҳам йўққа чиқаради.

Ўғлинг билан рост, очиқ чеҳрада гаплаш. Чунки боланинг кўзлари худди сканер каби сенинг қиёфа, ҳаракатларингни унинг миясига олиб киради. Буни бола ҳам, сен ҳам сезмайсан. Болани отасига ўхшатадиган механизм ана шу. Ростгўй, хушмуомалалик (хушомадгўйлик эмас) болангни ҳамма жойда қўллайди. Тағбиркорлик асри – XXI асрда бу жуда аскотади.

Чунки яхши гап билан илон инидан, ёмон гап билан қилич қинидан чиқади.

10. Ватанпарварлик

Ўзбекистон телевидениесида намойиш этилган «Жиловланмаган Африка» деган ҳужжатли фильмларни кўргансан. Мен ҳам қизиқиб кўрдим. Уларда Ватанин тушуниш, уни қўриқлаш ҳақида одамни ҳайрон қолдирдиган мисолларни жониворларда ҳам кўрдим.

Африкада Мирзоқуш деган қуш бўлар экан. У саванна дараҳтининг устига 1 метр диаметрда ин қуарар экан. Инидан туриб 30 км радиусдаги «Ватан»ини ажратиб олиб, уни қўриқлар экан. Бошқа бирорта Мирзоқуш унинг худудида ин қурмас экан.

Яна бир манзара. Серенгетига ўт кетади. Қурғоқчиликдан ёнгин бошланади. Ёнфиндан сўнг қоплонлар қайтиб келиб, ўз худуди чегараларини қидиради. Дараҳтларда ўзлари қолдирган белгини излайди. Агар чегара ҳиди йўқ бўлса, белги қўйишади. Шу кундан бошлиб бу чегара кучга киради. Ҳимоя қила бошланади (ЎзТВ 1, Жиловланмаган Африка. 2005 йил 7 май).

Бу мисоллар «Ватан нима? Уни қандай қилиб қўриқлаш керак?» деган саволларга одамлардан эмас, онгсиз ҳайвонлар ҳаётидан олинган жавоблар. Сен ҳам ўз уйингни қўриқлайсан. Ватанинг Ўзбекистонни ҳам ўз уйингдай қўриқлашни ўғлингга ўргат. Тушунтир: ҳар бир одам Ўзбекистонни ёт куч, ғоялардан ҳимоя қилса, унинг уйи ҳимояланган бўлади.

Ўз иш жойингда, самарали меҳнат қилиб, Ватан шухратига хизмат қил. Уни ҳимоя қил. Ўз уйингни асра!

11. Бойлик

Ҳаётда бойлик учун ҳеч нарсадан қайтмайдиганлар ҳам, камбағаллашиб қолганлар ҳам, бойлигини кўз-кўз қилаётганлар ҳам яққол кўзга ташланади. Муҳтожларга ёрдам бериб, икки дунё саодатига эришаётган бойбадавлат кишиларни ҳам кўряпмиз.

Ўғлингни ҳалол бойлик топишга ўргат. Ана шунда болангга ҳам, сенга ҳам Яратганинг ва одамларнинг раҳмати ёғилади. Бойлигини кўз-кўз қиласиган, бехайр кимсаларни одамлар хуш кўрмайди. Бундай кимсалар «Қўшниларимни, ошналаримни гапиртириб қўйсам, мени алоҳида ҳурмат қила бошлайди», деб ўйлади. Лекин адашади. Одамлар унинг бойлигини билса-да, ҳурмат қилмайди. Тириклигида ҳам, вафотидан кейин ҳам. Бундан ҳам ёмони бўладими?

Шунинг учун сен болангга: «Мен одамларга кўпроқ яхшилик қилишим учун бой бўлишим керак» деган нижатни сингдир. Болангга байрам кунлари пул бериб, опа, ака-ука, синглисига совға олишни топшир. Совға танлашни ўзига қўйиб бер. Лекин ёнида (маслаҳатчи бўлиб) тур. Кечқурун совғаларни ўзи топширсин. Ўғлингни бирорвонинг кўнглини олишга ўргат.

Оиландага ҳар хил қизиқ ўйинлар, тақдимотлар, танловлар ташкил қил. Болаларингта совринлар бер. Бирбирига совға ҳадя қилишга ўргат. Ўргангач, эртага улар сенга, келинимга, қариндошларига, қўни-қўшни, маҳалла, қишлоқ, бутун миллатга яхшиликни одат қилган саховатли тадбиркорларга айланади.

12. Тарбиянинг муҳим усуслари

Ўғлим, одамлар болангта нима едирганингта қараб баҳо бермайди. Унга қандай тарбия берганинг, нималарни ўргатганинг, қандай фазилатларни шакллантирганингга эътибор беради. Кўрдингми, ўғилни боқиши осон, тарбиялаш қийин экан.

«Яхши бўл, яхши бўл» деган билан бола яхши бўлиб қолмайди. Тарбиянинг аниқ усуслари бор. Ҳаммасини ўрганиб, қўллашга вақтинг етмайди. Энг зарурларини тушунтирай. Бош усул — *ишонтириш*. Боланг билан кўп гаплаш, сухбат қур. Унга теварак-атрофда кўраётган, эшитаётган нарсаларининг, фикрларнинг маънозамзунини тушунтиришга ҳаракат қил.

У саволларига жавобни бегоналардан эмас, сендан олсин. Тарихдан, ҳозирги воқелик, китоб, фильмлардан далил келтириб, эзгу фояларимизни күнглига жоқилсанг, у ўзинг орзу қилган йигит бўлиб вояга етади.

Машқ. Ишонтириш усулини қўлладинг. Энди ўғлингта шу ишонч асосида нимани қандай бажаришга ўргат. Масалан, қийналганда ўртоғига ёрдам бериш зарурлигига ишонтирдинг. Энди шундай вазиятда (масалан, ўртоғи bemor бўлганда, биологиядан «2» баҳо олганда) нима дейишишни, нима қилишни, ҳаракатлар билан машқ қилдир. Мабодо, эртага шундай воқеа рўй берса, боланг индамай қараб турмайди. Ишонч билан ҳаракат қиласди. Обрўси, ҳурмати ошади, дўсти кўпаяди. Бошида бу эриш туюлади. Эринма, яхши одатларга машқ қилдир. Чунки, ўғлингни сувга туширмай сузишни ўргатолмайсан. Кейин булар яхши одатга айланиб кетади. Қувониб юрасан.

Ибрат. Ҳеч бир бола ёмон бўлишни хоҳламайди. Яхши бўлишни истайди. Бунинг учун боланинг кўзлалири яхши хулқ қандай бўлишини кўриши, унга тақлид қилиши керак. Яхши хулқ ҳақида кўп эшитса-ю, кўзи билан кўрмаса, бола яхши хулқ, тутумни қўллашта ишончсиз бўлади, иккilanади. Ўзига ишонмагач, уялиб, қўлламайди. Мияда яхши хулқ ҳақидаги билимлари ташқарига чиқмай, бўғилиб қолаверади.

Эътибор бер, ўғлингнинг юриш-туриши, гапириши, қилиқлари сеникига ўхшайди. Шунинг учун олимлар «Тўнғич ўғил – отадан намуна» дейишади. Нега шундай бўлади? Чунки, боланг сенинг юриш-туришингни, гапиришингни, қилиқларингни ҳар куни, такрор-такрор кўриб боради. Ўзи сезмаган ҳолда кўзи орқали сендан намуна олиб, сенга ўхшаб кетади. Шундай экан, унумта: «Ўғлинг эртага ўзини қандай тутишини истасанг, сен ўзингни шундай тут!»

Тарбия жуда қизиқ иш. Педагог, психологлар билан дўстлаш. Уларни уйингга таклиф қил. Суҳбатларини ол.

Болаларинг билан сухбатлаштири. Аниқ маслаҳатларини (ёзиб) ол, амал қил.

Мажбур қилиш. Баъзилар бу усулни қўлламаслик керак, дейишади. Қўлламаса нима бўлади? Бу — ёш ниҳол қийшиқ ўсаётган бўлса, уни тўғриламаслик керак. Жони оғрийди. Қўявер, дейишга ўхшайди. Бола аппендицит бўлса, уни операция қилмаслик, индамаслик керак. Чунки боланинг жони оғрийди. Қўявер, индама, дейишга ўхшайди.

Бу дўст сўзи эмас. Ишонтириш, машқ қилдириш таъсир қилмагач, мажбур қилиш орқали даволанмаса иллат авж олиб кетади. Ўғил катта бўлгач, олдин ота-онага, кейин бутун миллатга, Ватанга бир умр зарап етказади.

Мажбур қилишнинг меъёр, даражалари бор: 1) ёмон қилиқнинг зарарини тушунтириш; 2) уни тўхтатишини сўраб талаб қилиш; 3) ёмон қилиқни қатъиян тақиқлаш. Масалан, ўғлинг онасига қўпол гапирди. Албатта, аввал яккама-якка гаплаш. Мажбур қилишдан олдин ишонтириш усулини қўлла. Тушунтирмай талаб қилма. Неварамга жабр қиласан. Талаб қўйдингми, энди бўшашма, охирига етказ. Ташлаб қўйма.

13. Тадбиркорлик

Тадбир сўзининг тарихи бор. Илгари подшоҳлар саройида дабир деган лавозим бўлган. Дабирлар юксак иззат-эҳтиромда бўлишган. Уларнинг вазифаси давлат ишларига доир хужжатларни ёзиш, энг нозик ечимлар қабул қилишда подшоҳларга маслаҳатлар бериш бўлган. Шундан бўлса керак, ҳар қандай вазиятда тўғри, энг яхши ечим топадиган уддабурон одамларни тадбиркор дейишади. Кор — иш дегани. Лўндаси, тадбиркор бу — ишнинг кўзини биладиган киши, дегани.

Ўғлингни тадбиркорликка ўргат. Уй-рўзгордаги муаммоларни кечки овқатдан сўнг оила муҳокамасига ташла. (Ечимини ўзинг, кеча топиб қўйган бўлсанг ҳам.) Тўғрими-нотўғрими, ким таклиф берса, унга яхши, алқаб гапир.

Мунозарани бошқар. Энг яхши ечимга олиб кел. Бошқа таклифларнинг камчилигини ётиғи билан тушунтир. Ҳафа бўлмасин. Буни «Оила парламенти» деган анъянага айлантир. Ана шунда болаларингнинг ҳаммаси аниқ бир муаммони кун тартибига қўйишга, ифодалашга, чуқур таҳлил қилишга, ечимни тез ва соз топишга уста бўла боради. Ҳаётда кам қоқилади. Ҳаммага керак бўлади.

Шуни ёдингда тут. Тадбиркорлик бу фақат бир сўмдан бир сўм қолдириб, пулни кўпайтириш, ишлаб чиқаришда фойдани санаш дегани эмас. Қаерда катта-кичик муаммо бўлса, тез ва соз ечим топиш керак бўлса, ўша пайтда тадбиркорлик асқотади. Яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам.

Ўзбеклар «омин» деб юзига қўл тортганда уй эгасига ўғил-қизлари кўп бўлишини, уларнинг соғлом, оқибатли, ақлли, баҳтли бўлишини, тўй-томушалар қилишини Яратгандан сўрайди. Лекин Яратган «Сендан ҳаракат – мендан баракат», деган. Арпа экиб, буғдой кутма. Айниқса, тарбияда.

Ўзингни бир тафтиш қил-чи. Болаларингни боқиши учун кеча неча соат ажратдинг?

Тарбияси учун-чи?!

Кечада Интернетга кирган эдим. Яхши бир педагогик диалог бор экан. Шуни сен учун таржима қилиб, кирийтдим, мана, ўқи:

1. **Фарзандингизнинг кучли, чиниқсан, чидамли бўлишини истайсизми?**

Ҳа!

У билан бирга жисмоний машқ қилинг. Ҳар куни.

2. **Фарзандингизнинг ақлли, зиёли бўлишини-чи?**

Ҳа!

Унда китоб ўқишига ўргатинг, дунёқарашини бойитиши устида ҳар куни аниқ бир иш қилиб боринг.

3. Фарзандингизнинг доим хушчақчақ, ғайратли, бардам бўлишини хоҳлайсизми?

Албатта!

Унда болангиздан эринчоқлик ва ялқовликни ҳайдаб чиқаринг.

4. Фарзандингизнинг иродали, кучли характер эгаси бўлишини хоҳлайсизми?

Жон дердим!

Унинг олдига қизиқарли, қийин масалаларни қўйиб, бор кучини бир нуқтага жамлаб, узоқ давом этадиган қийинчиликларни енгишга жалб қилинг.

5. Фарзандингизнинг ҳозиржавоб, зийрак, вафодор дўст бўлишини истайсизми?

Бўлмасам-чи?!

Унда бошқалар билан тил топишга, юморга, бирга ишлашга, бирорвга ёрдам беришга, ҳамдард бўлишга ўргатинг.

6. Фарзандингизнинг ҳаётда ўзининг муносиб ўрнини топишини истайсизми?

Қанийди!

Унда фарзандингизни ҳар хил фаолиятга жалб қилинг, меҳнатсеварликка ва ўз илини натижаси учун жавоб беришга ўргатинг.

7. Фарзандингизнинг кимлигини билишни истайсизми?

Ҳа!

Унда педагог, психологлар билан дўст бўлинг. Болангизнинг дўстлари ким, кимларга қўшилиб юради, кўчада, маҳаллада, бўш вақтида нималар қилаётганини ўрганиб боринг.

Ҳа айтгандай, Интернетда ота-оналарга маслаҳат берадиган педагогик, психологик сайtlар, тестлар кўп. Дам олиш кунлари уларга кириб тур. Айниқса, ЗиёNETга.

14. Күчада гиёхвандлар кезиб юрибди

Гиёхвандлик:

Бу балодан ўғлингни ҳимоя қылувчи энг яқин дүст – ўзинг. «Нима қилай?» дедингми?

1. Билимли ота билимсиз отадан кучли. Гиёхвандлик-ка қарши курашда ҳам. Гиёхвандлик нималиги ҳақида ҳамма нарсаны билиб ол.

2. Боланг билан гаплашганда гиёхвандлик, гиёхванд-ларнинг кўргиликлари ҳақида ҳам гапир. Огоҳлантириб қўй. Гапларинг асосли бўлсин. Ўғлингнинг юzlари оқа-риб, кўзлари бўзариб, камгап бўлиб қолганида гапир-санг, кеч бўлади.

3. Ўғлинг саволлар берса, эринмасдан жавоб бер. Урушма. Кўп урушсанг, у жим бўлади. Лекин бу жим-лик сенинг гапларингни маъқуллашини билдирмайди.

4. Ўғлинг қачон, қаерда, ким билан, нима билан маш-гул бўлганини билиб тур. Огоҳ ота шундай қиласди!

5. Болангда гиёхвандлик аломатини сезсанг, бор эътиборингни унга қарат. Кундалик тут. Унинг хулқи-даги кичик ўзгаришларни ҳам куни, вақти, соатини кўрсатиб, ёзиб бор.

6. Боланг билан ҳар куни жанжал қилаверма. Агар жиддий гаплашмоқчи бўлсанг, суҳбатга яхши тайёрлан. Суҳбат бошида нега гаплашмоқчи бўлганингни яхшилаб тушунтири. Қизишма, ўзингни тут.

7. Гаплашганингда унинг хулқидаги камида З та ил-латни мисол қилиб ол. Уни яхши кўришингни, фақат хулқидаги айрим номаъқулликлардан воз кечиши ке-раклигини тушунтири.

«Бир яхшилаб гаплашсам бўлди, болам ўзгаради-қолади», деб ўйлама. У сенга «Дада, нега ишонмайсиз менга? Мен чекмайман, дедим-ку сизга. Нега ҳаммала-ринг менга ёпишиб олдинглар?» дейди. Ана шунда сен унинг гапига жавоб бераман, деб асосий мақсадингдан чалғима. Қаттиқ тур. Бу – уни тўхтатиш учун босилган биринчи тўсиқ бўлади.

У ҳам одам. Фақат ёш, тажрибасиз. Шундай қилки, сен ва боланг ёмон хулққа қарши бирлашинглар.

Яна бир марта айтаман. Болам, қизишима. Фазаблансанг, болангнинг қалби ёпилади. Сенинг гапларинг бола қалбининг қулфига урилиб, ҳайф кетади.

Хотининг ваҳимага тушади, қизиққонлик қиласди. Унга ҳам тушунтир буни.

Сен билан келиннинг гапи бир жойдан чиқсин. Хотининг урушиб, сен болангни ёқласанг, сен урушиб, хотининг тарафини олса, аҳвол баттар бўлади.

15. Ўғлим, огоҳ бўл

1. Ўғлинг уйдагилар билан гаплашгиси келмай қолди. Камгап. Эски ўртоқлари, машғулотлари, ўқиш, ишига қизиқмай қўйди.

2. Ўғлингнинг кўзи ўзгарди: қорачиги тоҳфада бўлди, тоҳфа торайиб турибди.

3. Тўшагида кичик-кичик қонли доғлар пайдо бўлди. Бу вена томирига урилган уколнинг қон излари.

4. Палапартиш кийинадиган бўлди. Хонасида ғалати кутичалар, дори, шприцлар пайдо бўлди.

5. Илгари ишлатилмаган сўзларни ишлатса бошлади. Татуировка пайдо бўлди.

6. Шубҳали, янги танишлари телефон қилиб, сўраб кела бошлади. Уйдан пул, сотса бўладиган буюмлар астасекин йўқола бошлади. Ана шу аломатларни сездингми, билмасликка олма. Тез нарколог-мутахассисга чоп.

Кўрқма, уни дўст тут. Ўғлингни нарколог қабулига олиб бор.

Сени огоҳлантирай деб, қаттиқроқ гапириб қўйдим, шекилли. Айтмасам бўлмасди. Ўзбекда «аввал чопмасанг, кейин чопасан» деган гап бор. Аввалроқ олдини олсанг яхши бўларди.

16. Оила – баҳт фабрикаси

Одам күпинча ўзида борининг қадрига етмайди, нолийди, шукурни унугиб қўяди. Баҳт, аҳиллик, бирдамликни ўзи яратиш кераклигини билса ҳам. Худди меҳр доим уни кутиб туриши керақдай. Ўзбек доим бирорвга, айниқсан, оиласига меҳр бериб, эвазига меҳр кўрган. Айрим мамлакатларда бунинг акси. Оила тушунчаси йўқолиб, инсон миллионлаб одамлар орасида Робинзон Крузодек яшаяпти. У ҳеч кимга, ҳеч ким унга керак эмас.

Шўролар пойтахтида қиши фасли эди. Кўпхонали уйлар орасидаги ўриндиқларга териб қўйилган қотиб қолган мурдаларни кўрганман. Болалари ташлаб кетган айрим кекса ота-оналар қаровсизликдан квартиralарида ўлиб қолар эди. Уларни коммунал хўжалик ходимлари дафн этишар эди.

Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарағиддиновнинг (Худо раҳмат қиласин Озод акани. Китобнинг мана шу парчаси ёзилаётганида (2005 йил 10 сентябрь) ҳаёт эдилар. Тайёрлаб, у кишига кўрсатиб, маслаҳатларини олмоқчи эдим) сўзи ибратли: «Оила инсоннинг ҳамма сиру синоатларини ўзида мужассамлаган олтин сандик, уни баҳт фабрикаси деб атаса ҳам бўлади ва хусусан, инсоннинг қайфу-аламлари, дарду ҳасратлари, кўз ёшлари ҳам оиласдан бошланади. Шунинг учун ҳам оилани куёвни ҳам, келинни ҳам инсон қилиб тарбиялайдиган бетимсол мактаб ҳисоблайман. Унинг китобларини тинимсиз ўқиш, сабоқларидан ибрат олиш нақадар мароқли».

Ўғлим, ҳозирги ўзбек адабиётида оила, ота-бала муносабатлари мавзусида яхши асарлар бор. Ёзувчи Хайдариддин Султоннинг «Граждан мудофааси», «Пластинка» номли ҳикояларини топиб ўқи. Ўзбек оталарининг ҳеч кимга гапирмайдиган, фақат ўзи билан юриб, бирга кетадиган гоҳ ушаладиган, гоҳида ушалмайдиган орзу-ўйларини билиб оласан.

17. Ирода

Үелим, дунёда машхур, буюк инсон деб билганларингдан беш кишини эсла. Ўнг қўлингни оч. Худди беш кишига қарагандай қара уларга. Уларнинг ҳаммасига хос фазилат қидир. Уларга бир фазилат хос. Бу – мустаҳкам ирода. Одам ўз олдига бир мақсадни қўйиб, уни амалга оширишни режалаштириб, кераксиз нарсаларга чалғимай, ҳар куни ҳаракат қиласа, у эриша олмайдиган ният йўқ.

Мисолни узоқдан излама. Ўзинг яшаётган кўча, қишлоқдаги, яхши, ҳамма хурмат қиласиган кишиларни бир кўз олдиндан ўтказ. Улар ҳам 20 – 30 йил олдин мактабда ўқитувчи бўлган.

Уларнинг синфдошлиарида ҳам ният – кўп, мўлжал – катта бўлган. Лекин амал қилинмаган ниятлар одамни дўзахга ташлайди, дейишади. Шу гап тўғри бўлса керак. Чунки, ният қиласириб, уларга амал қилмаса одамнинг нафақат у дунёси, балки бу дунёси ҳам дўзахга айланади. Иродасиз, яъни ўзига ўзининг кучи етмайдиган одам бекадр, ғарип, ҳамиятсиз бўлади. Яхши биласан, ўзбеклар майитни қабрга қўйиб бўлгач, «Халойик, фалончи қандай одам эди?» дейилади. Баъзилар «Яхши эди» дейди. Баъзилар индамайди. Ўшанда одамнинг битирган, бажарган ишлари эсланади. Одамга унинг яхши ниятларига қараб эмас, қилган ишларининг натижаларига қараб баҳо берадилар.

Буюк санъаткор, олим, сиёсатчи, тадбиркорлар биографиясини ўрганиб бор. Ана шунда буюк даража, марта – буюк ироданинг натижаси эканига юзлаб мисоллар топасан.

Боланг билан ҳар хил мавзууларда гаплаш. Гаплашганингда иродали одамлар ҳаётидан мисоллар келтир.

Билиб қўй, тарбия бу аниқ, ҳар кунлик иш. Натижани аниқ қўй. Уни кут ва иродани мустаҳкам қил. Собит ва собир бўл.

Болангни бир ишни охирига етказгани, битиргани учун рафбатлантиришни ёдингдан чиқарма.

18. Машхурлар ибрати

Ўғлингта «Мен шу ёшимда ҳозиргидан кўпроқ нарсага эриша оламан» деган ишонч бер. Мана бу ибрат намуналарини муҳокама қилинглар:

1. Ибн Сино тўрт ёшида Қуръонни тўла ёд олган.
2. Александр Толстой олти ёшида француз, немис, инглиз тилларини билган.
3. Александр Грибоедов ўн бир ёшида университетга ўқишига кириб, олти йилда учта факультетни битирган.
4. Чингиз Айтматов беш ёшида таржимонлик қилиб, ҳақ олган.
5. Бобур ўн икки ёшида давлатни бошқарган.
6. Гёте тўққиз ёшида немис, лотин ва грек тилларида шеър ёзган.
7. Паскаль ўн беш ёшида биринчи илмий ишини ҳимоя қилган.
8. АҚШнинг элчиси Ширли Темил тўрт ёшида фильмга суратга тушган, олти ёшида «Оскар» мукофотини олган.
9. Улуғ композитор Вольфганг Амадей Моцарт 4 ёшида мусиқа асбобларида чалиб, қўшиқ айта билган. Беш ёшида мусиқавий асар ёзган.
10. Академик Л. Ландау ўн йиллик мактабни 13 ёшида тамомлаб, 14 ёшида университетнинг II курсига (тиббиёт факультетига) қабул қилинган.
11. Атоқли олим С. Мергелян ёшлигидан математикага қизиққан. У бир ўқув йилида 8,9,10-синфларнинг имтиҳонини топширган. 16 ёшида университетнинг II курсига қабул қилинган. Бир ярим йилда номзодлик минимумини тайёрлаб, 20 ёшида фан доктори бўлган.
- Ўғлингни ана шундай зотларнинг ҳаёт йўли, фаолияти билан таништир, уларга ҳавас қилишга ўргат.

19. Фуқаро

Ўғил фақат сеники эмас, у миллатнинг ҳам фарзанди. У давлатимизнинг энг яхши фуқароси бўлиши керак. Нотўғри тарбия фақат сенинг эмас, миллатнинг ҳам қал-

бини яралайди. Давлатимиз тараққиётига ё бефойда бўлади, ё зарар келтиради. Ҳар бир отанинг қўнглида «Менинг ўғлим одобли, оқил ва комил инсон бўлса-ю, одамлар фалончининг ўғли-да! Э, отангга раҳмат!» деган орзунияти бўлади. Буни ҳеч кимга айтмайди. Худодан сўрайди.

Лекин ўзинг ҳаракат қилмай, Худодан баракат кутма. Боланг мамлакатимизда мустақиллик йилларида эришилган ютуқлардан фахрланганингни кўрсин. Ўзинг ва сен ишлаётган жамоанинг мустақилликни мустаҳкамлашга қўшаётган ҳиссаларини сендан эшитсин.

Яхши биласан, ҳаммамиз «Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган» деган ёрлиқ сифати учун курашялмиз. Ўзбекистоннинг жаҳондаги мавқеи янада ошиши учун куйибишаётганингни кўрсин. Ана шунда боланг сен билан фахрланади. Бу фарҳ «дадамнинг мобиљниклари зўр», «машиналари зўр», «пуллари кўп» деб мақтанишлардан обрўли, иззатли.

Ўзинг фаол фуқаро бўлмай туриб, ўғлингни ҳам фаол фуқаро қилиб тарбиялай олмайсан. Ўғлинг кеча, бутун, ҳозир сенинг Ўзбекистон байроғига, мадҳиясига, гербига муносабатингдан андаза оляпти.

Болаларинг билан «Ахборот», «Давр» кўрсатувларини бирга кўришни одат қил. Содда-садда қилиб, шархлаб бор. Ютуқларимиздан, халқаро обрў-эътиборимиздан болаларинг фахрланиб сўзлашаётганини кўрсанг, демак, сен ҳам яхши ота, ҳам яхши фуқаросан! Ва шундай фуқароларни тарбиялаётган бўлиб чиқасан.

20. Тўғри ва нотўғри тарбия

Болангдаги яхши одатлар – тўғри тарбия натижаси. Бу – сенинг меҳнатингдан. Сен бу одатларни яхши кўрасан. Бу одатларни у сендан кўриб, эшишиб ўрганди. Ўзинг ҳам ўргатдинг. Сен тушунган, истаган, кутган феъл-автор ва одатлар. Шунинг учун улар сенга ёқади, қувонтиради. Ҳалол меҳнат деҳқонни бир йилда бир марта хурсанд қилса, ота – мураббийни бир умр қувонтиради.

Боланг ёмон одатларни қаердан олади? Сен ишда бўлган пайтингда болангнинг кўзи тушган тенгқурлари, ахлоқсиз одамлардаги ёмон қилиқлар, қулоқлари эшигтган гап-сўзлар ҳам унга таъсир ўтказади.

Яна бир сабаб — сен бошқаларда кўрган, лекин болангда кўрмаганинг учун эътибор қилмаган, кўзда тутмаган одат ва қилиқлар ёки сен болангда кўрган, лекин кайфиятингни бузишга эриниб, эътибор қилмаган қилиқлар.

Яна бир сабаби сен эътибор қилган, гапирган, лекин машқ қилдирмаган, оқибатда шаклланмай қолган фазиллатлар бўлиши мумкин.

«Фалончининг ўғли ёмон», дейишади. Аслида, бу нотўғри. Одам эмас, берилган тарбия нотўғри ва ёмон бўлган. Бу бир неча йиллар олдин сезилмаган иллатларнинг бугун юзага чиққани. Бола улғаяётганида яна ҳам каттароқ, кучлироқ бўлиб чиқади. Ўшанда кеч бўлади. Сен ожиз, боланг ҳам, ундаги иллат ҳам кучли бўлади. Дардинг ичингда. Кучинг, ҳафсаланг, ироданг етмай, уф-ф, деб қолаверасан.

Ўғлим ёмон деб кимга айтасан? Айтишдан не наф? Қайта тарбия кўпроқ билим, куч, вақт, чидам талаб қиласди. Бугун бола тарбиясига 5 дақиқа вақт ажрат. Эртага кўпроқ ажрат. Бу — мен учун ё баҳтли, ё баҳтсиз қариллик масаласи деб қара.

Қани, бардам бўл. Болангнинг феълида нечта камчилик бор? Сана, ёз. Тузатишни бошла. Боланг касал бўлса, шифокорга юргурганингдек, педагог-психологга чоп.

21. Тарбия вақти

Тарбия ҳеч қачон тўхтаб қолмайдиган жараён. Фарзанд она қорнидаёқ тарбиялаб борилиши зарур. Буни сен афсона ва ривоятлардан билиб олгансан. Ўғил бола кўпроқ отага тақлид қиласди. Сен унга намуна бўлиш учун ўзингни ҳам тарбиялаб боришинга тўғри келади. Заарали одатларингни, масалан, чекишни, ичишни ташлашинг керак ёки бола буларни мутлақо кўрмаслиги керак.

Сенга Наврӯз куни SMS табрикнома келди. Боланг кўрди. Унга ўқиб бер. Табрик юборган дўстингдан хурсанд бўлганингни айт. Булар ҳам тарбиялади. Сени қандай кийинишинг, кулишинг, одамлар билан муомаланг, дўстларга меҳринг, душманга қаҳринг, газета ўқишинг, ароқ ичишинг, ёлғон гапиришинг, ҳаммаси болангга на-муна воситаси бўлиб ҳисобланади.

Телефонда гаплашаёттанингда сен шуни бил, боланг ҳар бир гапингни, фикрингни, овозинг оҳангини сезиб туради. Мақтанганингда, ғийбат, хушомад қилганингда ёки «Мени йўқлар де» деганингда болантга янада қизиқроқ туюлади. Демак, кучлироқ «юқади». Кўпроқ намуна олади.

Сен бошқа нарсани ўйлаёттанингда у сени ўйлаётган бўлади. Билмай қоласан. Кейин ҳайрон бўласан. Болам бу иллатларни қаердан ўрганди экан-а, деб.

Болалар пок туғилади. Яхшилик, савоб, меҳр нималигини ҳам, ёлғон гапириш, манманлик, қўполлик қандай бўлишини ҳам ҳали билмайди. Кимдан кўради, кимдан эшигади буларни? Катталардан. Пок болани нима бузар экан? Катталардаги иллатлар. Ким бузар экан? Катталар. Шундай бўлса, инсоният ҳар асрда айтиб но-лийдиган: «Ёшлар бузилиб кетди» деган нолиш тўғрими? Йўқ! Ҳар биримиз эртага битта иллатдан қутулсак, болаларимизга битта яхшилик қилган бўламиз.

Ўзингга «мен отаман», деган талабни қўй. Ота деган мартабага номуносиб сўз айтма, иш қилма. Ҳар қадамда ўзингни, сўзингни ҳурмат ва назорат қил. Оқибат – баҳтли ота бўласан.

22. Ота обрўси

Ўғлим, боланг сенга қулоқ солмай қўйса нима қиласан? Аввал бунинг сабабларини айтай.

Бола отанинг айтганини қилмай қўйса, бунга сабаб – унинг гапини қадрламаслигида. Қадрламаслигига сабаб – отанинг бола олдида обрўси тушганида. Бола ҳам, катта ҳам ўзи ҳурмат қиладиган, тан оладиган киши-

нинг фикрини қадрлайди, амал қиласы. Бунинг учун – ота боласи билан бирга ўйлаб, бирга ўйнаб, бирга ишлаб обрў қозониши керак.

Хозир ота-оналарда бир хато кўп учраётир. Бу – «болам мен нима десам, шуни қилса. Жим юрса, жим ўтирса. Шунда мен тинч бўлардим», деган қараш. Ана шу мақсадга эришиш учун айрим оталар илтимосу илтижодан бошлаб уришгача чоралар қўлламоқда.

Болани доим қўрқувда, тазиикда тутиш, «бошлиқ – ходим» усулида расмий гаплашиш, мақтаниш, «нотўғри бўлса ҳам менинг айтганим бўлади», деган қараш қулни тарбиялайди, «Дадангни яхши кўрмайсанми?» деган муносабат, ортиқча эркалаш, «агар айтганимни қилсанг, фалон нарсани олиб бераман» дейишлар ҳам ота обрўсини туширади. Отани у боласига олиб берадиган нарсадан арzonроқ қилиб қўяди.

Ота обрўсини:

- бола ҳаётига, ташвишларига, орзуларига қизиқиши, бу ҳақда катта дўстдек гаплашиб, ёрдам бериб бориш, эринмаслик;
- ўз иши, бизнеси, режалари ҳақида ҳикоялар қилиб бериш;
- фаол фуқаролик позицияси;
- кенг дунёқараш;
- самимият;
- айтган сўзининг устидан чиқиш;
- фарзандини кичик, тажрибасиз, лекин инсон, шахс сифатида ҳурмат қилиш;
- педагогик мулоқот маданияти кўтаради.

23. Тартиб-интизом

Ўғлим, тартиб – тирикликнинг, ривожланишнинг, ҳаётнинг шарти. Учаётган самолётнинг ҳар бир қисми аниқ тартибга бўйсунган. Бирор «аъзоси» тартибни бузса, самолёт ерга қулаб тушади. Буни телевизорда кўп кўряпсан.

Одамнинг бирор аъзоси бузилса, ёмон ишласа, касал бўлади. Бирор ишни бажариш тартиби ишлаб чиқилмаган бўлса ё бузилса, у битмайди, ёки чала бўлади. Болангни тартиб, қунт, интизомга ўргат. Ўргатмасанг унинг гапида, ишидаги бетартиблик ҳар куни сени хафа қилаверади.

Ўғлингни тартиб билан ЎЙЛАШ, СЎЗЛАШ, ЎҚИШ, ИШЛАШ ва ЯШАШга ўргат. Обрўси баланд бўлади.

Бу назарий гап, насиҳат. Амалга ошириш учун нима қиласай деб ўйлаяпсан. Диққат қил: ўғлинг ҳар куни қила-диган ишларини ёзиб, бажарилганини ўчириб борсин. Дам олиш, ўқиш, ўйин учун ҳам вақт ажратсин. Иш пайтида фақат ишни, дарсда фақат дарсни, йўлда кетаётса, йўлни ўйласин. Хаёли паришон юрмасин.

Табиатни тартибга солиб бўлмайди, одамни эса тартибга солиш мумкин. Болангнинг тартиби, хулқидан хотиржам бўлишни истайсанми? Унда ишни тўғри ўйлашни ўргатишдан бошла. Ахлоқий қоидалар, бурчларини қандай вазиятда, қандай бажаришга машқ қилдир. Эртага ўғлинг ўзининг фарзандлик, фуқаролик, ватан ва миллат олдидаги бурчларини рисоладагидек бажаришига заррача шубҳа қолмасин.

Унумтма! Агар ўзинг тартибли, интизомли бўлмасанг, боланг тартиб-интизомли бўлмайди.

24. Ўсмир

Ўн ёнда неварам анча кучга кириб, ўқип-ёзишни ўрганади. Уйда, мактабда, маҳаллада ўзини қандай тутишни, муомала қоидаларини билиб боради. Ўзи билан бола деб эмас, катталардек гаплашишларини орзу қила бошлайди.

Нарсаларнинг шакллари орқали ўйлашдан, уларнинг номлари, сўз, тушунчалар орқали ўйлашга, мантиқий фикрлашга ўтди. Бу ёш қийин давр. Сенинг оталик тажрибанг ҳам ўн йилдан ошди. Сен бу даврга тайёр тур.

Ўсмирнинг қўл-оёғи, кўпинча, унинг фикридан олдин юради. Масаланинг моҳиятига, «ичига кириш»дан кўра

юзаки, тез ва хом қарор қабул қиласы. Шунинг учун ўсмирга сен билан келиним энг күп такрорлаётган сүз – «ШОШМА!»

Хозир оила бир томондан, күча иккинчи томондан сенинг ўғлингни икки томонга тортятти. Оиланинг енгиши қийинроқ. Чунки, ўсмир оила, унинг айтадиган ҳамма гапларини яхши билади. Күча – янги, шунинг учун ҳам қизиқ. Айнан ҳозир унга ёрдам керак. У билан биргә китоб ўқи. Фильмлар күр. Мұхокама қил. Эркин сужбатлаш. Шунда унинг фикр, ўй-қараашлари, иккила нишлари, орзулари тилидан ташқарига чиқади. Билиб оласан.

У ўзига катталарнинг ишонишини, бирор жиддий нарса билан шуғулланишни истайди. Бироқ, катталар уни бола деб билиб, эътиборсиз қолдиришади. Натижада ундаги фаоллик сүнади. Мактабда, уйдаги фойдалы ишларга эмас, маҳалла, күча, йўлақдаги тенгдошларига интилади. Унинг тилида жаргонлар, феълида қайсарлик учқунларини кўрасан. Кўзлари биринчи марта сенга норози тикилади.

Бундай бўлмаслиги учун боланинг фаоллиги, ички қувватини тўғри йўналтириб. Қўшнилар билан гаплашиб, ўсмирлар учун қизиқарли, фойдалы ишларни ташкил қилиб уюштиранг нур устига аъло нур.

25. Кексаларга ҳурмат

Ўғлим, баримиз кексалик, деган манзилга бораётган йўлдошлармиз. Бугун – мен, эртага – сен. Бирор олдин, бирор кейин. Баъзи халқларда кексаликдан қўрқиши, чўчиши, қочиш бор. Бизда, ўзбекларда эса кексаликни одамнинг энг иззатли, оромбахш даврита айлантирувчи маданият, муҳит бор. Болангни таниш-нотаниш, миллати, динидан қатъи назар, кексаларни иззат-ҳурмат қилишга ўргат.

Кексалик ақлли гўдакликка ўхшайди. Гўдак – кўп нарсани билмаса ҳам, ҳамма нарсани билишни, қўришни

истайди! Мўйсафид эса ҳамма нарсани билади, лекин қила олмайди. Ҳамма нарсаси бор-у, ҳеч нарса ёқмайди.

Миллатимиз тарихида кексалар ҳар доим, ҳамма жойда тирик тарих, аждодларни кўрган, ҳикматли улуғлар деб эъзозланган. Уларни ҳурматлаш масаласи муҳокама қилинмаган. Унга амал қилинган. Қарияларнинг қўнглини овлаш учун ака-укалар баҳслашиб юришган.

Сен ўзбекларнинг ота-онага ҳурматини яхши билсан. Яқинда Интернетда Хитой тарихи, маданияти, анъана-наларини кўриб, бир қизиқ маълумотга кўзим тушди.

Қадим Чжоу даврида Хитойда Лай-Цзи деган одам яшаган экан. У 70 дан ошган бўлса ҳам болаларнинг қурама кўйлагини, калта иштонини кийиб юрар, ўзини боладек тутар экан. Буларнинг барини у ота-онасига, уларнинг қариб қолганини эслатмаслик, ранжитиб қўймаслик (мен боламанми, демак, сизлар – ёшсиз дейиш) учун қиласр экан.

Бир куни Лай-Цзи сув келтираётиб лойга тойиб, йиқилиб тушади. Шунда у ерда ётиб, уят бўлишига қарамай, болаларча бачканга қилиқлар қиласди. Чунки унга 96 ёшли отаси, 91 ёшли онаси қараб турган эди. Боласининг шўхлигини кўриб, улар завқ билан кулишарди. Лай-Цзи мақсадига етишди – уларни хурсанд қилди. У шуни кутган эди-да. (И. Кородовец. Китайцы и их цивилизация. СПБ. 1898, 485-б.).

Сенга насиҳатим – болангни кексаларни кўрганда, уларни гапга солишга, баъзан мақташга, яхши, ширин, самимий гапиришга, ўрнида ҳазил-ҳузул қилиб, кулдиришга ўргат. Бу фарзандинг учун энг осон иш, кексалар учун эса энг қиммат ҳадя бўлади.

Сен ўзингни ҳурмат қилиш ҳақида болангга ҳатто шама ҳам қилма. Бошқа таниш-нотаниш, қўшни, қариндош, қарияларни қандай ҳурматлашни ўргат. Намуна бўл. Ҳосилини кексаликда ўзинг йифиб оласан.

26. Шахснинг педагогик тарихи

Ўғлинг түғилган кундан бошлаб, унинг соғлиғи учун қайғурасан. Келиним шифокорлар назоратида. Чақалоқقا поликлиникадан назорат карточкаси очилади. Шу кундан бошлаб бола саломатлигидаги ҳар бир ўзгаришни шифокорлар шу китобчага ёзиб боришади. Агар шу китобчани ташлаб юбормай, бир умр тутилса, «Фалончи фалончиевнинг тиббий тарихи» деган хужжатли китоб пайдо бўлади.

Агар ўғлингни чиндан яхши кўрсанг, унга вақт ажрат. «Собиржоннинг педагогик тарихи» деган кундалик кузатув дафтарига ўхшаган дафтар тут. Тўғри, уни ҳар куни тўлдириб боришинг қийин. Лекин ўғлингнинг ривожланишида, унинг характерига таъсир қилган ҳодисалар, воқеалар, ялт этган янги сифатлари, қилиқ, одат, гап, муносабатларини йили, ойи, куни, соати, жойи, атрофдаги одамлар исмларини кирит. Бу вазиятда келиннинг, ўзингнинг нима қилганларингни ҳам ёзиб бор.

Бу китобни ўғлинг 10 – 30 йилдан сўнг бир бебаҳо қадрият деб асрайди. Болаларига ўргатади. Шундай қилиб ўз авлодларингта тарбиявий мерос қолдирасан. Энг муҳими, зартага ўзингнинг ота сифатидаги ютуқ ва камчиликларингни билиб оласан. Болаларинг бу камчиликларни такрорламайди.

Хулосаларингни ҳам, фактларни ҳам ёз. Чунки ҳозирги хулосаларинг эртага ўзгариши мумкин. Бу ҳам оиласавий тарбия китобини бойитади.

Боланинг педагогик тарихини қуийдаги кўрсаткичлар асосида тўлдириш мумкин:

I. Түғилган йили, жойи, туғуруқхона, доя.

II. Қаерда, кимлар тарбиялай бошлади (ота-онами, бувими)?

III. Болалар боғчасида турли вазиятларда ўзини қандай тутди?

Тарбиячиларнинг фикрлари, шикоятлари, мақтovлари.

IV. Тили, нутқи, гаплари.

V. Муомаласи, таниш-нотанишларга муносабати.

- VI. Мустақиллиги, тиришқоқлиги.
 - VII. Севимли машғулоти.
 - VIII. Уйдаги ҳаётидан лавҳалар, фикрлар.
 - IX. Яхши одатлари.
 - X. Ёмон одатлари.
 - XI. Мактабга ўрганиши.
 - XII. Ўқишга муносабати.
 - XIII. Синфдошларига муносабати.
 - XIV. Ўқитувчиларга муносабати.
 - XV. Тўгаракларда иштироки, таътилдаги қизиқ ёки ноҳуш воқеалар.
 - XVI. Уришиб қолиш сабаблари.
 - XVII. Ўқитувчи, ота-она, бобо-бувилар кўрган тарбиявий чоралар.
- Ҳар йили болангнинг туғилган кунидаги базмда «Йиллик якун» ясаб бор. Унда ўтган бир йилнинг қизиқарли педагогик таҳдилини қил. Аниқ вақт, жой, куни, одамлар билан содир бўлган вазиятлар тикланганда бу жуда қизиқарли чиқади. Тарбиявий фойдаси катта бўлади. Оиласвий анъанага айланади. Танишларинг ҳавас қиласди.

27. Ўспирин

Ўғлинг 14, қизинг 12 ёшида ўспирин бўлади. Бу даврни педагоглар болалиқдан катталикка ўтиш даври деб атайдилар. Ҳозир акселерация – ўспириналарнинг жисмоний ўсишида тезлашув рўй берди. Бу ёшда уларда интизом, ўқишга қизиқишининг сусайиши, характерида дағаллик пайдо бўлиши кузатилади. Тез жаҳди чиқади. Ота-онанинг гапларига илгари сўзсиз қўшилган бўлса, энди танқид қиласди. Бирорлардаги камчиликларни бўрттириб кўрсатади.

Шундай бир педагогик латифа бор. Болалиқда одам: «ота-онам ҳамма нарсани билади»; ўсмириликда – «ота-онам кўп нарсаларни билмайди»; ёшлиқда – «ота-онам ҳеч нарсани билмайди»; ўрта ёшда – «ота-онам баъзи нарсаларни билади»; кексайганда – «ота-онам ҳамма

нарсани биларди» деб ўйлар экан. Ўспириинлик «ота-онам кўп нарсаларни билмайди» дейдиган давр. Бу давр – орзулар даври. Сирдош дўст, идеал қидириш даври.

Онасидан кўп мақолни ўрганиб қолган оқила бир аёлнинг «Ўзинг туғиб, ўзинг қўрқасан», деган мақоли ўсмири, ўспириналарга хос тажангликни кўрсатади. Шунинг учун ўғлинг билан бу даврдан яхши ўтиб олишни ўйла. Чунки, бу даврда сени хафа қилаётган нарсалар болангнинг ёмонлигидан эмас. Бола организмидағи табиий, объектив ўзгаришларга ҳам боғлиқ.

Фарзандингга хайриҳоҳлик, эътибор кўрсат, токи у ўз «дунёсида» танҳо қолиб кетмасин. Уни спорт, компьютер, техника, санъат тўғаракларига қизиқтири. «Сен жиддий ишларни бошлай оласан», деб далда бер унга. Унинг характеристидаги яхши, кучли томонларини кўрсат. Бу унинг ўзига-ўзи ишонч ҳосил қилишига ёрдам беради.

У яхши қўрадиган артист, хонандалар ҳаёти, хобби-ларига сен ҳам қизик. Чунки, у ҳозир «Ота-онам кўп нарсаларни билмайди» деб ўйлаяпти.

У ўзига оро бера бошлайди. Атир сепади. Қизлар билан ўртоқдаша бошлайди. Бу пок, инсоний ўртоқлик. Ундан қўрқма. Тақиқлама. Бундай қилсанг, ёмон кўринасан. Болангнинг сендан кўнгли қолади. Онаси, акаука, опаларининг кўз олдида уришма. Зарурат бўлса, якка танбех бериб, тўғри йўлни кўрсат.

28. Ёшлиқ

Бу мия билан тил, қўл-оёқ бирга ҳаракат қила бошлайдиган давр. Жисмонан, қисман ақлан балоғат ёши. Ўз ҳаётига тегишли ишларни ўзи, мустақил ҳал қилиши учун куч ва ақл етарли (агар шу давргача яхши тарбияланган бўлса). Шунинг учун ота-она фикрига бўйсунишни истамайди. Фикринг ёқмаса ҳам кўнглинг учун «ҳм-м» деб туради. Ўзи бошқа нарсани ўйлади.

Бу юқоридаги латифада айтилган «Ота-онам ҳеч нарсанни билмайди» дейилган давр.

Унинг олдида «Ким бўлсам экан?» деган савол туради. Унинг касб танлашида одамларга, ҳалққа, миллатга, Ватанга хизмат қилиш устуворми ёки ҳар қандай йўл билан тез ва кўп пул топишми? Мана энди сенинг оталик меҳнатингнинг меваси туга бошлади. Мияси ақлга, билағи кучга тўлганида боланг меҳнатни танласа – баҳтинг, роҳатни танласа – шўринг.

Универстетта кириш, ўқиш ҳам меҳнат. Шунга эътибор қилки, боланг университетга диплом олиш учун кирмоқчими, ё билим олиб, кучли мутахассис бўлмоқчими?

Ҳамма олим бўлиши шарт эмас. Қўли гул фермер, уста, тадбиркор, ҳайдовчи, чўпон, чилангар, новвой, тикиувчилар ҳам бирдай азиз, зарур. Ўғлингта ўз касбнинг устаси бўлган, ўзи ва миллат равнақини ўйлаб ҳалол, фидокорларча меҳнат қилган ҳар бир киши азизу мукаррамлигини уқтириб.

Шу пайтгача у учун масъулият сенда эди. Энди ўзининг хатти-ҳаракатлари учун масъулиятни ўзига ўткашиб, тушунтириб бор.

29. Жасорат, мардлик

Ҳамма ҳалқлар сингари ўзбеклар ҳам жасур, баҳодир, мард ажоддлари билан фахрланиб келган. Эртак, достонларнинг бош қаҳрамонлари ана шундай кишилар бўлган. Қўрқоқ, муте одамлардан доим нафратланишган. Чунки, бундайларга ишониш – сувга суюниш. Қўрқоқлик, мутелик кўпинча сотқинликка олиб келган. Жасур, мардлари кўп миллатлар енгилмаган.

Одам жасур, мард бўлиб туғилмайди. Ўз-ўзидан жасур, мард бўлиб ҳам қолмайди. Ҳаммаси болаликдан бошланади. Болаликда ҳал бўлади.

Биринчи шарт – болангни қўрқитма. Келинга тайинла: «Жим бўл, бўжи келяпти», «милиционер келяпти», «бобой келяпти, сени халтасига солиб, олиб кетади» де-

ган гапларни айтмасин. Түфри, ўша соатда бола кўрқиб, тинчийди, ухлади. Келиннинг жони ором топади. Лекин бу ором бола қалбига кўрқув туйғусини олиб киради.

Эшик тақилласа, кўрпа тагига кириб кетади. Түфри, катта бўлганда бу гапларга у кулади. Лекин болаликда пайдо бўлган кўрқув асорати барибир из қолдирмай кетмайди. Кескин, мураккаб вазиятларда болаликда пайдо бўлган кўрқув қайтадан намоён бўлади.

Болани ёқимли ишни эмас, керакли ишни қилишга ўргат. Ўғлингга жазо олишни билиб турса ҳам ёлғон гапирмай, ростини айтиб, кечирим сўрашни; синглисини хафа қилаётган болани тўхтатишни; наркотик сотиб, ватандошларини хонавайрон қилишдан бойлик орттираётган одам ҳақида ҳуқуқ-тартибот органларига хабар беришни ўргат.

30. Лоқайд бўлма

Ўғлим, атрофга қарасанг, айрим одамларда мустақил фикр, маstryулият сустлигини кўрасан. Улар нега шундай? Биласанми, улар ўзларининг бу аҳволларини қандай оқладилар? Менинг бу хуросаларимни ўйлаб кўр. Қабул қилсанг, ўзингни тузат, дўстларингга ҳам маслаҳат бер.

Ҳаётда шундай вазиятлар бўладики, сендан миллат, давлат, Конституцион тузум ҳимоясида қатъий фикрингни айтишинг, уни ҳимоя қилишинг талаб этилади. Лекин сен индамайсан. Кейин пушаймон бўлиб юрасан. Бу ожизлиқдан ўзингни оқлашга уринасан.

Биз улкан оила – Ўзбекистонда яшаяпмиз. Ўзбекистон бизнинг давлатимиз, обрўйимиз, номус-оримиз, уйимиз – Ватанимиз. Баъзан кишилар, гурӯҳлар ўз манфаатини ўз оиласи – Ўзбекистон ҳалқига, ўз уйи – Ўзбекистонига қарши қўяди. Хиёнат қилади. Пайғамбаримиз ёмонликка қўл билан, сўз билан, ҳеч бўлмаса ёмон кўриш билан қарши туринг. Лекин охиргиси иймоннинг сустлигини кўрсатади, деган. Ўғлим, ватан

хоинларига нафратингни дилда тасдиқлаб, тилда айтиб, одамларга тарғиб қил.

Үйингга сўрамай кирган одамдан дарғазаб бўласан, ватанингга сўрамай кирган, беайб ватандошларингни отган оқпадарларга лоқайдик пасткашлик бўлади.

31. Арпа экиб, буғдой кутма

Отанинг бурчлари — яхши ном берган боласини боқиши, тарбиялаш, бахтли бўлишга ўргатиш, уйлантириш. Биринчи вазифани ҳамма бажаряпти. Боқиши учун пул, маблағ керак. Топяпсан. Тарбияга ҳафсала, вақт, билим, малака, маҳорат топяпсанми? Боқиши — болангга озиқ, тарбия — ҳар икковингга бахт, иззат беради.

Ўзбеклар «Оми-и-н» деб кўл кўтараётганда қиласидаги дуога эътибор қил. Таҳдил қил. Унда уй, тўй, зиёфат эгасига «кетмас бахт, давлат, оқибатли, солих ўғил-қизнинг роҳатини кўриш ва ҳ.к.»га муюссар қилишни Оллоҳдан сўрайдилар. Ўзбекларнинг дуо марказида фарзанд туради. Чунки ўзбек — болажон эл.

Лекин болажонликнинг «ичига» қарасак, кўп хатоларимиз кўринади. Шундай одамларни кўрдим: улар ҳозир моли қаерда ўтлаётганини шу заҳоти айтиб беради. Лекин солих фарзанд бўлишини кутаётган боласи ҳозир қаерда, ким билан юрибди, нималарни ўйлаяпти, десанг, билмайди. Моли бўшалиб кетгани учун боласини уради. Унинг боласи «бўшалиб» кетиб, отасининг душманларига қўшилса, кимни уриш керак?

Мол боқишининг фойдасини бир йилдан сўнг, бир марта олади. Бола тарбияси фойдасини 10 йилдан сўнг, бир умр, ҳар куни олади-ку.

«Тарбия билан шуғулланишга, кўриб турибсиз, вақт йўқ. Тирикчилик. Кўп ишлаш керак. Мактаб, институт, маҳалла бор-ку», дейди. Айбни боласига, бозор иқтисодиётига, мактаб, маҳаллага тўнкайди. Лекин бермаган тарбиясидан, экмаган ниҳолларидан мева кутади.

Баъзилар вақти бўлса ҳам уни тарбияга ажратмайдилар. Ота бўш вақтининг энг кўп қисмини албатта фарзандига, унинг тарбиясига бағишлиши зарур. Шундагина тарбия бирор ижобий натижа беради. Демак, фарзандни боқиш, кийинтириш, тарбиялапига, у ҳақида ўйлашга, унинг кечаги гаплари, қилиқларини таҳдил қилишга; педагог-психологлар, мўйсафидлардан, педагогик китоблардан ўрганиб, ҳар куни боласи билан очиқ чеҳрада гаплашишга ажратиш керак. Қайси гапни тўғридан-тўғри ўғлига айтишни, қайсиларини хотинига айттиришни, қайсиларини шама, ишора қилиб билдиришни ўйлаб, амал қилиш керак.

Қўлингга қоғоз, қалам ол.

Бир кунлик ҳаётингни соатма-соат бўлиб чиқ. Кеча шу соатларда қаерда, нима қилдинг? Бугун-чи? Эртага нима қилмоқчисан? Энди ана шу уч кунда боланг билан гаплашиш, бирга юриш, иш қилиш учун қанча вақт ажратибсан? Мана, сен фарзандингни солиҳ, оқибатли, яхни фарзанд бўлиши учун берган бир кунлик сармоянг.

Эртага боланг ҳам сенга шунча вақт ажратади. Устига-устак боланг қақшатса, айтмабсиз дема.

32. Атрофингга назар сол

XXI аср шиддатли келди. Шартлари ҳам шиддатли: тиник фикр, аниқ мақсад, вазифа, иш, натижани талаб қиляпти. Ким бу шартларни бажармаса — уни ҳеч ким уришмайди. У бошқалардан орқада қолди, холос. Ким амал қилса, олдинга ўтиб боряпти.

Атрофингга қара. Кечагина ҳамма қатори одми юрган, коллежни битирган Абдумурод бугун тажрибали фермер. Юзи — қизил, кийими — пўрим, машинаси бор, трактори — 4 та, хўжалиги — кўптармоқли. Машаллага «Маънавият маркази» қуриб берди. Қишлоқнинг иккита муҳтоҷ оиласига ҳомийлик қиляпти.

Наврўз байрами куни Тошкентда ўқиётган учта ҳамишилоқ талабага шартнома пулини тўлайман, деди. Бу

пиллапояга Абдумурод қандай эришди? У бунга иродаси, ҳафсаласи, тиришқоқлиги, бошлаган ишини охирита етказмай қўймаслиги эвазига эришди.

Унинг синфдоши, олий маълумотли Қаҳҳор-чи? Ўн йил олдин қандай тажанг бўлса, шундай юрибди. Тўйларда ичиб, ётиб қолади. Укалари кўтариб, аравага ортиб кетишади. Яқинда, қаттиқ касал деб эшитдим. Шу ростми? Худо шифосини берсин. У бу кунга иродасизлиги учун тушди. Иккаласини қиёслаб, бир жадвал туздим. Сабаблари – бундан 20 йил олдинги тарбияга бориб тақалаверади. Отаси, раҳматли Аълобек aka боласини қаттиқ суръ эди. Қўғирчоқдек безаб, кўз-кўз қилар, еру кўкка ишонмас эди.

Шу бола қўлини совуқ сувга урмай катта бўлди. Ўқиди. Отаси яхши ишга жойлаб ҳам қўйди. Одамлар билан чиқишимади. Ишга сабри етмай, бўшади. Отаси вафот этгандан сўнг бекор юрди. Мана икки синфдошнинг бугунги аҳволи:

Қиёсла

Абдумурод	Қаҳҳор
Мен ҳеч кимдан кам эмасман. Ўз бизнесимни яратаман, деган мақсад қўйди.	Мақсад қўймади. Замондан нолиб, Бизга шу ҳам бўлавера-ди, деб, «юз-юз» олиб, яшайверди.
Колхоз тугатилди. Фермер бўлиш режасини тузди. Фермерлик сирларини сўраб-суршистириди.	Қаҳҳор ишлаётган штат қис-карди. Бекорчи. Замондан нолиди. Норозилик аламини ароқдан оляпти.
Бизнес режасини тасдиқлади. Ер олди. Низоми тасдиқланди. Одамларни ишга олди, иш бошлади.	Замонни муҳқокама қиляпти. Ўйлашга, изланишга ҳафсала, ирода йўқ. У яхши – замон ёмон.
Қийналяпти: гўзага қурт тушди; насос куйди; ер-дашт худудида; трактор тез-тез бузилапти. Хотини: «Бекор қилдин-	Абдумуроднинг устидан кулди. Тўй-маъракаларда ғийбат қилди. Замонни ёмонлади. Маҳалладан ёрдам пули олиб,

Давоми

гиз. Айтмөдимми?» деяпти. Абдумурод енгилмаяпты. Мақсадимга етаман, дейди. Ходимларни ишонтириди.	пулига ича бошлади. Оиласи қийналиб қолди.
Шартномани 103 фоизга баражарди. 19 миллион сүм софдаромад олди. Наврүзда маҳаллага ош қилиб берди.	Хотини Шарофат жаврай-жаврай адо бўлди. Ҳусниддин ўтган-қайтганларни «саннаб» ўтирибди. Наврўзга ошга борди. Ошдан чиқиб яна ичи. Ҳасад қийнай бошлади.
2 йил ўтди. Ўттан йил 31 млн. сүм, бу йил 43 млн. сүм софдаромад олди. Маҳаллага маънавият маркази қурди. Нексия олди. Оиласи билан Оқтошда дам олиб келди. Данғиллама иморат қуряпти. Гапи дадил. Пули кўп. Кеча сутни қайта ишлаш комплекси қурилишини бошлаш олдидан ош берди...	2 йил ўтди. Кўзи оғир дардга дучор бўлди. Давлатнинг «Сиҳат-саломатлик йили» дастури бўйича кўзи бепул операция қилинди. Замондан нолижати. Лекин ўзини-ўзи эплаш учун бошини, кўзини, тилини, оёқ-қўлини ишлашга мажбур қилмаяпти. Ҳали ҳам мақсади йўқ...

Нега шундай бўлди? Сенинг ўғлинг шундай бўлмайдими? Бунинг учун нима қилмоқчисан? Бир ўйлаб кўр.

33. Ақл тарбияси

Фарзанд бир-икки йўталса, пешонаси қизиса, олиб шифокорга чопадилар. Ярим кунда ҳам, ярим тунда ҳам. Машина бўлмаса — машина, вақт бўлмаса — вақт, таниш бўлмаса — таниш, пул бўлмаса — пул топилади. Нима керак бўлса — бари топилади. Бола соғаяди. Қилган ҳамма ташвиш, тортган азоб худди бўлмагандек. Хурсанд бўламиз. Худога шукур.

Боланинг ахлоқи гардга чалинди: онасига гап қайтариб, бақирди. Бу — ахлоқий иситма. Унга педагогик-психологик ёрдам керак. Она боласи ўн марта гап қайтарганини отага айтмайди. Ўн биринчисини — бирин-

чи марта, деб айтади. Онанинг кечиримлилик меҳри унинг ўзига қарши ишлайди.

Бола ҳали яшаб кўрмаган. У онам мени эркалаши керак, деб ўйлади. Онами, шундай қилиши керак экан, дейди. Меҳри сал камайса, ўқраяди. Сен менинг онаммисан? Нега кечагидай ўпиб-яламай қолдинг? Хўп, Сирож билан бир оз ичибман, сенинг нима ишинг бор? Онамисан, меҳрингни беравер. Ҳаммаси, «OK!» бўлади. Ёш бола эмасман. Тушундингми мамуль?! Қайтиб йўлимда турма, кўзингни ўйиб оламан. Ха-ха-ха..!

Эртасига отага рўбарў бўлди.

Отани касалхонага олиб кетишиди.

Нега шундай бўлди? Ота-она болани сўйди-ку. Иллатларини ҳам билиб-билмасликка, кўриб-кўрмасликка олди. Мана, болага қўшилиб иллатларнинг ҳам суяги қотди. Энди уларнинг ҳимоячиси, эгаси – бола кучга тўлди. Ўзини эмас, иллатини ёмон десанг, нега мени ёмон дейсан деб олишади, ўқраяди ва охир-оқибат ташланади. Она ўша пайтларни яхши эслайди: «Нега биринчисини эмас, ўн биринчисини айтдим? Биринчисини айтсам, дадаси вақтида қайтарармиди? Шуни дадасига айтаймикан? Йўқ, айтмайман. Айтсам, дадаси мени яна уришади».

Ота боласига бир марта қараса, она ўн марта қарайди. Шунинг учун ҳам она – она-да. Муштипар. Бироқ, баъзи ҳолларда меҳр зўрлик қилиб, бурчни сусайтиради. Кун, ой, йиллар ўтаверади. Бола, унинг ичида иллатлари кучга тўлиб, ота-она қариб бораверади. Сабртоқати тугаган, норози ота-онанинг бурчи, хуқуқи энди олдинга чиқади, меҳри чекинади. Лекин кеч. Энди ота-она бири-бирини уришиб азоб ва армонга тўлиб, қараб туришдан бошқага ярамайди. Чунки, боланинг улар билан гаплашишга вақти, тоқати йўқ.

Йигирма йиллик меҳр тугаб, йигирма йиллик жабр бошланди. Юзи шувут, бадном, бирор эшигини келиб қоқмайди. Шундай қилиб «ширин» фарзанд инсульт, инфаркт, ўлимни тезлаштириб беради. Унинг соғлиғи

яхши. Чунки, машина бўлмаса машина, вақт бўлмаса вақт, таниш бўлмаса, таниш, пул бўлмаса, пул топиб, кун-тун бағирга босиб боқилган бола.

Лекин қўни-қўшни, қариндошлар бир нарсада яна хато қилишади. Улар ўғил-қизни айблайди. Аслида, ким айбдор? Соғлом, лекин тарбиясиз қолдирилган фарзандми? Ё бурчини бажармаган, тарбияламаган, яхши боққан отами? Суйган, бироқ тарбияламаган онами? Демак, қўни-қўшни, қариндош, маҳалланинг талабчан нигоҳи ёмон фарзандга эмас, аввало фарзандини ёмон тарбиялаган отонанинг кўзига қаратилиши керак. Нега? Чунки сабаб – ота-онада, оқибат – фарзандда. Ёмон йўлга кириб бўлган йигирма ёшли йигитни уришдан энди фойда йўқ.

Демак, бола тарбиясида кўнгил эмас, ақд ҳокимлик қилиши керак экан.

34. Огоҳлик

Ўғлим, бу сўзни кўп эшиттансан. Ўйлаб кўрдингми матьносини? Мен нега, нимадан огоҳ бўлишим керак? Огоҳ бўлмасам, боламни шунга ўргатмасам – нима бўлади? Ўзи огоҳ одам қандай бўлади, деб ўйладингми?

Огоҳ одамнинг кўзи атрофга разм солиб, эътибор билан тикилади. Қулоғи эшитаётган гапларини илиб боради, мияси кўрган, эшитганларини эгаси бугунгача билган нарсалари билан қиёслаб боради.

Хаёлпараст, зринчоқ, «нима ишим бор», «менга тегмаса бўлди-да» ёки «пул берса бўлди-да, нима қилса ҳам майли» дейдиганлар ҳар доим миллат оёғига боғланган тош бўлишган. Шундай ота-оналарнинг болалари хизбут-тахрирга, акромий кабиларга лаҳм ўлжа бўлди. Сўфи Оллоёрнинг «Ақида билмаган шайтонга элдир, Агар минг йил ибодат қилса – елдир» деган ажойиб гапи бор. Ақидаси ота-боболарига боғланмаган ёшлар йўлдан озади.

Уламоларнинг ёзишларича: ақида – бир нарсанинг иккинчисига боғланиши, мусулмон кишини маълум ғоялар билан маҳкам боғлаб турадиган зътиқодлар

мажмуаси. Мусулмонлар орасида бўлган ихтилофлар, бирликнинг йўқолишига сабаб айнан ақида бобида адашиш бўлган экан¹.

Айрим ёшлар акромийларга қўшилиб, миллат нафратаига учради. Ҳеч бир ота ўғлим акромий бўлади, деб ўйламаган. «Балодан ҳазар қил» дейдилар. Буни болангга кўрсат, ўргат.

1. Орттирган ҳар бир яхши танишини (ким, кимнинг фарзанди, қаерда яшайди, нима иш қиласди, уй телефонини) билиб бор.

2. Хизбчининг ўғлингга меҳри – қассобнинг семиз бўрдоқига меҳрига ўхшашини исботлаб бер. Хизбчи, гиёҳванд, акромий, «инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси», миссионер, «эркинлик ва демократияни олга сурувчи» ниқобидаги кимсалар ҳеч қачон ўзбек ёшларини ўзларига дўст деб қарамаслиги, аксинча, ўлжа деб қарашини исботлаб бер.

3. Ўзини хизбчи, гиёҳванд, акромий, «демократ»дан ғоявий ҳимоя қилишни, уларга ғоявий ҳужум қилишини кўрсат.

4. Дўсти йўлдан адашса (чекувчи, ичувчи, хизбутчи, акромий, гиёҳванд, ўғрига алданиб, уларни ўзига яқин олиб қолса) уни қандай қайтариш йўлларини ўргат. Даилларини кучайтиришга ёрдам бер.

Бу иш қўлингдан келмаса, мактаб, маҳалла маънавият ва маърифат ишлари мутасаддиси, диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маҳалла маслаҳатчисига учра. Билмаганингни сўрамай, ўзингга зулм қилма.

Фарзанд, Ватан, давлат, миллатнинг ҳимояси учун биринчи қадамни ташла!

Жаҳолат изғиб юрган жаҳонда маърифатли оталарнинг лоқайдлик тўшагида ёнбошлаб ётиши бизга ярашмайди.

¹ Ақидада адашмайлик. – Т., «Мовароуннахр», 2005, 3, 48-б.

35. Ниқобли ғоя – ниқобли вирус

Үғлингнинг диний туйгуларига эътиборни ошир. Ҳокимиятни қўлга киритиш йўлида динни ниқоб қилиб, изғиб юрган одамлар бор. Мана, хизбут-таҳрир ёшли-римизнинг тажрибасизлигидан фойдаланиб, уларнинг онгига заҳарли сиёсий фикрларини жойлашга интилмоқда. «Ҳалқа»лар, хуфёна дарслар ташкил қиласди.

Бузғунчи ғоялар фақат диннинг эмас, одамларга ёқими-ли бошқа ниқобларни ҳам тақади. Буни Интернетда ҳам кўриш мумкин. Масалан, үғлингта Интернетдан «Эльвис Преслини тинглаб кўр» деган хабар келади. Очиб кўради. Тамом. Энди компьютерини устага олиб бораверсин. Чунки, Эльвис Преслини ниқоб қилиб үғлингнинг ком-пьютерига вирус юқтиришиди.

Тиббиёт фанлари номзоди, болалар урологи, шифо-кор Ҳусниддинжондан эшитган бир фикр ҳам бугунги ғоявий вирусларнинг ҳаракатини тушунишга ёрдам беради. «Микроб – вирус, – дейди у. – Конда айланиб юради. Организмнинг энг ожиз жойини топгач, ўша ерга қўнади». Дин никобида юрган гурӯҳ ҳам сенинг содда үғлингни тузоққа туширишда ишундай усувларни қўллайди.

Диний экстремистларнинг доҳийлари ўз гумашталали-рига: «Телевизор кўрма, радио эшитма, газета-журнал ўқима, булар куфр», деб уқтиради. Мақсадлари аниқ – болаларимизни Ватанимиз, давлатимиз эришаётган ютуқлардан бехабар қолдириш. Фақат ўз ахборотини сингдириш. Шундай экан, сен ўз оиласангни ижтимоий-сиёсий ахборотлардан хабардор қилиб тур.

36. Бола нега қулоқ солмайди?

Педагогларнинг фикрича, бунинг сабаблари кўп. Шу-лардан биттаси – сенинг айтаётган сўзларинг, қилаётган ишларинг, туйгуларинг билан қўшилмаслигига. Болалар зийрак, буни жуда тез сезади. Масалан, сен болантга «Яхши бўл», деб зарда қиласан. «Тинч ўтири», десанг-у.

ўзинг нотинч бўлсанг, бола сен ўзинг қилолмаётган нарсангни ундан талаб қилаётганингни сезади.

Сен болангга «Ўзингни ўзинг эпла», дейсан-у, унинг учун ўйлайсан, ишлайсан. Бу тушунмовчилик кўп тақрорланаверади. Бола охир-оқибат чарчаб, сен айтгандай эмас, ўзи билганича яшай бошлайди. Бу — унинг мустақил фикри.

37. Боланг инжиқлик қилса

Боланг «шоколад ейман» дейди. У ширилилкни кўриб, кеча еганини эслайди. Мазасини яна тотмоқчи. «Аввал овқатингни е, кейин бераман» деган гаплар таъсир қилмайди. Боланг ер тепади, юмалаб қичқиради, йифлайди. Кўз ёшлари шашқатор бўлиб оқади. Нима қиласан?

Кўрқма, чунки бу йиғи азобдан эмас. Кейинроқ еса ҳам бўладиган нарсасини ҳозир емоқчи, холос. Ҳозир емаса ҳеч нарса қилмайди.

Буни тушунмаган оталар нима қилади?

1. Хўрлиги келиб, боласини кўтариб, бағрига босади. «Бер, шоколадни онаси. Қанисан? Бер деяпман, ўғлимга шоколадни», деб боласини ўпади. Шоколадни беради. Бола тинч — ота хурсанд.

2. «Жим бўл, дейман сенга!» дейди. Бола қаттиқроқ ўқиради. Отанинг сабабсиз ғазаби етиб, хўмраяди. Сен бундай қилма.

Сен болангга эътибор қилма. Хонадан чиқиб, юмушларингни қилган киши бўл. Хархашасини кўрадиган ҳеч ким қолмаса, боланг йиглашдан тўхтайди. Бефойда йиғламайди. Агар у ёлғиз қолмасин, десанг хонадан чиқма. Лекин ҳеч нарса бўлмаётгандек, юмушларинг билан банддек тут ўзингни.

Агар бу ҳам иш бермаса, унинг эътиборини бирдан бутунлай бошқа нарсага бур. Масалан, «Ие, анави коптоқ кимники?» — де. Болада қизиқувчанлик кучли. У шоколадни тез унугтади. Кўз олдига янги коптоқ келади.

Уни кўришга қизиқиб, йиғлаш сабабини унутади. Коптотк ўзиникилигини билса ҳам, қайтиб, яна йиғлашни бошлишга эринади. Фақат шоколадни унга эслатмай турсанг, бас.

Ўзи инжиқлик нима? Инжиқликка сабаб: 1) боланинг таъсирчанлиги; 2) нотўғри тарбия. Бир марта йиғлаб, ҳукмини отасига (онасига) ўтказса бас. Бу синалган услубни қўллайверади.

«Йиғлама, дейман сенга» деб ўшқирма, силтама, урма. Баттар йиғлайди. Бунга сабаб шоколад эмас, сен бўлиб қоласан. «Йўқ!» дедингми, маҳкам тур, хотининг юмшоқ гапирмасин. Хотининг тақиқласа, сен рухсат берма.

Шундай қилсанглар, оқилона иш юритган бўласиз.

38. Ўғил нега эрка бўлади?

Юсуф Хос Ҳожиб шундай дейди: «Болага отанинг меҳнати сингтан бўлса, унинг феъл-хулқини жадал ўрганади. Ота фарзандини тергаб тарбияласа, унда феъл-йўриқ яхши бўлади, ота ва онасининг юзини ёруғ қилаади. Агар назорат қилувчиси бўлмаса, ундан фарзанд ярамас ва нобакор бўлади. Бундай фарзанддан умидингни узвер. Эй ота, ўғил-қизни тергаб тарбиялагин, токи кейин сендан нолувчилар бўлмасин». (Оила, 2005 й. №1, 93-б).

Бу камчилик кўпинча якка ўғилларда бўлади. Отана узоқ вақт фарзанд кутади. Унга еттач, асрраб авайлайди. Болага бир нарса бўлса нима қиласман, деб кўрқади. Талабчанликни ҳам, ғазабини ҳам ичига ютади. Вақти соати келиб, эси кирса, яхши бўлиб кетади, деб алдайди ўзини.

Бу иллат кўп болали оилаларда ҳам учрайди. Кўнгли бўш ота боласининг кўнглига қараб яшайди. Боласи йиғласа, айб менда деб ўйлаб, эзилади. Айтганини муҳайё қилиб, кўндиради. Ўғли: «Отам менинг кўнглимга қараб яшаши керак экан», деб ишонади. Катта бўлиб, талабни ошираверади. Шундай қилиб, ота ўзи дунёга келтирган боласининг қулига айланади.

Яна шундай оталар борки, «Мен болалигимда қийналганман. Кун кўрмадим. Болам мен кўрган азобларни кўрмасин. Маза қилиб яшасин», деб адашади. Айтганини муҳайё қиласан. Ана шунда мен эришмаган даражаларга ўғлим кўтарилади, — дейди. Ўғлини бўйнидан туширмайди. Меҳнатдан ўлай дейди, қўли тегмайди. 20 йилдан кейин ота ўғлини барибир бўйнидан туширади ва ўғлига ёмон кўринади.

Бола ёшдан, дедим. Бунда гап кўп. Чунки бола ҳали нима яхши, нима ёмонлигини билмайди. Отаси нималарни ўйлаётганини ҳам. У отанинг ишончли қарashi, гапидан хотиржамлик олишни истайди. Бола сал йирласа, уни қўлига кўтариб олаверса, ишончсизлик, хавотир болага юқади. У «демак, қандайдир хавф бор, мени кўтариб олиб, асраб қолишли», деб ўйлади. Бу фикр кўрқувни чақиради, хархаша қиласди.

Ўғлим, неварамни эрка қилиб, армон билан қаримай, дейсанми? Унда ортиқча меҳрибонликни қўй. Келинга ҳам тайинла. Болангни ширин кўриб, ҳар бир истагини шу заҳоти муҳайё қиляпсизларми? Унда аччиқ қарилликка тайёр бўлинглар.

39. Яхши педагогдан дўстинг бўлсин

Отасини ёмон кўриш «касали» ҳамма миллат одамларида 15 – 16 ёшда учрайди. Фрейд буни «Эдип комплекси» деб атаган экан.

Бир мисол: Нодиржон онасига «Отамни ёмон кўраман», деган. Гаплашмаган, ҳатто бир куни ураман, деган. Бу 2003 йилда рўй берди. Онаси педагогга мурожаат қилди. Педагог бу ҳақда шундай ҳикоя қиласди:

— Бу гапни эшитгач, бир куни Нодиржонларнинг уйларига меҳмонга бордим. Ҳеч нарса билмагандай ебичиб, ҳазил-хузул қилиб, гаплашиб ўтирдик.

Боланинг қўл телефони борлитини, юрист бўлмоқчилигини, компютери йўқлигини, ота тадбиркор эканини, ҳар ойда ўртacha 250 – 300 минг сўм пул топишини аниқладим.

Үтиришда ўсмир билан яхши муносабат ўрнатдим. Педагогиканинг параллел таъсир методидан фойдаландым. Сездирмай, нозик ишоралар билан отасига — ўғлиниг, ўғлига — отасининг меҳрини уйғотишга ҳаракат қилдим. «Оила — бир жону бир тан одамлар» деган тамойилда фикрни икки-уч айтиб, мустаҳкамладим.

Унинг ишончига кириш учун Нодиржон билан ҳам сұхбат қурдим. Лицейда қандай ўқитишияпти? Яхшими? Дарсга савол тайёрлаб бор, домладан сүраб ол. Чунки дарс 45 дақиқа билан чегараланган. У ҳам белгиланган мавзу учун ажратилған. Белгиланмаган нарасага вақт қолмайды. Юрист бўлиш учун белгиланган нарсалардан кўп билиш керак.

Шу маслаҳатни берувдим, ўтган йили Сардор деган бола амал қилиб, ютди. Ҳар куни 2–3 та савол ёзиб бориб, жавобларини билиб олаверди. Юрфакка кирди. Ҳозир — талаба. Сен ҳам шундай қиляпсанми? Ие, йўқми?! Нега? Шундай қил. Китоб қидириб, З соат вақт йўқотмайсан, З дақиқада саволларингга жавобни ёзиб оласан. Ким билишни истаса, билмаганини сўраб, билиб олади. Истамаган — сўрамайди, дедим. Нодиржоннинг кўзлари порлаб кетди. Чунки, мен мақсадга тез етишнинг у кутмаган, яқин йўлини кўрсатган эдим-да.

Дадасини мақтадим: сиздек замонавий одамларнинг уйида компьютернинг йўқлиги жуда ғалати. Олсангиз, уйни безайди. Энг муҳими — Нодиржонга фойда келтиради. Мобиъ телефон олиб бериб, ҳар ой 15 000 сўм тўлаяпсиз. Бундан нима фойда оляпсиз?

Хуллас, сұхбат чоғида яхши ишларга йўл очилди:

- Нодиржон телефонини сотиб, дадасига ёрдам қилди.
- Дадаси компьютер олиб, Нодиржонга янги йил совфаси қилиб берадиган бўлди. Бу уларни яқинлаштириди.
- Нодиржон барча ахборотномалардаги савол-жавобларни компьютерга киритиб, дастур тузиб, ўзини-ўзи (репетиторга пул харажат қилмай) ўқишига тайёрлайдиган бўлди. Гап ана шу ерга етганида туришга қўзғалдим.

Нодиржонга: «Мени кузатиб қўясанми?» дедим.

У: «Албатта», — деди.

Кетишда Нодир билан 5—6 дақиқа гаплашдим.

— Отанг билан қалайсизлар?

Нодир индамади.

— Мен сенинг ёшингда отам билан келишмасдим. Отам ичар, сўкар, онамни урар эдилар. Мастикларида бир марта урмоқчи ҳам бўлганман. Яхшиям урмаган эканман.

Нодир (жим).

— 30 ёшдан кейин бир нарсани билдим. Мен учун энг катта яхшилик қилиб қўйган одам — отам экан. Чунки у мени дунёга келтирган. Шу киши бўлмаса, ҳозир иккимиз гаплашиб турмаган бўлар эдик. Сен ҳам. Шунинг учун ота ичса, сўкса, урса ҳам, берган ва берадиган азоблари ҳам у мени дунёга келтиргани, боққанининг олдида ҳеч нарса эмас экан. Отамни менга кеча, бултур берган, эртага берадиган нарсаси учун эмас, отам бўлгани учун ўйлаб ҳам кўрмай, ҳурмат, хизмат қиласаверишим керак экан.

Нодиржон, отанг билан муносабатинг яхши бўлсин. Сал-пал келишмовчилик бор бўлса, ҳозир ҳал қилиб қўй. Эртага эрталаб дадангга салом бер. Бирор нарсани сўра. Даданг билан гаплаш. У киши сени яхши кўради. Оталар буни айтавермайди, билдиравермайди. Кулиб гапира олмайди. Қовоғи солиқ бўлса, бу — мени ёмон кўрганидан, деб ўйлама.

Ҳар ҳафта Нодиржон билан гаплашиб турдим. Гапни ўқищдан, отадан эмас, бошқа нарсадан бошлаб, ўқиш, ота билан тутатдим. Атайлаб эмас, шунчаки гапирдим. Ота хурсанд — бефойда телефонга, ҳар ой 15000 сўм тўлашдан қутулди. Репетиторга пул кетмайди. Нодир хурсанд — компьютерли бўлди.

Оила яна бир нарсада ютди. Нодир илгари қоронғи тушганда ҳам келмай ҳаммани хуноб қиласади. Энди — уйда, фойдали иш билан машғул. Ота-ўғил орасидан совуқлик кўтарилиди.

Кейинчалик ҳар ойда телефон қилиб, гаплашиб, арзимас ишларда ёрдам сүрадим, илтимос қилдим. Иккаламиз иноқ бўлиб кетдик. Келиб турдим. Ота-онасига маслаҳатлар бериб бордим.

2005 йил, сентябрь. Нодиржон ўз кучи, ҳалол меҳнати, чуқур илми билан хуқуқшунослик факультетига шартнома асосида ўқишга кирди. Отаси мени чақириб, зиёфат қилди. Йўқ, десам ҳам қўймай тўн кийдирди. (2005 йил, октябрь). Ҳозир Нодиржон давлат идораларидан бирида масъул лавозимда ишламоқда (2013 йил, октябрь).

Буларни сенга нега ёздим? Оилада ўсмир ўғил билан отаси орасида совуқ муносабатлар бўлиб туришини, шунда ота нима қилса яхши бўлишини бир оила мисолида кўрсатдим.

Тарбия билан худди:

- автомобильнинг носозлигини билиб, аниқлаб, уста билан маслаҳатлашиб, вақт, маблағ ажратиб, керак бўлса, уста(педагог)га бориб, камчиликни тузатишдек;

- хурмо дараҳтини экиш, суғориш, совуқдан асраш, ўраш, керак бўлганда, қайчилаш, агрономга кўрсатиб, ҳосилдорлигини ошириш каби вақт, эътибор, ҳафсала, ўйлашдек шуғулланиш кераклигини уқтиргим келди.

Ўғлим, «Оталар насиҳат қилаверади, болалар ўз билганидан қолмайди», деган гап бор. Балки, сен ҳам шундай қиласан. Лекин, ҳар тугул бу айтган гапларим беҳуда кетмас, деган умидим бор. Оталар тажрибаси, ўйтларидан, кузатувларимдан келиб чиқиб ёздим. Сен ва невараларим олдиғаги бурчим мени ушбу китобни ёзишга ундади ва уни барча мен каби оталар билан баҳам кўргим келди. Менинг ёшимга кирганингда мени яхшироқ тушунарсан. Миллатимиzinинг сендан умидлари катта. Шуни унутма.

ТАРБИЯДА УЧРАЁТГАН 16 ХАТО

Юртбошимизнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида «...*Таассуфки, баъзи ота-оналар ўз фарзандининг ана шундай қизиқиши ва интилишларига, унинг онгу тафаккурига ҳар куни бир ўзгариш рўй бераб, кўзида янги-янги саволлар пайдо бўлаётганига аҳамият бермайди. Боз устига, агар ота оиласа ўзини тутишни билмаса, ахлоқ-одоб бобида фарзандларига ўрнак бўлиш ўрнига қўпол муомала қиласиган бўлса, бу ҳолат, табиийки, бола маънавий оламининг шаклланишига салбий таъсир кўрсатади, вақти-соати келиб, унинг характеристига инсон деган номга нолойик, хунук бир одат сифатига намоён бўлади*», – деб алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Одам боласи пок, ахлоқан баркамол бўлиш учун тенг имконият билан туғилади. Бироқ, ота-оналарнинг фарзанд тарбияси тўғрисидаги билим, ҳафсола ва масъулиятлари турлича. Шу сабабли уларнинг айримлари фарзандларини ўzlари, эл-юртимиз, давлатимиз кутаётгандек тарбиялаб вояга етказа олмаганларидан қаттиқ пушаймон бўлиш ўрнига турли баҳоналар билан бошқа айборларни қидиришга ҳаракат қиласидар.

Муҳтарам Президентимизнинг «Энг асосий мезон – ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш» рисоласида: «*Бошқача айтганда, ёш авлодимизнинг қалби ва онгини асраш, уларни миллий ва умумбашарий қадрияtlар руҳига тарбиялаш, фарзандларимизнинг дунёда рўй бераётган сиёсий жараёнларнинг маъно-мазмуни ва асл сабабларини чуқур англаши, ўз атрофида содир бўлаётган воқеалар ҳақига ҳаққоний маълумотларга, энг муҳими, ўз мустақил фикрига эга, содга қилиб айтганда, оқни қорадан ажратишга қодир бўлишига эришиш таълим-тарбия ва маънавий-маърифий ишларимизнинг асосий шарти ва мезони бўлиши даркор*», – деб таъкидлангани маънавиятнинг маъно-мазмуни, унинг инсон ва жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти аниқ белгилаб берилган.

1. Ота-она тарбия учун масъул эканини англамаслиги¹

Ота-онанинг бурчлари – яхши исм қўйган боласини боқиш, тарбиялаш, баҳтли бўлишга ўргатиш, мустақил оила қуришга тайёрлаш, уйли-жойли қилиш экани тўғрисида кўп гапирилади. Боқиш учун пул, маблағ топим вазифасини кўпчилик бажаряпти, аммо тарбияга ҳафсала, вақт, билим, малака, маҳорат масаласида-чи? Булар тўғрисида гап кетганда, «Тарбия билан шуғулланишга, кўриб турибсиз, вақт йўқ. Бозор иқтисодиёти. Кўп ишлаш керак. Болалар тарбияси билан боғча, мактаб, лицей, коллеж, институтлар, қолаверса, маҳалла борку», – дейдиган ота-оналар ҳам бор. Фарзанднинг қандай одам бўлиши кимга боғлиқ? – деган саволга айрим ота-оналар: «Энди пешонасида нима бўлса, шу бўладида» деб беларво бўладилар. Улар фарзандларининг қандай касб-хунарга мойиллиги билан кам қизиқади. Илм олиши учун зарур китобларни ёки бирор ҳунарни ўрганмоқчи эканини фарзанди айтганда унга керакли асбоб-ускуна олиб беришга маблағларини аяшади, ҳафсаласизлик қиласиди. Вақти келганда айбни замонага, мактаб ўқитувчиларига, маҳаллага тўнкайдилар, аммо ўзлари бермаган тарбиядан, экмаган ниҳолларидан мева кутадилар. Абдулла Авлоний айтганидек: «Тарбияни кимлар қилур? Қайда қилинур? – деган савол келадур. Бу саволга, «биринчи, уй тарбияси. Бу она вазифасидур. Иккинчи, мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидур», – деб жавоб берсак, бир киши деюрки, «қайси оналарни айтурсиз, билимсиз боши паҳмоқ, қўли тўқмоқ оналарми? Ўзларида йўқ тарбияни қайдан олиб берурлар», – дер. Мана бу сўз кишини юрагини эзар, бағрини ёндурадур. Отасига нима дерсиз, десак «қайси ота? Тўйчи, улоқчи, базмчи,

¹ Муаллиф мазкур хатоларни шарҳлашдаги ҳамфирликлари учун таникли педагог олим, Акром Акмаловдан миннатдорлигини билдиради.

дўмбирачи, карнайчи, сурнайчи, илм қадрини билмаган, илм учун бир пулини кўзлари қиймаган, замондан хабарсиз оталарни айтурсизми? Аввал ўзларини ўқитмак, тарбия қилмак лозимдур», – дер. Мана бу сўзни эшиштгач, умид қўллари қўлтуқфа урилур...» Бу парчани ўқиб, мутафаккир бобомиз яшаган давр билан ҳозирги даврда фарзанд тарбиясида айрим оталарнинг масъулиятини ўзаро қиёслаб, тегишли хулоса чиқарасиз, деган умиддамиз.

2. Ота-она, оила аъзолари орасида фарзанд олдига қўйиладиган тарбиявий талабларда яқдилликнинг етишмаслиги

Фарзанд тарбиясида ота-онанинг аҳиллиги, яқдиллиги алоҳида аҳамиятга эга. Кўп ҳолларда оиланинг маънавий тарбиявий таянчи она ҳисобланади. Шунинг учун она-нинг оиласидаги ҳурмати, ўрни алоҳида. Чunksи, инсон боласи ахлоқ, тарбия бобида оналардан бошқа ҳеч кимга тобе бўлмайди. Одатда, фарзанднинг иситмаси чиқса, йўталса ҳам биринчи она билади.

Баъзи оиласарда она доимо боласига сенларни мен туққанман, отанг сенга бир марта қараса, мен ўн марта қарайман, шунинг учун менинг айтганимни қилгин, отанг айтаверади, у кўчанинг одами, кўпроқ пул топсин, дадангдан пул сўрама, пулни мен бераман, – деб ўзининг айтганини қилдиради. Вақт ўтиб, бола онасига биринчи марта гап қайтаради, бақиради. Кўп ҳолларда оналар бундай ҳолатни отадан яширади ва фарзандлар олдида отага дашном беради. Онанинг фарзандига бундай «мехри» отанинг обрў-нуфузига путур етказилиши аслида унинг ўзига қарши қаратилганини билармикан?

3. Фарзанднинг кундалик ҳәётидаги режасизлик, тартибсизлик, аниқ мақсадга йўналтирилмаганлик

Ота-онанинг изчил тарбиявий фаолияти яхши фарзандларни вояга етказишга хизмат қиласа, бу ишга лоқайдик ва эътиборсизлик натижасида тарбиявий жараён издан чиқади. Фарзандларнинг хулқ-автори ва хатти-ҳаракатида турли иллатлар пайдо бўлади

Изчил тарбиячи – боланинг кундалик ҳаёт тарзини тўғри ташкил этишдан бошланади. Бола қайси вақтда боғчага, ўқишига, тўтаракларга бориши, уйига қайтиши, дарс тайёрлаши, ўртоқлари билан ўйнаши, уй юмушларига қаравиши, оила аъзолари билан суҳбат, бўш вақтини оқилона ташкил этиши (төлевизор кўриш, кино, театр, ҳайвонот бори кабиларга бориш) ва ҳоказолар шулар жумласидандир. Баъзан бола онасидан пул олиб мактабга кетдим, деб интернет клуб, компьютер ўйнашга кетса, кўчада бекорчи тенгдошлари билан ўйнаб юрса, носвой, тамаки чекса, гиёҳвандаларнинг тўрига тушиб қолса – бу қандай оқибатларни келтириб чиқариши мумкинлигини ота-она ва оиланинг ёши катта аъзолари тасаввур этармikan?

Мирзо Абдулқодир Бедилнинг фикрича, сув ўсимлик оламига қанчалик зарур бўлса, ҳунар ҳам инсонга шунчалик муҳимдир. Меҳнат билан банд бўлмаган одам марваридсиз чиганоқдек бефойдадир. Ҳар бир касб ўз хусусиятига ва хосиятига эга, бирор ҳунарга эътиборсиз қарап мумкин эмас. Унинг таъкидлашича, кишилар темирчилик, тўқувчилик, уст-бош ва пойафзалтикувчилик ва бошқа ҳунарларни эгаллашлари билан жамият учун қадр-қимматли бўлади. Шу маънода, Мирзо Бедилнинг:

*Аввал ғиштни қийшиқ қўяркан меъмор,
Осмонга етса ҳам қийшиқдир девор –*

байтининг тарбиявий аҳамияти нақадар теран эканига ишонч ҳосил қиласиз.

4. Рағбатлантириш ва жазолашда тарбиявий мақсад устуворлигини англамаслик

Баъзан ота-оналар фарзандларига ҳаддан зиёд меҳрибонлик кўрсатишга, юмшоқ гапиришга, ортиқча эркалашга, боланинг истаган нарсасини муҳайё қилишга, уларнинг айбини бошқалардан яшириш ҳамда салбий хатти-ҳаракатларини ҳимоя қилишга уриниб, аслида фарзанд тарбиясига путур етказаётганини тушунмайди ёки тушунишни истамайди. Бунинг натижасида бола ҳамма вақт атрофидагиларга ота-оналарида муносабатда бўлиш керак, деган янгилиш хуносага келади ва бошқалардан ҳам шуни талаб қила бошлайди. Ўғил бола тенгдоши билан жанжаллашиб, муштлашиб отасининг олдига йиғлаб келиб, тенгдошини ёмонласа, баъзи оталар содир бўлган аҳволни ўрганмасдан сўкиниб, бақириб «қани бошла, сен билан уришадиганга кўрсатиб қўямиз, қўлинини синдириб қўяман, ҳей ўшани...» дея ўғлининг айбини яширишга ҳаракат қиласиди.

Бундай ота-оналар болага ижобий мақсадга интилиш йўлларини кўрсатиш ўрнига унинг нотўғри қилган ишларини хаспўшлаб, ишёқмаслик, беписандлик иллатларини шакллантираётгани, худбинлик касалига гирифттор этаётганини тан олармикин?

5. Миллий қадриятларга ҳурмат ҳиссини шакллантиришда изчилликнинг етишмаслиги

Шарқ донишмандлари: «Ҳар қандай ҳалқнинг олижаноблигини уч фазилат билан билиб олса бўлади: биринчи — одамларнинг саломлашиш одобидан, иккинчи — касб-хунарларидан, учинчи — марҳумларнинг қабрларини қандай аҳводда тутишларидан», — дейишган.

Азалда ҳалқининг миллий урф-одатлари, жумладан, тарбия анъаналарида ҳар бир инсонда оқиллик, эътиқод, шарм-ҳаё, ор-номус, зийраклик, фаросат, ҳалол-

лик, покизалик, вазминлик, меңнатсеварлик, билимга, устозларга, ота-онаага ҳурмат ва меҳрибонлик каби маънавий-ахлоқий фазилатлар мужассамлашаган бўлишига алоҳида эътибор берилган. Маънавий поклик – бу ахлоқнинг тамал тошидир, деб эътироф этилган.

Маданият, маънавият, инсонийлик, одоб-ахлоқнинг ибтидоси ҳам, интиҳоси ҳам, аввали-ю охири ҳам, бутун мазмуни-ю моҳияти ҳам салом-алиқдан бошланади. Ҳақиқий инсонийлик, одамийлик самимий табассум, очик чехра ва дилдан чиқариб салом беришдан бошланади. Саломлашиш одамлар қалби ва меҳрини ўзаро туташтиради, нотаниш одамлар бир-бири билан танишади, бир-бирига ҳурмат бажо келтиради. Сидқидилдан ва самимий салом берган кишининг юзларидағи ёғду ва кўзларидағи самимий табассум нури алик олувчининг дилини равshan қилиб юборади. Кишидаги одоб-ахлоқ, маънавият шулар орқали намоён бўлади.

Халқимиз ижтимоий ҳаётида саломлашиш хуштавозеликнинг боши, маънавий етуклик белгиси эканини эътиборга олиб, унга алоҳида ақамият билан қарайди. Ўзбек оиласарида бола хоҳ ўғил, хоҳ қиз бўлсин, гўдаклигидан бошлаб катталарга салом беришга ўргатилади.

Хозирги кунда ёшлар, ҳатто катталар орасида ҳам «ommавий маданият» ниқоби остидаги «замонавий» саломлашиш, бошга бошни уриштириш – «шоҳ уриштириш», елкани елкага уриштириш, қизларда жамоат жойларида бир-бирларини қучоқлаб, ўпишиб кўришишлари ва саломлашишнинг бошқа ноанъянавий шакллари урф бўлиб бораётгани ҳар биримизни жиддий ташвишлантириши зарур эмасми?

6. Фарзандни тан жазоси билан қўрқитиш

Айрим ота-оналарнинг фарзандлари билан муомала ва муносабатларида уларнинг шахсиятига беписандлик, аллақандай калондимоғлик, расмиятчилик, баджаҳдлик-

ни яққол кузатиш мумкин. Энг аянчлиси, улар ана шу «фазилат»ларини фарзандларига қайта-қайта таъқидлашни маъқул кўради. Агар фарзанд бу талабларга кўнмаса, кўп ҳолларда улар тан жазоси бериш билан қўрқитилади. Оналар ўсмир ёшдаги қизи бирор юмушни кўнгилдагидек бажармаса ёки бирор асбобни синдириб ёки бузиб қўйса, «қўлинг сингур, эҳтиёт бўлмайсанми», деб қарғаши, ҳатто қўлига уриши мумкин. Оталар эса ўғли арзимас гуноҳ иш қилиб қўйса ҳам сабабини сўраб ўрганмасдан уриб-сўка бошлайди. Табиийки, бундай муомалага дуч келган фарзандлар бирор ишни мустақил бажаришдан чўчиди, ўзидан катта одамлардан қўрқадиган, фикрини эркин баён эта олмайдиган, дарс пайтида саволларга жавоб бермайдиган, жамоатчиликка қўшила олмайдиган биқиқ шахс бўлиб шаклланади. Албатта, бундай болаларнинг ижтимоийлашув жараёни ҳам мураккаб кечади.

7. Ота-онанинг фарзандлар кўз ўнгида тез-тез жанжаллашиб туришлари

Оилада эр-хотиннинг бўлар-бўлмас нарсалардан «Ота бўлиб болаларингга нима қилиб беряпсан? Эр бўлиб шуни кўтариб келдингми? Сен шу ишларинг билан ўзингни эркак деб ҳисоблайсанми? Хотин бошим билан сендан кўпроқ пул топаман. Чидасанг уйлангинийди?» Ёки ота ошхўрликда таомларнининг сарасини еб, айрим ҳолларда маст ҳолатда уйга кириб келади ва арзимаган баҳона топиб хотин билан жанжал бошлайди, сўкинади, баъзи ҳолларда «кучлари ошиб кетиб» хотини, фарзандаларини уради. Эртасига мастилиги тарқаб, ҳушига келганда баҳона ҳам тайёр «йигитчилик, кайфчиликда бўлади-да». Бундай оиладаги аҳвол фарзандлар тарбиясига қандай таъсир қилишини ота-оналар ўйлаб кўрармиканлар?

8. Уйда ошкора ичкиликбозлик қилиниши

Баъзи оталар ўзлари чойхоналардаги ошхўрлиқдан, гап-гаштаклардан маст ҳолатда уйга кириб келади. Мана шундай ҳолатда ота оиласидаги аҳволга, фарзандлар тарбиясига салбий таъсир қилиши ҳақида фикр юритишга, бемаъни қилмишига баҳо бера оладими? Уйга меҳмон чақирилганда ўспирин ўғилларини дўкондан спиртли ичимликларни харид қилишга юборадилар. Ўспирин меҳмонларга чой олиб кирганда «қани, ота ўғил, сиз бизни қаторга кириб қолдингиз, энди сиз ҳам биз билан битта қадаҳ уриширинг, — дея қадаҳ тутадилар, ичириб, «яшанг ҳақиқий ота ўғил шундай бўлади», — деб мақтаб қўядилар.

Ҳозирги кунда аёлларнинг гап йифини кўпайиб бормоқда ва бу йифинларда ҳам спиртли ичимликлар ичиш тобора авж олмоқда. Гоҳида маст ҳолда келган онага уйдаги қизи ёки келини эшик қўнфиригини босганда тезда очмаса, «теша тегмаган» сўқинишлар эшитилади. Бундай хонадонларда доим спиртли ичимликларнинг бўлиши ўспирилар аввалига яширинча, кейинроқ ошкора бу ичимликлардан татиб кўриш, кейин ошкора ичишга ўрганиши табиий бир ҳолга айланади. Шунга ўхшаш ота-она сигарет чекадиган бўлса, бундай оила фарзандлари ҳам шунга ўрганадилар.

Бундай ота-оналар Ибн Синонинг оиласи тарбия тўғрисидаги қуйидаги фикрлари билан танишсалар фойدادан холи бўлмасди: «Бола хулқини мўътадилликда сақлашга алоҳида эътибор бериш керак, бунга эса қаттиқ ғазабланишдан, қўрқиш, хафалик ва уйқусизликдан сақлаш орқали эришилади. Боланинг хоҳлаган ва фойдали нарсасини дарҳол топиб беришга, севмаган нарсасини кўздан узоқлаштиришга доим тайёр бўлиб туриш керак. Бу ишнинг икки хил фойдаси бор. Бир томондан, боланинг руҳига фойда қиласди, бола энг ёш чоғиданоқ хушхулқ бўлиб ўсади ва бора-бора унга бу хушхулқлик одоб

бўлиб қолади. Иккинчи томондан, боланинг танасига фойда қиласди, чунки ёмон хулқ турли мижоз бузилишларидан пайдо бўлади». «Балоғатга етмаган болаларнинг шароб ичишлари ёнаётган кучсиз ўтнинг алангасига аланга қўшиш кабидир», — деб таъкидлашига изоҳнинг дожати йўқ.

Соҳибқирон Амир Темур бу борадаги ўгитлари ҳам диққатга сазовордир: «Ўғилларим, набирларим ва яқинларимга бирон томчи шароб ичиб, хотинларга яқинлашишини ман этдим. Зеро, шаробнинг таъсирида бунёдга келган фарзанд насл-насабнинг бузилишига таъсири этгай, дебон шу покиза йўлни тутдим».

9. Беҳаё сўзлар, қарғишлар, сўкинишлар

Болалар ва ўсмирлар билан ўтказилган сухбатлар, аноним сўровномаларда аксарияти ота-оналар муомаласининг қўполлигини қайд этади. Ота фарзандини «ҳой эшшак, менга қара», «хўқизга ўхшаган», «ҳайвон» каби сўзлар билан койиганида бола бу ҳақоратларга «лаббай, дадажон», деб жавоб қайтарса, у қандай ахволга тушаркан? Айрим оталарнинг ўғилларига «сўкишни кимдан ўргандинг, ҳей онангни... сўкма дейман», деб «насиҳат» қилишини қандай тушуниш мумкин?

Бозорларда қизлари билан савдо қилаётган баъзи оналарнинг ҳамкаслари билан жой талашаётгандаги беҳаё муомаласи ёки тарозидан уриб қолганда, эркак харидор эътиroz билдирса, куракда турмайдиган уятли сўзлар билан сўкиши қизининг тарбиясига қандай таъсир қилишини ҳеч ўйлаб кўрармикан? Ўз фарзандига маънавий тарбия бера олмайдиган, уни ҳаром ва ҳалолнинг фарқига бормайдиган, жамиятга, ҳалқига фойда келтирмайдиган худбин шахс қилиб тарбия берувчи ота-оналарнинг хатти-ҳаракатини қандай баҳолаш мумкин? Фикри-хаёли майшат, ичкилик, фаҳшга берилган оналар тарбиялаган фарзандларнинг келажаги қандай бўлади? Ахлоқан тубанлашган, асло ҳалол-пок бўлмаслиги аниқ.

Ахлоқан нопоклик — иймон, инсоф, андиша, шарму ҳаё, меҳр-муҳаббат каби ахлоқий-маънавий мезонлар чегарасидан чиқишидир. Фирромлик, нопоклик асосида осонгина, мўмайгина топилган пул, мол-дунёниг вафоси, қутбаракаси бўлмайди. Улар қўлга қандай тез келган бўлса, шундай тез кетади. Шу билан бирга, кипининг бошига оғат, балолар ҳам келтиради.

«Қуш уясида кўрганини қиласди» деганлариdek бундай оиласлардаги болалар ота-оналарига тақлид қилиб вояга етади ва бутун ҳаёти мобайнида бундай тарбиянинг таъсиридан қутула олмайди.

10. Ўз фарзандини ҳеч шубҳасиз энг яхши деб ҳисоблаш

Ҳар бир инсоннинг фарзанди унинг қувончи, баҳти, баҳтиёрги, чунки у авлод давомчиси ва кексайганда суюнчиғи. Йўргакка ўралган чақалогини илк бора қўлга олган она ёки ота уни келажақда ёмон одам бўлишини ният қилмайди. Бироқ, ота-она орзу-умидлар, яхши ниятларга тарбия деб аталмиш машақатли меҳнатсиз эришиб бўлмаслигини ёддан чиқармаслиги керак.

Саъдий Шерозийнинг фикрича, оила боланинг баҳти, келажаги учун замин яратувчиdir. Оилада асосий таянч отадир. У масъулиятли тарбиячиdir. Отa ўз болаларини тарбиялаши, ўқитиши, ҳунарга ўргатиши, жисмонан чиниқтириши керак. Бунинг учун болани тарбиялаш керак. Тарбия бўлмаса, боладаги қобилият сўнади. Саъдий тарбияни уч асосий кўринишга — ақдий, нафосат ва жисмоний меҳнат тарбиясига бўлади ва болани тарбиялашда ота-она, айниқса, отага катта масъулият юклатилишини уқтиради:

*Ўтай яхши ном билан десанг агар,
Сен ўғлингга ўргатгил илму ҳунар.
Агар бўлмаса ақлу фикри унинг,
Нишон қолмагай сендан ўлган кунинг.*

*Ота-онаси эркалатса нуқул,
Жуда күп қийинчилекни күргай ўғил.
Ақл ўргату түғрилик, поклик,
Севиб эркалатма, қил идроклик.
Агар бўлса сенда Қорунча зар,
Ўз ўғлингни қолдирмагил беҳунар.*

Шайх Саъдийнинг фикрича, «...икки тоифа одам беҳуда ишлаб, беҳуда яшашга ҳаракат қилган бўлади: бири мол-мулк йигиб, оиласи, фарзанди, эзгу ишлар учун фойдаланмаган ва иккинчиси эса, илм олиб унга амал қилмаган одам».

11. Болани ҳаддан ташқари эркалатиб юбориш

Ўз даврида билим ва ҳунарни қийинчилек билан эгаллаган ота-оналар фарзандларига: «Биз кўрган қийинчилек сени бошингга тушмасин, сен кўрмагин» деб, ҳаддан зиёд эркалатиб юборади. Баъзи ҳолларда ўзларининг ҳунарларини (масалан: металлга ишлов бериш, электр, газ пайвандчилиги ёки чилангарлик каби соҳаларда ишловчилар) камситади. Айрим ота-оналар фарзандлари қайси касбга, илмга лаёқатли эканини ўрганиш ва уни ривожлантиришга имкон яратиш ўрнига, «менинг айтганимни қиласан», «менинг давримда ўйнаб-яйраб қол», «бу ҳунарни ўрганиб нима қиласан, бу билан яхши пул топа олмайсан», «сен танлаган соҳангда ўқимайсан, мен айтган институтга кирасан», «ўқишингни йиғишири, бозорга чиқ, ўқиганларнинг бир ойлигини бир кунда то-пасан» каби «маслаҳатлари» билан йўлдан қайтаради.

Баъзи ота-оналар фарзандларига қолдирадиган молдавлатига ишониб, уларни талтайтириб юборади. Бирор ишни бошини тутмасдан уйлантириб қўйишади, чет эл машинасини олиб беришади, данфиллама уй-жой қуриб беришади. Фарзанд маънавиятли, илмли, ҳунарли, эсҳушли бўлса, нур устига нур, танбал, гиёҳванд, ишёқ-

мас, «берсанг ейман, урсанг ўламан» тоифасидан бўлса, ота-онанинг шўри бўлиб йиллаб йиққанларини тезда совуришини тасаввур этишармикан?

**12. Фарзандларини ҳаддан зиёд «замонавий модада»
кийинтириш, ясантиришга ёки бошқа миллий,
диний маданият асосида кийинтиришга
хирс қўйиш**

Таълим муассасаларида ўқувчиларнинг белгиланган тартибда кийинишига айрим ота-оналар томонидан эътиroz билдирилмоқда. Сабаби ўрганилганда, бундай кийимлар менинг фарзандимга ярашмайди, дадаси фалон жойда ишлайди, шунинг учун форма кийиб юрса бизнинг обрўйимизга тўғри келмайди, ўглим, қизим ўзига яратадиган чет элнинг кийимларидан кияди, – дейди баъзи оналар. Кўп ҳолларда бундай оиласардаги ўғил болалар қулоқларига, қизлар эса киндигига, бурнига зирақ тақади, елка ва бўксаларида татуировкалари кўринадиган ҳаддан ташқари калта, тор, енгил-елпи кийимларни кийишади. Дарсда уали телефондан мусиқа эшишишади ёки фойдаланишга ҳаракат қилишади. «Замонадан ортда қолмаслик» учун чекишига ва ичкиликбозликка берилган ёшларнинг ота-оналарига эътиroz билдирилса, «ёшлар замонасига яраша иш қиласилар-да», – деб қўя қолишади. Айрим оналар Туркия, Арабистон, Эронда қизлар ҳижобда юришади, деб кўр-кўрони тақлид қилишади. Мактаб формасининг мазмун-моҳиятини тушунишни исташмайди.

Оилада катталар кийиниш маданияти фарзандлар тарбиясига салбий таъсир қилишига кўп ҳолларда эътибор қилмайди. Ёз кунларида (ўзларини замонавий, европача оиласар тоифасида ҳисоблаб) ота ва ўғиллар уйда, ҳовлида калта шортида, ярим яланғоч ҳолда қизлари, келинлари олдида bemalol юраверади. Табиийки, бундай оиласарда аёл-қизлар, келинлар ҳам енгил-елпи кийинишига одатланган.

Бундай ота-оналар кимнинг кимлиги, қандай инсон экани, ҳалолу поклиги маънавий ахлоқий жиҳатдан етуклиги, ташқи қиёфаси, чиройли кийинишига қараб эмас, балки унинг қандай одамлиги фарзанд тарбиясида, меҳнатда ва кишилар билан муносабатида билинишини тушуниб етармиканлар?

13. Болага ҳаддан ташқари қаттиққўл, серзарда бўлиш

Айрим ота-оналар болаларига «ёплигимизда биз оғир ишларни бажарганмиз, сен бўлсанг тайёрга айёр бўлиб ўтирибсан, қўлингдан ҳеч қандай иш келмайди, дангасасан, бирор ишни зплай олмайсан, ўқишимга китоб, дафтар олиб беринг деб фингшийсан, пул топишни ўйламайсан» каби гаплар билан дашном бериб, фарзандини ношудга чиқариб қўяди. Болани доим қўрқувда тутиш, унга тазийқ ўтказиш, у билан мулоқотда серзардалик ёки киноя-кесатиқ, нотўғри бўлса ҳам «менинг айтганим бўлади», қабилида муомала қилиш натижасида у қўрқоқ, итоаткор бўлиб қолишини ўйлашармиканлар?

14. Фарзандига ваъда бериб бажармаслик, болани алдаш

«Дадангни яхши кўрасанми?», «Онангнинг айттанини бажарасанми?», «Бизлар буюрган ишларни ўз вақтида бажарсанг, фалон нарсани олиб берамиз», — деб ваъдалар бериб, фарзандини алдаган ота-оналар баъзан «болаларим бизни ҳурмат қилмайди», — деб нолиди. Бундай ҳолат ота-онани боласига ваъда қилган ёки олиб берадиган нарсадан арzonроқ қилиб қўйишини аввалроқ тушунишлари мумкинми? Боланинг онгида «катталар доим ваъда бериб, бажаришмаса ҳам бўларкан», — деган тасаввур ҳосил бўлишини тушунишармикан? Бундай оиласда вояга етган бола ҳам ота-онадан ўрнак олган ҳолда ёлғон гапирадиган, алдоқчи, бироннинг

ҳақини еб кетадиган бўлади. Чунки, «құш уясида кўрганини қилади». Бундай ота-оналар «буғун қандай кўчат эксанг, эртага шундай мева оласан», — деган ҳикматнинг маъносини чақиб кўрганмикан?

15. Таълим муассасаси билан тарбиявий ҳамкорликдан ўзини четга олиш

Таълим-тарбия масаласи мураккаб, кенг кўламли масалалардан бири бўлиб, бундай улкан, масъулиятли ишни оила, маҳалла, мактаб, кенг жамоатчилик билан ҳамкорликда олиб бориш муҳим экани исбот талаб қилмайдиган аксиомадир. Айрим оталар фарзандлари неchanчи синфда ўқиши, синф раҳбарини танимайди, аммо тарбия маъносида таълим муассасасидаги ўқитувчиларга, фарзанди олдида мансаби, бойлигини пеш қилиб, боласини ҳаддан ошириб мақташи, эркалатишлари ўқитувчиларни менсимай ҳақоратлаши боласининг талтайиб кетишига сабаб бўлишини наҳотки тушунмаса? Мактаб, академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўtkазиладиган ота-оналар мажлисларида (афсуски, ҳозирги даврда ўtkазилаётган бундай мажлисларда аксарият ҳолларда буви ва оналар қатнашмоқда) синф раҳбари ёки фан ўқитувчилари ўқувчини дарсга ўз вақтида қатнашмаётгани ёки дафтар, китобини олиб келмаётгани, интизоми тўғрисида эътиroz билдирса, мажлисда қатнашган бувиси ёки онаси уйга келиб, фарзанди олдида отага: «Бу ўқитувчини ёмон кўргани фақат менинг (набирам) болам, бошқаларнинг боласини мақтагани-мақтаган, менинг боламни кўролмайди, ўқитувчининг ўзи ёмон», — деб шикоят қилади. Ҳар қандай ҳолатда отаси, онаси фарзандини доим яхши, ҳақ деб ўқитувчини камситиб, ёмонлаб турса, бола бу ўқитувчини масхара қилиб, ҳурмат қилмайди ва дарсларига кирмай қўяди, дарсини ўзлаштирмайди ҳамда

бошқа ўқитувчиларга ҳам муносабати салбий томонга ўзгаридаи. Ўқитувчи ва устозларни ҳурмат қилмайдиган бола катта ёшдаги бошқа кишиларга ҳам шундай муносабатда бўлади. Фарзанди тенгдошлари билан уришиб қолганда хулқи ёмонлигини билса ҳам, ҳар доим унинг тарафини олиб, тенгдошини ва ота-онасини ёмонлаш, дашном бериш, айрим ҳолларда қўуни-қўшнинарни ёмонлаш каби ҳолатлар, болаларни билимсиз, худбин, меҳрсиз, ҳунарсиз бўлиб вояга етишига сабаб бўлади.

16. Фарзандларини ўз аждодлари, шажаралари билан таништирмаслик

Тарбиядаги миллий фуур, виждонийлик, одоб, мафкуравий онглилик, ватанпарварлик, мулоқот маданияти каби ижобий хислатларга ҳамда бошқа қатор каттакичик қусурларга эътибор қиласлик оқибатида кўз ўнгимизда шакланаётган шахснинг тақдирида жиддий асорат қолдиради, унда беписандлик, лоқайдлик, беларвонлик, худбинлик каби иллатларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

Фарзандларга инсон тириклигида қанчалик азизу мукаррам ҳисобланса, бу дунёни тарк этгандан кейин ҳам шундайлигича қолиши, қадри ҳеч қачон камаймаслиги, ўтган аждодларининг эзгу, хайрли ишлари билан таништирилиши ворисийлик ришталарининг мустаҳкамлигини таъминлашнинг ғоят муҳим омилидир. Шайх Саъдий айттанидек:

*Йиллар ўтиб кетди тепангдан фур-фур,
Отанг мозорига бордингми бир дам?
Отанг хотирига нима эзгулик
Қилдингки ўғлингдан кутасан сен ҳам!*

Ҳар бир инсон ўз ота-онаси, бобоси, бувиси, маҳалла-дошлари, қариндош-уругларининг ҳаётлик чоғида яхши

шарт-шароит ва қулайликлар яратиб берса, моддий-маңынавий жиҳатдан ғамхүрлик күрсатса, нур устига аъло нур бўларди.

Бинобарин, қабристонларни озода, обод ва кўркам тутиш, марҳумларни руҳи-покларини шод қилиб, қабрларни зиёрат этиш, «Хотира ва қадрлаш куни»да ободонлаштириш ишларида ёшлар ҳам жалб этилса, улар умрбод аждодлар хотирасини қалбига жо этади, энг муҳими, келгуси авлод ҳам бу эзгу анъаналарни давом эттиради. Аммо айрим ҳолларда оталар бундай хайрли ишларга фарзандларини жалб этмайди, «ўғлим мозорга боришга кўрқади», — деб баҳона излайди.

Донишманлар таълим-тарбия тўғрисида

Буюк файласуф Платон (Афлотун)нинг «фарзандларингизнинг илм ва адабини ўзингизнинг илм ва адабингиз билан чекламанг, уларни келгуси замон учун тайёрланг, чунки улар сизнинг замонангизга тегишли эмас, улар келгуси замон одамлариdir», — деган ҳикматлари ҳозирги даврда ҳам қимматлидир.

Шарқда «биринчи муаллим» номи билан машҳур бўлган Аристотель (Арасту): «Эй, мард одам! Одамийлик қил, олийҳимматли, очик чехрали, ширин сўзли бўл» деб, одамларни юксак фазилат соҳиби бўлишга даъват этади.

«Муалими соний» номи билан машҳур аллома Абу Наср Форобий таълим ва тарбия тўғрисидаги фикрларини шундай баён қиласи: «...Инсонлар турли илм, ҳунар фаолиятига мойиллиги ва қобилиятилиги билан табиатан фарқ қиласи. Тенг табиий хислатларга эга бўлган одамлар эса, ўз тарбияси (малакалари) билан тафовут қиласи. Тарбияси жиҳатдан тенг бўлганлар эса, бу тарбия натижаларининг турличалиги билан бир-биридан фарқ қиласи».

Форобийнинг таъкидлашича, таълим-тарбия бериш икки усулда: биринчиси, амалий фазилатлар ҳамда амалий санъатлар, касб-хунар ва уларни бажаришга одатлантириш йўлидир ва бу одат икки турли йўл билан ҳосил қилинади: биринчиси – қаноатбахш, чорловчи, илҳомлантирувчи сўзлар ёрдамида одат ҳосил қилинади, малакалар вужудга келтирилади, одамдаги ғайрат, касбга интилиш ҳаракатга айлантирилади.

Иккинчи усул – мажбур этиш йўлидир. Бу усул гапга кўнмайдиганларга нисбатан қўлланади. Аммо назарий билимларни ўрганишга астойдил киришган, яхши фазилатларга эга бўлган, касб-хунар ва муайян санъат турини эгаллашга интилганларни мажбур этмаслик керак. Чунки, тарбиядан кўзланган мақсад уни фазилат соҳиби этиб вояга етказиш ва касб-хунар аҳдига айлантиришдир.

Абу Райҳон Беруний фикрича, инсон яратадиган ҳар бир нарса унинг руҳиятига, қобилиятига мос, уни толиқтирмайдиган бўлиши керак: «Ҳадеб бир нарсани ўқитиш ва ўргатиш зерикарли бўлади, тоқатни тоқ қилади. Агар шогирд бир масаладан бошқа масалага ўтиб турса, у худди турли-туман боғ-роғларда сайр қилгандек бўлади, бир боғдан ўтар-ўтмас бошқа боғ бошлигади. Киши уларнинг ҳаммасини кўргиси ва томоша қилгиси келади. Ҳар бир нарса роҳат бағишлайди – дея эътироф этади».

Буюк аллома Маҳмуд Замаҳшарийнинг:

*Мартабангугу улуғлик отангдандир,
Мехрибонлигу мушфиқлик онангдандир, –*

деган лутфига изоҳнинг ҳожати бўлмаса керак.

Сулаймон Боқирғоний тасаввуф таълимоти асосида ишлаб чиқилган тарбия усулларига таяниб, шахс тарбияси билан шуғулланган. Унинг фикрича, «Устоз – шогирд ўртасида беғараз, самимий муносабат бўлиши

керак. Шунинг учун ҳам устозлар шогирдларини фарзанд, сұхбатдош, фикрдош деб атаган.

Алломанинг уқтиришича, устоз шогирдини маънавий тарбиялашда қуйидаги психологик таъсир усулларидан унумли фойдаланиши зарур:

- ишонтириш ва ўз-ўзини құзатиш воситасида шогирдда фикрлаш малакасини ҳосил қилиш. Устоз ва ўзгалар олдида шогирд қатъий одоб-ахлоққа риоя қилиши шарт. Натижада бундай тарбияланган шогирдлардан эл нолимайди, аксинча, улар билан фахрланади;

- устоз ўз шогирдини муайян мақсад сари етаклаб, у вояга етгач, мустақил фаолият юритиши учун ижозат берип лозим;

- каттаю кичик, ижтимоий табақаси ва мавқеидан қатъи назар, барчанинг устоз тарбиясини олиши мақсадга мувофиқлиги.

Амир Темурнинг одоб-ахлоқ, таълим-тарбия түғрисидаги ўгитларининг аҳамияти бекиёсdir. Хусусан, Соҳибқироннинг қуйидаги фикрлари фарзандининг келажагини ўйлаб иш тутадиган ҳар бир ота-она учун дастуриламал сифатида хизмат қиласи: «Чақалоқларни йиглатмангиз, болаларга озор бермангиз – бу гуноҳи азим эрур. Бундай гуноҳни Оллоҳ хуш күрмагай».

«Ўфилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ тапишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тент кўрдим. Келин бўлмишнинг насл-насбини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлик-саломатлигини, жисмонан камолотини аниқладим. Келин бўлмиш насли-насаби, одоб-ахлоқи, соғлом ва баққуватлиги билан барча қусурлардан холи бўлсагина, эл-юртга катта тўй-томуша бериб, келин тушурдим».

Таниқли олим Файбуллоҳ Ас-Салом ва Сайди Умировнинг «Толибнома» (Сени ўйлайман, болам) китобида оиласда фарзандларни тарбиялашдаги қусурлар, айниқ-

са, талабалик давридаги уларга хос бўлган камчиликлар куюнчаклик билан баён қилингандан:

«...Бизнинг одамларга жуда раҳмим келади. Буёғи каллаи саҳардан то қоқ тунгача елиб-югуради... Ўх, ўзбекнинг жонига тўзим берсин-а! Бола-чақа ташвишида ёнади. Ҳар битта боласини тишида катта қилади! Дунёда бизнинг одамларчалик болажон халқни топиш қийин. Фидойи, заҳматкаш, меҳрибон ва меҳмондўст халқ бизнинг халқимиз. Айни вақтда ёш авлодга энг... бепарво халқ ҳам биз бўламиз...

Мен шавкатли миллатимизнинг, халқимиз, эл-улусимизнинг оёгини кишанлаб турган, унинг ўзига муносаб бир тарзда кенг қанот ёзишига монелик қилаётган нуқсонлар, қусурлар, баъзан айнан одамохунлиги, мислсиз бағрикенглиги, қўли қадоқлиги, меҳмоннавозлиги ва бўлак инсоний фазилатларидан келиб чиқаётган... камчиликлардан куйиб-пишиб гапираман. Мана, дейман... Сиз (талабалардан бирига ишора қиласман). Отангиз ким бўлиб ишлайди? Ҳа, фалончи. Онангиз? Уйбекаси. Оилангизда нечта фарзанд бор? Дейлик, етти-та. Ҳўп. Оилангиз даромади?...Ва ҳоказо. Инчунин, Сиз мусиқа чалишни биласизми? Мабодо танбур чартмайсизми ёки пианино чалмайсизми? Йўқ. Шоҳмот ўйнашга қалайсиз? Йўқ. Шашка ўйнайман унча-бунча дейсизми? Шунисига ҳам шукур. Спортнинг қайси тури билан шуғулланасиз? Футбол? Кураш? Гимнастика? Теннис? Самбо? Чавандозлик? Чанғи? Турникда неча марта гавдангизни кўтара оласиз?...Хуллас, деярли ҳамма саволларга — ноль. Ана холос!...»

Домланинг бошқа талабага мурожаатларида «...Ўзбекчадан бошқа қайси тилларни биласиз? Хорижий тилларни назарда тутаман. Лаббай? Ўрисчани? Яхши. Яна? Елка қисиб, жим қолади. Арабча? Инглизча? Форсча? Олмонча? Французча? Балки япон тилини биларсиз? Қаёқда! Ашулахонликка қалайсиз? Лоақал хиргойи қиласиз? Катта ашулани-чи? Билмайсиз? Ие. Лаббай?

Ашуланинг ҳам «катта»-«кичиги» бўладими, дейсизми? Балким, яхшигина рассомдирсиз? Театрга тушиб турасизми? Кинога-чи? Нима? Вақт зик? Телевизор кўраман дейсизми? Пазандаликка тобингиз қалай? Айтайлик, палов пишириш, нон ёпиш, қандолатчилик қўлингиздан келар? Нишолда ёки новвот қилишни биладиган киши борми орангизда? Қарасам, ёш асаблар таранглапаётгандай. Вазиятни бир оз юмшатаман...» Мазкур парчани келтиришимиздан мақсад — айрим оиласларда фарзандлар таълим-тарбиясида кўзга ташлананаётган қусур ва камчиликларга эътибор қаратиш, энг муҳими, уларни бартараф этиш йўллари ҳақида ўйлашга даъват этишдан иборат.

ХУЛОСА

Юртбошимизнинг «Энг асосий мезон — ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш» рисоласидаги «Авваламбор, ҳозирги вақтда маънавият масаласи нақадар ўткир ва ҳал қилувчи масалага айланиб бораётганини аксарият кўпчилигимиз ҳали ҳам чуқур тушуниб етганимиз йўқ, десак, ўйлайманки, хато бўлмайди. Яна тақрор айтишга тўғри келади: маънавиятни йўқотсак, ўзимизни ва ўзлигимизни йўқотамиз. Маънавиятни юксалтиrsак, ўз мурод-мақсадимизга етишда кучли мадд топамиз», — деган пурмаъно сўзларининг мазмун-моҳиятини ҳар бир Ўзбекистон фуқароси тушуниб, унга амал қилиши лозимдир.

Юқорида баён қилинган мулоҳазалардан ҳар бир отона «Бола түкқанники эмас, тарбиялаганники» деган фикрдан тегишли хулоса чиқаради, деган умиддамиз.

Жамият маънавиятини шакллантиришнинг муҳим омили — ёш авлод қалбида ватанпарварлик, эл-юрт, отона олдида масъулият, ҳалоллик, поклик, иймон-эътиқод ва ирода тушунчаларини мустаҳкамлаш эканини ҳамиша ёдда тутишни тақозо этади.

ПЕДАГОГИК ВАЗИЯТЛАР

БИРИНЧИ ТУРКУМ

Таҳлил. Тағсиялар

МАСАЛАЛАР:

1. *Нафақат ота-оналар, балки бутун жамият учун жуда қимматли масала.*
2. *Икки оила – икки хил тарбия.*
3. *Ота-она ва болалар ҳаётида учрайдиган вазиятлар ва ечимлар.*
4. *Педагогик теоремалар.*

1. НАФАҚАТ ОТА-ОНАЛАР, БАЛКИ БУТУН ЖАМИЯТ УЧУН ЖУДА ҚИММАТЛИ МАСАЛА

Албатта, фарзандга меҳр қўйиш, уларнинг қорнини тўқ, устини бут қилиш ўз йўли билан, лекин болаларимизни ёшлик чоғидан бошлаб мислий тарбия, ахлоқ-одоб, юксак маънавият асосида вояга етказиш биз учун доимо долзарб аҳамият касб этиб келган. Бу масалага эътибор бермаслик нафақат айрим ота-оналар, балки бутун жамият учун жуда қимматга тушишини ҳам кўпгина ҳаётий мисолларда кўриш мумкин.

Ислом Каримов

2. ИККИ ОИЛА – ИККИ ХИЛ ТАРБИЯ

2009 йилнинг 4 декабри. Соат 7:01.

Мобиъл телефоним жиринглаб қолди. Олдим. Бир аёл: «Билол! Тур. Чойингни тайёрлаб қўйдим. Пул қани, гадаси? Стол устига? Ҳа, хўп. Ана, адангла пулни стол устига қўйибдилар. Тур! Чойингни ич. Пулни ол. Кечикасан. Туряпсанми-а? Уканг Умарни уйғот. Турдингми?!»

— деди. Она хижолат бўлмасин деб, телефон тугмасини босиб, ўчириб қўйдим.

Хаёлга чўмдим... Онаизор. Боласини ўйлаяпти. Ҳаттоки, телефон рақамини ҳам адаштириб юборибди. Оҳ, она-я. Шаънига минглаб қўшиқлар айтилаётган меҳрибон она. Боласи учун қайғуряпти, чой дамлаяпти, күйиняпти, боласининг ишларини қиляпти. Боламга меҳрибонлик қиляпман, деб ўйлаётган бўлса керак-да.

Лекин... ўланиб қолдим. Демак, у кеча ҳам ўғли Билолни шундай уйғотган. Бугун ҳам уйғотди. Эртага ҳам уйғотади... Боласининг ишларини қилаверади, чунки ўғли Билолни жону дилдан севади.

Лекин Билол-чи? Нега ўз ишларини, юкини севимили онаизорининг елкасига ташлаб, яна 15 дақиқа ухламоқчи? У онасига меҳр-муҳаббатини 8 март, туғилган кунларда билдиради. Қолган кунларда-чи? Нега онанинг боласига муҳаббати ҳар куни, ишда амалда-ю, боланинг онасига меҳру муҳаббати байрамларда кўринади?

Билолнинг Нодир деган курсдоши бор. Онаси Фарида опа унга болалигидан эрта туришни, жисмоний машқ қилишни ўргатган. *Одатлантирган*. Ҳар кун эрталаб қўнғироқ қилиб уйғотмайди. Она ҳам тўйиб ухлади. Туғлиси ҳам яраклаб турибди. Кеч соат 22:00да қўл телефонини ўчириб, ухлади. Эрталаб 6:00да туради. Чойини ўзи дамлаб ичади. Ойим безовта бўлмасинлар, бир оз бўлса-да, ухлаб олсинлар, дейди. Чунки, ойисини жуда яхши кўради.

Отасидан пул сўрамайди. Отаси Мансур aka болалигидан Нодирни меҳнатта ўргаттан. Ҳафтада З кун дарсдан кейин 14:00дан 18:00 гача «Озод-К» ва «Барака» МЧЖларнинг компьютерларига хизмат кўрсатади. Стипендия олади. Етади. Чунки, отаси кичик-кичик ишларни бошлаб, охирига етказишга ўргаттан. Отаси Мансур aka ҳам тинч, ҳам ич-ичидан мамнун. Нодирнинг 5, 7, 10 ёшларида меҳнат интизомига қандай ўргаттанини эслаб, мийифида кулиб қўяди. Ўғлидан хотири жам.

3. ОТА-ОНА ВА БОЛАЛАР ҲАЁТИДА УЧРАЙДИГАН ВАЗИЯТЛАР ВА ЕЧИМЛАР

1. Болангизни севинг ва уни қандай бўлса, шундай қабул қилинг.

2. Болангизнинг ўзи маслаҳат сўрамаса, унинг яхши кетаётган ишларига аралашманг. Бу билан сиз унга: «Мен сенга ишонаман», деган маънони, ундан хотиржам, рози эканингизни билдирасиз.

3. Агарда болангиз қийналаётган бўлса, сизнинг ёрдамнингизни қабул қилишига ишонсангиз, унга албатта ёрдам беринг. Бунда сиз муаммонинг у ҳал қила олмайдиган қисминигина зиммангизга олинг. Болангиз қила оладиган ишларни унинг ўзига қолдиринг.

4. Аста-секинлик билан болангизнинг шахсий ишларини тўлиқ ўзига топширинг. Унинг ўзи қила оладиган ишларини сиз қилманг. Айниқса, оналар бундан тийилишлари зарур. Чунки, бу ўша лаҳзада ёқимли, лекин болангизнинг тарбияси учун зарарли.

5. Болангиз хатога йўл қўйса ёки ҳаракатсизлик, лоқайдлик қилса, бунинг оқибатида юзага келадиган муаммога ўзи дуч келишига шароит яратинг. Кичиклигида йўл қўйган кичик хатоларидан катта – бир умрлик хulosалар чиқарсин. Бу вояга етганида катта хатолардан уни асраб қолади. Ҳар бир ишга онгли, оқибатини ўйлаб ёндашадиган бўлади.

6. Агар болангиз бирор нарсадан хафа бўлса, бунинг сабабини диққат билан тингланг.

7. Агар болангиздан хафа бўлсангиз, ўз фикрингизни очиқ, шошмай айтинг, тушунтиринг.

8. Болангиз билан гапламаганингизда бирданига қизишиб кетишга, буйруқ беришга, ғазабга, ўдағайлашга, сўкишга чек қўйинг.

9. Болангиздан у қила оладиган ишларнигина кутинг. Қўлидан келмайдиган ишларни унга топширманг ва ба жарилишини талаб қилманг.

10. Тақиқ, чекловлар катталар томонидан келишилган

бўлиши керак. Аммо улар жуда кўп бўлмаслиги зарур. Асосийси, улар боланинг энг муҳим қизиқиши ва эҳтиёжларига қарши бўлмасин. Тақиқ ва чеклашлар дўстона, тушунтириш оҳангиди айтилиши керак. Буйруқ оҳангиди айтманг. Тақиқ, чеклов, қоидаларнинг сабабларини улар келтириб чиқариши мумкин бўлган оқибатлар билан бирга тушунтиринг.

11. Болангиз сизни севади. Буни қадрланг. Фазаблануб, унинг муҳаббатини нафратга айлантириб қўйманг.

12. Болангизни камситиб, ерга урманг. Акс ҳолда ўзингиз хоҳдамаган ҳолда уни бошқаларни камситиб, ерга уришга ўргатасиз. Эҳтиёт бўлинг, бошқалардан бири ўзингиз бўлишингиз мумкин.

13. Болангизни қўрқитманг, унга қараб ўшқирманг. Қўрқув болангизни ёлғонга ўргатади. У қўрқоқ ва сиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолади.

14. Бола қаттиқ тақиқланган нарсани қилиб кўргиси келади.

15. Болангизни ўринсиз авайлайверманг. Унга кичик муаммоларни мустақил ҳал қилиб, улрайишга имкон беринг.

16. Болангизнинг ҳамма хархашаларига кўнаверманг. Севгининг ҳам меъёри борлигини, талабчанликни ҳам кўрсатиб туринг.

17. Болангиз билан ҳазиллашиб туринг.

18. Унга узундан-узун насиҳатлар қилаверманг. Насиҳат қанча чўзилса, фойдаси шунча қисқараверади.

19. Талабларингизда қатъий туринг. «Ҳа», «йўқ» деган ҳукмлар чиқаришда адолатли бўлинг.

20. Болангиздан болалигини тортиб олманг. Шўхликлар қилсин, ўйнасин. Акс ҳолда у кўп хатти-ҳаракатларни синаб кўра олмай қолади. Катта бўлганида кўп хато қолади. Бу эса жиддий муаммоларга сабаб бўлиши мумкин.

21. Болангиз супермаркетда бирор нарсани олайлик, деса «Бу жуда қиммат экан», деманг. У: «Пул бўлмаса,

хурсанд бўлиш мумкин эмас экан. Ҳамма нарса пулга боғлиқ экан», деб ўйлади.

Яхшиси: «Дўконда яхши нарсалар кўп. Уйимизда ҳам. Шунинг учун биз яна янги нарсалар сотиб олмаймиз», денг.

22. «Ўйинчоқларингни ўртоғингга ҳам бер, ўйнасин», деган гапни болангиз: «Ўйинчоғингни ўртоғингга бер», деб тушунади. Яхшиси: «Шаҳзод сенинг машинанг билан озгина ўйнамоқчи. Бериб тур. У сенга қайтиб беради. Хўпми?» денг.

23. «Ўйлаб тапир», деган гапни болалар: «Мен билан гаплашиш дадам (ойим)га ёқмаяпти», деб тушунишади. Яхшиси: «Мен билан гаплашаётганингдан хурсандман. Фақат мана бу сўз қулоқقا қўпол эшишилади. Бошқа бу сўзни айтма, хўпми?» денг.

24. Болангиз бирор масалада иккиланәётган бўлса: «Парво қилма. Ҳаммаси яхши бўлади», деманг. Чунки бола буни: «Ҳамма нарсага эътибор қиласкерма», деб қабул қиласди. Яхшиси: «Сенга ҳам осон эмас. Буни мен яхши тушунаман. Қани айт-чи, ўзи нима бўлди?» деб муаммонинг сабабини ва ечимини кўрсатинг.

25. «Нима учун уйга кеч келяпсан? (ёки) Укангни хафа қилдинг?» деган гапни у: «Яна ёмон иш қилдинг», деб қабул қиласди.

Яхшиси: «Мен тушунаман. Ўртоқларинг билан ўйнинг келган. Шунга кечиккансан (ёки) уканг айтганингни қилмаган бўлса керак. Лекин барибир бундай қилмаслигинг керак эди», деган маъкул.

4. ПЕДАГОГИК ТЕОРЕМАЛАР

(Ота-оналар ва болалар муносабатларида тез-тез учрайдиган вазиятлар ва уларнинг ечимлари)

Агар:

— болангизни ёмон ўқиётгани учун доимо танқид қиласкерсангиз, у ўқишни ёмон кўриб қолади;

- боланинг устидан кулаверишса, у индамас, «ичимдагини топ»га айланади;
- бола мақтаб турилса, у олижаноб бўлишни;
- бола қўллаб-қувватлаб турилса, у ўз қадрини англашни;
- кўп камситилса, бола доимо ўзини айбдор сезишга;
- бола бафрикенглик мұхитида ўсса, бошқаларни тушунишни;
- ростгўйлик мұхитида ўсса, бола адолатли бўлишни;
- хавфсизликда ўсса, бола бошқаларга ишонишни;
- жангарилик мұхитида ўсан бола тажовузкорликни, тошибағирликни;
- дўстона мұхитда яшаган бола меҳр-муҳаббатли бўлишни ўрганади.

ПЕДАГОГИК ВАЗИЯТЛАР
И ККИНЧИ ТУРКУМ

Taχlıl. Tavsiyalar

МАСАЛАЛАР:

1. Болангиз мактабда завқ билан ўқишини истасангиз.
2. Болангиз китобни севиб ўқишини истасангиз.
3. Эътибор қилинг: болангиз телевизор кўрмоқда.
4. Болангизни меҳнатга ўргатинг.
5. Интернетнинг фойда ва зарари.
6. Медиахавфсизлик.
7. Сизга ва фарзандингизга фойдали *web*-сайтлар.

**1. БОЛАНГИЗ МАКТАБДА ЗАВҚ БИЛАН ЎҚИШИНИ
ИСТАСАНГИЗ**

1. Мактабни, ўқитувчиларни болангизнинг оддида танқид қилманг.
2. Болам билан тил топа олмаяпти, деб ўқитувчисини айлашга шошилманг. Бу муаммони ечишда мен нима қила олишим мумкин, деб ўйлаб кўринг.
3. Болангиз дарс тайёрлаётганини неча марта кузатиб тургансиз? Унинг дарс тайёрлашада қандай хатоларга йўл қўяётганини кўриб, тўғри йўлни кўрсатганмисиз?
4. Болангизда мактаб билан боғлиқ муаммо пайдо бўлса, унинг сабабларини мактаб билан биргаликда аниқланг. Мактабда ким, нима деганларини болангиз билан батафсил муҳокама қилманг.

5. Ҳар куни бир вақтда ухлашга ётиб, бир вақтда уйғонишни болангизнинг одатига айлантиринг. Уйида уйқуга тўймаган бола дарсда ухлади, танбех эшитади.

6. Болангизнинг қизиқишлирига эътибор қилинг. Ўртоқлари, уй вазифалари, олган китобларига бефарқ

эмаслигингизни кўрсатинг. Ана шунда у қизиқишиларининг муҳимлигини ҳис этади, масъулияти, сизга муҳаббати янада ортади.

7. Ўзингиз китоб ўқиб туринг. Болангиз бўш вақтингизда телевизор кўриш ўрнига китоб ўқиётганингизни кўргани маъқул.

8. Болангизга ўз фикрларини ёзма баён қилишга ўргатинг. Айрим гап, топшириқ, илтимосларингизни қоғозчаларга ёзиб, унинг дарс столига, папкасига солиб қўйинг. Уни ҳам шундай қилишга ўргатинг. Биргаликда хатлар ёзинг. Болангиз бирор воқеадан завқланиб келса, уни қоғозга туширишни сўранг. Кечқурун ҳамманинг олдида чиройли, ифодали қилиб ўқиб беринг.

9. Мактаб ҳаётида фаол иштирок этинг. Бола у ўқиётган мактабга қизиқишингизни кўриб, хурсанд бўлади.

10. Мактабда болангиз нохуш вазиятга тушиб қолганда уни қўллаб-қувватланг, токи у ўзини якка, ночор, тушкун ҳис қилмасин. Ўзига ишончини йўқотмасин.

2. БОЛАНГИЗ КИТОБНИ СЕВИБ ЎҚИШИНИ ИСТАСАНГИЗ

Сиз болангиз китобхон бўлишини албатта истайсиз. Чунки, бу унинг баҳтли келажагига хизмат қиласиди. Лекин болангиз сиз олиб келган китобларга қарамаса, нима қилиш керак?

* * *

Гап шундаки, «мен келтирган китоб боламга албатта ёқади», деб ўйламанг. Бунинг учун ишни анча олдинроқ, боланинг китобга муносабатини шакллантиришдан бошлаш керак. Бошланғич синфларда болалар китоб ўқишиади. Лекин китоб танлай олишмайди. Шундай пайтда сизнинг ёрдамингиз керак. Сизга болалар учун чиқарилган китоблар, тавсиялар ёрдам беради. Китоб дўконларида, кутубхоналарда шундай бўлимлар бор. Болаларнинг ёш хусусиятлари ҳисобга олиниб, тартиб берил-

ган. Китоб унинг ёшига, қизиқишлирига мос ва ранг-баранг: эртаклар, ўсимликлар, ҳайвонлар ҳақида, саргузашт, буюк боболаримиз, тарихимиизга, қаҳрамонлар, олимларга бағишланган бўлсин.

Болангизга китоб ўқиши техникасини ўргатинг. Бунинг учун уни овоз чиқариб ўқишига машқ қилдиринг. Ана шунда унинг ўқишидаги хатоларни эшитиб, тузатиб борасиз.

Фарзандингизга биринчи китобни танлашда эътиборли бўлинг. Китобда ёрқин суратлар бўлсин. Катта бўлмасин. Унинг шахсий китоблари турадиган жавон қилиб беринг. Бу унга қизик.

Узилган ҳикоя

Болангизни мустақил китоб ўқишига қизиқтиришнинг усулларидан бирини кўрсатамиз: катталардан бири болага китоб ўқиб бераётиб, энг қизиқ жойи келганда бир баҳона қилиб, ўқишини тўхтатади. Воқеалар ривожига қизиқиб кетган болангиз: «Кейин нима бўларкан?» деб ўзи ўқишини давом эттиради.

Сиз кейин ундан воқеалар нима билан тугаганини сўранг. Ўзи ўқиб билгани учун мақтанг. Бундан кейин унинг ўзи мустақил ўқий олишига ишонишингизни айтинг. Уйда, оиласиди сухбатларда, телефонда китоблар ҳақида гапириб туринг. Сиз қизиқмасангиз, болангизни қизиқтиришингиз қийин.

Тўғри ўқиши

Болангизни китобни тўғри ўқишига ўргатинг. Бу нима дегани? Бу китоб ўқишини муқовадан бошлаш, муаллиф, рассом, нашриёт, чиққан йилигача эътибор бериб ўқишини ўргатиш дегани. Болангиздан қайси ёзувчиларнинг китобларини ўқиганини, расмларини ким чизганини сўрашингиз керак.

Расмлар

Болангизга китобни сенин, шошмай ўқишига ўргатинг. Китобдаги расмлар мазмунини изоҳлаб беринг. Расмлар сиз айтиб берган ҳикояларни эслатиб туради. Болангизга китобдаги энг муҳим жойларини қайд қилиб боришга ўргатинг.

Китоб ҳақида сұхбат

Болангиз ўқиган нарсалари ҳақида ҳикоя қилиб берсін. Бу унинг нутқини ривожлантиради. Асосий нарсалар билан иккінчи даражали нарсаларни фарқлашға ўрганади. Китоб қаҳрамонларига, воқеаларға муносабати шаклланади. Бошида бу унга қийин бўлади. Ана шунда унга «Китобчадан нималарни билиб олдинг?», «Бу воқеалар қачон, қаерда бўлган экан?», «Энг ёққан жойи қаери бўлди?» каби саволлар беринг. Унга осонроқ бўлади. Саволлар бериб сиз болангиз китобни тўлиқ ўқиганини, қанчалик тушунганини, китоб қаҳрамонлари ҳақидаги фикрлари тўғри ёки нотўғри эканини назорат қиласиз. Бу боланинг масъулиятини оширади. У диққат билан ўқишига ва ўқиганларини эсда сақлаб қолишга ўрганади. Унга ўқиганларига бағишлиланган суратлар чизишни ўргатинг.

Оилавий ўқиши

Китоб оилавий ўқилса, нур устига нур бўлади. Бу оилани бирлаштиради. Бунинг учун аввало яхши бир китоб танлаб олинади. Бир неча кун олдин оилавий китоб ўқилиши эълон қилинади. Мақсад – болангиз ўша кунни интиқиб кутсин. Ўша кун келди. Китобнинг ҳаммасини бир кунда ўқиш керак эмас. Бир кунда 45

дақиқағача ўқилса, кифоя. Күп ўқиши болани толиқтириб құяды. Бириңчи куни ота китобнинг бир қисмини овоз чиқарып ўқыйди. Эртага боласи, индин онаси ўқииди ва х.к. Бу күп томонлама фойдалы. Бир томондан, бола китобни қандай(ифодали, секин, аник, баланд овоз билан) ўқишини ўрганади. Ўқилган парчалар ҳақида фикрлар үртоқлашилади. Агарда болалар хато фикрларни айтишса, уларни уриш керак змас. Ётиғи билан, чиройли қилиб түғри йўлга солиб қўйилади.

Кўзлар толиқмасин

Болангизга китобни авайлашни ўргатинг. Уни ерга ташлаш, йиртиш, чизиш, ёзиш, расмларини қирқиб олиш ярамаслигини уқтиринг.

Болангизга китоб ўқиши тартибини ўргатинг. Унинг кўзларини асранг. Нимқоронги жойда ўқимасин. Ёруғлик чапдан тушсин. Ўқиётганида ҳар 45 дақиқада кўзларига дам бериб турсин.

3. ЭЪТИБОР ҚИЛИНГ: БОЛАНГИЗ ТЕЛЕВИЗОР КЎРМОҚДА

Телевидение, радио, кино, Интернет бола тарбиясига кучли таъсир кўрсатмоқда. Буни болаларнинг уларга ажрататаётган вақтидан ҳам билса бўлади. Улар катталарга мўлжалланган кўрсатувларни ҳам bemalol кўришмоқда.

Телевизор ўз-ўзидан фойда бермайди. Фойдани чиқарып олиш керак. Бунинг учун бола фойдали нарсаларни кўришига шароит яратиш керак. Телевизор болани китобдан, дарсдан, дам олишдан маҳрум қилмасин. Кўрилган фильм ва қизиқарли, интеллектуал кўрсатувлар, мультфильмлар ҳақида бола билан суҳбатлашиб туриш керак бўлади.

Баъзи ота-оналар болам телевизор кўриб ўтиrsa, бекорчиликдан, кўчанинг ёмон таъсиридан узоқ бўлади, деб ўйлашади. Натижада телевизор кўриш боланинг табиий эҳтиёжига айланади. Кейин уни бу йўлдан қай-

тариш қийин бўлади. Бошқа муҳим ишларини ташлаб экран қаршисига югурадиган бўлиб қолади. Оқибатда ота-она «Дарсингни қилмасанг, телевизор кўрмайсан», дейдиган бўлишади. Бола буюрилган ишларни шошиб, чала қиласди ва бола билан оиласда янги муаммолар туғилаверади. Кўряпсизми, телевизор боланинг ўз ишига вижданан муносабатда бўлишига халақит бера бошлади. Биз берган тарбия пойдеворини буза бошлади. Телевизорни кўп кўриш боланинг кўзларига, асабларига зарар етказади. Шунинг учун ҳафтанинг бошида арzon ва қулай «Садо» газетасини олиб, бир ҳафтада болангиз кўрадиган кўрсатувларни фламастер билан белгилаб чиқинг. Эрталаб ишга кетаётиб ҳар куни болага дарсларини шошмасдан тайёрлашини ва фалон соатда фалон кўрсатувни кўришни тайинлаб кетишингиз керак.

Болангиз кўрган кўрсатувларни у билан муҳокама қилиб боринг. Бу билан кўрсатувлар болангизга қандай таъсир қилганини аниқлаш, баҳолашингиз мумкин. Акс ҳолда кўрсатувлар бефойда бўлиб қолади.

Бола телевизор кўриб овқатланса нима бўлади?

У семириб кетади. Боланинг оғзида – овқат, хаёли телевизорда бўлса, у тўйганини сезмайди. Овқат чайналаверади, ошқозон суюқлик ишлаб чиқаверади. Тинмай овқат еб, талевизор қаршисида ўтиравергач, бола семиди. Бу семизлик кўпинча бир умрга қолади. Бундай бўлмаслиги учун оиласий овқатланишни одатга киритиш керак. Овқатланиш пайтида қизиқ-қизиқ воқеаларни айтиш, ҳаммани овқатланишга даъват қилиш, дилкаш мулоқот фойдали бўлади.

4. БОЛАНГИЗНИ МЕҲНАТГА ЎРГАТИНГ

Болангиз вояга етиб, катта бўлгач, албатта қаердадир ишлайди, меҳнат қиласди. Шунинг учун уни меҳнат қилишга ўргатиш жуда катта аҳамиятга эга. Бунинг учун болангиз ҳозирдан мактабда, оиласда ўз мажбуриятла-

рига зета бўлиши керак. Бу мажбуриятларни белгилаб, орқасидан ҳар ҳафта сўраб турилмаса, фойдаси бўлмайди. Афсуски, айрим ота-оналар «болалигимда мен қийналганман. Болам маза қилиб, яйраб ўйнаб-кулсин. Иш бўлса қочмайди. Катта бўлганда қилаверади», деб қаттиқ адашишади. Кейин бу хатонинг жабрини бола ҳам, ота-она ҳам тортади. Айрим оналар «уй иши аёллар иши», деб қизларини ишга жалб қилишади. Ўғил болаларига иш буюришмайди. Натижада ўғил болалар уй ишларини қиз болаларнинг иши деб, уларни бажаришга уялишади. Албатта, иш буюргандага қиз ва ўғил болаларнинг хусусиятларига қарашиб керак. Нозик, енгил ишларни қизларга, куч, иродаталаб қиласиган ишларни ўғил болаларга буюриш керак.

Ота – ўғилга ибрат

Ўғил болаларга ота ибрат намунаси. Ота онага ёрдам бермаса, ўғил бундан намуна олади. Хуллас, болаларини меҳнатдан асрраган, айтилган ишларнинг бажарилишини қаттиқ назорат қилмаган ота-оналар болаларини баҳтсиз қилишади. Чунки, ҳеч иш қилмай катта бўлган бола-

лар бир томондан уқувсиз, иккинчи томондан, бирорларнинг меҳнатини қадрламайдиган одам бўлиб етишади. Ўзини ўзи эплай олмайдиган, доим змаганинг, ўртоғининг кўмагига муҳтож фарзандларга одамнинг раҳми келади. Болани ишга ўргатиш учун дастлаб оиласвий ишларни бирга қилиш керак. Болага қўлидан келадиган кичик-кичик ишларни буюриш керак. Болангиз у ёки бу ишни яхши қилишни ўрганиб олгач, унга алоҳида, мустақил вазифалар бера бошлиш керак. Бошида бола толиқади, зерикади. Шунда бу ишни тезда бошқа, енгилроқ иш билан алмаштириш керак. Аста-секин болада кўникма ва малакалар пайдо бўла бошлиайди. Уй меҳнати болага азоб эмас, балки зарурӣ эҳтиёжга айланана боради.

Натижасини сўраб туринг

Умуман, меҳнат тарбияси шартларидан бири бу ота-онанинг, боланинг уй, жамоатчилик ишларидаги иштирокига жиддий қизиқишлари ва ёндашишлариdir. Ота-оналар болага иш буюришади, лекин кўпинча натижасини сўрашмайди. Бу боладаги масъулият туйғусини бузади. Шунинг учун болага юклатилган ишнинг натижасига алоҳида эътибор беринг. Уй ишларида иштирок этиш ўғил-қизнинг бурчига айланса, кейинчалик бу бурч ижтимоий даражага кўтарилади.

Ўн тўрт тавсия

Қўйида ота-оналар учун тавсияларимиз келтирилган:

1. Талабни кўп марта ўйлаб қўйинг ва уни охиригача талаб қилинг.
2. Болангизнинг шахсий ва ёш хусусиятларини ҳисобга олинг.
3. Болангизга бирор ишни буюрмоқчи бўлсангиз, аввал шу ишни ўзингиз унга қилиб кўрсатинг. Кейин бир неча марта шу ишни биргалиқда қилинг, сўнг унинг ўзига юкланг.

4. Меҳнат азоб бўлиб туюлмаслиги учун иш бажаришда ўйин элементларини ҳам киритинг.

5. Болангизни бошқалар меҳнатини, буюмларни қадрлашга ўргатинг. Унга ўз ишингиз ҳақида ҳикоялар қилиб беринг.

6. Болангизнинг меҳнати натижаларини баҳолаб, уни рағбатлантириб, қандай қилса, янада яхшироқ бўлишини тушунтириб боринг.

7. Ота-она болани назорат қилиши билан бирга унга мустақиллик ҳам беришлари керак. Чунки, бола ўз ҳаётида ўзи қарор қилиб, ечимлар топиш тажрибасини тўплаши керак. Ана шунда нима қилиш яхши, нима қилиш ёмонлигини ўз тажрибасида кўриб синайди. Шунинг учун баъзан бола ўз билганидан қолмаса, унга бунинг оқибатини ётиғи билан тушунтириб бориш керак.

8. Сабрли бўлинг. Бу ота-онанинг энг яхши фазилатидир.

9. Бола айтганингизни қилмаса, унинг бу қилмиши нима учун нотўғри эканини асабийлашмасдан, атрофлича тушунтириш керак.

10. Болангиз номаъқул ишни қиласман, деб турса, уни бошқа бирор юмуш билан чалғитинг.

11. Болангизни жазолашга шошилманг.

12. Яхши иш қилганида болангизга раҳмат айтинг. Мукофотланг. Мукофот жазодан самаралироқ.

13. У бирор яхши иш, қилиқ қилганида уни мақтаб қўйинг. Агар индамай қўя қолсангиз, у нейтрал муносабатда бўлади. Шу хатти-ҳаракати учун мақталса, ўшани яна тақрорлашга интилади. Бу аста-секин болангизнинг хулқ-атворини ижобий томонга ўзгартиришга хизмат қиласди.

14. Ота-она ўзининг эҳтиросларини (ғазаб, гина-кудурати, умидсизлик, нафрат) жиловлаши ва фойдали, амалий ўзангә буриб юборишга ҳаракат қилиши керак.

5. ИНТЕРНЕТНИНГ ФОЙДА ВА ЗАРАРИ

Интернетда одамни қизиқтирадиган ҳамма нарса бор. Ҳозир ўзбекистонликларнинг аксарияти Интернетдан фойдаланади.

Интернет:

- реал мулоқотнинг виртуал шаклга айланиши;
- интернет-ўйинларга боғланиб қолиш;
- соғлиққа зарар;
- нохолис маълумотлар;
- порнографик сайтлар;
- инсон онгига таъсир этадиган сайтлар (секталар, террористлар ва ҳ.к.), фойдали маълумотлар билан бирга, гиёҳвандлар, ўзини ўзи ўлдирувчилар, террористлар клублари сайatlари ўсмиirlарга катта хавф солади.

Интернет – энг оммавий, тезкор маълумот олиш манбайи бўлиб:

- реал вақт режимида чексиз норасмий мулоқот қилиши;
- кўнгилочар ўйинлар, фильмлар, мусиқа, видео-ўйинларни кўриш;
- реклама ва тижорат учун фойдаланиш;
- интеллектуал, ижодий қобилияtlарни ривожлантириш;
- масофавий таълим олиш имконини беради.

Биринчи педагогик вазият

Болангиз жуда кўп вақтини Интернетда ўтказа бошлиди. У Интернетга боғланиб қолмаслиги учун нима қилиш керак?

- Болангиз билан Интернетда нималар қилаётгани тўғрисида гаплашинг. У бирор фойдали иш билан машгулми ёки асосан янгиликлар, чат ва ҳ.к.лар билан машгулми? У ўртоқларидан кўра Интернетни афзал кўрмаяптими?

- Болангиз бир кунда неча соатини Интернетта сарфлаяпти? Бошқа юмуш, вазифаларини ташлаб қўймадими?
- Интернетдан чиққанидан кейин болангизни кузатинг. Ҳориганми, зардалилик, безовталик, гаплашгиси келмайдиган кайфиятдами? Боши, елкаси оғримаяптими? Уйқуси бузилмаяптими, жисмоний харакатсизлик, иштаҳасизлик кўринмайдими?
- Мактаб психологи, синф раҳбари билан болангизнинг ўқиши, ўртоқлари билан муносабати ҳақида суриштиринг. «Ичимдагини топ», одамови бўлаётганини сезсангиз, мобиъль телефонидан Интернетга кираётган бўлса, бу жиддий масала.

Иккинчи педагогик вазият

Интернет-таҳдиулар

Фарзандингиз ҳақиқатан ҳам Интернетга кўп вақтини сарфлаётган бўлса, у билан терговчилик эмас, савимий дўстдек гаплашишга эришинг. Мана шу муаммо сизни безовта қилаётганини тушунтиринг. Болангиз сизга ишонсин. У сизни «мени жазолаш учун тергаяпти», деган фикрга бормасин.

Масалан, кимdir унинг профилини бузиб кириб, ишкан чиқарган бўлса, унга далда беринг. Унга бунинг сабабини кўрсатинг. Интернетда ўзини қандай ҳимояланишни ўргатинг.

- Болангизга ижтимоий тармоқдан хужум бўлганми? Уни реал ҳаётда бирор жойга учрашувга таклиф қилишганми? Ўша бегона шахс болангиз ҳақида қандай маълумотларга эга? Бунга у қандай эришганини ўрганинг. Болангизни огоҳлантиринг. Нималар қилишни ва қилмасликни уқтиринг.
- Бу ҳақда болангизни ҳам тингланг, қўшимча маълумотларни сайтдан олинг. Болангизнинг тармоқдаги ўртоқлари, танишлари рўйхатини, қандай хабар-

лар айланадаётганини ўрганинг. Зарур бўлса, бу маълумотлардан нусха олинг. Эртага бу маълумотлар ҳуқуқ-тартибот органларига мурожаат қилганингизда керак бўлиб қолиши мумкин.

- Агар болангиз сиздан нималарнидир яшираётганини сезсангиз, мутахассисларга мурожаат қилинг. Улар сизга қаерга, қандай шаклда мурожаат қилиш мумкинлигини айтишади.

Болангиз бирор компакт диск билан уйдаги компьютерга вируслар олиб келиб, сизнинг компьютерингиздан бошқаларга спамлар юбораётган бўлса...

- Уйдаги компьютерингизга антивирус дастурини ва маҳсус поча фильтрларини ўрнатинг. Фақат лицензияланган дастурлардан, ишончли манбалардан фойдаланинг.
- Ҳеч қачон шубҳали ва нотаниш манзиллардан юборилган жўнатмаларни очманг.
- Антивирусингизни мунтазам янгилаб боринг. Ҳафтада бир марта компьютерингизни вируслардан тозалаб туринг.
- Мухим ҳужжатлардан доимо нусха кўчириб сакланг ва буни болангизга ўргатинг.
- Вақти-вақти билан паролларингизни ўзгартириб туринг. Туғилган сана, телефон ёки қисқа рақамларни пароль қилиб ишлатманг.
- Болангиз ўз паролини ўртоқларига, танишларига айтмасин. Пароли бирор кишига маълум бўлиб қолса, уни дарҳол ўзгартирсин.
- Бирорнинг компьютеридан фойдаланганда болангиз ишни тугатаётиб ўз аккаунтидан чиқсин. Унинг пароли бирорларнинг компьютерида қолмасин. Бу болангиз ҳақидаги маълумотлардан ёмон ниятда фойдаланишини истайдиган бегоналарга қўл келиб қолиши мумкинлигини тушунтиринг.

6. МЕДИАХАВФСИЗЛИК

- ▶ Болангизни Интернетта киришга рухсат беришдан один вируслар, зарарли дастурлар, хавфли сайтылар, Интернет фирибгарлари ва бошқа хавф-хатарлар түррисида огоҳлантиринг.
- ▶ Интернетга кириш ва фойдаланиш вақти, у кирадиган сайтыларни аниқ белгилаб беринг.
- ▶ Компьютерингизнинг антивируси, фильтрлари соз ишилашини таъминланг.
- ▶ Болангизнинг Интернетда бажарган амалларини маҳсус дастур орқали назорат қилиб боринг.
- ▶ Болангиздан Интернетда нималарни кўрганини, нима қилганини сўраб боринг.
- ▶ Болангизга чат форум, тезкор маълумот алмасишида ҳеч қачон ҳақиқий исмини ишлатмасликни тушунтиринг. Унга ҳеч қандай маъно англатмайдиган қайд исмини танлашда кўмаклашинг.
- ▶ Интернетда телефон рақами, уй манзили, ўқийдиган мактаби рақами, номи, ўз фотосуратини ишлатмасликни тайинланг.
- ▶ Уни Интернетда кўраётган, ўқиётган ҳамма нарса ҳам ҳақиқат бўлиб чиқмаслигидан огоҳлантиринг. Иккиланган жойларида сизга мурожаат қилишни ўргатинг.
- ▶ Болангизга нотаниш фойдаланувчилардан келган файлларни, суратларни очмасликни уқтиринг.
- ▶ Бегона маълумот пайдо бўлса, тезда сизга мурожаат қилишни айтинг.
- ▶ Онлайн танишлари билан сизсиз ёки бирор катта киши ёнида бўлмаса, учрамасликни тушунтиринг.
- ▶ Унинг кимлар билан мулоқот қилаётганини билиб юринг.
- ▶ Болангизга Интернетда қўпол, ҳақоратли сўзларни ёзмасликни, ўқимасликни ўргатинг.

- Сиз ўрнатган қоидаларга болангиз амал қилаётганини назорат қилинг. Тарабларни болангизнинг ёшидан келиб чиқиб қўйинг.

Интернет тарбия ва таълимнинг улкан имкониятлар майдони. Фақат ундан тўғри фойдаланиш керак.

7. СИЗГА ВА ФАРЗАНДИНГИЗГА ФОЙДАЛИ WEB-САЙТЛАР

1. <http://ziyonet.uz> – таълим портали.
2. <http://xs.uz> – «Халқ сўзи» газетаси.
3. <http://uzedu.uz> – Халқ таълими вазирлиги.
4. <http://fikr.uz> – Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги қошидаги сайт.
5. <http://www.edu.uz> – Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги.
6. <http://uza.uz> – Ўзбекистон ахборот агентлиги.
7. <http://kamolot.uz> – «Камолот» ЁИҲ МК.
8. <http://www.uz> – барча газеталар сайти жамланмаси.
9. <http://journalist.uz> – Ўзбекистон журналистлари ўюшмаси сайти.
10. <http://www.darakchi.uz> – «Даракчи» газетасининг сайти.
11. <http://www.iqbol.uz> – Хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий газетаси.
12. <http://www.jahonnews.uz> – «Жаҳон» ахборот агентлиги (ТИВ).
13. <http://od-press.uz> – «Оила даврасида» газетаси.
14. <http://turkistonpress.uz> – Туркистон-пресс.
15. <http://www.iqtisodiyot.uz> – Тошкент давлат иқтисодиёт университети.
16. <http://www.kspi.uz> – Қўқон давлат педагогика институти.
17. <http://fansportga.uz> – илмий-назарий журнал.
18. <http://bukhari.uz> – «Имом Бухорий» халқаро маркази.

19. <http://parliament.gov.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси.
20. <http://soglom.uz> – «Соғлом авлод» газетаси.
21. <http://sau.uz> – «Соғлом авлод учун» жамғармаси.
22. <http://www.adolatgzt.uz> – «Адолат» газетаси.
23. <http://wcu.uz> – Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси.
24. <http://www.vto.uz> – «Тошкент оқшоми» газетаси.
25. <http://hidoyat.uz> – «Мовароуннаҳр» нашриёти-нинг сайти.
26. <http://e-adabiyot.uz> – адабиёт сайти.
27. <http://kutubxona.com> – электрон кутубхона.
28. <http://www.insonvaqonun.uz> – «Инсон ва қонун» газетаси.
29. <http://www.milliytiklanish.uz> – «Миллий тикланиш» газетаси.
30. <http://21asr.uz> - «XXI asr» газетаси.
31. <http://sharqyulduzi.uz> – «Шарқ юлдузи» журнали.
32. <http://library.tuit.uz> – ТАТУ АРМ.
33. <http://www.vsetut.uz> – ўзбекона ижтимоий тармоқ.
34. <http://oilam.uz> – таълим-тарбиявий сайт.
35. <http://shifo-info.uz> – «Шифо-Инфо» тиббий-маърифий, ҳаммабоп газета.
36. <http://www.kasaba.uz> – Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси портали.
37. <http://www.sinfdosh.uz> – Ўзбекча ижтимоий тармоқ.
38. <http://www.infocenter.uz> – Тошкент саноат касбхунар коллежи ахборот-ресурси маркази.
39. <http://www.manaviyat.uz> – «Маънавият» газетаси сайти.
40. <http://www.qishloqhayoti.uz> – «Қишлоқ ҳаёти» газетаси.
41. <http://istedod.uz> – Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Истеъдод» жамғармаси масофали таълим портали.
42. <http://www.uzvip.uz> – ўзбек виртуал информацион портали.

43. <http://www.shoir.uz> – адабий, маънавий-маърифий сайт.
44. <http://samigo.uz> – ота-оналар ва педагоглар учун.
45. <http://estalik.uz> – маънавий-маърифий сайт.
46. <http://ijod.uz> – Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси.
47. <http://www.tiu.uz> – Тошкент ислом университети сайти.
48. <http://www.mtrk.uz/tu/madaniyat/#ru/bolajon/> – Болалар телеканалининг онлайн шакли.
49. <http://www.marifat.uz> – «Маърифат» газетаси.
50. <http://turklib.uz> – «Туркистон» газетаси сайти.
51. <http://uzfiles.uz> – маънавий-маърифий, оммабоп сайт.
52. <http://www.hat.uz> – барча газеталар сайtlари жамланмаси.
53. <http://kh-davron.uz> – Хуршид Даврон сайти
54. <http://www.mezon.uz> – Ахборот сайти

ПЕДАГОГИК ВАЗИЯТЛАР

УЧИНЧИ ТУРКУМ

Таҳлил. Тавсиялар

МАСАЛАЛАР:

1. Болангизга қаратилган ички ва ташқи таҳдидлар.
2. Бола характери: салбий сифатлар – таҳдидлар манбаи.
3. XXI аср болангиздан қандай фазилатларни талаб қилмоқда?
4. Шахсга қаратилган ташқи таҳдидлар.
5. Саккиз тавсия.
6. Тарбиянинг шончли методикаси борми?
7. Бола нега ёлеон гапиради?
8. Болангиз балоеват ёшида.
9. Фарзанд билан ОИТС ҳақида гаплашиш керакми?
10. Ўзингизни баҳоланг.

1. БОЛАНГИЗГА ҚАРАТИЛГАН ИЧКИ ВА ТАШҚИ ТАҲДИДЛАР

Ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бу шахсга қаратилган ғоявий таҳдидлардир. Махсус ўрганиш, таҳлил қилиш, кузатиш асосида уларни куйидаги гурӯхларга бўлиш мумкин:

биринчиси, инсоннинг ўзига хос бўлган ички, иккинчиси – ташқи таҳдидлардир. Кишиларга хос бўлган таҳдидлар – бу одамлар томонидан ахлоқий меъёrlарнинг бузилиши натижасида пайдо бўлган, инсониятнинг ўзига қарши қаратилган, унинг эркин ва фаровон ҳаёт кечиришига, яшашига хавф-хатарни, ёвузлик ҳамда хунрезликни келтириб чиқарувчи, кишилик истиқболини чегараловчи, мутеликка ундовчи қарашлар тизими ва уларнинг амалиётидан иборат.

Улар ҳар доим кишилиқ ҳаётига хавф солиб келади, унинг тараққиётини маълум қолилларга солиб келишга уринади. Таҳдидлар ўзининг йўналиш характери билан турли хусусиятлардан иборат бўлади. Якка шахснинг характеридаги салбий сифатлар бошқа шахсларнинг салбий сифатлари билан уюшуви натижасида жамият учун таҳдид пайдо қиласди.

2. БОЛА ХАРАКТЕРИ: САЛБИЙ СИФАТЛАР – ТАҲДИДЛАР МАНБАИ

Якка шахснинг характеридан келиб чиқсан ҳолда, таҳдид манбаларига:

- 1) лоқайдлик;
- 2) беписандлик;
- 3) манманлик;
- 4) ялқовлик;
- 5) ёлғончилик;
- 6) ваъдабозлик;
- 7) субутсизлик;
- 8) илмсизлик;
- 9) ўзгаларни назарга илмаслик;
- 10) худбинлик, шахсий манфаатлар устунлиги;
- 11) ишончсизлик;
- 12) ҳаромдан ҳазар қиласлик;
- 13) ҳаёсизлик ва бошқалар киради. Бу иллатларни келтириб чиқарувчи биринчи, илк сабаб юқорида айтиб ўтилган «Якка шахснинг ўзига хос характери»даги таҳдидлар, деб биламиш.

3. XXI АСР БОЛАНГИЗДАН ҚАНДАЙ ФАЗИЛАТЛАРНИ ТАЛАБ ҚИЛМОҚДА?

Улар жумласига:

- юксак салоҳият;
- маънавий уйғоқлик;
- ор-номус;

- уят ва андишалик;
- шарму ҳаёлик;
- ибо ва иффатлилик;
- событқадамлик;
- шижаат;
- диний қадриятларни билиш;
- савоб ишларни кўп қилиш;
- тарихимиз, маданиятимиз, буюк аждодларимиз меросини чуқур билиш;
- Ватанга садоқат, миллий ғурур;
- юксак маънавиятлилик;
- янгича фикрлаш;
- юксак ҳуқуқий маданият;
- жаҳон тарихи ва маданияти ютуқларини чуқур билиш;
- мардлик;
- ташаббускорлик;
- эл-юрт ташвишини зиммасига олиш;
- дахлдорлик;
- иймон-эътиқодлилик;
- мустақиллигимизни кўз қорачиғидай ҳимоялаш;
- саховатлилик;
- ўз мустақил фикрига эгалик;
- меҳр-оқибатлилик;
- мафкуравий таҳдидларга қарши тура олиш;
- ўтганларни хотирлаб, тирикларни қадрлаш;
- биз эришган ютуқларни давом эттиришга қодирлик;
- билимлилик ва истеъдодлилик;
- меҳнатсеварлик;
- тадбиркорлик;
- янгиликни тез илғаб олиш;
- ғайрат;
- ирода;
- қатъият;
- сабот-матонат;
- жасурлик;

- фаоллик;
- замонавийлик;
- юксак технологияларни пухта ўзлаштириш;
- соғлом турмуш тарзига риоя қилиш;
- миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат;
- огоҳлик;
- ҳүшёрлик;
- муносиб даромад топиш;
- юқори малакали;
- мастьулият ва бошқа фазилатларни киритиш мумкин.

Юқорида келтирилган фазилатларда, бир томондан, Соҳибқирон таъкидлаган «Афзал киши»га хос беш фазилат бугунги куннинг ҳам талаби эканига, иккинчи томондан, бугунги кун талабларида интеллектуал сифатлар етакчилик қилаётганига ишонч ҳосил қиласиз. Чунки, XXI асрнинг бош шиори: «Куч – билим ва тафаккурда».

4. ШАХСГА ҚАРАТИЛГАН ТАШҚИ ТАҲДИДЛАР

Яна бир тур таҳдидлар борки, ёт ғояларга эргашган кишиларнинг атрофида уюшган оқимларни ҳосил қиласди. Бундай таҳдидлар сирасига:

1. Шовинизмнинг ҳар қандай кўриниши.
2. «Улуғ оға»чилик сиёсатининг юритилиши.
3. Диний-экстремистик оқимлар:
 - а) акромийлар;
 - б) ҳизбут-таҳрирчилар;
 - в) вахҳобийлар ва ҳоказоларни киритиш мумкин.

Ушбу таҳдидларни зарарсизлантириш, уларга эргашган, адашган кишилар, айниқса, ёшларни бу хатарли йўлдан қайтариш мумкинми? Мумкин бўлса, қандай қилиб, мумкин бўлмаса, нима учун? деган саволлар ҳамина кишиларни ўйлантириб келмоқда.

Ҳар бир ота-она фарзандини мустақил фикрловчи, дадил, уддабурон, чукур билимли, қатъиятли, меҳрибон бўлишини истайди. Бу эса ўз-ўзидан бўлавермайди. Тарбия учун ҳар куни нимадир қилиш керак.

Бола ўқиши-ёзишини китоб-дафтар билан ўрганади. Хулқ, одоб, кучли характерни бошқалар мисолида, намунасида ўзлаштиради. Ота-она унинг учун биринчи на-мунаидир. Агарда ота «Овқатланишдан олдин қўлингни юв», деб, ўзи қилмаса, болангизни қанча уришманг, онг остида отага тақлид қолаверади. Чунки, эшитилаётган талаб ва у кўраётган ҳаёт орасида зиддият пайдо бўлади. Бу зиддият унда тушунмовчилик ва қаршиликни келтириб чиқаради.

Ҳар бир оиласида ўз тарбиявий тушунчалари, муҳити бор. Шунинг учун бошқаларда унинг қандай йўлга қўйилганини кузатиб, ўрганиб бориш керак.

5. САККИЗ ТАВСИЯ

1. Болангиз худди сиздай бўлишини ёки сиз хоҳлагандай одам бўлишини кутманг. Сиз унга ўзи бўлишига кўмакланинг.

2. Болангиздан мен сени дунёга келтирдим, фалон-фалон ишларни сен учун қилдим, менга қайтаришинг керак, деманг. У ҳам бошқаларни дунёга келтиради, уларга қайтаради.

3. Болангизни нохуш муҳитда ўстирманг. Эртага у ҳам шуни тақрорлади.

4. Боланинг муаммоларига беписанд бўлманг. У сиз эмас. Сиздаги тажриба унда ҳали йўқ.

5. Болангизни камситманг, ерга урманг.

6. Болангизга ваъда бериб бажаролмаган ишингиз учун ўксиманг. Имкони бўлиб, бажармасангиз, унинг кўнглини қолдирасиз.

7. Болангиз қобилиятысиз, омадсиз, ношуд бўлса ҳам севинг. У билан гаплашиб, қувонинг. Чунки бу қувонч эртага бўлмай қолиши мумкин.

8. Болалар биз уларни тарбиялашимиз учун эмас, бизларни тарбиялаш учун ҳам туғилишади. У яхши одам бўлиши учун аввало сиз яхши одам бўлинг, яъни тарбияловчининг ўзи тарбияланган бўлиши керак.

6. ТАРБИЯНИНГ ИШОНЧЛИ МЕТОДИКАСИ БОРМИ?

Ҳар биримиз «Эҳ, тарбиянинг ҳеч панд бермайдиган методикаси қўлимда бўлса эди», деб ўйлаймиз. Лекин бундай методика йўқ. Бўлиши ҳам мумкин эмас. Нега десангиз, ота-оналарни ҳар куни янги вазият кутади.

Ота-она эртага ҳеч учрамаган, янги вазиятларга мослашибга мажбур. Чунки, боламиз ўсмоқда, ўзгармоқда. Оиладаги педагогик турмуш янги-янги муаммоларни ҳал қилишни талаб қиласди. «Кундалигингни сумкангга солдингми?», «Тез бўлсанг-чи, мактабингга кеч бўлди!» бизнинг боламизга айтиётган гапларимизнинг 80 фоизи танқид ва буйруқлардан иборат. Афсуски, бу гапларимиз жуда кам ва қисқа вақтда самара беради. Чунки, буйруқ методлари болаларни интизомли қилмайди. Биз буйруқ бериб ўгирилган заҳоти боламиз ўзи билан ўзи «яшай бошлайди». Бунинг устига биз баъзан қаттиқ-қўл, баъзида, индамай қўя қоламиз. Тўла назорат қилишга вақтимиз етмайди. Бундан бошқа йўлини биз билмаймиз.

Баъзи ота-оналар боласини хурсанд қилиш учун уларнинг раъйига бориб, айтганини қилишга рози бўлишади. Бу уларни эрка қиласди.

7. БОЛА НЕГА ЁЛГОН ГАПИРАДИ?

Бир танишим ўғлим 8 ёшда, кейинги пайтларда 3 – 4 марта ёлғон гапирди, илгари ҳеч бундай қилмас эди. Қандай йўл тутсам экан, деб мурожаат қилди.

Чиндан ҳам, у нима қилсин? Жазоласинми ёки индамай қўйсинми?

Умуман, бола нега ёлғон гапиради? Бунинг асосий сабаби түртта.

Биринчиси – катталарга ишонмаслик ва улардан күркүш. Рост гапирса, катталар уни жазолайди. Буни у бир-икки бошидан ўтказган. Ўша ҳолати эсида. Қайта шу ақвогла тушишни истамайди. Шунинг учун ўзининг жазога муносиб қилмишини айтмайди. У шошади, баъзи қилиши керак бўлган ишининг деталларини ёдидан чиқаради. Чунки, у бирданига бир-неча нарсани ўйлади. Хаёлида – иккинчи иш, қўли – биринчи ишда бўлади. Унинг ёшидаги болалигингизни бир эсланг.

Иккинчи сабаб – ўзини кўрсатиб қўйиш, эътибор қозониш. «Сен қўрқоқсан, ялқовсан ...» деган гапларингизни бир эсланг. У ўзининг кўрқоқ эмаслигини, ҳар бир ишни эплай олишини билдириб қўйишни истайди. Лекин бу фазилатларини кўрсатиш учун керакли вазият, имконият унда йўқ. Шунинг учун орзуда бўлсада, ўзлигини, ўзига лойиқ муносабатни сиздан кутади ва ... ёлғон сўзлайди.

Учинчи сабаб – мақтанчоқлик. Ўзини ўзидан яхшироқ кўрсатиш. Ота-онасидан ўзига муносабатда етишмаётган эътирофни уйғотиш.

Тўртинчи сабаб – хаёлпарастлик. Ўз қобилиятларига ортиқча баҳо бериш. Бундай вазиятда сиз ўғлингизни уришманг. Унинг ижодий фикрлаш иқтидорини қадрланг, ривожлантиринг. У билан театрларга боринг, бирга китоблар ўқинг.

Тўннич фарзанд ақлли бўладими?

«Аргументы и факты» ҳафтаномасининг 2009 йил 11-сонида норвегиялик педагоглар фикрига асосланиб, юқоридаги масала ҳақида фикр юритилган. Унда таъкидланишича, бу фарқ ўғил болалардан кўра қизларда кўпроқ учрар экан. Айтишларича, улгайиб, вояга еттанидан кейин ҳам ука, сингиллар aka, опаларидан камрок

маош олишар экан. Бунга сабаб — ака ва опалар кичикларга қараганда анча мустақил бўлишар экан. Чунки, уларга ука, сингилларига қарап ҳам юклатилган. Уларни йўлга солиш учун мустақил қарорлар қабул қилишларига, бошқаришларига тўғри келади. Бу эса тўнгичларни аклни амалий вазиятларга қўллашта, қийин вазиятлардан осон чиқиб кетишга, тадбиркорликка ўргатади. Улрайиб, вояга етганда бу тажриба ўз мевасини бера бошлайди.

8. БОЛАНГИЗ БАЛОФАТ ЁШИДА

Энг муҳими бу — ваҳима қиласидиган, тушкунликка тушадиган муаммо эмас. Бу мавзуда мурожаатлар ҳам кўп. Бу давр — одам умрининг ўсмирлик даври дейилади. Бошқача қилиб айтганда бу давр — одамнинг болалик оламидан чиқиб, катталар оламига ўтиш даври. Бола ўзини мен катта бўлдим, деб ҳисоблайди, катталар эса бу ҳали бола, деб ҳисоблайди. Шунинг учун бу ёшда ҳамма ўсмирлар билан ота-она ўртасида кон-

фликтлар бўлади. Аввало ўзингизнинг ўсмирлик чоғингизни эсланг. Ўша ёшга «қайтиб», ўғлингиз билан турли мавзуларда, дилкаш сұхбатлар қуришга ҳаракат қилинг. Ўзингизнинг ўсмирлик даврингизда бўлган қизиқ воқеаларни айтиб беринг. Ундаги яхши жиҳатларни айтиб, маъқулланг. Билими паст бўлса, спортдаги ютуқларини айтинг. Ундаги яхши сифатларни дўстлари, бошқалар, қизлар жуда қадрлашини шама қилиб қўйинг. Айрим оиласвий ишларни режалаштиришда ундан маслаҳат сўранг. Овқатланишини кузатинг. Кофени кўп истеъмол қилмасин. Яхшиси, тинчлантирувчи гиёхлар солинган чой исчин. Спорт билан шуғуллансин.

Энг муҳими — ўғлингиз билан кўп гаплашсангиз, уни қийнаётган асосий муаммони билиб оласиз. Муаммо факт уники эмас, икки кишиники бўлади. Бир муаммони икки киши тез ва соз ҳал қилиши мумкин.

9. ФАРЗАНД БИЛАН ОИТС ҲАҚИДА ГАПЛАШИШ КЕРАКМИ?

Албатта. Агар сиз гаплашмасангиз ҳеч ким гаплашмайди, ё бегоналар, бирорлар гаплашишади. Уларнинг ким бўлиб чиқишини Худо билади.

Албатта, ўзбек оталари учун бу мавзуда гапириш қийин. Илгари бундай бало-қазолар бўлмаган, оталаримиз ҳам гапирмаганлар. Бугун бу бало ҳар биримизнинг эшигимизни қоқиб турибди. Ўғлингиз ОИТС нималигини ё билмайди, ё чала билади. Мана шунинг ўзи ҳам уни охири ўлим билан тугайдиган ОИТС олдида ҳимоясиз, ожиз қилиб қўяди. Сиз шуни истайсизми? Албатта, йўқ. Шундай экан, аввало ўзингиз бу касалликнинг келиб чиқиш тарихини, юқиш йўлларини пухта ўрганиб олинг. Гапни сиз очинг. Ўғлингиз уялади. Собиқ шўро даврида ОИТС билан оғриган биринчи bemorga ана шундай зарарли уятчанлик, ота-ўғил ўртасидаги бегоналик сабаб бўлган эди, деса бўлади. Воқеа мана бундай бўлган¹:

«Коля ёшлигидан эрка бўлиб ўси. У ўсмирлик йилларида ўзида фимоз касаллиги(олат боши терисининг яллигланиши)ни сезиб қолди. Мазкур касаллик уни жинсий яқинлик қилишига халақит берарди. Коля врачга борса, бу касалликдан тез қутулар эди, лекин у бундан тортинди.

Кейинчалик 1981 – 1982 йилларда у Африканинг Танзания мамлакатида таржимон бўлиб ишлади. Бир куни унинг қўлига Америкада чиқадиган журнал тушиб қолди. Унда гомосексуалистлар ҳақида мақола босилган эди. Шундан сўнг у орадан кўп ўтмай, гомосексуализм билан шуғуллана бошлади. Коля ўзига ОИТС вирусини юқтирганини ватанига қайтиб келганида ҳали билмасди. Тез орада Африкада олган «билим»ларини ишга соди, яъни

¹ К. Р. Аҳмедов. СПИД нима? – Т., «Медицина» нашриёти, 1990, 12 – 13-б., 72-б.

18 – 20 ёшли йигитларни ичкилик ва совғалар билан ўзига жалб қилиб, улар билан жинсий алоқа қила бошлади. Қисқаси, ундан 3 та йигитта ОИТС вируси юқди. Бу йигитлар аёллар билан жинсий яқинлик қилдилар. 3 та аёл ОИТСга чалинди. Ачинарли томони шундаки, мазкур зааралangan 3 та хотин-қиздан биттаси 9-синф ўқувчиси эди. Қолган 2 аёлнинг бири донор бўлиб, вақти-вақти билан қон топшириб турар эди. Донор аёл ўзига касаллик юққанини билмас эди. Унинг қони 5 та bemorغا қуйилди ва уларга ҳам ОИТС юқди. 5 та қон олган bemornining 2 таси ёш бола эди. Воеа содир бўлган йиллари донорлар қони ОИТСга текширувдан ўтказилмас эди».

Қолаверса, совет қонунчилигига никоҳсиз жинсий яқинлик қилиш қораланмас, ҳар йили ярим миллиондан ортиқ никоҳлар бузилиб, 1 миллионга яқин эркак ва аёл ўзига янги ёр излашга мажбур эди. Мана ота-ўрил орасидаги самимий дўстликнинг йўқлигидан, педагогик билимсизликдан бошланган сабаб бутун бошли бир мамлакатга ОИТСни бошлаб келди. Юзлаб бегуноҳ одамларнинг ёстигини қуритди.

Сиз мана шу мисолни ўғлингизга айтиб беринг. Кейин ОИТСнинг уч йўл билан: жинсий алоқа, қон қуйиш ва ҳомиладан болага ўтишини яна бир бор эслатинг. Ўғлингизни севсангиз, уни ОИТСга қарши профилактик билим билан қуроллантиринг.

10. ЎЗИНГИЗНИ БАҲОЛАНГ

Хурматли ота-оналар, ҳаёт суръатлари жуда тезлашиб кетган даврда яшайпмиз. Табиийки, бундай шароитда одам кундалик турмуш ташвишлари билан яшаб, бир кунда 2 – 3 кунлик ишларни қилишга ҳаракат қиласди. Натижада узоқ муддатдан кейин натижга берадиган ишларга баъзан етарли эътибор бермайди. Лекин катта мақсадлар катта натижаларга айланиши, рўёбга чикиши

учун катта вақт ҳам керак бўлади. Тарбия ана шундай катта, улкан мақсад ва натижаларга элтади. Шундай экан, тарбия ҳар куни қилинадиган кичик-кичик аниқ ишлар йиғиндисига айланиши учун биз ҳар куни ишлашимиз керак.

Қўйидаги саволлар ана шу улкан мақсад йўлида сиз қилаётган ишларни баҳолашингизга ёрдам бериш мақсадида тузилди.

Болангизда мана бу фазилатлар бўлишини хоҳлайсизми?

T/p	Савол: Болангиз..	Ҳа	Йўқ
1	2	3	4
1.	Йўл ҳаракати қоидаларини билишини хоҳлайсизми?		
2.	Соғлигини қандай сақлашни билишини хоҳлайсизми?		
3.	Ватанпарвар бўлишини хоҳлайсизми?		
4.	Фирибгарлардан ўзини химоя қила олишини хоҳлайсизми?		
5.	Одамларга яхшилик қилиб юришини хоҳлайсизми?		
6.	Чет тилларини яхши билишини хоҳлайсизми?		
7.	Ўз фикрини эркин, мустақил баён қила олишини хоҳлайсизми?		
8.	Хушмуомала бўлишини хоҳлайсизми?		
9.	Спорт билан шуғулланишини хоҳлайсизми?		
10.	Керакли вазиятларда даҳлдорликни намоён қилишини истайсизми?		
11.	Интернетдан тўғри фойдаланишини хоҳлайсизми?		

1	2	3	4
12.	МобиЛЬ телефондан яхши мақсадларда фойдаланишни билишини хоҳлайсизми?		
13.	Ҳар иили янги кийим-кечаклар кийиб юришини хоҳлайсизми?		
14.	Ҳар куни уч маҳал овқатланишини хоҳлайсизми?		
15.	Соғ-саломат юришини хоҳлайсизми?		
16.	Буюк аждодларимиз (Амир Темур, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Жалолиддин Мангуберди ва б.) ҳақида ҳикоя қилиб бера олишини хоҳлайсизми?		
17.	Бирор касб эгаси бўлишини истайсизми?		
18.	Одам савдоси қурбони бўлмасин, дейсизми?		
19.	Сиз билан дўстона сұхбатлар қуришини истайсизми?		
20.	Уй ишлари, юмушларини бажаришини хоҳлайсизми?		
Жами:			

Ҳар бир жавобга «Ҳа», деб жавоб берсангиз, 1 рақамини, «Йўқ», деб жавоб берсангиз 0 рақамини қўйинг. Жами баллар йиғингиси 20 балл бўлса, Сиз фарзандингизда мана шу фазилатлар бўлишини астойдил исташингиз маълум бўлади. Агарда Сиз истаган фазилат рўйхатда бўлмаса, ҳечқиси йўқ. Ўзингиз ёзиб, қўшиб қўйинг. Уни кейинги саволномаларга ҳам киритинг.

Болангизда мана бу фазилатлар борми?

Т/р	Савол: Болангиз..	Ҳа	Иўқ
1	2	3	4
1.	Йўл ҳаракати қоидаларини биладими?		
2.	Софигини қандай сақлашни била-дими?		
3.	Ватанинни қандай севишни биладими?		
4.	Фирибгарлардан ўзини қандай ҳимоя қилишни биладими?		
5.	Одамларга қандай яхшилик қилишни биладими?		
6.	Чет тилларини яхши биладими?		
7.	Ўз фикрини эркин, мустақил баён қила оладими?		
8.	Хушмуомалами?		
9.	Спорт билан шуғулланадими?		
10.	Керакли вазиятларда даҳлдорликни намоён қила оладими?		
11.	Интернетдан қандай фойдаланиш-(маслик)ни биладими?		
12.	Мобиъл телефондан қандай фойда-ланиш(маслик)ни биладими?		
13.	Ҳар йили янги кийим-кечаклар олиб берганмисиз?		
14.	Ҳар куни уч маҳал овқатланишини таъминлаганмисиз?		
15.	Касал бўлса, даволатганмисиз?		
16.	Буюк аждодларимиз (Амир Темур, Алишер Навоий, Мирзо Улугбек, Жалолиддин Мангуберди ва б.) ҳа-қида ҳикоя қилиб бера оладими?		
17.	Қайси касб этаси бўлишини била-дими?		

1	2	3	4
18.	«Оммавий маданият», гиёхвандлик, одам савдоси, миссионерлик, «Эркинлик ва демократияни олға силжишиш», диний экстремизм, лудомания, лоқайдлик, одам савдоси каби таҳдидалардан ўзини ҳимоя қила оладими?		
19.	Болангиз сиз билан дўстона сухбатлар қурадими?		
20.	Болангиз уй ишлари, юмушларини бажарадими?		
Жами:			

Ҳар бир жавобга «Ҳа», деб жавоб берсангиз, бўш катакчага 1, «Йўқ», деб жавоб берсангиз 0 рақамини ёзиб қўйинг. Жами баллар ишингиси 20 балл бўлса, бу фарзандингиз Сиз орзу қилгандек инсон бўлиб етишаётганини тасдиқлайди. 14 балл тўплаган бўлсангиз, у сиз орзулаган кишига яқин одам бўлиб бораётганини билдиради. Агарда 7 ва ундан кам балл тўплаган бўлсангиз, бу Сизнинг орзуларингиз ва болангиздаги бор фазилатлар кескин фарқ қилаётганини билдиради. Энди шу кунгача қилолмаган тарбиявий бўшлиқни тўлдиришига киришинг. Ҳали ҳам кеч эмас.

Ўргатганмисиз?

T/p	Савол	Ҳа	Йўқ
1	2	3	4
1.	Йўл ҳаракати қоидаларини ўргатганмисиз?		
2.	Софлиқни сақлашни ўргатганмисиз?		
3.	Ватанини севишни ўргатганмисиз?		
4.	Фирибгарлардан ўзини қандай ҳимоя қилишни ўргатганмисиз?		
5.	Одамларга яхшилик қилишни ўргатганмисиз?		

1	2	3	4
6.	Болангизнинг чет тилларини ўрганиши учун шароит яратганмисиз?		
7.	Ўз фикрини эркин, мустақил баён қилишга ўргатганмисиз?		
8.	Хушмуомалаликни ўргатганмисиз?		
9.	Спорт билан шуғулланишини ўргатганмисиз?		
10.	Қандай вазиятларда дахлдорликни намоён қилишга ўргатганмисиз?		
11.	Интернетдан қандай фойдаланиши(маслик)ни ўргатганмисиз?		
12.	Мобиль телефондан қандай фойдаланиши(маслик)ни ўргатганмисиз?		
13.	Ҳар йили янги кийим-кечаклар олиб берганмисиз?		
14.	Ҳар куни уч маҳал овқатланишини таъминлаганмисиз?		
15.	Касал бўлса, даволатганмисиз?		
16.	Буюк аждодларимиз(Амир Темур, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Жалолиддин Мангуберди ва б.) ҳақида ҳикоя қилиб берганмисиз?		
17.	Касблар тўғрисида ҳикоя қилиб берганмисиз?		
18.	«Оммавий маданият», гиёҳвандлик, миссионерлик, «Эркинлик ва демократияни олға силжитиш», диний экстремизм, лудомания, лоқайдлик, одам савдоси каби таҳдидлардан ўзини ҳимоя қилишни ўргатганмисиз?		
19.	Болангиз билан дўстона сухбатлар қуришга ҳаракат қилганмисиз?		
20.	Болангизга ўй ишлари, юмупларини қандай бажаришини ўргатганмисиз?		
	Жами:		

Бу саволга берган жавобларингиз жондан азиз фарзандингиз тарбияси билан сиз, амалда, шу кунгача қандай шуғулланганингизни кўрсатиб беради. Жами баллар йифиндиси 20 балл бўлса, сиз замонамизнинг энг намунали ота-оналаридан бири эканингизни тасдиқлади. Чунки, сиз баҳтли ота-оналикни ўз тарбиянгиз билан қозоняпсиз.

Агарда 14 балл тўплаган бўлсангиз, болангизнинг баҳтли бўлиши учун зарур бўлган баъзи фазилатлар ёдингиздан чиқиб қолаётир. Фарзандингизга ўзингиз истаган фазилатни шакллантиринг.

7 ва ундан кам балл тўплаган бўлсангиз, бу Сизнинг орзулалингиз орзу бўлиб қолаётганидан огоҳлантиради. Зудлик билан «Ота-оналар университети», маҳалла фуқаролар йиғинининг диний-маърифат ва маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчиси томон шошилинг. Кеч бўлмасин! Сизга омад тилаймиз.

Хурматли ота-оналар! Бизга суҳбатдош бўлганингиз учун Сизга раҳмат.

Сизга ҳамма ҳавас қиласиган оталик ва оналик баҳтини тираб қоламиц.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. **Ислом Каримов.** Юксак маънавият — енгилмас куч. — Т., «Маънавият», 2008, 176-б.
2. **Ислом Каримов.** Энг асосий мезон — ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш. — Т., «Ўзбекистон», 2009, 24-б.
3. **Абдулла Авлоний.** Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. — Т., «Ўқитувчи», 1992, 160-б.
4. **Ҳ. Йўлдошев.** Баркамол авлодни тарбиялашда оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлиги концепцияси. — Т., 2012, 22-б.
5. **А. Зуннунов.** Педагогика тарихи. — Т., «Шарқ». 2004, 335-б.
6. **Ўзбек педагогикаси анталогияси.** 1-жилд. Тузувчилар: К. Ҳошимов, С. Очилов. — Т., «Ўқитувчи», 1995. 460-б.
7. **М. Қуронов.** Оталар китоби. — Т., «Ўзбекистон», 2006, 80-б.
8. **М. Қуронов.** Миллый тарбия. — Т., «Маънавият», 2007, 238-б.
9. **Т. Қурбонов.** Ота бўлиш осонми. — Т., «Маънавият», 2007, 222-б.
10. **З. Фафуров, С. Тошев.** Маънавият сабоқлари. — Қарши, «Насаф», 1999, 159-б.
11. **Ғайбуллоҳ Ас-Салом, Сайди Умиров.** Толибнома. — Т.: «Шарқ», 1997, 160-б.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши 4

Б и р и н ч и б о б ЎРИЛ-ҚИЗИНГИЗ ТАРБИЯСИДА ДАВЛАТ СИЗГА МАДАДКОР

1. Конституциямиз оила ва тарбия ҳақида	12
2. Президент Ислом Каримов оила ва тарбия ҳақида	13
3. Донишмандлар тарбия ҳақида	19
4. Педагогик афоризмлар	25

И к к и н ч и б о б МУРАККАБ ВА ТАҲДИКАЛИ ДАВРНИНГ ТАҲДИДЛАРИ

1. «Қуш уясида кўрганини қиласи»	64
2. Оилангиз огоҳми?	65
3. Маънавий таҳдид турлари	66
4. Болангизни қандай аврашади?	68
5. Фарзандингизни ҳимоя қилинг: тавсияларимиз Сиз – ота-оналарга	72

У ч и н ч и б о б МИЛЛИЙ ТАРБИЯ

1. Президентимиз Ислом Каримов миллий тарбия ҳақида	125
2. Миллийликнинг сири нимада?	127
3. Болангизнинг миллий роли	129

4. Тарбиянинг физиологияси	133
5. «Фарбийлик» касали	137
6. Ўтмишда аждодларимиз қандай фарзандни орзу қилишган?	139
7. Маънавиятимиз тарихидан	142
8. Янги замоннинг янги тушунчалари	152
9. Тарбиянинг самараси	198

T ў р т и н ч и б о б

ОТАЛАР, СИЗЛАР УЧУН

Тўғри ва нотўғри тарбия тўғрисида	212
---	-----

ПЕДАГОГИК ВАЗИЯТЛАР

Биринчи туркум

1. Нафақат ота-оналар, балки бутун жамият учун қимматли масала	276
2. Икки оила – икки хил тарбия	276
3. Ота-она ва болалар ҳаётида учрайдиган вазиятлар ва ечимлар	278
4. Педагогик теоремалар	280

ПЕДАГОГИК ВАЗИЯТЛАР

Иккинчи туркум

1. Болангиз мактабда завқ билан ўқишини истасангиз	282
2. Болангиз китобни севиб ўқишини истасангиз	283
3. Эътибор қилинг: болангиз телевизор кўрмоқда	286
4. Болангизни меҳнатга ўргатинг	287
5. Интернетнинг фойда ва зарари	291
6. Медиахавфсизлик	294
7. Сизга ва фарзандингизга фойдали web-сайтлар	295

ПЕДАГОГИК ВАЗИЯТЛАР

Учинчи түркүм

1. Болангизга қаратылған ички ва ташқи таҳдидлар	298
2. Бола характери: салбий сифатлар – таҳдидлар манбай	299
3. XXI аср болангиздан қандай фазилатларни талаб қылмокда?	299
4. Шахста қаратылған ташқи таҳдидлар	301
5. Саккиз тавсия	302
6. Тарбиянинг ишончли методикаси борми?	303
7. Бола нега ёлғон гапиради?	303
8. Болангиз балоғат ёшида	305
9. Фарзанд билан ОИТС ҳақида гаплашиш керакми?	307
10. Ўзингизни баҳоланг	308
Фойдаланилған адабиётлар	315

МУҲАММАД ҚУРОНОВ
БОЛАМ БАХТЛИ БЎЛСИН, ДЕСАНГИЗ...
(Ота-оналар учун)

Тошкент «Маънавият» 2013

Махсус муҳаррирлар: *Б. Умаров, С. Умаров*
Муҳаррир *О. Бозорова*
Мусавиirlар: *Д. Муллахонов, С. Шуҳрат*
Мусаҳҳих *О. Пардаев*
Компьютерда тайёрловчи *Ш. Соҳибов*

Лицензия АI №189, 10.05.2013 й. да берилган. Босишига 04.12.2013 й. да
руҳсат этилди. Бичими 60 × 90 $\frac{1}{16}$. Baltica гарнитураси. Офсет босма
усулида босилди. Шартли б. т. 20,0. Нашр т. 17,72. 3000 нусха.
Буюртма №13-729. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Тараққиёт 2-берккўча, 2-йй.
Шартнома 22 – 13.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа
ижодий уйида чоп этилди. 100129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй, 2013.

Мазкур қўлланма Республика Маънавият ва
маърифат Кенгашининг 2013 йил 22 ноябрда
бўлиб ўтган мажлисининг 339-сонли баёни
17-банди қарори ижросини таъминлаш
мақсадида чоп этилди.

Қуронов, Муҳаммад.

Қ 80 Болам баҳтли бўлсин, десангиз...: ота-оналар
учун / М. Қуронов; масъул муҳаррир Н. Раҳмонқу-
лова: Республика Маънавият ва маърифат Кен-
гashi, Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий мар-
кази. — Тошкент: «Маънавият», 2013. — 320 б.

УЎК: 37.018.1
КБК: 74.9